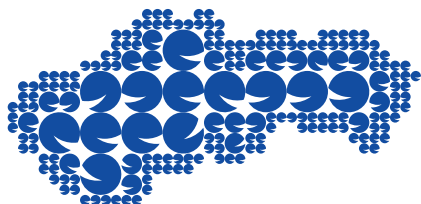

SLOVENSKÁ REČ

89 • 2024 • 1

ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKÉHO JAZYKA
ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SAV, v. v. i.

Slovenská reč, časopis pre výskum slovenského jazyka. Založený v roku 1932.
Vydáva Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave, v. v. i.

Slovak Language, Journal for the Slovak Language Research. Founded in 1932.
Published by Ľudovít Štúr Institute of Linguistics, Slovak Academy of Sciences in Bratislava.

Hlavný redaktor / Editor-in-Chief: prof. Mgr. Martin Ološtiak, PhD.
Manažérka redakcie / Deputy Editor-in-Chief: Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD.
Výkonná redaktorka / Managing editor: Mgr. Júlia Behýlová

Redakcia anglických textov / English Language Editor: Mgr. Júlia Behýlová

Redakčná rada / Editorial Board:

prof. Mgr. Martin Diweg-Pukanec, PhD. (Nitra), doc. PaedDr. Zdenko Dobřík, PhD. (Banská Bystrica), prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc. (Bratislava), prof. PhDr. Miroslav Dudok, DrSc. (Bratislava), RNDr. Radovan Garabík (Bratislava), dr. sc. Siniša Habijanec, PhD. (Bratislava), Dr. Robert Hammel (Berlín – Spolková republika Nemecko), prof. dr. Björn Hansen (Regensburg – Spolková republika Nemecko), PhDr. Milan Harvalík, Ph.D. (Praha – Česká republika), prof. Mgr. Martina Ivanová, PhD. (Prešov), doc. PhDr. Viera Kováčová, PhD. (Ružomberok), Dr Paweł Kowalski (Warszawa – Poľská republika), prof. PaedDr. Eubomír Kralčák, PhD. (Nitra), Professor Mark Richard Lauersdorf, Ph.D. (Kentucky – USA), prof. PaedDr. Ľudmila Liptáková, CSc. (Prešov), doc. Mgr. Patrik Mitter, Ph.D. (Ústí nad Labem – Česká republika), doc. Mgr. Gabriela Múcsková, PhD. (Bratislava), prof. PhDr. Oľga Orgoňová, CSc. (Bratislava), Mgr. Jaroslava Rusinková, PhD. (Bratislava), prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc. (Košice), prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc. (Prešov), dr hab. Mariola Szymczak-Rozlach, prof. UŚ (Katovice – Poľská republika)

Čestní členovia / Honorary Members:

prof. PhDr. Slavomír Ondrejovič, DrSc. (Bratislava), prof. PhDr. Ivor Ripka, DrSc. (Bratislava)

Technický redaktor / Technical Editor: Mgr. Vladimír Radík

Návrh a grafické spracovanie obálky / Design of the journal cover:

Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD., Mgr. Martina Cebecauerová, PhD.

Periodicita / Periodicity: vychádza 2-krát ročne / published 2 times per year

Dátum vydania aktuálneho čísla (2024/89/1): august 2024

Adresa redakcie / Editorial Address:

Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i., Panská 26, 811 01 Bratislava, Slovenská republika
tel.: +421 2 5443 1761, +421 2 5443 1762

E-mail: sr@juls.savba.sk

Webová stránka časopisu / Journal website: <https://sr.juls.savba.sk>

Slovenská reč je indexovaná v databázach / Slovenská reč is indexed by the following databases:

Bibliografia Językoznawstwa Slawistycznego (iSybislaw), EBSCO Discovery Service, European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS), Linguistic Bibliography Online (Brill), Linguistics & Language Behavior Abstract – LLBA (ProQuest), Scopus (Elsevier), Summon (Serials Solutions/ProQuest), The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)

SCImago Journal Rank (SJR) 2023: 0.26

Source Normalized Impact per Paper (SNIP) 2023: 0.481

CiteScore 2023: 0.5

Texty uverejnené v Slovenskej reči sú licencované pod [Creative Commons Attribution 4.0 International Public License \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

ISSN 0037-6981 (tlačaná verzia / print)

EY 3695/09

ISSN 1338-4279 (online)

IČO vydavateľa 00167 088

OBSAH / CONTENTS

ÚVODNÍK / EDITORIAL

- 5 – 10 **Vyššie, hlbšie, ďalej a spoločne**
Higher, Deeper, Further and Together
Jana Wachtarczyková

ŠTÚDIE A ČLÁNKY / STUDIES AND ARTICLES

- 11 – 32 **Obchodné názvy v kontexte pragmalingvistických vzťahov**
Business Names in the Context of Pragmalinguistic Relations
Jana Sokolová – Vlastimil Pulčár
- 33 – 60 **Koncepcia *Pol'sko-slovenského slovníka***
Conceptual Framework of the *Polish-Slovak Dictionary*
Marta Vojteková
- 61 – 77 **Sémantický vývin lexém *biskup, kňaz, farár a pop* v slovenských nárečiach**
Semantic Development of the Lexemes *biskup, kňaz, farár* and *pop* in Slovak Dialects
Katarína Rausová
- 78 – 96 **Jazykovo-štylistické dominanty slovenských piesňových textov (hitov z rokov 1993 – 2022)**
Linguistic and Stylistic Dominants of Slovak Song Lyrics (Hits from 1993 – 2022)
Lena Ivančová – Andrea Čurošová Gavalcová

DISKUSIE A ROZHLADY / DISCUSSIONS AND HORIZONS

- 97 – 110 **Chápanie vidu v gramatikách češtiny a slovenčiny v 17. – 18. storočí napísaných po latinsky**
Understanding the Verbal Aspect in the Czech and Slovak Grammars of the 17th – 18th Centuries Written in Latin
Ivan Lábaj
- 111 – 155 **„Tomášiku! – Tvoje slová nikdy nepominú...“ Hymnická pieseň *Hej, Slováci!* v niekoľkých obrazoch**
“Tomášik! – Your Words Will Never Die...” Anthemic Song *Hey, Slovaks!* in Several Reflexions
Mira Nábělková

156 – 163 **Historický korpus slovenčiny: hist-6.0**

Corpus of Historical Slovak: hist-6.0

Katarína Rausová

164 – 171 **Ad: Kritický náhľad na automatický prekladač do štúrovskej slovenčiny**

Ad: Critical View on the Automatic Translator into Štúr's Slovak

Kristína Bobeková – Jana Levická – Michaela Majerčíková

RECENZIE A GLOSÝ / REVIEWS AND GLOSSES

172 – 180 **Krátky jazykový atlas gemerských nárečí – hodnotný príspevok prof. Štefana Tóbika k slovenskému jazykovému zemepisu. TÓBIK, Štefan: GEMERSKÉ NÁREČIA III. Krátky jazykový atlas gemerských nárečí. Acta Universitatis Prešovensis. Ed. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2019. 92 s. ISBN 978-80-555-2282-1**

Krátky jazykový atlas gemerských nárečí [Concise Language Atlas of Gemer Dialects] – Valuable Contribution of Professor Štefan Tóbič on Slovak Linguistic Geography. TÓBIK, Štefan: GEMERSKÉ NÁREČIA III. Krátky jazykový atlas gemerských nárečí. Acta Universitatis Prešovensis. Ed. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2019. 92 s. ISBN 978-80-555-2282-1

Gabriel Rožai

ROZLIČNOSTI A ROZHOVORY / MISCELLANEA AND INTERVIEWS

181 – 191 **Deväťdesiatiny docenta Ladislava Bartka**

Ninety Years of Ladislav Bartko

Peter Karpinský

192 – 204 **Lingvistický výskum 21. storočia ponúka možnosti, o ktorých sme nemohli ani snívať. Rozhovor s Petrom Ďurčom**

Linguistic Research of the 21st Century Offers Possibilities We Could Not Even Dream of. An Interview with Peter Ďurčo

Monika Hornáček Banášová – Simona Fraščíková – Anita Braxatorisová – Peter Ďurčo

KRONIKA / CHRONICLE (len v elektronickej verzii / online only)

205 – 207 **XXXII. kolokvium mladých jazykovedcov**

XXXII. Colloquium of Young Linguists

Mateusz Bednarczyk

208 – 213 **Quis custodiet ipsos custodes? K životnému jubileu Júlie Behýlovej**

Quis custodiet ipsos custodes? The Jubilee of Júlia Behýlová

Martin Ološtiak – Jana Wachtarczyková

214 – 221 **Zdravica k jubileu docentky Márie Imrichovej**

The Jubilee of Mária Imrichová

Ivor Ripka

ÚVODNÍK

VYŠŠIE, HLBSIE, ĎALEJ A SPOLOČNE

Jana Wachtarczyková

Časopis Slovenská reč týmto číslom vstupuje do svojho 89. ročníka. V predchádzajúcich ročníkoch sme sa o niečo pozornejšie pozerali za seba a rekapitulovali. V tematickom čísle minulého roka (3/2023) nazvanom *Aktuálny stav a perspektívy rozvoja slovakistického lingvistického výskumu* sme sa sústredili na prítomnosť a 26 slovakistických pracovísk na Slovensku aj v zahraničí využilo príležitosť prezentovať svoju prácu, snaženie, výsledky aj ambície za posledných 5 – 6 rokov. Vďaka záujmu a fungujúcej spolupráci vzniklo číslo, ktoré je unikátne tým, že sa „slovakistické výskumy predstavujú komplexne, masívne a jednotne“, ale aj tým, že „do jeho obsahu prispelo až 63 autorov, čo je ďalší rekordný zápis do dejín nášho časopisu, tentoraz v počte prispievateľov v jednom čísle“.¹ Cieľom spomenutého tematického čísla bola prezentácia výskumu ako príležitosť na zhodnotenie stavu slovakistiky ako celku, v ktorom vidieť súvislosti, spoločenský kontext výskumu, jeho tendencie, trendy, výsledky a úspechy, ale aj problémy, chýbajúce diela či slabo zastúpené oblasti. Prostredníctvom prehľadu o činnosti slovakistických pracovísk sa však zviditeľňujú najmä ľudia, ktorí ich reprezentujú svojou publikačnou činnosťou, pedagogickou prácou a mnohými inými scientometricky nevykázateľnými snahami, ako napr. pestovaním a rozvíjaním vzájomných kontaktov, medziakademických výmen a rôznych foriem interakcie. Sprievodným efektom každého podobného čísla je dobrá vôľa spolupracovať, podieľať sa na spoločnej veci, ochota prispieť ku komplexnému obrazu, byť jeho súčasťou, patriť niekam. Pre redakciu sú to dobré správy o našej komunite, o schopnosti jej členov vyvinúť určité úsilie nad rámec bežných povinností vo vyššom, teda v spoločnom záujme.

Táto pozitívna skúsenosť nás oprávňuje dúfať, že sa slovakistike podarí zachovať si záujem o vlastné kultivovanie a rozvíjanie aj v budúcnosti. Myslíme pritom na rozvojové možnosti nášho časopisu v dosahu jeho pôsobnosti, ale zároveň vidíme, že to, čo je pre rozvoj a fungovanie sociálnych skupín dôležité, je principiálne rov-

¹ Ološtiak, M. – Wachtarczyková, J. (2023): Predhovor. In: *Slovenská reč*, 88/3, 8.

naké a súladiace. Podľa Antónia Guterresa by rok 2024 mal byť rokom budovania dôvery a nádeje vo všetko, čo môžeme spoločne dosiahnuť.² Generálny tajomník OSN vyzýva na udržateľný rozvoj, pestovanie vzájomnosti, hľadanie spoločných prístupov k cieľom, ktoré by boli prínosom pre všetkých. Znie to dobre, ale na všeobecnej deklaratívnej úrovni trochu ako klišé. Keď si však tieto želania vzťahujeme na seba, na naše konkrétne činnosti, idey dostávajú jasnejšie kontúry. Pestovanie vzájomnosti v prípade Slovenskej reči má formu spolupráce autorov, redaktorov a posudzovateľov pri príprave každého čísla. Má aj podobu rozhovorov s osobnosťami, diskusných príspevkov, recenzií ako reflexií práce iných ľudí a aj podobu správ o udalostiach a podujatiach. Prínos pre všetkých má podobu transferu informácií a výsledkov slovakistického výskumu ako odrazu diania v slovakistickej komunite na našich stránkach. Udržateľný rozvoj má podobu optimalizácie času, financií a personálnych kapacít na udržaní kvalitatívnych štandardov, ktoré sme prijali, podobu prijímania rozhodnutí v záujme približovania sa k cieľom, ktoré sme si vytýčili.

Medzi naše priority patrí ambícia, aby časopis zvyšoval svoj rating a mohol byť indexovaný v databáze Web of Science. Nevyhnutnou a prísne sledovanou podmienkou indexácie je dodržiavanie zvolenej periodicity vychádzania časopisu. Dlhodobou sa ukazuje, že pri zvyšovaní požiadaviek na úroveň textov, a tým aj pri dlhšie trvajúcom procese prípravy článkov od prijatia až po publikovanie, sa nedarí pripraviť číslo časopisu každé štyri mesiace tak, aby mohlo byť zostavené v tradičnej štruktúre, potrebnom rozsahu a kvalite. Preto sa redakčná rada rozhodla zmeniť periodicitu vychádzania Slovenskej reči na frekvenciu dvakrát ročne. Ostatné parametre časopisu sa nemenia – zvyčajný rozsah a štruktúra obsahu ostávajú zachované. Fakultatívne rátame aj s možnosťou tretieho čísla v prípade špeciálnych tém v slovenčine alebo v angličtine. Veríme, že sa táto úprava vydávania čísel stretne s pochopením odbornej verejnosti, pretože je vedená snahou o prijateľné riešenie pre všetkých, ale bez kompromisov, ktoré by sa týkali úrovne textov na publikovanie. Pre tento trend môže byť už teraz (od roku 2024) určitou satisfakciou a dobrou správou postup Slovenskej reči do druhého kvartilu (Q2) podľa indikátora prestíže periodík Scimago Journal and Country Rank.³

Od 89. ročníka bude v časopise niekoľko inovácií. Jednou z nich je voľba typu licencie publikovaných textov. Deklarovanie spôsobu, akým verejnosť môže používať či zdieľať publikované texty, je už nevyhnutnou náležitosťou každého odborného periodika. Ide o licencie Creative Commons (CC), ktoré „slúžia individuálnym nositeľom autorských práv aj inštitúciám (i veľkým projektom a databázam ako Wikipedia, YouTube atď.) tým, že štandardizujú spôsob udelenia súhlasu pri nakladaní

² <https://unis.unvienna.org/unis/sk/pressrels/2023/unissgsm1376.html> (cit. 28. 4. 2024).

³ https://www.scimagojr.com/journalrank.php?order=tc&ord=asc&min=30&min_type=cd&country=SK (cit. 9. 5. 2024).

s autorskými dielami“.⁴ Existuje viacero typov licencií CC a keďže Slovenská reč už dávnejšie publikuje v režime open access, redakčná rada sa rozhodla zvoliť pre svoj obsah najprístupnejšiu licenciu CC BY 4.0. Tento typ licencie umožňuje verejnosti zdieľať a šíriť dokumenty z časopisu Slovenská reč v akomkoľvek formáte a médiu, upravovať ich a transformovať za podmienok, že vždy bude uvedený autor dokumentu v odkaze na bibliografický údaj a bude uvedené, či došlo k nejakým zmenám v dokumente.⁵ Autorské práva prispievateľov do časopisu nie sú zvolenou licenciou nijako dotknuté. Aj tento krok deklarujúci spôsob využitia obsahu časopisu je potrebný pri dosahovaní kritérií indexovania vo Web of Science.

Ďalším novým prvkom bude pridelenie tzv. DOI (Digital Object Identifier)⁶ ku každému textu. Prostredníctvom tohto medzinárodného identifikátora elektronického dokumentu bude označený text trvalo a jednoznačne identifikovateľný na webe a bude odkazovať na plnú verziu dokumentu. Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i., využil možnosť Ústrednej knižnice SAV, v. v. i., ktorá je členom The Publishers International Linking Association, Inc. (PILA), zastrešujúcej agentúru CrossRef, a zmluvne sa dohodol na procese pridelenia a registrácie DOI pre potreby svojich časopisov a následného exportu metadát do medzinárodnej registračnej agentúry CrossRef. DOIs sú nákladová položka, ktorú znáša vydavateľ časopisu, pričom administráciu DOIs zabezpečuje každá redakcia.

A do tretice ešte jeden identifikátor. Nielen časopisy a elektronické dokumenty majú svoje identifikátory, ale aj samotní autori môžu získať svoj osobný kariérny identifikátor. „ORCID je súčasťou širšej digitálnej infraštruktúry potrebnej pre výskumných pracovníkov na zdieľanie informácií v globálnom meradle. Odlišuje jednotlivca od ostatných výskumných pracovníkov s rovnakým alebo zameniteľným menom.“⁷ Časopis Slovenská reč podporuje aj túto možnosť identifikácie a bude uverejňovať ORCID tých autorov, ktorí ho majú a používajú. Aj keď si o trende všemožného digitálneho značkovania môžeme myslieť svoje, ak je časopis formou služby pre svoju komunitu, nemôže neprijímať nové výzvy, ktoré sa otvárajú v intenciách akadémie a globalizovaného výskumného sveta, ktorého je súčasťou.

Zvyšovanie viditeľnosti a ratingu Slovenskej reči v širšom jazykovednom priestore siete vnímame ako prioritu, snažíme sa vychádzať v ústrety domácej slovakistickej komunite nielen vydávaním nového obsahu, ale aj novými možnosťami využívania jeho staršieho obsahu, teda všetkých textov, ktoré sú k dispozícii. Vďaka tomu, že texty časopisu sú digitalizované a predovšetkým vďaka ochote a agilite

⁴ <https://uk.sav.sk/pre-vedcov/open-access/creative-commons/> (cit. 9. 5. 2024).

⁵ Musia sa uviesť modifikácie dokumentu (porov. <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) (cit. 9. 5. 2024).

⁶ <https://uk.sav.sk/pre-vedcov/trvale-identifikatory/doi> (cit. 9. 5. 2024)

⁷ <https://uk.sav.sk/pre-vedcov/trvale-identifikatory/orcid> (cit. 25. 5. 2024).

kolegu R. Garabíka, sme mohli minulý rok sprístupniť verejnosti špecializovaný korpus – Korpus časopisu Slovenská reč.⁸ Tento korpus sa zaradil medzi ostatné špecializované korpusy, ktoré verejnosti poskytuje JÚLŠ SAV. Tento korpus obsahuje 23 miliónov tokenov, 18 miliónov slov a 1.2 milióna odsekov⁹ a je výnimočný tým, že obsahuje aj staršie texty (od r. 1932). Jeho používanie nevyžaduje žiadnu registráciu, je voľne dostupný pre kohokoľvek. „Náš“ korpus je tiež prvým metajazykovým korpusom svojho druhu medzi jazykovednými časopismi a ukazuje, čo všetko je možné vďaka kombinácii dávnomínulého úsilia jazykovedcov, súčasnej technológie i ľudskej šikovnosti. Starý i novší slovenský jazykovedný diskurz v korpusu oživa práve pre tých, ktorí ho dokážu oceniť a jazykový materiál využiť zas o niečo hlbšie. Veríme, že tento korpus môže byť motivujúcim príkladom a základom pre vytvorenie väčšieho, všeobecnejšieho a pre slovakistiku reprezentatívnejšieho súboru komunikátov, napr. korpusu slovenských jazykovedných textov.

V roku 2024 vyjde Slovenská reč dvakrát. Toto prvé číslo je tradičné a bežné, so zvyčajnými rubrikami. V druhom, tematickom čísle budú publikované príspevky zo seminára *Jazykovedné dielo Antona Habovštiaka. Inšpirácie a metamorfózy*, ktorý sa bude konať na počesť stého výročia narodenia tejto významnej osobnosti slovenskej jazykovedy a literatúry.

Aj keď prvé tohtoročné číslo považujeme za bežné, je to bežnosť s pozitívnou konotáciou, ak sa podarí systémovú schému časopisu vyskladať z rozmanitých a rôznorodých, inšpirujúcich a hodnotných jednotlivostí v každej rubrike. V štúdiách a článkoch prinášame štyri texty a rovnaký počet aj v Diskusiách a rozhľadoch. Onomastiku v pragmatickom aspekte predstavujú J. Sokolová a V. Pulčár v článku *Obchodné meno v kontexte pragmalingvistických vzťahov*. Súčasnú porovnávaciu lexikografiu na veľmi konkrétnom príklade zastupuje príspevok *Koncepcia Poľsko-slovenského slovníka* od M. Vojtekovej. Historický exkurz ponúka K. Rausová v článku *Sémantický vývin lexém biskup, kňaz, farár a pop v slovenských nárečiach* a rubriku uzatvára a zároveň odľahčuje pohľad na *Jazykovo-štylistické dominanty slovenských piesňových textov (hitov z rokov 1993 – 2022)* L. Ivančovej a A. Čurošovej Gavalcovej.

Rozhľady sa dívajú ďaleko do minulosti a ak nie na zabudnuté, tak zabúdané hodnoty, no sledujú aj živú prítomnosť a jej novoty. Rozsiahlou štúdiou „*Tomášiku! – tvoje slová nikdy nepominú...*“ *Hymnická pieseň Hej, Slováci v niekoľkých obrazoch* sa po dlhom čase v našom časopise autorsky prezentuje M. Nábělková, aby pripomenula okolnosti vzniku a 190-ročné pôsobenie etnosignifikatívnej skladby Hej, Slováci! v našich kultúrnych dejinách. I. Lábaj ide ad fontes v príspevku *Chápanie vidu v gramatikách češtiny a slovenčiny v 17. – 18. storočí napísaných po la-*

⁸ https://www.juls.savba.sk/sr_korpus.html (cit. 9. 4. 2024).

⁹ K 1. 7. 2024.

tinsky. O tom, že technológie a korpusy pre nás oživujú aj históriu jazyka, ale aj stále posúvajú (vylepšujú, zjednocujú) koncepciu a metodiku práce s prameňmi, so spracovaním textov z predpisovného obdobia, svedčí aj text *Historický korpus slovenčiny: hist 6.0* od K. Rausovej. Technologické nástroje na prácu s jazykom na našej webstránke môžu byť aj predmetom diskusie, vyvolávajú otázky, očakávania a postoje používateľov k vygenerovanému výsledku týchto nástrojov. V tomto čísle uverejňujeme reakciu *Ad: Kritický náhľad na automatický preklad do štúrovskej slovenčiny* od K. Bobekovej, J. Levickej a M. Majerčíkovej, teda na príspevok S. Habi-janca z čísla 1/2023, ktorý tematizoval fungovanie a prínos automatického prekladača z/do štúrovskej slovenčiny zvaného ludevít. Aj keď vždy je možné diskutovať neformálne a kuloárne, sme presvedčení, že časopis našej komunity má slúžiť aj na to, aby odrážal rozličné legitímne podnety na diskusiu a potvrdzoval, že názorové či postojové strety sú v našom prostredí normálnym a zdravým úkazom.

Rubriku Recenzie a glosy naplnil G. Rožai reflexiou *Krátkeho jazykového atlasu gemerských nárečí* od Štefana Tóbika, ktorý v roku 2019 vydala Prešovská univerzita. Autor nespochybňujúc hodnotu slovníka pripomína aj nedostatky izoglosnej metódy zobrazovania nárečovej situácie na konkrétnych príkladoch a nastroľuje otázku, či a do akej miery je v reedíciách možná korekcia údajov z originálu.

V rubrike Rozličnosti a rozhovory prinášame dva texty venované tohtoročným jubilantom. Prvým je netradičný dialogizovaný medailón od P. Karpinského k jubileu známeho jazykovedca, literárneho historika a pedagóga Ladislava Bartka. Jeho životná cesta dlhá 90 rokov a práca v oblasti kultúry jazyka, historickej jazykovedy, dejín slovenčiny, dialektológie (a iných jazykovedných oblastiach) je hodná uznania, pozornosti a sprostredkovania aj pre tých, ktorí pána docenta osobne nepoznajú. Ďalší životný príbeh, a najmä postoje a názory na pomery, problémy a výzvy súčasnej jazykovedy v príznačne nazvanom rozhovore s Petrom Ďurčom (*Lingvistický výskum 21. storočia ponúka možnosti, o ktorých sme nemohli ani snívať*) zachytávajú M. Hornáček Banášová, S. Fraščíková a A. Braxatorisová. Je nám ct'ou, že v časopise môžeme dať priestor aj žánru rozhovoru s významnými osobnosťami našej society a milo videnou subjektivitou poľudšťovať a vyvažovať tzv. vedecký obsah odborného periodika a nerezignovať na udržiavanie a kultivovanie vzájomnosti.

V dobrej tradícii pripomínania si jubileí našich kolegov pokračujeme (hoci len v elektronickej verzii) aj v Kronike. Tentokrát prostredníctvom medailónu *Quis custodiet ipsos custodes?* od M. Ološtiaka a J. Wachtarczykovej venovanému dlhoročnej redaktorky nášho časopisu Júlii Behýlovej a zdravice I. Ripku na počesť životného jubilea Márie Imrichovej. V tejto rubrike sa vraciame aj k populárnemu cyklickému podujatiu, už k XXXII. kolokviu mladých jazykovedcov, konanom v roku 2023 v Prešove, o ktorom v správe informuje M. Bednarczyk.

Na záver chceme poďakovať všetkým, ktorí autorsky prispievajú do časopisu a utvárajú jeho podobu. Ďalej aj tým, ktorí sa nezištne podieľajú na posudzovaní a príprave textov na publikovanie a zároveň aj tým, ktorí vytvárajú korpusy a trénujú neurónové siete, aby poskytlí verejnosti nové nástroje na výskum jazyka, ale aj na praktické alebo edukačné účely či dokonca na hry s jazykom. Teší nás, že sa v Slovenskej reči dá nielen čítať, ale vďaka korpusu aj vyhľadávať. Predovšetkým však ďakujeme našim čitateľom za priazeň a veríme, že si pri čítaní alebo pri vyhľadávaní v korpuse nájdu nielen to, čo cielene hľadali, ale aj niečo nové, zaujímavé a inšpiratívne. Bez vás, čitateľov, vášho ďalšieho a hlbšieho čítania a spoločného čítania, nebude mať pestovanie vzájomnosti a snaženie sa o vyššie ciele pri vydávaní časopisu ani úspech, ani očakávaný efekt.

Jana Wachtarczyková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: jana.wachtarczykova@juls.savba.sk

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

OBCHODNÉ NÁZVY V KONTEXTE
PRAGMALINGVISTICKÝCH VZŤAHOV*Jana Sokolová – Vlastimil Pulčár*

SOKOLOVÁ, J. – PULČÁR, V. (2024): Business Names in the Context of Pragmalinguistic Relations. In: *Slovenská reč*, 89/1, 11 – 32.

Abstract: This study deals with the issue of business names in the context of their enormous quantity and variability. The aim of the study is to contribute to the knowledge of those pragmalinguistic contexts that lead to the identification of the most distinctive features (expressive qualities) of business names and the identification of preferred procedures in the current Slovak chrematonymic nomination. It captures the causal connections of verbal (naming) behavior and linguistic self-realization of common users of the Slovak language, who seek a compromise between the pressure of legislative regulations, systemic rules of the lexicon and induced individualization, uniqueness and differentiation. It segments the formal side of trade names and, against the background of the tensions between tradition and innovation, normativity and non-normativity and predictability and unpredictability, it justifies the prevalence (and nature) of incomprehensible and meaningfully empty business names.

Keywords: business name, chrematonymic nomination, segmentation, common language user.

Článok v skratke:

- Štúdia sa zaoberá problematikou funkčných a formálnych stránok slovenských obchodných názvov v kontexte ich enormnej kvantity a variability.
- Cieľom je prispieť k poznaniu tých pragmalingvistických súvislostí, ktoré vedú k stotožneniu výrazových kvalít obchodných názvov a k identifikovaniu preferovaných postupov súčasnej slovenskej chrématonymickej nominácie.
- Štúdia zachytáva kauzálnu súvislosť verbálneho (pomenúvacieho) správania a jazykovej sebarealizácie bežného používateľa slovenského jazyka, ktorý hľadá kompromis medzi tlakom právnych predpisov, tlakom lexikónu a tlakom vynútenej individualizácie, jedinečnosti a diferencovanosti.
- V centre záujmu je dizajn obchodných názvov: lineárna organizácia segmentálnych prostriedkov, ktoré sú realizované na pozadí tenzie medzi tradíciou a inovatívnosťou, prediktabilitou a neprediktabilitou, normatívnosťou a nenormatívnosťou a ktoré vyúsťujú do prevahy nerozumiteľných a obsahovo prázdnych pomenovaní.

1. ÚVOD

*Obchodný názov*¹ je názov spoločnosti a firmy, pod ktorým je zapísaná v Obchodnom registri SR. Formálna podoba *obchodného názvu* preto musí spĺňať isté podmienky platnej legislatívy. Z lingvistického hľadiska *obchodné názvy* sú súčasťou subsystému *chrématonym* (Majtán 1989; Šrámek 1999). Okrem toho bývajú označované ako *inštitucionymá* (porov. Horecký – Buzássyová – Bosák a kol. 1989), *ergonymá* (porov. Majtán 1979; Pulčár 2007), resp. *logonymá* (porov. Horecký 1994; Imrichová 2002, 2012; Pulčár 2008). Z dôvodu zvýšenia prehľadnosti uprednostňujeme pomenovanie *obchodný názov* (skrátene *názov*) alebo *logonymum*.

Cieľom štúdie je prispieť k poznaniu vybraných pragmalingvistických súvislostí, ktoré sprevádzajú tento špecifický typ propriálnej lexiky. Zameriame sa na identifikáciu komponentov, vzťahov a funkcií obchodných názvov. Okrem rezultatívnej stránky evidujeme aj aspekt subjektu nominácie (expedienta, podnikateľa a bežného používateľa jazyka), ktorý v procese pomenúvania hľadá kompromis medzi tlakom legislatívnych predpisov, tlakom systémových pravidiel lexikónu a tlakom nutnej individualizácie a jedinečnosti. To znamená, že v rámci vysvetlenia verbálneho správania expedienta nepriamo anticipujeme aj fázu rozhodovania, ktorá predchádza procesu nominácie a ktorá smeruje od informácií a preferencií k ich mentálnemu spracovaniu a následne k uskutočneniu príslušnej voľby. Na pozadí procesu rozhodovania je tenzia medzi tradíciou a inovatívnosťou, medzi zrozumiteľnosťou a prediktabilitou, nezrozumiteľnosťou a neprediktabilitou. Rezultatívna stránka voľby je teda vždy subjektívna. Prejavuje sa v operačnej jazykovej sebarealizácii (Dolník 2023), v egoprojekčnom riešení onomaziologickej štruktúry pomenovania, ktorú na onomatologickej rovine tvoria identifikovateľné jazykové prostriedky. Keďže v obchodných názvoch dominuje ich grafická stránka, tieto oporné konštituenty sú sprevádzané kombinovaním rôznych grafických prostriedkov (veľkých a malých písmen, rešpektovaním alebo eliminovaním medzier, použitím grafických značiek, numerických znakov a pod.). Výsledný vizuálny dizajn pomenovania je výrazom subjektivistickej perspektívy, rôzneho stupňa kreatívneho experimentovania a tiež hybridizácie slovenských a inojazyčných jazykových prostriedkov.

2. TEORETICKO-METODOLOGICKÉ POZNÁMKY

Naše uvažovanie bude mať nasledujúce zameranie: (1) nájsť oporné body na stotožnenie najvýraznejších vlastností obchodných názvov; (2) charakterizovať ich vizuálnu stránku z hľadiska formálnej transparentnosti a obsahovej zrozumiteľnosti; (3) identifikovať preferované postupy súčasnej slovenskej chrématonymickej nominácie.

¹ V právnej oblasti sa používa termín *obchodné meno*: „Obchodným menom sa rozumie názov, pod ktorým podnikateľ vykonáva právne úkony pri svojej podnikateľskej činnosti“ (zákon 513 hlava I diel III § 8 odsek 1 Obchodného zákonníka 1991).

Transparentnosť ponímame ako „priezračnosť formálneho vyjadrenia sématickej štruktúry, ktorá je určená expanzívnosťou formy a perцепčnou zreteľnosťou jej komponentov“ (Dolník 2013, s. 57). Zrozumiteľnosť a prediktabilita obsahovej stránky obchodného názvu sa spravidla pohybuje na škále od identifikovateľnosti, čiastočnej identifikovateľnosti po neidentifikovateľnosť. Zrozumiteľnosť je teda založená na spoznaní obsahu jazykových štruktúr, predpokladov pre ich adekvátne inferencie a na ich integrovateľnosti do znalostnej štruktúry recipienta. Apercepčná zrozumiteľnosť, ktorá súvisí s automatizovanou identifikáciou a inferenciou (pri aperpeccii sa rozumenie proste „dostaví“, porov. Dolník 2023, s. 431), je v prípade mnohých obchodných názvov značne minimalizovaná. S istými obmedzeniami možno uvažovať o reflexívnej zrozumiteľnosti, ktorá si vyžaduje myšlienkovú aktivitu recipienta vzťahujúcu sa na uchopenie zmyslu názvu. Zrozumiteľnosť pomenovania je teda spätá s apercepčnou a/alebo reflexívnou identifikáciou formálno-sématických štruktúr ako segmentov pomenovania a inferenciou na podklade týchto oporných štruktúr (Dolník 2013, s. 319). V kontexte inferencií sa pre recipienta základným problémom stáva problém identifikácie a filtrácie údajov. Recipient, v intenciách princípu prirodzenej orientácie (porov. Dolník 2013), sa orientuje na základe intuície a aposteriorných (skúsenostných) znalostí a pri interpretácii zmyslu obchodného názvu zrejme aktualizuje abduktívne usudzovanie, ktoré je štruktúrované v slede: výsledok – pravidlo – udalosť. To znamená, že v prípade obchodného názvu sa pripúšťa predpoklad, že ide o exemplár istého pravidla a jeho interpretácia si vyžiada zohľadniť aj to, čo v danom celku presahuje rámec dekodovania.

Ako vidieť, vzťah medzi formou a obsahom obchodných názvov nehodláme riešiť z pohľadu motivácií, t. j. z hľadiska kauzálnych vzťahov. Stotožňujeme sa však s názorom, že elementárnym konštitučným faktorom vonkajšej formy onymického znaku je perцепčnoorientačná motivácia ako jej elementárna funkcia, ktorá ju odlišuje od koexistujúcich jazykových foriem, a tak zabezpečuje jej perceptive identifikáciu (porov. Dolník 2013, s. 58).

Zdrojovým materiálom je databáza Finstat^[1] uvádzajúca okolo 600 000 názvov.² Databáza má podobu súboru, do ktorého kontinuálne pribúdajú nové názvy v časovej (každodennej) postupnosti. Súbor charakterizuje extrémna dynamickosť, extrémna stochastickosť súvisiaca s náhodnosťou a extrémna rozmanitosť finálnych exemplárov. Databáza má teda povahu mozaiky zachytávajúcej verbálne (pomenúvacie) správanie a jazykovú sebarealizáciu bežných používateľov slovenského jazyka.³

² Databáza k 25. januáru 2024 mala 577 213 názvov, z toho 436 395 bolo spoločností s ručením obmedzeným.

³ Problematiku bežných používateľov jazyka v zmysle neodborníkov/laikov v oblasti lingvistiky detailne spracovala G. Múscová (2023).

Na úvod sa žiada zdôrazniť, že pre obchodné názvy je zásadná ich účelovosť a písaná podoba. Ako bolo spomenuté, sú sformované pre potreby právnej registrácie. Ich primárnou funkciou je funkcia označovania, komunikačná funkcia je vo väčšine prípadov upozadená a marginalizovaná. To znamená, že v obchodných názvoch je akoby objektivizovaná istá akomodačno-asimilačná disproporčnosť. Akomodačná disproporčnosť spočíva v neprispôbení sa znalostnej aj inferenčnej kompetencii recipienta. Asimilačná disproporčnosť značí, že ani expedient, prežívajúci tlak vlastného kognitívneho systému (potrebu zachovať si a prezentovať výhradne svoje jazykovo-myšlienkové spracovanie), si svoju kognitívnu kompetenciu spravidla neprispôbuje kompetencii potenciálnych recipientov.

V príspevku uplatňujeme pragmaticko-sémantický modus interpretácie a aplikáciu vzťahovej analýzy, ktorou sa obchodný názov poznáva ako celok, jeho štruktúra tvorená lineárnou organizáciou segmentálnych prostriedkov, štatút týchto segmentálnych prostriedkov a súvislostné vzťahy medzi nimi.

Možno konštatovať, že v rámci lineárnej organizácie obchodného názvu sa uplatňujú segmentálne prostriedky rôznej zložitosti a funkcie.⁴ Tvoria základnú množinu stavebných zložiek pomenovaní. Integrujú konštrukčné prvky na úrovni grafém a grafematických zoskupení, lexém a ich tvarových simplifikácií, lexém a ich syntagmatických amplifikácií.⁵

V príspevku ponúkame argumentačne podložený a početnými príkladmi doložený prehľad o špecifických vlastnostiach (kvalitách) obchodných názvov a preferenciách expedienta, ktorý v mene individualizácie a diferenciacie uplatňuje neraz preexponovanú variantnosť a nenormatívnosť (porušenie pravidiel ortografie, poru-

⁴ Niekoľko poznámok k uplatnenému pojmosloviu (podrobnejšie pozri Sokolová – Sokol 2022):

Jazykový prostriedok je prvkom výrazového systému jazyka majúci nástrojovú povahu (porov. Kačala 1998). Podobne ako F. Daneš (1967) budeme rozlišovať dve triedy (oblasti) jazykových prostriedkov: (a) predznakové (elementárne) prostriedky a (b) znakové prostriedky.

Jazykový prvok je entita všeobecnejšieho rázu, ktorá podľa spôsobu použitia môže byť prevažne významovej (sémantickej, obsahovej) alebo výrazovej povahy (Bielik a kol. 2016, s. 62). Inventár jazykových prvkov a sieť vzťahov, zviazanosť týchto prvkov na základe ich podobnosti a rozdielnosti sú faktory systémovej koncepcie jazyka.

Jazyková jednotka je „najmenšia jednotka jazykového systému na konkrétnej rovine“ (Šimková 2006). Obchodný názov tvoria jazykové jednotky subznakovej roviny (graféma a slabika) a jazykové jednotky znakovej roviny (morféma, lexéma, syntagma). Určujúcu funkciu má graféma a lexéma. *Lexéma* je jednotka lexikónu, na ktorú možno zamerať z troch aspektov, a síce ako na: (a) *útvár* zložený z komponentov nižšej roviny; (b) jednotku vo vzťahu k iným jednotkám: (i) rovnakej funkčnej alebo sémantickej triedy: t. j. vertikálne vzťahy v systéme jazyka (oblasť lexikálnej paradigmaticky); (ii) inej funkčnej alebo sémantickej triedy in absentia: t. j. horizontálne vzťahy v systéme jazyka (oblasť lexikálnej syntagmaticky – kolokability); (c) komponent v zmysle vyššej jednotky ponímanej ako štruktúrny model, v ktorom plní funkciu *kolokačnej štruktúry* predstavujúcej horizontálne vzťahy lexikálnej kolokability (Čermák 2010).

⁵ Výraz amplifikácia používame v zmysle rozšírenia.

šenie pravidiel významovej a formálnej spájateľnosti, porušenie zmyslovej celistvosti logonyma).

Vychádzame z poznania, že len malá časť obchodných názvov zodpovedá predstave modelového a motivovaného spôsobu spracovania. Logonymum je produktom zápasu podnikateľa (bežného a odborne neerudovaného používateľa jazyka) konfrontovaného s enormnou početnosťou už existujúcich názvov, ktorý je nútený uplatniť novú kombinatoriku a ponúknuť niečo jedinečné. Ako vyplýva z Obchodného zákonníka, „obchodné meno nesmie byť zameniteľné s obchodným menom iného podnikateľa a nesmie vzbudzovať klamlivú predstavu o podnikateľovi alebo o predmete podnikania“ (Obchodný zákonník 1991).⁶ Výsledkom tohto úsilia sú nielen viac alebo menej vydaté pomenovania, ale aj užívateľsky vyslovene neprívetivé názvy.

3. VÝRAZOVÉ KVALITY OBCHODNÝCH NÁZVOV

Výrazové kvality vyplývajú z recepcnej podstaty obchodných názvov. Vychádzame z faktu, že schému logonyma v prevažnej časti netvorí ideálna jednota formálnosyntaktickej a sémantickosyntaktickej štruktúry. Obchodný názov sa javí ako mix výrazových kvalít.⁷ Výrazové kvality sa realizujú jednotkami výrazového plánu jazyka. Zachytávajú dve línie náhľadu: formálno-sémantický a pragmatický. Sú súčasťou nami uplatňovaných interpretačných hľadísk a prispievajú k sprehľadneniu výkladu o realizačných možnostiach tak zmysluplných, ako aj nedešifrovateľných názvov. Prezentovaný súbor výrazových kvalít (útvarovosť, egoprojekčnosť, typovosť, šifrovosť, internacionálnosť, nekonformnosť a kurióznosť) má povahu sondáže do onymického pomenovania. S výnimkou útvarovosti sa jednotlivé výrazové kvality (a prípadne aj ich spoločné kombinácie) vzťahujú vždy len na určitú časť názvov.

3.1. ÚTVAROVOSŤ VÝRAZU

Útvarovosť výrazu v zmysle kompozičnej štruktúracie predpokladá rozčlenenosť, ktorá sa dá identifikovať na základe reálnej formálnej alebo obsahovej heterogénosti jednotlivých častí. Obchodné názvy sú zložené výrazy. Každé logonymum má svoju vnútornú organizáciu, t. j. svoju tektoniku. Formálna konštitúcia obchodného názvu má obligatórne binárnu štruktúru (segmentáciu) pozostávajúcu zo stálej (fixnej) a variabilnej časti. Stálou zložkou je dodatok označujúci právnu formu spoločnosti. Spôsob uvedenia právnej formy spoločnosti v jej obchodnom názve definuje *Obchodný zákonník* v ustanoveniach k jednotlivým obchodným spoločnostiam. V názvoch sa musí použiť

⁶ Porov. zákon 513 hlava I diel III §10 odsek 1 Obchodného zákonníka (1991).^[2]

⁷ Termín *výrazová kvalita* nepoužívame striktné v mikovskom zmysle. F. Miko a kolektív odborníkov pod vedením L. Plesníka (2008) pracujú s dôsledným dôrazom na vertikálno-horizontálne zachytenie semiotickej stratifikácie kvality.

jeden z týchto dodatkov: (a) spoločnosť s ručením obmedzeným (*spol. s r. o./s. r. o.*), napr. *NS Holding s. r. o.*; *Penzión Chopok s. r. o.*;⁸ (b) akciová spoločnosť (*a. s.*), napr. *Sempera, a. s.*; *Technický skúšobný ústav Piešťany, a. s.*; (c) verejná obchodná spoločnosť (*ver. obch. spol./v. o. s.*), napr. *APEBE v. o. s.*; *Lonet v.o.s.*; (d) jednoduchá spoločnosť na akcie (*j. s. a.*), napr. *Dostupný Nájom j.s.a.*; *Slovenský agrárny fond, j.s.a.*; (e) komanditná spoločnosť (*k. s.*), napr. *Idea k.s.*; *Správčovská k. s.*; (f) družstvo, napr. *Družstvo Karpaty*; *Prvé mechanizačné obchodné družstvo*.

Dodatok je konštanta, ktorá má normatívnu podobu a, ako bolo uvedené, vždy je explicitne a obligatórne prítomný a vždy je v slovenčine. K variabilnej časti pomenovania je pripojený pomocou čiarky (odporúčaný spôsob spájania) alebo bez čiarky (výrazne prevládajúci spôsob spájania). Dodatky majú spravidla podobu grafických, prípadne sylabických skratiek. Medzera medzi grafémami v dodatku sa buď uplatňuje, alebo je elidovaná. Dodatok je všeobecnina, ktorá je klasifikačným parametrom všetkých obchodných názvov. Jednoznačne možno konštatovať, že dodatok je definitorický základ logonyma.

Variabilná zložka obchodného názvu súvisí s logicko-sémantickou štruktúrou ľavostranného okolia. Tvoria ju početné kombinácie sémantických a asémantických segmentálnych znakov, ktoré sú z pohľadu tektoniky organizované buď fragmentárne, alebo atektonicky. Fragmentárne usporiadanie, ktoré značí útržkovitosť, neúplnosť, sa vyznačuje zachovávaním autonómnosti segmentov. Obchodný názov má povahu reťazca, postupnosti diskretných segmentov. Atektionické usporiadanie neraz disharmonických segmentov spôsobuje nesúladnú celistvosť a umožňuje vytvárať „zlepence“ heterogénnych fragmentov znižujúcich zrozumiteľnosť názvu. Variabilná zložka obchodného názvu je jednotlivina s kategoriálnym príznakom substantívnosti zabezpečujúca singularitu a autenticitu logonyma.

3.2. EGOPROJEKČNOSŤ VÝRAZU

Egoprojektnosť výrazu znamená, že pomenovanie má egoprezenačnú dimenziu. Je výrazom slobodnej sebarealizačnej produkcie, egovzťažného verbálneho správania s autoreferenčným nasmerovaním. Výsledkom je sebavýraz, „sebarealizácia“, ktorá úzko súvisí s individuálnosťou, konkrétnosťou a autenticnosťou. Ako konštatuje J. Dolník, „sebarealizácia je aktivita, ktorej rámcová štruktúra je daná všeobecnou štruktúrou činnosti, teda vzťahom prvkov motív – prostriedkov – cieľ“ (Dolník 2023, s. 426 – 427). V kontexte obchodných názvov motívom je efekt zviditeľnenia podnikateľského subjektu. Dosahuje sa prostredníctvom explicitných alebo implicitných výrazových prostriedkov. Cieľom je prezentácia podnikateľského subjektu na osi oficiálnosť – neoficiálnosť.

⁸ Počet príkladov z priestorových dôvodov radikálne obmedzíme. Výber je subjektívny a väčšinou náhodný.

Explicitné jazykové prostriedky obchodného názvu synkretizujú faktor spoločenského a individuálneho. Kolorit oficiálnosti tvoria antroponymá a apelatívno-antroponymické spojenia.

Antroponymá vyjadrujú posesora (vlastníka) a uplatňujú sa v podobe: (a) priezviska: *Blahutová s. r. o.*; *PLICHTOVCI, s. r. o.*; (b) rodného mena a priezviska: *Michaela Dvorská, s. r. o.*; (c) rodného mena + iniciálovej skratky priezviska: *František K s. r. o.*; *Janka K s. r. o.*; *IvanaM, s. r. o.* Pripojenie titulovej skratky k priezvisku prehlbuje formálnosť a zvyšuje dôveryhodnosť a autoritatívnosť obchodného názvu, porov.: *Ing. Peter Kollárik s. r. o.*; *MUDr. Darina Kordíková, s. r. o.*; *Mgr. Vanesa Trabalíková, s. r. o.*; *Doc. PhDr. Marta Zaťková, PhD., Dr. Solár s. r. o.*; *BA-BOŠ Ing. s. r. o.* Názvy sú zamerané na identifikáciu osoby a na jej spoločenský a sociálny status. Integráciou tejto informácie sa obchodný názov inštrumentalizuje aj axiologicky.

Apelatívno-antroponymické spojenia typu *Výroba studenej kuchyne Chovančíková, s. r. o.*; *Advokátska kancelária JUDr. Ivana Igazová s. r. o.*; *Pekáreň Michal Oremus, s. r. o.* sú dokladom konvenčného spôsobu vyjadrovania vlastníckych alebo štatutárnych pomerov v obchodnej spoločnosti.

Naproti tomu použitie hypokoristík pridáva obchodnému názvu kolorit neoficiálnosti a familiárnosti: *Arči s. r. o.* Uplatňujú sa dva postupy pozičného umiestnenia rodného mena: (a) antepozičné: *Majčo trans s. r. o.*; *VINCO trans s. r. o.*; (b) postpozičné: *Vila Etelka s. r. o.*; *Hair Studio Radka s. r. o.*; *Krajčírstvo Maja, s. r. o.*

Implicitná egoprojekčnosť sa skrýva v skratkovej podobe názvu podnikateľského subjektu. Uplatnením skratky expedient naznačuje, ale neprezrádza svoje pravé meno. Jeho identita sa odhalí len dešifrovaním skratky, porov. *LK s. r. o.* (≈ Lukáš K.);¹⁰ *BaPa s. r. o.* (≈ Ba: Barbora, ≈ Pa: Pavol); *Maku s. r. o.* (≈ Ma: Matej, ≈ ku: Kubica); *FiMaJo, s. r. o.* (≈ Fi: firma, ≈ Ma: Mat'as, ≈ Jo: Jozef); *DAGR s. r. o.* (≈ David Grulich). V prípadoch, že skratka ostane neidentifikovaná, obchodný názov nerealizuje výrazovú kvalitu egoprojekčnosti, ale šifrovosti. Špecifikom obchodného názvu s výrazovou kvalitou egoprojekčnosti je, že zachytáva reálne vlastné meno reálneho používateľa jazyka, inými slovami – egoprezenačnú identitu individuálneho a konkrétneho realizátora onymickej nominácie.

3.3. TYPOVOSŤ VÝRAZU

Typovosť výrazu naznačuje, že časť obchodných názvov reflektuje ukotvené a zafixované systémové vzťahy v lexikóne a tvorí škálu lexikálno-gramatických typov organizovaných v zmysle individuálnych aktualizácií. To znamená, že názvy sú

⁹ Predpokladáme, že Majčo je domáce meno Mariána (konateľa spoločnosti).

¹⁰ Značka ≈ značí „približne rovnajúci sa“.

percipované na báze imitačnej disponibility tradičných nominačných štruktúr ako jednoslovné a viacslovné pomenovania. Typovosť výrazu predpokladá konvenčnosť v zmysle používania jazykových prostriedkov v zhode s ustálenou pravdepodobnosťou ich uplatnenia.

Jednoslovné názvy disponujú zložkou: (a) substantívnu: *Cukrárnička s. r. o.*; *HRAČKY s. r. o.*; *LIENKA s. r. o.*; *Pohoda s. r. o.*; *Rozpočtovanie s. r. o.*; *VČELÁR-STVO s. r. o.*; (b) verbálnu: *HOSPODARIM s. r. o.*; (c) adverbálnu: *Spolu, s. r. o.* Jednoslovnosť integruje (a) kompozitá a kvázikompozitá: *Dobrobytie, s. r. o.*; *Ekodoprava s. r. o.*; (b) univerbizmy: *Stavebka s. r. o.*; *SBS-ka, s. r. o.*; (c) apozitá: *SALAŠ-CABAJ s. r. o.*; (d) skratky a skratkové slová:¹¹ *EEZ, s. r. o.* (Efektívne Energetické Zariadenia); *ReviMont s. r. o.* (≈ Revi: revízie, ≈ Mont: montáž); *Toži s. r. o.* (≈ To: Tomáš, ži: Žilina); *SlovLev, s. r. o.* (≈ Slov: Slováč – priezvisko, ≈ Lev: Levoča).

Viackomponentové pomenovania vznikajú amplifikáciou (rozšírením) buď oporného substantívneho pomenovania, alebo ustáleného spojenia. Rozvíjajúcimi členmi sú (a) adjektívne komponenty: *Palivové drevo s. r. o.*; *Reklamný kuriér s. r. o.*; *Svetové vône s. r. o.*; *Univerzitný hokej s. r. o.*; *Zlatá breza s. r. o.*; *ZDRAVÝ ŽIVOT, s. r. o.*; *Remeselná cukrárenská výroba s. r. o.*; (b) substantívne komponenty: *Diagnostika tepien s. r. o.*; *Hypotéka z mobilu, s. r. o.*; *Kurzy z praxe s. r. o.*; *Podnikanie pre úspech, s. r. o.*; *Správca domov s. r. o.*; *SVET technológií s. r. o.*; *SVET UMENIA s. r. o.*; (c) pronominálne komponenty: *Tvoje Mzdy, s. r. o.*; *Váš psychológ s. r. o.*; (d) predložkové komponenty: *BEZ ÚRAZOV s. r. o.*; *Na Korze s. r. o.*; *Pre Auto s. r. o.*; *Pre zuby s. r. o.*; (e) propriálne pomenovania: *Ateliér Masár s. r. o.*; *Reality Laputka, s. r. o.*; *Obaľovňa Bratislava s. r. o.*; *Advokátska kancelária Opačitý s. r. o.*; *Cukrárenská výroba Terňa s. r. o.*; *Mestský sociálny podnik Krompachy, s. r. o.*; (f) propriálne skratky antroponým, urbanoným¹² a toponým: *PB Elektroinštalácie s. r. o.* (≈ Peter B.); *ZLT servis, s. r. o.* (≈ Zdeno Lehotský); *MB-Stavebné rezivo s. r. o.* (≈ Mário B.); *PARKNR s. r. o.*; *BA taxi s. r. o.*; *EU TRANSPORT s. r. o.*; *ENVIRO BB, s. r. o.*

Ako vidieť, početné exempláre vznikajú simplifikáciou výrazu v zmysle mechanického krátenia, skracovania a redukcie pomenovania. Procesy majú vlastnosti kompresie, kontrakcie aj kondenzácie. Pri kompresii dochádza k stieraniu pôvodnej hranice medzi komponentmi a vznikajú zloženiny: *BUDMERSTAV s. r. o.* (≈ BUDMER: Budmerice, ≈ stav: stavebná spoločnosť). Pri kontrakcii nastáva stiahnutie, zmrštenie tvaru vytvárajúce tzv. kontrakčné skratky: *Novák MN s. r. o.* (≈ Milan:

¹¹ Fenomén skratiek je detailne opísaný v práci M. Gavurovej (2013). Poznamenávame, že nevyužívame ponúkané detailne prepracované terminologické inštrumentárium.

¹² Zaužívanými a frekvencovanými toponymickými skratkami sú sk, eu, choronymá NR (≈ Nitra), KE (≈ Košice), BA (≈ Bratislava), PB (≈ Považská Bystrica) a i.

rodné meno konateľa spoločnosti) a devokalizované skratky: *MRTN.BAR. s. r. o.* (≈ Martin); *NW Partners s. r. o.* (≈ NEW). Pri kondenzácii dochádza ku koncentrácii významu syntagmatického reťazca alebo viacslovného pomenovania do jedného z jeho komponentov, v dôsledku čoho sa tento komponent (kondenzát) stáva reprezentantom spojenia. V prípade obchodných názvov kondenzátom je spravidla priezvisko alebo rodné meno spoločníka alebo konateľa firmy: *TABÁNYI s. r. o.*; *Broňa s. r. o.* (≈ Bronislava K.); *Nicola s. r. o.*; (≈ Nicola A.). Simplifikáty sú zástupné gnómičné výrazy svojich neskrátených náprotivkov. V obchodných názvoch motivujúce výrazy veľmi často ostávajú vo sfére dohadov. Následkom zásadného zjednodušenia formy neraz dochádza k zastretosti, „skrytosti“, nejasnosti, nedešifrovateľnosti zmyslu pomenovania.

Typovosť je výrazová kvalita, ktorá je identifikovateľná len v časti logoným. Značí kongruenciu explicitnej segmentálnej štruktúry obchodného názvu s typovou segmentálnou štruktúrou určujúcou typ pomenovania v rámci lexikálneho systému slovenského jazyka. Typovosť výrazu v zmysle tradičnej propriálnej nominácie reflektuje funkčnú primeranosť prostriedkov a postupov. Zaisťujú ju predovšetkým uzualizované formálno-sémantické jednotky (morfémy, slová, slovné spojenia) majúce povahu jazykových znakov s pomenúvacou (nominatívnou, denominatívnou, referenčnou), významovou (signifikatívnou) a dorozumievacou (komunikatívnou) funkciou. S rôznou mierou úspešnosti a participácie sa uplatňujú tri typy významu: denotatívny význam (vzťah ku skutočnosti), signifikatívny význam (vzťah k vedomiu odrážajúcemu poznávaciu činnosť ľudí) a štruktúrny význam (vzťah k iným znakom). Interakcia týchto súvislých znakových segmentov je určená kombinovateľnosťou ich významov.

Výrazová kvalita *typovosti* využíva postupy tradičnej propriálnej aj neopropriálnej nominácie. Vyznačuje sa preferovaním viacslovných štruktúr, koherentnou organizáciou hybridných apelatívno-onymických spojení a otvorenosťou voči inojazykovým komponentom (porov. výrazovú kvalitu internacionálnosti). Umožňuje rozmanité prístupové perspektívy a zachytáva diapazón stratégií oscilujúcich medzi konvenčnosťou a (v prípade rozvíjania kvality typovosti) akoby systémovo „regulovanou“ jazykovou slobodou.

3.4. ŠIFROVOSŤ VÝRAZU

Šifrovosť výrazu značí jedinečné kombinácie synsémantických segmentov tvoriacich unikátne permutačné zoskupenia. Obchodné názvy nadobúdajú vlastnosti kumulátov v zmysle nedešifrovateľných zoskupení. Kumulatívnosť výrazu zabezpečujú permutácie grafém, numerických znakov a interpunkčných znamienok. Výrazová kvalita sa týka mimoriadne početnej časti obchodných názvov. Ich jadro tvoria:

– grafematické zoskupenia troch až šiestich grafém, ktoré sa vyznačujú (a) použitím len malých písmen: *moow s. r. o.*; *naala s. r. o.*; *pbt s. r. o.*; *raho s. r. o.*; (b) použitím len kapitálok: *OSP s. r. o.*; *PMRE, s. r. o.*; *YWIYC s. r. o.*; *RBTSNV, s. r. o.*; (c) príznakovým striedaním malých a veľkých grafém: *eLKá s. r. o.*; *KoHi s. r. o.*; *WmW s. r. o.*; *Xtec s. r. o.*;

– numerické zoskupenia: *9 s. r. o.*; *605 s. r. o.*;

– grafematicko-numerické zoskupenia, v ktorých číslca sa nachádza na koncovej pozícii: *mb24, s. r. o.*; *ALL365 s. r. o.*; *buro393. s. r. o.*; *eSPe33 s. r. o.*, alebo v interpozícii: *D2U s. r. o.*; *z2z, s. r. o.*; *P2LR s. r. o.*; *VMG3D s. r. o.*, alebo v kombinácii koncovej pozície a interpozície: *SIGM4 s. r. o.*;

– numericko-grfematické zoskupenia, v ktorých na koncovej pozícii je jedna graféma: *4S s. r. o.*; *18E s. r. o.*, alebo grafematické zoskupenie dvoch a viac grafém: *2JO s. r. o.*; *2LS s. r. o.*; *2MC s. r. o.*; *2MKH s. r. o.*; *3RRR s. r. o.*; *3XEP s. r. o.*;

– grafematicko-grafické zoskupenia uplatňujúce (a) bodku: *H.B.U. s. r. o.*; *MM.P s. r. o.*; (b) spojovník: *B-T-A s. r. o.*; *PS-IT s. r. o.*; (c) výkričník: *up! s. r. o.*; (d) ampersand: *AP&I s. r. o.*; *PK&VK s. r. o.*; (e) znamienko +: *D+P, s. r. o.*; *I.B.I.+ s. r. o.*;

– kombinované grafematicko-numericko-grafické zoskupenia: *MY.T84, s. r. o.*; *N&M94 s. r. o.*

Obchodné názvy, ktoré sú utvorené na princípe permutácie týchto najnižších jazykových prvkov, sú prejavom nevyčerpatelných možností spájania a kombinatorky. Šifrovosť etabluje nezrozumiteľné výrazy a tým oslabuje princíp kooperácie, keďže nerešpektuje postulát spôsoby – vyjadrovať sa s optimálnou mierou zrozumiteľnosti. Šifrovosť výrazu je javová stránka. Funkciou obchodných názvov je označovanie, ukotvenie značkovej hodnoty názvu, nie jeho dešifrovanie.¹³

3.5. INTERNACIONÁLNOŠŤ VÝRAZU

Internacionálnosť výrazu je výrazová kvalita, ktorá je charakteristická účasťou inojazyčných výrazov. Pre súčasnú onymickú nomináciu vo sfére obchodných názvov je charakteristické preferovanie viackomponentových názvov s oporným anglickým pomenovaním vyjadrujúcim:

– formu podnikania: *HubO Agency s. r. o.*; *KAVE Company s. r. o.*; *ETC Corporation, s. r. o.*; *The Luxury Wellness Group s. r. o.*; *JM trust s. r. o.*;

– objekt (stredisko) podnikania: *Architect Building Center s. r. o.*; *ZAMZA CLINIC s. r. o.*; *Friends Club s. r. o.*; *river house s. r. o.*; *ONE FAMILY OFFICE SK, s. r. o.*; *Amaya Studio s. r. o.*;

¹³ Stotožňujeme sa s názorom M. Ološtiaka (2010), že v danom prípade je potrebné brať do úvahy funkčnú stránku názvu, nie jeho formálne stvárnenie.

– sféry (oblasti) podnikania,¹⁴ ako napr. (a) cestovný ruch: *Zobortravel s. r. o.*; (b) distribučná činnosť: *CEL Distribution, s. r. o.*; (c) doprava a logistika: *HuPe Trans s. r. o.*; *Loyal Track s. r. o.*; (d) energetika: *GIB EnergyX Slovakia s. r. o.*; (e) finančníctvo: *EFA United Finance s. r. o.*; *SerWis capital s. r. o.*; (f) gastro: *KM Food Service s. r. o.*; (g) informačné technológie: *BARDSOFT, s. r. o.*; *Gemini Digital s. r. o.*; (h) investičná činnosť: *Green House Invest, s. r. o.*; (i) logistika: *Origono Logistics s. r. o.*; (j) médiá: *MT Media s. r. o.*; (k) móda a dizajn: *Angel Fashion s. r. o.*; *MKA Trade & Design s. r. o.*; (l) montážne práce: *RAGA mont s. r. o.*; (m) nehnuteľnosti: *Top4 Reality s. r. o.*; *REFISTAV - REAL, s. r. o.*; *Oravia Property s. r. o.*; (n) obchodná činnosť: *BENJAN trade s. r. o.*; *eLogica trading s. r. o.*; *HYPERO Business s. r. o.*; (o) poradeniská činnosť: *Danube River Consulting s. r. o.*; *SAG Advisory, s. r. o.*; *LMA-consult s. r. o.*; *IGA solutions s. r. o.*; (p) prenájom: *Keram Rent s. r. o.*; (r) riadenie a spravovanie: *HO MANAGEMENT s. r. o.*; *NextGenMarketing, s. r. o.*; (s) služby: *Lclean service s. r. o.*; (t) stavebníctvo: *JBuilding s. r. o.*; *Graphic Developments s. r. o.*; *HSMT DEVELOPMENT s. r. o.*; *R.J.A. Bau, s. r. o.*; (u) technológie: *London Capital Group Technology, s. r. o.*; (v) účtovníctvo: *L&K accounting s. r. o.*; (z) výroba: *LProduction Slovakia s. r. o.*; (ž) vzdelávanie: *Flexskill Education s. r. o.*; (x) zdravotníctvo: *P-Med, s. r. o.*; *R-DENT PE s. r. o.*; *KD Medical s. r. o.*

Výrazová kategória internacionálnosti často prechádza do výrazovej kvality kurióznosť výrazu. Prejavuje sa napríklad:

– atypickým, nezvyčajným použitím pomenovania (hovoríme o onymickom kontexte v zmysle oblasti použitia onymickej jednotky): *BLUFF s. r. o.*;

– uplatnením nečakaných a často iracionálnych spojení a kolokácií inojazyčných lexikálnych komponentov: *BLACK BEAVER s. r. o.*; *Brooklyn child s. r. o.*; *Blue Monkey Group s. r. o.*; *Creative pleasure s. r. o.*; *FrostFire s. r. o.*; *Happy Tech s. r. o.*; *IRON FOOD s. r. o.*; *KREATURA.HOUSE s. r. o.*; *Language Bakery s. r. o.*; *MAD DESIGN s. r. o.*; *Magnetic baby s. r. o.*; *SmokerDogs s. r. o.*; *Train Garden, s. r. o.*; *We take care of everything s. r. o.*; *White horse's Son s. r. o.*; *Yellow Hat Consulting s. r. o.*; *YOUR SEXAPPEAL s. r. o.*;

– uplatnením fatickej funkcie: *We & You Agency s. r. o.*; *Why Not Architecture? s. r. o.*;

– deformáciou formy spôsobenou buď zámerne, alebo neznalosťou anglického jazyka: *LADYS, s. r. o.*; *Klesik Komedý s. r. o.*; *HSG realit s. r. o.*; *Misister, s. r. o.* (≈ my sister); *Offie s. r. o.* (≈ office); *devilopment s. r. o.* (≈ development); *Parisi Management, s. r. o.* (≈ Paris); *Be Laki, s. r. o.* (≈ be lucky);

– hybridnou kombináciou slovenských a anglických lexikálnych segmentov: *bikeservis s. r. o.*; *SEVERANKA Slow Fashion, s. r. o.*; *DIPLOMATIC SLOVENSKO*

¹⁴ Vzhľadom na početnosť oporných pomenovaní každé dokladujeme len jedným príkladom.

s. r. o.; *Mlynárka Land Development s. r. o.*; *hangár drink s. r. o.*; *Teslova Residence s. r. o.*

3.6. NEKONFORMNOSŤ VÝRAZU

Nekonformnosť výrazu v zmysle odklonu a neprispôsobenosti sa zaužívaným pravidlám úzko súvisí s tvorivou improvizáciou a vynútenosťou, ktorú diktuje nekompromisný tlak legislatívy. Vizuálnu stránku logonyma tak determinuje singularita v zmysle výrazovej odchýlky. Primárne sa vzťahuje na neuzuálne alebo príznakové využívanie grafických znakov (malých a veľkých písmen), numerických znakov, interpunkčných znamienok a diakritiky. Grafické znaky sú výhradne výrazové segmenty. Sú uplatňované s intenciou (a) narušenia funkčnej odlišnosti, (b) porušenia celistvosti formy, (c) porušenia pravidiel používania interpunkčných znakov, (d) príznakového použitia numerických znakov; (e) príznakového použitia grafických znakov; (f) príznakového použitia grafém z periférie systému. Invenčne uplatnená grafika obchodných názvov reflektuje tieto prípady:

– písanie malých písmen na začiatku názvu, ktoré fakticky znamená porušenie pravidla ortografického odlišenia proprií od apelatív: *bmwines s. r. o.*; *definitive tools, s. r. o.*; *devedo s. r. o.*; *ebee s. r. o.*; *eltena s. r. o.*; *erjos s. r. o.*; *fronésis s. r. o.*; *gtifab s. r. o.*; *inšpirátor s. r. o.*; *junior code s. r. o.*; *kalé s. r. o.*; *kesogroup s. r. o.*; *limetka s. r. o.*; *lotze s. r. o.*; *noou s. r. o.*; *octosport s. r. o.*; *progmiles s. r. o.*; *smartenic s. r. o.*; *unimaro s. r. o.*;

– príznakové striedanie malých a veľkých písmen, ktoré značí porušenie celistvosti formy názvu: *aNNa s. r. o.*; *blanKAPlackova s. r. o.*; *HOLDimad, s. r. o.*; *HruMI s. r. o.*; *JaHER s. r. o.*; *LeMiMa s. r. o.*; *LeTiSia s. r. o.*; *LuSmat s. r. o.*; *myBEN, s. r. o.*; *MyE s. r. o.*; *PeKaM, s. r. o.*; *TaKS Biosystem s. r. o.*; *TransporteR s. r. o.*; *VeKaPe s. r. o.*;

– elidovanie diakritických znakov, ktoré znamená porušenie pravidiel používania diakritiky (dlážňov a mäkčeňov): *buckoconstruct s. r. o.*; *Durcak Industries s. r. o.*; *vonavesviecky s. r. o.*; *VaSe Gastro s. r. o.*;

– elidovanie medzier medzi autonómnymi komponentmi kolokačnej štruktúry, ktoré naznačuje presadenie sa juxtapozičného postupu: *dokonalnýájomník s. r. o.*; *Murovanehaly s. r. o.*; *navrhbyvania s. r. o.*; *Superponuky s. r. o.*; *NightFury s. r. o.*; *BACKSLASH s. r. o.*;

– príznakové použitie numerických znakov, ktoré môže byť pozične diferencované: (a) antepozičné: *2Big, s. r. o.*; *2JO s. r. o.*; *3 bodky s. r. o.*; *3M Solutions s. r. o.*; *4 LIFE SK s. r. o.*; *4SMILE s. r. o.*; *182 PRODUCTION s. r. o.*; (b) postpozičné: *aster88 s. r. o.*; *Brat za brata 3 s. r. o.*; *BSM 108 s. r. o.*; *FC Barón 7 s. r. o.*; *LEKÁREŇ TRIO 3 s. r. o.*; *MIBO upratovanie B2, s. r. o.*; *Paradise 1981 s. r. o.*; *Phockaren R1, s. r. o.*; *RB portfolio 50 s. r. o.*; *SPB20 s. r. o.*; *STRELA 014 s. r. o.*; *TE85 s. r. o.*; *VÝ-*

VOJ 29 s. r. o.; (c) intrapoziché: CBAM-3T s. r. o.; Fiat20ISK s. r. o.; Happiness-4Ever s. r. o.; L2C Ventures, s. r. o.; N9N s. r. o.; Pavlik3D s. r. o.; Ship2Site s. r. o.; T2 Real s. r. o.; (d) kombinované: NIC SK1 s. r. o.; SIGM4 s. r. o. Numerické znaky sú inherentnou súčasťou s. r. o. ej onymickej nominácie (zmienime sa o nej neskôr). V chrématonymickej nominácii jednoznačne prevládajú arabské číslice nad rímskymi;

– príznakové použitie značky &, ktorá sa používa rovnako ako spojka a (a preto by sa mala písať s medzerou z ľavej i pravej strany). Pomenovanie ampersand je odvodené od výrazu „and per se and“ (t. j. „spojka a ako taká“). Používa sa výhradne intrapoziché: A & L renovácie, s. r. o.; A&Z Fire s. r. o.; B&B intermediary s. r. o.; BALANCE & BEAUTY COSMETICS s. r. o.; Bonnie&Beauty s. r. o.; CONS&INOV, spol. s r. o.; E&Econcept s. r. o.; Events & more s. r. o.; Filon&Ko s. r. o.; K&K Barbers s. r. o.; K&M Pikna s. r. o.; LAW&REAL ESTATE s. r. o.; LES & FARM PB, s. r. o.; Levichev p&s s. r. o.; M&H Log, s. r. o.; M&T Montage Team s. r. o.; NN & F-one s. r. o.; Peter&Co s. r. o.; PK & DP, s. r. o.; S&T Corporation s. r. o. Značka patrí medzi neabecedné znaky, ktoré nemajú vzťah k znakom abecedy a nie sú súčasťou písma ako grafickej sústavy. Značka sa spočiatku používala výhradne v obchodných názvoch zahraničných spoločností. Nepríznakové použitie ampersandu sa spája s faktorom spoluúčasti: Cicoň & Cicoň s. r. o.; Mašán & Partners s. r. o.; Andrea&Partners s. r. o.; SPUSTA & Partners s. r. o.; VOLČKO & PARTNERS, s. r. o.;

– príznakové použitie znaku + (plus), a to na vyjadrenie zlučovacieho vzťahu: Autoslužby P+P s. r. o.; R + M TEAM, s. r. o.; V+N Holding s. r. o., alebo na vyjadrenie vysokej úrovne, prospešnosti danej spoločnosti: I.B.I.+, s. r. o.; Sono+, s. r. o.; ZARIAĎ 6+ s. r. o.;

– intrapoziché použitie bodky: A.L.A. - IM s. r. o.; do.čista, s. r. o.; E.L.O s. r. o.; janstarecek.com s. r. o.; J.H forestry, s. r. o.; Kemperi.eu, s. r. o.; lasta.rentals, s. r. o.; M. L. BAGER s. r. o.; Š.H-s.o.s logistic s. r. o.;

– príznakové použitie podčiarkovníka: EkO_BaU s. r. o.; HlZ_Invest s. r. o.; MED_INOV s. r. o. Podčiarkovník nahrádza medzeru a zároveň akoby vyplňal priestor medzi susediacimi segmentmi, ktoré vizuálne oddeľuje. Grafický dizajn obchodných názvov s podčiarkovníkom ovplyvnila podoba e-mailových adries;

– príznakové použitie spojovníka patrí k najpreferovanejším interpunkčným znamienkam grafického dizajnu obchodných názvov: elit-con s. r. o.; K-magic s. r. o.; MAZ-BAC s. r. o.; Palenik-KPM s. r. o.; SO-VA s. r. o.; TD-Bau s. r. o.; TT-SERVIS-DL, s. r. o. Funkcia spojovníka sa uplatňuje pri posilňovaní aglutinačného syntetizmu. V obchodných názvoch sa často nesprávne oddeľuje medzerou: ViNka - W s. r. o.; RSM - Bratislava, s. r. o.; WORK - EU, s. r. o.; AP - Team s. r. o.; Liftex - up KE s. r. o.;¹⁵

¹⁵ Používanie pomlčky je veľmi málo frekventované.

– príznakové použitie grafémy Y: *BP STAY*, s. r. o.; *Dayto* s. r. o.; *Enaya* s. r. o.; *Eurosetstroy* s. r. o.; *JG YACHTS*, s. r. o.; *MAYA ART DESIGN* s. r. o.; *MAYO STAV* s. r. o.; *MINAY*, s. r. o.; *MYU* s. r. o.; *peryna*, s. r. o. (≈ perina); *SEYTO* s. r. o.; *Slay company* s. r. o.; *TAYA TRADE*, s. r. o.; *VAYA* s. r. o.; *YatenSOFT* s. r. o.; *YAYA-RV* s. r. o.; *YEME* s. r. o.; *YEZI* s. r. o.; *YM real estate* s. r. o.; *Ynek* s. r. o.; *Ysorta SK* s. r. o.;

– príznakové použitie grafémy X: *CardyX spol.* s. r. o.; *CompEDX* s. r. o.; *Etexo Inc* s. r. o.; *Entyx* s. r. o.; *Impexa* s. r. o.; *lxix* s. r. o.; *Laudix* s. r. o.; *LHX System* s. r. o.; *Mexx* s. r. o.; *Paxito* s. r. o.; *PRAKTIX* s. r. o.; *SVAMIS X* s. r. o.; *Xartos BM*, s. r. o.; *Xtec* s. r. o.; *Zolex* s. r. o.;

– príznakové použitie grafémy q/Q: *BQ-partners* s. r. o.; *LAMIQ*, s. r. o.; *MoniqAssets*, s. r. o.; *SQUIZZERY* s. r. o.; *QAXAL* s. r. o.; *qBooth* s. r. o.; *QMS institut*, s. r. o.; *QQ SK* s. r. o.; *QuantumEdge* s. r. o.; *QWT* s. r. o.; *SAMITeq* s. r. o.;

– príznakové použitie grafémy w/W: *LKW ImeX* s. r. o.; *STAWIVO*, s. r. o. (≈ stavivo); *SWE-TOP*, s. r. o.; *Tarawa* s. r. o.; *Viwa Trading* s. r. o.; *WALMIR* s. r. o. (konateľ: Vaľa Miroslav);

– príznakové použitie replikácie (a) grafém: *B.B.B.INVEST*, s. r. o.; *JK&JK* s. r. o.; *Jarro* s. r. o.; *PRÍÍBEH* s. r. o.; *3RRR* s. r. o.; *STAPLE XXX* s. r. o.; (b) slabík: *KvasKvas* s. r. o.; *MakaMaka* s. r. o.; *LabLab* s. r. o.; *TUK TUK F3*, s. r. o.; *XOXO*, s. r. o.; (c) lexém: *Boyo&Boyo* s. r. o.; *FOUR FOUR*, s. r. o.; *Walex & Walex* s. r. o.

Nekonformnosť výrazu posúva logonymické pomenovanie na hranicu tolerovania masívnej intervencie grafických znakov a značiek a porušovania pravidiel ortografie.

3.7. KURIÓZNOSŤ VÝRAZU

Kurióznosť výrazu je výrazová kategória vyznievania, frapantnosti, ktorá ponúka moment prekvapenia. Efekt kurióznosti výrazu sa spája prevažne s kontrastným a paradoxným využitím kontextu a uplatnením plnovýznamových jazykových prostriedkov. Výsledkom je široká škála vnútorne protirečivého prelínania dvoch kvalít – zábavnosti, ktorá je spojená s ľahkosťou, nadhľadom a iskrou humoru a irónie, alebo bizarnosti, ktorá využíva čudné, zvláštne až absurdné riešenia. *Kurióznosť* výrazu sa dosahuje:

– atypickým, nezvyčajným použitím pomenovania (hovoríme o onymickom kontexte v zmysle oblasti použitia onymickej jednotky): *Holubica* s. r. o.; *Lakomec* s. r. o.; *Lišiak* s. r. o.; *Násada* s. r. o.; *Migrant.sk* s. r. o.; *motak* s. r. o.; *Rarita* s. r. o.; *stegosaurus* s. r. o.; *škandál* s. r. o.; *Testament*, s. r. o.;

– uplatnením deminutívnych derivačných slovotvorných prostriedkov: *Bambinko* s. r. o.; *faktúrkovo* s. r. o.; *Labka* s. r. o.; *Ozdôbka* s. r. o.; *Štamplička* s. r. o.; *Picúrka* s. r. o.; *Kafičkár* s. r. o.; *SMEJLINKA* s. r. o.; *ŽBLNKY* s. r. o.;

– uplatnením jediného morfológického tvaru z paradigmy slovesa, substantíva alebo adjektíva: *Horieť s. r. o.; Nešpekuluj, s. r. o.; Ochutnaj s. r. o.; Ozajstná s. r. o.; Rentuj s. r. o.; NabilSom s. r. o.; Gentlemanom s. r. o.;*

– uplatnením nečakaných až iracionálnych kolokácií reflektujúcich narušenie logickej súdržnosti a obsahovej kompatibility lexikálnych komponentov: *Deti v sieťi s. r. o.; HURA MANAGEMENT s. r. o.; Tréner ľudí s. r. o.; Záhrady NASILU s. r. o.; Pivný raj, s. r. o.; Potraviny Trinástka, s. r. o.; Mozgová Atletika s. r. o.; Ženy sú SEJF s. r. o.; doktor pes, s. r. o.; HODINOVÁ MANŽELKA s. r. o.; JC JAZYČNICE s. r. o.; Láskavé šestonedelie s. r. o.* Rozloženie lexikálnych jednotiek je neprediktabilné;

– uplatnením fatickej funkcie evokujúcej pocit spolupatričnosti: *Počúvaš ma s. r. o.; Tvoja muzika s. r. o.; Partner pre Teba s. r. o.; Pracuj a Užívaj - Consulting s. r. o.; Rozhýb Biznis s. r. o.; spoločne k úspechu s. r. o.; simoj s. r. o. (≈ si môj); VIEME ČO JEME s. r. o.; Klapne TO s. r. o.;*

– onymizáciou lexikalizovaných a frazeologizovaných spojení: *Limited Edition s. r. o.; non plus ultra s. r. o.;*

– svojvoľnou deformáciou formy: *Autovis s. r. o. (≈ autoservis); blbyobchod s. r. o. (≈ blbý obchod); bocyan s. r. o. (≈ bocian); Dinamika s. r. o. (≈ Dynamika); FYZIOVET SLIAČ, s. r. o. (≈ fyziosvet); HNL SHARK s. r. o. (≈ NHL); Chameleoon, s. r. o. (≈ Chameleón); P3M Consulting, s. r. o. (≈ MP3); Stratéga, s. r. o. (≈ stratégia); ÚČTUJ.M s. r. o. (≈ ÚČTUJEM);*

– uplatnením jazykovej hry s formou názvu: *Dovolienka s. r. o.; LU&TO, s. r. o.; UDRŽATELNÔ s. r. o.*

Výrazovú kvalitu kurióznosti sprevádza sugestívnosť výrazu v zmysle výraznosti, markantnosti, nápadnosti. Vystupňovaná sugestívnosť prechádza do expresívnosti. Kurióznosť výrazu je zrejme výsledkom cielenej, ale aj nechcenej evokatívnosti a provokatívnosti. Výrazová kvalita kurióznosti má tendenciu posilňovať aspekt anomálnosti.

4. PREFEROVANÉ POSTUPY V CHRÉMATONYMICKÉJ NOMINÁCII

Obchodný názov sa prirodzene zapája do pomenúvacích procesov jednak ako výsledok nominačného vzťahu a procesu (tu uvažujeme o bežnej propriálnej nominácii) a jednak ako východisko nominačného vzťahu (tu uvažujeme o transonymickej nominácii).

Rozhodujúcim faktorom chrématonymických nominácií je funkčnosť obchodných názvov. Všetky názvy sú výsledkom individuálneho aktu jednotlivca. Vymýšľanie originálnych názvov predstavuje problém. Expedient ho rieši v situácii, ktorú možno označiť ako problémová, kritická situácia. V. Krupa (1990, s. 41)

problémové situácie charakterizuje ako také riešenia problému, „v ktorých si nevystačíme s inak užitočnými, ale konvenčnými, stereotypnými riešeniami a musíme sa spoľahnúť na vlastnú invenciu“. Pri chrématonymickej nominácii totiž chýba moment spoločenskej záväznosti a konvencionalizovanosti narábania s jazykovými prostriedkami. Porušovanie pomerne voľných, probabilisticky definovaných pravidiel nemá žiadne dôsledky na úspešnosť nominácie. Dôležitá je právna akceptabilita názvu, ktorú z jazykového hľadiska zabezpečuje dodatok (porov. útvorovosť výrazu). Variabilné časti sú voľnou improvizáciou neraz hraničiacou so svojvôľou až excesom.

4.1. POSTUPY FRAPANTNEJ PROPRIÁLNEJ NOMINÁCIE

Preferovanými postupmi chrématonymickej nominácie sú postupy, ktoré spejú k signifikantnému posilneniu výrazovej odlišnosti. Výsledkom sú výrazy, ktoré disponujú vedľajším prekvapujúcim účinkom a spravidla rozvíjajú výrazové kvality kurióznosti a nekonformnosti. Ukazuje sa, že frapantná stránka pomenovania úzko súvisí s postupmi simplifikácie, amplifikácie a kumulácie a s neužúalnym alebo príznakovým využívaním grafických a numerických znakov, interpunkčných znamienok a diakritiky.

Simplifikácia vedie k lexikálno-syntaktickému a aglutinačnému syntetizmu: (a) lexikálno-syntaktický syntetizmus sa dosahuje elidovaním medzier v slovných spojeniach: *Dajbog 2*, s. r. o.; *drevodrevene* s. r. o.; *ŠkolaMatiky* s. r. o.; *JanovDom* s. r. o.; (b) aglutinačný syntetizmus značí spájanie minimálne dvoch segmentov na úrovni skratiek, značkových slov alebo slabík: *KváskoPek*, s. r. o.; *romoko* s. r. o.; *SiMarMax*, s. r. o.; *PS-DEV* s. r. o.; *RE-MI* s. r. o.; *En&Kim spol. s r. o.* Zmenou voľných segmentov na viazané sa docieľuje atektonické usporiadanie názvu.

Amplifikácia umožňuje vytvárať prevažne dvojčlenné, vzájomne málo pravdepodobné, zoskupenia apelatív, ktoré sa transpozíciou menia na dispozičné pomenovacie jednotky (Dolník 1997): *Zlaté vajíčka*, s. r. o.; *Mini svet detí*, s. r. o.; *Statok na Výšinách* s. r. o.; *Dosť Dobré* s. r. o.; *V korunách stromov* s. r. o.; *V kolobehu s prírodou* s. r. o.; *Ako LUSK* s. r. o.; *Spokojná v práci*, s. r. o.; *Pohrebništvo Večný sen*, s. r. o.

Kumulácia znamená nakopenie, zmnožovanie troch a viac grafém, ktoré vytvárajú grafematické zoskupenia (kumuláty): *ABCD* s. r. o.; *GHW* s. r. o.; *GLSI* s. r. o.; *RAMI* s. r. o.; *TLT* s. r. o. Často sú inšpirované grafémami rodných mien a priezvisk spoločníkov a konateľov spoločnosti. Od recipienta si nevyžadujú dešifrovanie.

Výsledkom frapantnej propriálnej nominácie sú názvy, ktoré upútavajú buď formou, alebo obsahom. Postupy frapantnej nominácie umožňujú integrovať prvky, ktoré sa vymykajú zo vzťahov štruktúry (entropické, neorganizované, „nezvládnuté prvky“) (Miko – Popovič 1978, s. 213).

4.2. POSTUPY GRAFEMATICKEJ AUTONOMIZÁCIE

Mimoriadne produktívnym a jedinečným spôsobom tvorenia obchodných názvov je predšuvanie grafémy alebo zoskupenia grafém na začiatok názvu. Grafémy a zoskupenia grafém sa tým zhodnocujú a nadobúdajú funkciu etablovaných a aktívnych komponentov propriálnej nominácie. Výsledný dizajn logonyma závisí od spôsobu pripojenia grafémy/grafematického zoskupenia k opornému lexikálnemu prostriedku. Mnohopočetná existencia mien nás oprávňuje domnievať sa, že sa opakovane používajú tri spôsoby pripojenia: s medzerou, so spojovníkom a bez medzery. Porov.:

– pripojenie s medzerou: (a) grafémy: *K company s. r. o.*; *V LOT s. r. o.*; *MBAU TECH s. r. o.*; *M Reality Development s. r. o.*; (b) grafematického zoskupenia: *DS Psychology s. r. o.*; *MM Flora, s. r. o.*; *DD Car sell s. r. o.*; *YM real estate s. r. o.*; *NLT Elektro s. r. o.*; *SWD Management s. r. o.*; *ZZZ Tennis s. r. o.*; *EFA United Elite s. r. o.*;

– pripojenie so spojovníkom: (a) grafémy: *K-strechy, s. r. o.*; *M-doprava, s. r. o.*; *D-Five company s. r. o.*; *Z-Take agency s. r. o.*; (b) grafematického zoskupenia: *AS-Metal, s. r. o.*; *LH-Art, s. r. o.*; *RT-Homola s. r. o.*; *VO-TOR SK s. r. o.*; *AVA-EKON. s. r. o.*; *BMG-GASTRO, s. r. o.*; *LMD-Team s. r. o.*; *REM-build s. r. o.*;

– pripojenie bez medzery: (a) grafémy: *iSTOLÁRI, s. r. o.*; *Xtours s. r. o.*; *eLogica certification s. r. o.*; *iECOS SK, s. r. o.*; (b) grafematického zoskupenia: *bmwines s. r. o.*; *PRsoft, s. r. o.*; *elSoftDigital s. r. o.*; *LKLIVING FOREST s. r. o.*; *KriSoft s. r. o.*; *TolTech s. r. o.*; *VNBBAU s. r. o.*; *ZanDental Care, s. r. o.*

Uplatnenie spojovníka a eliminácia medzery rezultuje jednoliatosť a celistvosť tvaru a posilňuje tendenciu upevňovať atektonickosť a súdržnosť (kohéznosť) obchodného názvu.

4.3. POSTUPY TRANSONYMICKEJ NOMINÁCIE

Transonymické pomenúvanie značí prechod propria z jednej triedy do druhej. Transonymická nominácia (proprium → proprium) ma replikačnú podstatu – vzniká nové propriálne pomenovanie bez zmeny formy. Do triedy logoným tak nanovo vstupujú antroponymá a toponymá, ktoré v dôsledku transpozície menia kategoriálny význam a funkciu. V preferenčnej zóne transonymickej nominácie sa vyskytujú antroponymá vzťahujúce sa na podnikateľské subjekty, toponymá s referenciou na mesto, štát, resp. úniu alebo ulicu. Antroponymá a toponymá prezentujú tzv. čistú transpozíciu (porov. Ološtiak 2018; Ivanová 2023):

– antroponymá: (a) priezvisko: *Bartson s. r. o.*; *Dančeková s. r. o.*; *Grnko s. r. o.*; *Kemenský s. r. o.*; *Kovacs, s. r. o.*; *Krausko s. r. o.*; *Kušnír s. r. o.*; *RÁKOŠ s. r. o.*; (b) rodné meno + priezvisko: *Vladimír Ďurina s. r. o.*; *Jozef Korenko s. r. o.*;

IHOR KUZNETSOV s. r. o.; *Ján Lipovský s. r. o.*; *Michal Pándy s. r. o.*; (c) priezvisko + rodné meno: *Cerovský Michal s. r. o.*; *Černý Jaroslav s. r. o.*; *Köteles Mikuláš s. r. o.*; *Zavod'an Vlastimil, s. r. o.*;

– toponymá: *FARSKÁ, s. r. o.*; *Výsehradna s. r. o.*

Kombinovaním antroponým a toponým s apelatívnymi pomenovaniami sa zvyšuje formálna a obsahová rozčlenenosť a mení sa tektonika obchodného názvu. V preferenčnej zóne všeobecných mien sú apelatíva s významom: (a) sféry (oblasti) podnikania (*doprava, gastro, obchod, pohrebníctvo, poradenstvo, reality, rehabilitácia, sklenárstvo, služby, stavby, taxi, účtovníctvo, zberné suroviny*); (b) predmetu podnikania (*agrotechnika, autodiely, stavebné rezivo, výťahy*); (c) formy podnikania (*holding, sociálny podnik*); (d) objektu (miesta) podnikania (*boutique, farma, galéria, chata, kaštieľ, penzión, rezidencia, salaš, salón, servis*). Apelatívne pomenovania využívajú výrazové prostriedky domáceho jazykového fondu a cudzojazyčných fondov:

– antroponymá v kombinácii s apelatívmi: (a) priezvisko + apelatívum: *Molnár Mobility s. r. o.*; *MIKA Stavby, s. r. o.*; *Szabo agrotechnika, spol. s r. o.*; *SLAVICEK Finance s. r. o.*; (b) rodné meno + priezvisko + apelatívne pomenovanie: *Jaroslav Babušiak Sklenárstvo, s. r. o.*; *Jozef Nichta - CAR TAXI s. r. o.*; *Tibor Tomčík-obchod, s. r. o.*; (c) rodné meno + apelatívne pomenovanie: *Mária nábytok s. r. o.*; (d) apelatívne pomenovanie + rodné meno: *Kominár Matej s. r. o.*; *Akadémia Alexandra s. r. o.*; (e) apelatívne pomenovanie + priezvisko: *Strechy Mano s. r. o.*; *Víno Čapičík, s. r. o.*; *AUTOŠKOLA PAVÚK s. r. o.*; *Pohrebníctvo KYJOVSKÝ, s. r. o.*; *Gazdovstvo u Gálisa s. r. o.*; (f) apelatívne pomenovanie + rodné meno + priezvisko: *Advokátska kancelária Tomáš Timoranský s. r. o.*; *Studio Lubi-ca Segečová s. r. o.*;

– toponymá v kombinácii s apelatívmi: (a) toponymum + apelatívne pomenovanie: *EUROPA Car, s. r. o.*; *EUROPE MONT s. r. o.*; *Tatras Sport, s. r. o.*; *TATRY AGRO, s. r. o.*; *Brusno residence s. r. o.*; *Tatry job group s. r. o.*; (b) apelatívne pomenovanie + toponymum: *Top-Strechy Slovakia s. r. o.*; *Správa bytov BB s. r. o.*; *Sociálny podnik Nitrianskeho samosprávneho kraja, s. r. o.*; *SPRÁVA MESTSKÉHO MAJETKU GALANTA, s. r. o.*; *Chaty Podbanské s. r. o.*; *HRADBY ŠARIŠ, s. r. o.*; *Penzión pri kaštieli, Rusovce s. r. o.* Zo syntaktického hľadiska toponymum má formu nezhodného prívlastku s funkciou identifikačného substantívneho atribútu.

Transonymickú nomináciu rozvíjajú aj iné vlastné mená v kombinácii s apelatívmi: (a) apelatívne pomenovanie + oronymum (t. j. vlastné meno fyzickogeografického objektu, porov. Majtán 1979): *Rezidencia Pavlova Hora, s. r. o.*; (b) apelatívne pomenovanie + choronymum (t. j. vlastné meno územia, oblasti, porov. Majtán 1979): *Montáže Zemplín s. r. o.*

Transonymická nominácia má metonymické pozadie. Spočíva na kontiguite typu *posesor* ↔ *posum* (*Jablonický*: majiteľ ↔ *Jablonický* s. r. o.: spoločnosť) a *časť* ↔ *celok* (*Penzión Chopok*, s. r. o. ↔ *penzión*).¹⁶

4.4. POSTUPY SÉRIOVEJ ONYMICKEJ NOMINÁCIE

Postupy s. r. o. ej onymickej nominácie sú postupmi nahrádzania tzv. „prázdnych mien“, resp. „prázdnych výrazov“ (porov. Zouhar 2023), t. j. tých singulárnych, resp. individuových výrazov, ktoré (v dôsledku zániku spoločnosti) nemajú žiadny referent. Pripomínajú rezignáciu na invenčne jedinečnú podobu logonyma. To znamená, že nový názov vzniká obmenou už existujúceho logonyma a je definovaný pozíciou v pomyslenej sérii. Typickým znakom s. r. o. ej onymickej nominácie je tvorenie analogických reťazcov, pokračovaní v sérii s obmieňaním istého komponentu. Intenciou s. r. o. ej onymickej nominácie je zachovanie imidžu tvorenia akoby nových a autonómnych názvov. Rozlišuje sa explicitné a skryté obmieňanie.

Explicitné obmieňanie sa realizuje prostredníctvom numerických znakov: *Dostupné bývanie Nitra I* s. r. o.; *Dostupné bývanie Nitra II* s. r. o.; *S918 trade* s. r. o.; *S919 trade* s. r. o.; *S920 trade* s. r. o.; *S921 trade* s. r. o.; *0100 SPV I* s. r. o.; *0100 SPV II* s. r. o.; *0100 SPV III* s. r. o. Numerický znak jednoznačne signalizuje umiestnenie názvu v sérii. Rozlišujú sa série od dvoch po mnohopočetné pokračovania: *HABILIS (SPV 1)*, s. r. o.; *HABILIS (SPV 2)*, s. r. o.; *RADO Reality BA V* s. r. o.; *RADO Reality BA VI* s. r. o.; *RB portfolio 59* s. r. o.; *RB portfolio 60* s. r. o.; *S916 trade* s. r. o.; *S917 trade* s. r. o.; *EC PH 06*, s. r. o. – *EC PH 10*, s. r. o.; *MKLK 101* s. r. o. – *MKLK 106* s. r. o.; *KASTON A546*, s. r. o. – *KASTON A565*, s. r. o.; *7-KE-1* s. r. o. – *7-KE-15* s. r. o. Vysoký počet pokračovaní má spoločnosť AKORA (od *AKORA 332* s. r. o. po *AKORA 364* s. r. o.).¹⁷ Rekordmanom je spoločnosť *BENU 10*, s. r. o. – *BENU 152*, s. r. o.

Skryté obmieňanie sa realizuje pomocou výmeny: (a) grafematických zoskupení: *SKY XX* s. r. o.; *SKY YY* s. r. o.; *TUreality DK* s. r. o.; *TUreality HE* s. r. o.; *TUreality DT* s. r. o.; *TUreality ML* s. r. o.; *TUreality SO* s. r. o.; *lava.GFX* s. r. o.; *lava.TECH* s. r. o.; *lava.TEX* s. r. o.;¹⁸ *Transtact* s. r. o.; *Transpeer* s. r. o.; *Transdoer* s. r. o.; (b) antroponým: *Obert Welding plus*, s. r. o.; *Rezsöfi Welding plus*, s. r. o.; *Rezsöfi Welding*, s. r. o.; *Maczák Welding*, s. r. o.

Skrytá s. r. o. á onymická nominácia súvisí s faktorom vzťahu pôvodného a súčasného názvu, vzťahom zmysluprázdného a zmysluplného názvu. Dokazuje, že mnohé obchodné názvy nie sú prvotinami, ale pokračujú v modifikovanej podobe

¹⁶ Podrobnejší výklad metonymického pozadia pri transonymickom pomenúvaní nachádzame v štúdií M. Ivanovej (2023).

¹⁷ Údaj je k 25. januáru 2024.

¹⁸ *lava* (≈ prvé slabiky rodného mena a priezviska).

v nástupníckej línii. Napríklad obchodný názov *ELLE ESSE SERVIZI s. r. o.* je nástupcom spoločnosti *ELLE ESSE s. r. o.*, obchodnému názvu *Nora Kakos s. r. o.* predchádzali *VÍNO - NORA s. r. o.* → *NORA Slovakia s. r. o.* Do nového názvu z pôvodných pomenovaní prešiel segment *Nora*, ktorý bol doplnený priezviskom konateľa v podobe bez interpunkčných znamienok *Kakos* (≈ Kákoš). Podobne: *Veve Design, s. r. o.* → *VEVE DESIGN s. r. o.* → *vewedesign s. r. o.*; *M-Company s. r. o.* → *M Company SK s. r. o.*

Sériová onymická nominácia funguje ako rozšírená reprodukcia. Sériovosť výrazu znamená opakovanie, zreťazenie, následné usporiadanie, postupnosť, súslednosť, sukcesivnosť, reprodukovanosť. Sériovosť výrazu, ktorá spravdila podporuje systémovú pravidelnosť, v prípade onymickej nominácie je protirečivým javom. V istom zmysle je manipulačnou technikou a rafinovaným spôsobom podšúvania, manipulovania s „jedinečnosťou“ formy. Inými slovami – ide o premyslený spôsob, ako zmeniť dizajn obchodného názvu pomocou obmieňania jeho komponentov.

6. ZÁVER

Obchodné názvy tvoria otvorenú databázu proprií s funkciou dôslednej individualizácie a diferenciacie. Predstavujú mnohopočetný, konštrukčne a sémanticky mimoriadne variabilný a heterogénny súbor. Sú svedectvom aktuálnej jazykovej praxe bežného používateľa slovenského jazyka, ktorú vďaka novým technológiám možno sledovať na dennodennej báze. Potvrdzujú, že chrématonymická nominácia je nástrojom idiosynkrázie a expresivizácie jazyka, ukázkou schopností človeka neustále hľadať alternatívne riešenia a vytvárať výrazy individuálnej suverenity a autenticity. Sú ukázkou vynúteného tvorivého narábania s jazykovými prostriedkami, ktoré nie je objektívne limitované ničím okrem požiadavky singularnosti a jedinečnosti. Obchodné názvy atakujú oblasť jazykovej kultúry. Pri vytváraní dizajnu nových názvov je akoby dovolené narúšať normatívnosť jazyka a prekračovať hranice tradičnej ortografie a logiky (napr. svojvoľné nepísanie čiarky pred skrátenými dodatkami za názvom spoločnosti). Rezultátom toho je neraz nesúladný celok disharmonických prvkov, ktorý vzniká v dôsledku simplifikácie, amplifikácie a kumulácie a tiež hybridizácie domácich a cudzích jazykových prostriedkov. Vznikajú „zlepence“ heterogénnych a nesúrodých fragmentov znižujúcich zrozumiteľnosť výrazu. Je preto prirodzené, že početnú skupinu obchodných názvov v databáze predstavujú obsahovo neidentifikovateľné názvy. Tvoria „čiernu skrinku“ exemplárov, ktoré okrem skratky právnej formy neimplikujú žiadne informácie o označovanom objekte. Z pohľadu produkcie sú obchodné názvy tvorené s marginalizovanou komunikačnou intenciou a empatiou. Väčšina názvov je vo sfére šífier s minimalizovanou vecnovýznamovou dimenziou. Z po-

hľadu recepcie väčšina obchodných názvov nemá anticipačný, proairetický charakter, neľahčujú sémantickú prediktabilitu, ktorá je predpokladom nielen apercepčnej, ale aj reflexívnej zrozumiteľnosti. Fungovanie týchto znakových výrazov si nevyžaduje poznanie a chápanie súvislostí a významových vzťahov k asociovaným entitám. Obchodné názvy sú reálne názvy, ktoré sú riadené pragmatikou a ktoré spája princíp ekvifinality – všeobecná vlastnosť otvorených systémov smerujúcich k dosiahnutiu rovnakého výsledku z rôznych východiskových pozícií a prostredníctvom rôznych spôsobov.

Literatúra

- BIELIK, L. – HALAS, J. – HANZEL, I. – KOSTEREC, M. – MARKO, V. – ZOUHAR, M. (2016): *Slovník metodologických pojmů*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- ČERMÁK, F. (2010): *Lexikon a sémantika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- DANEŠ, F. (1967): O pojmu „jazykový prostředek“. In: *Slovo a slovesnost*, 28/4, 341 – 349.
- DOLNÍK, J. (1997): Jazykové principy vo výstavbe frazém. In: Ďurčo, P. (ed.): *Frazeologické štúdie II*. Bratislava: Esprima, 36 – 44.
- DOLNÍK, J. (2013): *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- DOLNÍK, J. (2023): Jazyková sebarealizácia. In: *Jazykovedný časopis*, 74/2, 421 – 438.
- GAVUROVÁ, M. (2013): *Skratka ako lexéma (abreviačná motivácia v lexike)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- HORECKÝ, J. (1994): Logonomastika ako onomastická disciplína. In: Krošláková, E. (ed.): *11. slovenská onomastická konferencia. Zborník referátov*. Bratislava – Nitra: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Vysoká škola pedagogická, 76 – 80.
- HORECKÝ, J. – BUŽASSYOVÁ, K. – BOSÁK, J. a kol. (1989): *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- IMRICHOVÁ, M. (2002): *Logonymy v systéme slovenčiny*. Prešov: Prešovská univerzita.
- IMRICHOVÁ, M. (2012): Podoby a dôsledky transonymizačného procesu pri logonymách. In: Ološtiak, M. (ed.): *Jednotlivé a všeobecné v onomastike. 18. slovenská onomastická konferencia*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 32 – 39.
- IVANOVÁ, M. (2023): Stouni, Doorsovia, Velveti. Životné substantívne formy pomenovaní hudobných skupín a ich významy na metonymickom kontinuu. In: *Jazykovedný časopis*, 74/2, 627 – 644.
- KAČALA, J. (1998): *Syntaktický systém jazyka*. Pezinok: Formát.
- KNAPPOVÁ, M. (2017): Obchodní jméno. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/OBCHODNÍ_JMÉNO (cit. 10. 12. 2023).
- KRUPA, V. (1990): *Metafora na rozhraní vědeckých disciplín*. Bratislava: Tatran.
- MAJTÁN, M. (1979): Onomastické termíny podľa objektov pomenovaných vlastnými menami. In: *Kultúra slova*, 13/5, 153 – 159.
- MAJTÁN, M. (1989): Klasifikácia chrématonymie. In: Šrámek, R. – Kuba, L. (eds.): *Chrématonyma z hľadiska teórie a praxe. Sborník z 3. celostátního semináře „Onomastika a škola“*. Brno: Onomastická komise ČSAV – Slovenská onomastická komisia ČSAV – Pedagogická fakulta v Ústí nad Labem – Ústav pro jazyk český ČSAV, 7 – 13.
- MIKO, F. – POPOVIČ, A. (1978): *Tvorba a recepcia*. Bratislava: Tatran.
- MÚČSKOVÁ, G. (2023): „My“ a „oni“ v lingvistickom konštruovaní obrazu jazyka (alebo reflexia laikov v slovenskej lingvistike). In: *Jazykovedný časopis*, 74/2, 661 – 690.

- OLOŠTIAK, M. (2010): Niekoľko poznámok o vzťahu onymickej a frazeologickej motivácie. In: *Acta onomastica*, 51/2, 517 – 530.
- OLOŠTIAK, M. (2018): *Onymická a deonymická nominácia*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- OLOŠTIAK, M. – IVANOVÁ, M. (2013): *Kapitoly z lexikológie (lexikálna syntagmatika a viacsovné pomenovania)*. Prešov: Filozofická Fakulta Prešovskej univerzity.
- PLESKALOVÁ, J. (2017): Transonymizace. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *Czech-Ency – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/TRANSONYMIZACE> (cit. 8. 1. 2023).
- PLESNÍK, E. a kol. (2008): *Tezaurus estetických výrazových kvalit*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- PULČÁR, V. (2007): K formálnej stránke ruských ergoným. In: Richterek, O. (ed.): *Dialog kultur IV. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádané ve spolupráci se Společností Francka Wollmana při FF MU v Brně a Českou asociací rusistů*. Hradec Králové 23. – 24. 1. 2007. Ústí nad Orlicí: Oftis, 151 – 155.
- PULČÁR, V. (2008): Spôsoby tvorenia ruských logoným. In: Gálisová, A. – Chomová, A. (eds.): *VARIA XV. Zborník materiálov z XV. kolokvia mladých jazykovedcov*. Banská Bystrica: UMB, 471 – 478.
- SOKOLOVÁ, J. – SOKOL, A. (2022): Status lingvistických premenných v metodológii analýz textu. (Náhľad do pomenovacích databáz slovenčiny). In: *Slavica Slovaca*, 57/2, 137 – 148.
- ŠIMKOVÁ, M. (2006): Jazyková jednotka. In: *Výberový slovník termínov z počítačovej a korpusovej lingvistiky*. Dostupné na: <https://docplayer.cz/105183454-Vyberovy-slovník-termínov-z-pocítacovej-a-korpusovej-lingvistiky.html> (cit. 22. 7. 2022).
- ŠRÁMEK, R. (1999): *Úvod do obecné onomastiky*. Brno: Masarykova univerzita.
- ZOUHAR, M. (2023): Nepriama indexická identifikácia. In: *Jazykovedný časopis*, 74/2, 439 – 458.

Internetové zdroje

- ^[1] <https://finstat.sk/databaza-firiem-organizacii> (cit. november 2023 – január 2024).
- ^[2] *Obchodný zákonník*. Zákon 513 Z. z. Slovenskej republiky. Dostupné na: slov.lex.sk/static/pdf/1991/513/ZZ_1991_513_20230622.pdf (cit. 30. 1. 2024).

Jana Sokolová

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta
Štefánikova 67, 949 01 Nitra
E-mail: jsokolova@ukf.sk
ORCID: 0000-0003-2227-9447

Vlastimil Pulčár

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta
Štefánikova 67, 949 01 Nitra
E-mail: vpulcar@ukf.sk
ORCID: 0000-0002-5433-6832

KONCEPCIA POĽSKO-SLOVENSKEHO SLOVNÍKA¹

Marta Vojteková

VOJTEKOVÁ, M. (2024): Conceptual Framework of the *Polish-Slovak Dictionary*. In: *Slovenská reč*, 89/1, 33 – 60.

Abstract: This paper presents the compilation principles of the Polish-Slovak Dictionary – a publication that is being prepared within the project of the Slovak-Polish Commission for the Humanities at the Slovak Ministry of Education and the Polish Ministry of Education. The concept focuses on the characteristics of the dictionary in terms of its macrostructure and microstructure. The following parameters of the dictionary entries are described: entry word, pronunciation, word-class and morphological characteristics, functional qualifiers, translation equivalents and phrases. The principles presented reflect current approaches in lexicographical theory and practice and are based on the compilation principles of the most recent explanatory dictionaries of the Slovak language and the Polish language. The unsatisfactory situation in the Polish-Slovak bilingual lexicography is also briefly pointed out, the reasons for the current absence of a Polish-Slovak dictionary of medium or large size are named, and a publication vision is outlined.

Keywords: Slovak language, Polish language, translation lexicography, Polish-Slovak dictionary, compilation principles, structure of entries.

Článok v skratke:

- V príspevku sa pozornosť venuje predstaveniu zásad spracovania *Poľsko-slovenského slovníka*, ktorý sa pripravuje v rámci projektu Slovensko-poľskej komisie humanitných vied pri slovenskom a poľskom ministerstve školstva.
- Podrobne sa venuje nasledujúcim parametrom heslovej state: heslové slovo, výslovnosť, slovnodruhovú a morfológickú charakteristiku, funkčné kvalifikátory, prekladové ekvivalenty a dokladové spojenia.
- Poukazuje sa aj na neuspokojivý stav poľsko-slovenskej prekladovej lexikografie, pomenúvajú sa príčiny doterajšej absencie poľsko-slovenského slovníka stredného alebo veľkého rozsahu a naznačuje sa publikačná vízia.

1. ÚVOD

Hlavným cieľom príspevku je opis zásad spracovania *Poľsko-slovenského slovníka* (ďalej PSS) so zameraním na jeho makroštruktúru a mikroštruktúru. Pod-

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0046; publikácia je zároveň výstupom z grantovej úlohy VEGA Slovo tvorná a morfematická štruktúra slovenského slova III (kvalitatívne a kvantitatívne aspekty) č. 1/0025/22 a z projektu Slovensko-poľskej komisie humanitných vied pod názvom Poľsko-slovenský slovník.

robne sa venujeme nasledujúcim parametrom heslovej state predstavujúcim jej maximálnu podobu: heslové slovo, výslovnosť, slovnodruhovú a morfológickú charakteristiku, funkčné kvalifikátory, prekladové ekvivalenty a dokladové spojenia. Predstavené zásady reflektujú súčasné prístupy v lexikografickej teórii a praxi a vychádzajú zo zásad spracovania najnovších výkladových slovníkov slovenského a poľského jazyka, ktoré sú umiestnené v ich úvodoch, a to najmä z nasledujúcich diel: *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G* (Buzássyová – Jarošová 2006), *Krátky slovník slovenského jazyka* (Kačala – Pisárčiková – Považaj 2020), *Wielki słownik języka polskiego PAN* (Żmigrodzki 2007 – 2024), *Wielki słownik języka polskiego PWN. A–G* (Dubisz 2018), *Uniwersalny słownik języka polskiego. A–J* (Dubisz 2008).

Okrem toho slovník predstavujeme ako jeden z aktuálnych projektov Slovensko-poľskej komisie humanitných vied pri slovenskom a poľskom ministerstve školstva. Informujeme tiež o autorskom kolektíve, aktuálnom stave prác, ako aj o nadväznosti na poľsko-slovenský slovník, ktorý sa začal pripravovať koncom 70. rokov minulého storočia. Stručne poukazujeme aj na neuspokojivý stav poľsko-slovenskej prekladovej lexikografie. Pomenúvame príčiny doterajšej absencie poľsko-slovenského slovníka stredného alebo veľkého rozsahu aj hlavný dôvod obnovenia prác na tomto lexikografickom diele, ktorým je spoločenská potreba. Potrebný je najmä prekladateľom, pedagógom, študentom, vedeckým pracovníkom, korektorom, ale aj širšej kultúrnej verejnosti.

2. NÁČRT STAVU POĽSKO-SLOVENSKEJ PREKLADOVEJ LEXIKOGRAFIE

Do dnešných čias boli publikované len vreckové alebo malé vydania poľsko-slovenských (resp. obojstranných) slovníkov všeobecného charakteru, napr. *Kieszonkowy słownik słowacko-polski i polsko-słowacki* (Batowski 1959), *Polsko-slovenský a slovensko-poľský vreckový slovník* (Buffa – Ivaničková 1963), *Polsko-slovenský a slovensko-poľský slovník* (Stano – Buffa 1975), *Mały słownik polsko-słowacki* (Abrahamowicz – Jurczak-Trojan – Papierz 1994), *Polsko-slovenský a slovensko-poľský slovník* (Krčová 2002), *Słownik kieszonkowy słowacko-polski, polsko-słowacki* (Spyrka 2006), *Kieszonkowy słownik słowacko-polski, polsko-słowacki* (Capiak 2010). Odhliadnuc od ich kvalitatívnych charakteristík či (ne)aktuálnosti, pri preklade nie sú postačujúce najmä kvôli rozsahu.

Poľské slovakistiky (Jurczak-Trojan – Mieczkowska – Orwińska – Papierz) publikovali v r. 1998 slovensko-poľskú verziu slovníka (*Słownik słowacko-polski A – Ō, P – Ź*) s rozsahom 50 000 hesiel. Druhé vydanie bolo publikované v r. 2005. Opačná verzia približne rovnakého rozsahu však do dnešných čias nevznikla, a to aj napriek akútnej potrebe.

3. Z HISTÓRIE PRÍPRAVY SLOVNÍKA²

Myšlienka pripraviť poľsko-slovenský slovník väčšieho rozsahu vznikla na Slovensku v 70. rokoch 20. storočia, pričom prvé heslá sa začali koncipovať v septembri 1978 a dokončenie rukopisu slovníka sa plánovalo na r. 1994. Za práce na slovníku bol zodpovedný vtedajší vedúci Katedry slovanských filológií Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave Šimon Ondruš a vedúcou pracovnej skupiny sa stala Marta Pančíková. Na slovníku v priebehu rokov pracovali: Marta Pančíková, Marián Servátka, Miroslava Kiapěšová (predtým Mátejová-Górska) a Elena Savčáková. Všetci kratší či dlhší čas pôsobili na Katedre slovanských filológií.³ Po odchode z katedry sa do prác na koncipovaní hesiel už zväčša nezapájali; ich práca na slovníku teda mala odlišné trvanie i intenzitu. Napokon na katedre z pôvodného zloženia ostala len M. Pančíková. Okrem uvedených osôb na slovníku pracovali dvaja externisti – Ferdinand Buffa a Alojz Capiak, ktorí v tom čase už boli v dôchodku.

Vtedajšia pracovná skupina vychádzala z prvého vydania *Słownika języka polskiego* (Szymczak 1978 – 1981) s rozsahom cca 80 000 hesiel. Približne takýto počet východiskových hesiel mal mať aj poľsko-slovenský slovník. Koncom r. 1992 vyšiel k uvedenému slovníku *Suplement*, z ktorého mal autorský kolektív zapracovať heslá do svojich písmen, čo sa však už nezrealizovalo. Autorskému kolektívu sa napokon podarilo vypracovať heslá v rámci písmen A, B, D, E, F, G, H, I, J, K, L, Ł a časť hesiel v rámci písmen M, N, O, S, Sz, T; vôbec neboli spracované písmená C, Ć, Ó, P, Q, R, Ś, U, V, W, Y, Z, Ż, Ź.⁴ Jednotlivé heslá boli spracované a ručne zapísané na kartotečné lístky (jedno heslo – jeden kartotečný lístok; veľké heslá aj viac kartotečných lístkov) a usporiadané v špeciálnych škatuliach. Časť kartotečných lístkov bola prepísaná na písacom stroji na papier formátu A4.

Slovník nebol nikdy dokončený a publikovaný. Za primárne príčiny možno považovať nedostatočné personálne a finančné zabezpečenie prác (pracovný kolektív nemal financie ani na základný materiál, napr. kartotečné lístky). Snahy o vytvorenie nových pracovných miest a o získanie finančných prostriedkov neboli úspešné. Škatule s kartotečnými lístkami boli napokon na dlhé roky uložené do skladu Poľského inštitútu v Bratislave.

² Túto časť sme spracovali na základe čiastkových písomných správ M. Pančíkovej o stave prác na slovníku od 70. do 90. rokov minulého storočia. Správy sa nachádzali v Poľskom inštitúte v Bratislave pri škatuliach s kartotečnými lístkami a získali sme ich s vedomím a súhlasom M. Pančíkovej. Niektoré informácie nám menovaná doplnila pri osobnom rozhovore.

³ E. Savčáková bola na katedre na dvojročnom študijnom pobyte.

⁴ Niektoré z uvedených písmen boli pridelené konkrétnym osobám, avšak heslá neboli nikdy odozdané a ich osud tak nie je známy.

4. POĽSKO-SLOVENSKÝ SLOVNÍK AKO PROJEKT SLOVENSKO-POĽSKEJ KOMISIE HUMANITNÝCH VIED

Práce na PSS sa opätovne obnovili až v r. 2022 ako súčasť činnosti Slovensko-poľskej komisie humanitných vied fungujúcej pri slovenskom a poľskom ministerstve školstva.⁵ Slovník sa stal jedným z projektov uvedenej komisie a jeho vedením bola na základe dekrétu ministra školstva poverená M. Vojteková,⁶ ktorá v Slovensko-poľskej komisii humanitných vied nahradila za oblasť jazykovedy M. Pančíkovú a ktorá zostavila nasledujúcu pracovnú skupinu pre prípravu slovníka. Vedúca pracovnej skupiny: doc. Mgr. Marta Vojteková, PhD. (Inštitút stredoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove); členovia pracovnej skupiny: prof. PhDr. Marta Pančíková, CSc. (Bratislava, dôchodkyňa), Mgr. Zuzana Obertová, PhD. (Katedra slovanských filológií, Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave),⁷ Mgr. Anita Račáková, PhD. (Katedra slovanských jazykov, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici), dr. hab. Maria Papierz, em. prof. UJ (Krakov, dôchodkyňa).⁸ Členom pracovnej skupiny je aj Ing. Vladimír Benko, PhD., z Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, ktorého úlohou je zabezpečovanie technickej podpory – počítačové spracovanie, počítačová redakcia a grafický dizajn hesla.

5. ZÁSADY SPRACOVANIA SLOVNÍKA

V dnešnej dobe máme k dispozícii omnoho viac možností ako v 70. rokoch minulého storočia, keď sa na prekladovom slovníku začalo pracovať prvý raz. Predovšetkým sú k dispozícii počítače, rôzne počítačové programy,⁹ nosiče a úložiská dát. Autori aj napriek rôznej lokalizácii na Slovensku a v Poľsku majú možnosť online spojenia a k dispozícii je omnoho viac slovníkov v printovej aj elektronickej podobe, ako aj jazykové korpusy umožňujúce rýchle a efektívne získavanie údajov.

Zásady spracovania hesiel v PSS reflektujú súčasné prístupy v lexikografickej teórii a praxi. V ďalšej časti ich bližšie predstavíme z hľadiska makroštruktúry a mikroštruktúry.¹⁰ Vychádzať budeme z nasledujúcich koncepcií: *Východiská a zá-*

⁵ Základné informácie o Slovensko-poľskej komisii humanitných vied sa nachádzajú na webovej stránke Ministerstva školstva, výskumu, vývoja a mládeže Slovenskej republiky.^[1]

⁶ Okrem manažovania a koordinácie prác na slovníku M. Vojteková pripravila koncepciu slovníka a vzorové heslá. Zároveň aktívne pracuje na príprave hesiel v rámci písmena A.

⁷ Z. Obertová je zároveň členkou slovenskej sekcie Slovensko-poľskej komisie humanitných vied za oblasť literárnej vedy.

⁸ M. Papierz je súčasne členkou poľskej sekcie Slovensko-poľskej komisie humanitných vied za oblasť jazykovedy.

⁹ Slovník sa pripravuje v programe Notepad++.

¹⁰ Z. Hladká a R. Novotná (2017) vo vzťahu k výkladovému typu slovníka chápu makroštruktúru ako usporiadanie a vzájomnú previazanosť hesiel. V mikroštruktúre slovníka sa podáva všestranná informácia pre používateľa slovníka, hlavne fonologicko-fonetická, morfológická, syntaktická, sémantic-

sady spracovania slovníka (Jarošová – Buzássyová – Bosák 2006, s. 13 – 47),¹¹ *Základné zásady spracovania slovníka* (Kačala – Pisárčiková – Považaj 2020, s. 16 – 38),¹² *Wielki słownik języka polskiego PAN. Zasady opracowania* (Żmigrodzki 2023, s. 1 – 102), *Słownik i słownictwo* (Dubisz 2018, s. 13 – 91),¹³ *Słownik i słownictwo* (Dubisz 2008, s. 9 – 91).¹⁴

6. VŠEOBECNÁ CHARAKTERISTIKA SLOVNÍKA

Cieľom projektu Slovensko-poľskej komisie humanitných vied pod názvom *Poľsko-slovenský slovník* je príprava dvojязыčného slovníka prekladového typu, všeobecného charakteru a stredného rozsahu, ktorý by zaplnil jestvujúcu medzeru v oblasti poľsko-slovenskej lexikografie. Predpokladaný rozsah poľských hesiel je okolo 80 000. Autorský kolektív momentálne pracuje na siedmich písmenách (A, B, C, Ć, D, E, F), pričom v pláne je publikovať ich ako prvý zväzok slovníka.

Aktuálna pracovná skupina čiastočne nadväzuje na pôvodný materiál spracovaný na kartotečných lístkoch, avšak vzhľadom na čiastočnú odlišnosť súčasnej a pôvodnej koncepcie, nedokončenosť niektorých hesiel, ale najmä obdobie koncipovania hesiel, východiskový lexikografický prameň poľskej časti slovníka (Szymczak 1978 – 1981; 1992) a slovenskej časti slovníka (Peciar 1959 – 1968) jednotlivé heslá komplexne a do veľkej miery reviduje, aktualizuje a dopĺňa. Vychádza pritom z najnovších a najväčších vydaní všeobecných výkladových slovníkov reflektujúcich súčasný stav poľského a slovenského jazyka. V poľštine najmä z nasledujúcich slovníkov: *Wielki słownik języka polskiego PAN* (Żmigrodzki 2007 – 2024; ďalej WSJPŻ), *Wielki słownik języka polskiego PWN* (Dubisz 2018; ďalej WSJPD), *Uniwersalny słownik języka polskiego* (Dubisz 2008; ďalej USJP); v slovenčine predovšetkým z *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* (Kačala – Pisárčiková – Považaj 2020; ďalej KSSJ), *Slovníka súčasného slovenského jazyka. A – G* (Buzássyová – Jarošová 2006; ďalej SSSJ)¹⁵. Doplnkovo sa využívajú staršie a iné vydania výkladových slovníkov, slovníky cudzích slov, slovníky odbornej terminológie, encyklopédie a v neposlednom rade korpusy,

ká, štylistická a pragmaticko-encyklopedická. Súčasťou mikroštruktúry sú aj údaje o výslovnosti a pravopise, o slovnodruhovom zaradení, o základných a problematických formách, o frekvencii, štýle a úze, informácia o začlenení lexém do opozitných a synonymných vzťahov, o valencii, ďalej výklad významu, typické kolokácie, exemplifikácie, niekedy aj etymologické poznámky. Podľa autoriek je najdôležitejší v rámci mikroštruktúry výkladového slovníka výklad významu.

¹¹ Ide o koncepciu k *Slovníku súčasného slovenského jazyka* umiestnenú v prvom zväzku (Buzássyová – Jarošová 2006).

¹² Ide o zásady spracovania ku *Krátkemu slovníku slovenského jazyka* (Kačala – Pisárčiková – Považaj 2020).

¹³ Koncepcia sa nachádza v prvom zväzku slovníka pod názvom *Wielki słownik języka polskiego PWN* (Dubisz 2018).

¹⁴ Zásady spracovania sú uvedené v prvom zväzku slovníka pod názvom *Uniwersalny słownik języka polskiego* (Dubisz 2008).

¹⁵ V aktuálnej fáze prác (písmená A až F) sa primárne využíva prvý zväzok SSSJ.

ktoré slúžia najmä k vyhľadávaniu exemplifikácií a nápomocné sú aj pri výbere prekladových ekvivalentov: Narodowy Korpus Języka Polskiego (Wyszukiwarka IPI PAN, Wyszukiwarka PELCRA),^[2] Slovenský národný korpus (korpus prim-10.0, najmä podkorpus prim-10.0-public-all),^[3] webové korpusy Araneum Polonicum^[4] a Araneum Slovaca VII,^[4] ako aj internetové stránky.

V rámci písmen, na ktorých sa v minulosti nepracovalo, sa robí excerpčia hesiel z USJP, ktorý rozsahom približne zodpovedá pôvodnému excerpčnému zdroju, teda SJPSz.¹⁶ Zo SJPSz sa už nevychádza z toho dôvodu, že novšie vydania nie sú doplnené a prepracované. Posledné doplnené vydanie tohto slovníka bolo vydané v r. 1992, a to primárne v podobe *Suplementu*, ktorý bol v neskorších vydaniach zakomponovaný do troch zväzkov. Pri následnom spracovaní vyexcerpovaných hesiel sa už využívajú všetky uvedené pramene. Keďže slovná zásoba poľského jazyka sa od vydania SJPSz (1978 – 1981; 1992) a USJP (2008), z ktorých sa heslá excerpovali, obohatila o nové jednotky, v ďalšej fáze sa do jednotlivých písmen doplnia nové heslá, ktoré by v súčasnom prekladovom slovníku nemali chýbať.

PSS reflektuje lexiku najnovších vydaní výkladových slovníkov poľského a slovenského jazyka, ktoré, ako sa uvádza v SSSJ (2006, s. 13), zachytávajú súčasný jazyk v časovej hĺbke a diachrónej dynamike. Ide o slovnú zásobu od roku 1945 do súčasnosti, pričom uvedený rok je považovaný za výrazný medzník nielen v jazyku.

Slovník obsahuje slovnú zásobu súčasného poľského a slovenského jazyka v širokom a zároveň reprezentatívnom výbere. Zachytáva lexiku reprezentujúcu jednotlivé variety národného jazyka. Lexika zaradená do slovníka predstavuje v súlade so zohľadnenými lexikografickými prameňmi lexikálny štandard (porov. SSSJ 2006, s. 13 – 14) – ide o slová zvyčajné a uzualizované pri vyjadrovaní v príslušnej komunikačnej sfére. Primárne sa zachytávajú neutrálne (bezpríznačné) slová, ale aj rozličným spôsobom príznakové lexémy. V obmedzenom rozsahu sa uvádzajú zastarané slová, historizmy a archaizmy; regionalizmy; nespisovné slová (hovorové slová, sociolekty a i.). Pomerne bohato je zastúpená odborná lexika vrátane odbornej terminológie, čím slovník do istej miery supluje absenciu prekladových terminologických slovníkov. Vlastné mená do jadra slovníka nie sú zaradené, ani rodné (krstné) mená, ich domácke a zdrobnené podoby. Vybrané typy vlastných mien (pomenovania svetadielov a kontinentov, štátov a závislých území, ich hlavných miest, obyvateľské mená) tvoria samostatnú prílohu.

7. STAVBA HESLA

Maximálny variant heslovej state má nasledujúcu štruktúru, pričom vo väčšine hesiel sa vyskytujú len niektoré parametre: heslové slovo (7.1.), výslovnosť (7.2.), slovnodruhovú a morfológickú charakteristiku (7.3.), funkčné kvalifikátory (7.4.), prekladové ekvivalenty (7.5.), dokladové spojenia (7.6.).

¹⁶ USJP obsahuje cca 100 000 hesiel.

7.1. HESLOVÉ SLOVO

Heslové slová sú radené abecedne a ich pravopisná podoba (vrátane variantov) je uvedená v súlade s výkladovými slovníkmi poľského jazyka (WSJPD, WSJPŽ). Uvádzajú sa v základnom pomenúvacom tvare – substantíva v N sg. (**alfabet** abeceda), adjektíva v N sg. mužského rodu (**alfabetyczny** abecedný), slovesá v neurčitku (**czytać** čítať, **piec** pieť), ohybné zámená a číslovky v N sg. mužského rodu (**taki** taký; **dwukrotny** dvojnásobný), stupňovateľné príslovky v 1. stupni – pozitíve (**tanio** lacno).

Substantíva sa v základnom tvare (N sg.) uvádzajú aj vtedy, keď sa v ňom používajú málo. V tom prípade sa pri substantíve uvádza skratka obyč. pl. (**afta** obyč. pl. afta).¹⁷ Ak sa heslové slovo používa obyčajne v singulári, naznačuje sa to skratkou obyč. sg. (**afekt** obyč. sg. afekt). V prípade, že heslové slovo nemá singulárovú paradigmu, uvádza sa v N pl. so skratkou iba pl. (**aktualia** iba pl. aktuality). Pri substantívach s výlučným singulárom sa to naznačuje skratkou iba sg. (**anemia** iba sg. anémia).

Homonymia sa v poľských a slovenských výkladových slovníkoch interpretuje i spracúva pomerne nejednotne.¹⁸ **Homonymá** ako slová rovnakej jazykovej (zvukovej alebo grafickej) formy s rozdielnym lexikálnym alebo gramatickým významom spracúvame v samostatných heslách s číslcovým indexom za posledným písmenom heslového slova.

Týmto spôsobom v súlade so SSSJ (2006, s. 34 – 35) spracúvame:

1. Vlastné lexikálne (pravé) homonymá – slová bez zjavnej významovej súvislosti s rozdielnym pôvodom (**aga**¹ m. 1. aga (oslovenie – pane), 2. aga (titul), **aga**² f. ropucha obrovská; **akcja**¹ f. akcia, činnosť, **akcja**² f. akcia, účasť). Ako homonymá spracúvame aj lexémy utvorené od nehomonymných základov (**gazowy**¹ adj. plynový ← **gaz**, **gazowy**² adj. gázový ← **gaza**; **opierać**¹ iprf. opierať ← oprzeć, **opierać**² iprf. opierať ← oprać).

2. Slovnodruhovú homonymá – slová s rozdielnou slovnodruhovou platnosťou (**adagio**¹ n. adagio, **adagio**² adj. adagio, **adagio**³ adv. adagio; **piec**¹ m. pec, **piec**² iprf. pieť, **dokoła**¹ adv. dookola, **dokoła**² prep. okolo).

3. Gramatické homonymá – ako gramatické homonymá sa v SSSJ uvádzajú a) maskulína označujúce osoby, zvieratá alebo veci odlišujúce sa kategóriou životnos-

¹⁷ V ďalšej časti príspevku budeme kvôli väčšej prehľadnosti v rámci príkladov uvádzať zväčša len javy, ktoré opisujeme. Takmer každý poľský príklad bude zároveň kvôli zrozumiteľnosti pre slovenského čitateľa doplnený slovenským ekvivalentom (**alfabet** abeceda). Pri uvádzaní prekladových ekvivalentov sa v článku nezohľadňuje polysémia poľských lexém. Uvádza sa len jeden ekvivalent, a to zodpovedajúci prvému (základnému) významu polysémickej jednotky. Keď existujú v rámci ekvivalentov (hláskové, pravopisné) varianty alebo synonymá, uvádza sa frekventovanejší alebo neutrálnejší variant/ekvivalent (**bekhend**, **backhand** bekhend, **abstynencja** abstinencia). Ekvivalenty v článku neuvedáme pri formálne totožných internacionalizmoch (**a priori**).

¹⁸ Napr. WSJPŽ ako homonymá uvádza len lexémy s odlišnou slovnodruhovou platnosťou: **pięć I** (liczebnik), **pięć II** (rzeczownik). Etymologické (diachronné) kritérium pri členení hesiel na homonymá nezohľadňuje.

ti, b) feminína označujúce osoby (utvorené prechýlením od maskulín), zvieratá alebo veci odlišujúce sa kategóriou životnosti. Napr. v USJP sa maskulína odlišujúce sa kategóriou životnosti spracúvajú ako polysémické jednotky (**admiral** 1. voj. admirál, 2. zool. babôčka admirálska), kým feminína odlišujúce sa kategóriou životnosti sa spracúvajú ako homonymá (**źniwiarka I** poľnohosp. tech. žací stroj, **źniwiarka II** kniž. žnica). Oba typy v súlade so SSSJ uvádzame ako homonymné heslá (**admiral**¹ voj. admirál, **admiral**² zool. babôčka admirálska; **anonim**¹ anonym (list), **anonim**² anonym (človek); **źniwiarka**¹ poľnohosp. tech. žací stroj, **źniwiarka**² kniž. žnica; **szoferka**¹ kabína vodiča v nákladnom aute, **szoferka**² vodička, povolanie šoféra).

Osobitným typom heslových slov sú (vlastné a iniciálové) skratky. V slovníku sa ako heslové slová uvádzajú len najpoužívanjšie skratky (**prof.** skr. profesor, **nr** skr. numer, **itd.** skr. i tak ďalej, **ABS** skr. z angl. Anti-Blockier-System, **UJ** skr. Uniwersytet Jagielloński). Značky sa v podobe samostatných hesiel uvádzajú veľmi zriedkavo, napr. homonymné formy (**a**⁴ zn. ar). Zväčša predstavujú len doplnenie plnej podoby prekladového ekvivalentu: **żelazo** železo (Fe), **kilometr** kilometer (km), **mililitr** mililiter (ml). Ide o značky chemických prvkov, jednotiek fyzikálnych veličín a jednotiek miery, ktoré majú internacionálnu podobu.

Prefixoidy a sufixoidy (napr. auto-, -fil) sa neuvádzajú v podobe samostatných hesiel, ale len ako súčasť zložených slov (**autoportret** autoportrét, **polonofil** polonofil).

Heslové slovo má primárne jednoslovnú podobu. Viacslovné podoby heslových slov sú zriedkavé – ide napr. o ortograficky neadaptované citátové výrazy (**a priori**, **a cappella**, **ad hoc**, **vice versa**) a slovesá so zvrátnym komponentom *się* v rozličnej funkcii (**cieszyć się** tešiť sa, **śmiać się** smiať sa, **golić się** holiť sa, **całować się** bozkávať sa).

Hniezdovanie sa využíva v obmedzenej miere, najmä v prípade viacslovných jednotiek. Hniezdujú sa:

1. Viacslovné príslovky, ktorých prvú časť tvorí predložka. Prihniezdované sú k príslušným adjektívam (**amatorski** adj. amatérsky – **po amatorsku** adv. amatérsky, **mały** adj. malý – **od malego** adv. od mala, od mala). Ako samostatné heslá radené abecedne sa uvádzajú viacslovné príslovky, ktoré nemajú jednoslovný motivant (**na głodniaka** nalačno; neexistuje *głodniak).

2. Viacslovné sekundárne predložky, ktoré sú prihniezdované k motivantom (**na** prep. na, **podstawa** f. základ – **na podstawie** prep. na základe). Ako samostatné heslá radené abecedne sa uvádzajú viacslovné predložky, ktoré nemajú jednoslovný motivant (**na przekór** napriek; neexistuje *przekór).

3. Viacslovné spojky, častice a citoslovčia, ktoré sú uvedené v heslových stadiách slovných druhov, z ktorých sú zložené (**a** conj. a, **więc** conj. teda – **a więc** conj. a teda; **przed(e)** prep. pred(o), **wszystko** pron. všetko – **przede wszystkim** part. predovšetkým; **a** interj. a, á, **sio** interj. heš – **a sio** interj. heš).

4. Obyvateľské mená, adjektíva a hlavné mestá, ktoré sú prihniezdované k pomenovaniu svetadielov a kontinentov, štátov a závislých území a tvoria prílohu slovníka (**Polsko** Poľsko – **Polak** Poliak, **Polka** Poľka, **polski** poľský, **Warszawa** Varšava; **Bermudy** Bermudy – **Bermudczyk** Bermudčan, Bermud'an, **Bermudka** Bermudčanka, Bermud'anka, **bermudzki** bermudský, **Hamilton** Hamilton; **Ameryka** Amerika – **Amerykanin** Američan, **Amerykanka** Američanka, **amerykański** americký).

Nehniezdujú sa napr. zdobené podstatné mená – deminutíva (**domек** domček), zveličené podstatné mená – augmentatíva (**psisko** psisko), prechýlené ženské mená (**nauczycielka** učiteľka), mená ženského rodu pomenúvajúce samice (**niedźwiedzica** medvedica), opakovacie slovesá (**czytywać** čítať), vzťahové adjektíva (**kakaowy** kakaový), deadjektívne substantíva so sufixom -ość (**abstrakcyjność** abstraktnosť), substantíva pomenúvajúce predstaviteľov smerov, odborníkov vo vedných odboroch a pracovníkov rozličných odvetví (**absolutysta** absolutista, **agrobiolog** agrobiológ) a ďalšie slová. Ako samostatné heslá sa uvádzajú aj slovesá tvoriace vidové dvojice (**robić** robiť, **zrobić** urobiť; **opierać** opierať, **oprzeć** oprieť).

V rámci jedného hesla uvádzame významovo totožné hláskové a pravopisné varianty (**bekhend**, **backhand** bekhend; **dziobek**, **dzióbek** zobáčik; **kemping**, **camping** kemping; **ablatiwus**, **ablativus** ablatív; **apsyda**, **absyda** apsida), ktoré majú zároveň totožnú morfológickú charakteristiku (**apsyda**, **absyda** D, L ~dzie, G pl. ~yd). Na prvom mieste sa uvádza variant, ktorý je považovaný za neutrálnejší (napr. z normatívneho hľadiska) a frekventovanejší.¹⁹ Ďalšie varianty sa uvádzajú aj ako samostatné heslá s odkazom na neutrálnejšiu a frekventovanejšiu podobu, len ak ich abecedne oddeľujú štyri heslá a viac (**absyda** p. **apsyda**). Ak je táto vzdialenosť menšia ako štyri heslá, druhý variant sa ako samostatné heslo s odkazom neuvádza (**ablatiwus**, **ablativus** G ~wu, ~vu, L ~wie, ~vie, N pl. ~wy, ~vy).²⁰ Ako samostatné heslá s odkazom na neutrálnejšiu a frekventovanejšiu podobu sa uvádzajú varianty s odlišnou morfológickou charakteristikou, a to bez ohľadu na vzdialenosť v abecednom poradí (**agapa** D, L ~pie, G pl. agap agapé; **agape** neskl. p. **agapa**).

Zásada (ne)totožnej morfológickej charakteristiky a vzdialenosti v abecednom poradí sa uplatňuje aj pri slovotvorných variantoch, t. j. rovnakokoreňových derivátoch (**akwarysta** akvarista; **akwariarz** p. **akwarysta**; **anestetyczny** anestetický; **anestezyjny** p. **anestetyczny**). Spoluhláskové tvary adjektív vystupujúce len ako menné časti slovesno-menného prísudku sa spracúvajú ako samostatné heslá s odkazom na ich frekventovanejšie varianty (**zdrów** p. **zdrowy** zdravý).

¹⁹ Poradie variantov korešponduje s WSJPŽ a USJP, ktoré ich radia na základe uvedených kritérií.

²⁰ Heslo **ablativus** sa samostatne neuvádza.

7.2. VÝSLOVNOSŤ

Výslovnosť je uvedená hneď za heslovým slovom v hranatých zátvorkách a vždy má podobu plného znenia. Rovnako ako v SSSJ (2006, s. 18) uvádza sa ojedinele, iba pri slovách, v ktorých rozdiel medzi písanou a ústnou podobou slova vybočuje z rámca bežných korešpondencií výslovnosti a pravopisu. Okrem toho v prípadoch, pri ktorých sa často robia chyby, ale aj pri cudzích slovách a citátových výrazoch (**aerocasco** [aerokasko] poistenie lietadla, **á propos** [a propo] apropo); pri domácich slovách, ak sa odlišuje od ortografického zápisu (**marznać** [mar-znać] mrznúť); pri niektorých skratkách (**ABS** [a-be-es] ABS, **UJ** [u-jot] skratka Jagelovskej univerzity, **CBOS** [cebos] skratka Centra pre výskum verejnej mienky); pri spoľuhlákach, ktoré sú samostatnými heslami (**b** [be] b); pri heslách zakončených na -yzm/-izm s variantnou výslovnosťou v L sg. (**romantyzm** [L romantyzmie/romantyzmie] romantizmus). V hranatých zátvorkách sa v rámci výslovnosti naznačuje aj prízvuk, ak sa odlišuje od pravidelného paroxytonického prízvuku – na predposlednej slabike (**fizyka** [fizyka] fyzika, **rzeczpospolita** [rzeczpospolita/rzeczpospolita] republika). V súlade s USJP sa používa zjednodušená transkripčia, nie fonetický prepis.

7.3. SLOVNODRUHOVÁ A MORFOLOGICKÁ CHARAKTERISTIKA

Slovnodruhovú charakteristiku sa vyskytuje takmer pri všetkých heslových slovách. Výnimkou sú citátové výrazy, citátové slová, skratky a značky ako špecifické jazykové objekty, ktoré majú na mieste slovného druhu uvedené cit. výraz (citátový výraz), cit. slovo (citátové slovo), skr. (skratka), zn. (značka).

Slovnodruhovú charakteristiku sa uvádza formou skratiek vychádzajúcich z internacionálnych termínov. Internacionálne skratky používame aj pri označení rodu substantív a vidu sloves.²¹ Jednotlivé slovné druhy sa označujú nasledovne: podstatné mená/substantíva skratkou rodu m., f., n. (maskulínium, feminínium, neutrum),²² prídavné mená/adjektíva adj., zámená/pronominá pron., číslovky/numeraliá num., slovesá/verbá skratkou vidu iprf., prf. (imperfektívum – sloveso nedokonavého vidu, perfektívum – sloveso dokonavého vidu), príslovky/adverbiá adv., predložky/prepozície prep., spojky/konjunkcie conj., častice/partikuly part., citoslovciá/interjekcie interj.

Morfologická charakteristika nasleduje za slovnodruhovou charakteristikou. Údaje uvedené v záhlaví za heslovým slovom sa vzťahujú na celú lexikálnu jednotku. Ak sú údaje uvedené na začiatku niektorého z významov viacvýznamového slo-

²¹ Ostatné skratky týkajúce sa gramatickej charakteristiky vychádzajú z domácich termínov, ak existujú a sú zaužívané, napr. podrad'ovacie spojky označujeme skratkou conj. podrad', nie conj. hypotak. (od hypotaktický). Rovnako postupujeme pri funkčných kvalifikátoroch, napr. zdobneniny označujeme skratkou zdob., nie demin. (od deminutívum).

²² V súlade s poľskou lexikografickou tradíciou sa rodová špecifikácia neuvádza pri pluráliach tantum. V PSS pri týchto lexémach používame skratku s. (substantívum), napr. **aktualia** s., iba pl.

va (za číslom príslušného významu), znamená to, že sa vzťahujú len na tento konkrétny význam:

abstrakt m., G ~tu, L ~kcie

1. N pl. ~ty/~ta abstrakcia f.

2. N pl. ~ty abstrakt

Pri slovenských prekladových ekvivalentoch sa explicitne uvádzajú len rozdiely v rode substantív (**akacja** f. agát m.) a vide slovies (**akomodować** iprf. akomodovať iprf. al. prf.), prípadne sa naznačujú diferencie z hľadiska čísla (**aktualia** iba pl. aktuality obyč. pl.).

Koncovky gramatických tvarov lexikálnych jednotiek patriacich k ohybným slovným druhom sa rozširujú do podoby tzv. zreteľnej koncovky (rovnako ako v SSSJ 2006, s. 20). Zreteľné koncovky sa nekryjú s morfológickým členením slova, ale začínajú sa poslednou nemennou grafémou²³ konkrétneho tvaru heslového slova. Časť pred touto grafémou sa nahrádza vlnovkou (**akcesorium** N pl. ~ria, G pl. ~riów príslušenstvo). Ak by vlnovka nahrádzala len jednu grafému, uvádza sa celý tvar (**akt** L akcie akt). Princíp zreteľnej koncovky sa uplatňuje aj pri zakončení nulovou gramatickou morférou (**aktówka** G pl. ~wek aktovka). Výnimku z uvádzania zreteľnej koncovky predstavujú maskulina zakončené na -izm/-yzm, pri ktorých sa v L sg. pred poslednou nemennou grafémou uvádza aj graféma z, a to pre dvojakú výslovnosť (**absolutyzm** [L absolutyzmie/absolutyzmie] m., L ~zmie absolutizmus).

Prípadné dvojtvary sa uvádzajú cez lomku, pričom na prvom mieste stojí frekventovanejšia koncovka (**alergolog** N pl. ~odzy/~gowie alergiológ). Zreteľné koncovky sa pri menných slovných druhoch vyskytujú po skratke pádu. Singulárové skratky pádov sú bez explicitného označenia singuláru. Pred plurálovými zreteľnými koncovkami sa za skratkou pádu nachádza pl. (**agrest** G ~tu, L ~eście, N pl. ~ty egreš). Zreteľné koncovky spoločné pre niekoľko pádov v rámci toho istého čísla sú uvádzané raz pre všetky tieto pády (**agronomia** G, D, L ~mii agronómia). Zreteľné koncovky týkajúce sa komparatívu adjektív a prísloviak sa explicitne označujú skratkou 2. st. (**zdrowy** adj., 2. st. ~wszy zdravý; **ciepło** adv., 2. st. ~plej teplo). Pri slovesách sa explicitne nepodáva informácia, o ktorý tvar ide, zreteľné koncovky na ne poukazujú dostatočne (**aklimatyzować** ~zuję, ~zujesz, ~zuj, ~ał, ~any aklimatizovať). Zreteľné koncovky sa uvádzajú na základe USJP a boli verifikované vo WSJPŽ.

Pri ohybných slovách sú uvedené potrebné alebo vybrané tvaroslovné údaje. Ide zväčša o problematické tvary, v ktorých dochádza k alternáciám alebo pri tvore-

²³ Na rozdiel od SSSJ zohľadňujeme poslednú nemennú grafému, nie poslednú nemennú hlásku. Na základe toho uvádzame **autobus** L ~sie, pri zohľadnení hlásky by sme museli uviesť **autobus** L ~usie. Abstrahujeme tak od alternácií tvrdá – mäkká/zmäkčená hlásku, porov. autobus [autobus], autobusie [autobuše].

ní ktorých sú pochybnosti, tvary, ktoré sa odlišujú od paradigmy príslušného deklináčného alebo konjugačného typu, individuálne tvary alebo tvary, v ktorých sa uplatňujú sekundárne koncovky.

7.3.1. Podstatné mená

Pri **maskulínach** sa uvádzajú v rámci jednotlivých deklináčnych typov nasledovné zreteľné koncovky:

a) Maskulína s tvarotvorným základom zakončeným v N sg. na foneticky mäkké spoluhlásky *ć, dź,ń, ś, ź*; ďalej na *p, b, m, w* alternujúce v nepriamych pádoch na *p', b', m', w'*; ako aj na *l, j*, po ktorých nasleduje nulová koncovka:

- osobné maskulína: G, A sg. a N, G, A (I)²⁴ pl. (**samuraj** m., G, A ~ja, N pl. ~je/~jowie, G, A pl. ~rai/~jów samuraj; **gość** m., G, A ~ścia, N pl. ~ście, G, A pl. ~ści, I pl. ~ćmi host'),

- zvieracie maskulína: G, A sg. a N, G pl. (**słoń** m., G, A ~onia, N pl. ~onie, G pl. ~oni slon),

- neživotné maskulína: G sg. a N, G pl. (**bal** m., G ~lu, N pl. ~le, G pl. ~lów bál).

b) Maskulína s tvarotvorným základom zakončených v N sg. na funkčne mäkké spoluhlásky *c, cz, dz, dź, rz, sz, ź*, po ktorých nasleduje nulová koncovka:

- osobné maskulína: G, A, (D) sg. a N, G, A pl. (**łgarz** m., G, A ~rza, N pl. ~rze, G, A pl. ~rzy łuhár; **chłopiec** m., G, A ~pca, D ~pcu, N pl. ~pcy, G, A pl. ~pców chlapec),

- zvieracie maskulína: G, A sg. a N, G pl. (**żrebiec** m., G, A ~bca, N pl. ~bce, G pl. ~bców żrebec),

- neživotné maskulína: G sg. a N, G pl. (**kolnierz** m., G ~rza, N pl. ~rze, G pl. ~rzy golier).

c) Maskulína s tvarotvorným základom zakončeným v N sg. na spoluhlásky *k, g, ch*, po ktorých nasleduje nulová koncovka:

- osobné maskulína: G, A, (I) sg. a N, G, A pl. (**łapiduch** m., G, A ~cha, N pl. ~chy, G, A pl. ~chów łapiduch; **robotnik** m., G, A ~ka, I ~kiem, N pl. ~icy, G, A pl. ~ków robotník),

- zvieracie maskulína: G, A, (I) sg. a N pl. (**łilch** m., G, A ~cha, N pl. ~chi łlch; **szczupak** m., G, A ~ka, I ~kiem, N pl. ~ki šťuka f.),

- neživotné maskulína G, (I) sg. a N pl. (**łech** m., G mchu, N pl. mchy mach; **stóg** m., G stogu, I stogiem, N pl. stogi stoh).

d) Maskulína s tvarotvorným základom zakončeným v N sg. na tvrdé spoluhlásky *b, d, f, ł, m, n, p, r, s, t, w, z*, po ktorých nasleduje nulová koncovka:

²⁴ V zátvorke sú pády, pre ktoré sa koncovky neuvádzajú pri každom maskulíne. Napr. pri maskulíne **gość** sa I pl. uvádza z toho dôvodu, že ide o nepravidelnú koncovku (*-mi*). V tomto páde je vo väčšine slov koncovka *-ami*.

• osobné maskulína: G, A, (D), L sg. a N, G, A pl. (**sasiad** m., G, A ~da, L ~siedzie, N pl. ~siedzi, G, A pl. ~dów sused; **pan** m., G, A ~na, D, L ~nu, N pl. ~nowie, G, A pl. ~nów pán),

• zvieracie maskulína: G, A, D, L sg. a N pl. (**pies** m., G, A psa, D psu, L psie, N pl. psy pes),

• neživotné maskulína: G, L sg. a N pl. (**slup** m., G ~pa, L ~pie, N pl. ~py stĺp).

e) Osobné maskulína zakončené na sufix ~*anin*, po ktorom nasleduje nulová koncovka: G, A sg. a N, G, A pl. (**mieszczanin** m., G, A ~na, N pl. ~anie, G, A pl. ~an mešťan).

Pri **feminínach** sa uvádzajú v rámci jednotlivých deklinačných typov nasledovné zreteľné koncovky:

a) Feminína s tvarotvorným základom zakončeným v N sg. na foneticky mäkké spoluhlásky *ć, dź,ń, ś, ź, p', b', m', f', w'*, ako aj *l a j*, po ktorých nasleduje koncovka -a:

• G, D, L sg. a G pl. (**babcia** f., G, D, L ~ci, G pl. ~ci/babć babka).

b) Feminína s tvarotvorným základom zakončeným v N sg. na funkčne mäkké spoluhlásky *c, cz, dz, dź, rz, sz, ź*, po ktorých nasleduje koncovka -a:

• G, D, L sg. a G pl. (**anielica** f., G, D, L ~cy, G pl. ~ic nadprirodzená ženská bytosť).

c) Feminína s tvarotvorným základom zakončeným v N sg. na spoluhlásky *k, g, ch*, po ktorých nasleduje koncovka -a:

• D, L sg. a G pl. (**absolwentka** f., D, L ~tce, G pl. ~tek absolventka).

d) Feminína s tvarotvorným základom zakončeným v N sg. na tvrdé spoluhlásky *b, d, f, l, m, n, p, r, s, t, w, z*, po ktorých nasleduje -a:

• D, L sg. a G pl. (**antylopa** f., D, L ~pie, G pl. ~op antilopa).

e) Feminína s tvarotvorným základom zakončeným v N sg. na foneticky mäkké spoluhlásky *ć, dź,ń, ś, ź*; ďalej na *p, b, m, w* alternujúce v nepriamych pádoch na *p', b', m', w'*; ako aj na *l, j*, po ktorých nasleduje nulová koncovka:

• G, D, L sg. a (N), G pl. (**radość** f., G, D, L ~ści, G pl. ~ści radość; **oś** f., G, D, L osi, N pl. osie, G pl. osi os).

f) Feminína s tvarotvorným základom zakončeným v N sg. na funkčne mäkké spoluhlásky *c, cz, dz, dź, rz, sz, ź*, po ktorých nasleduje nulová koncovka:

• G, D, L sg. a N, G pl. (**noc** f., G, D, L ~cy, N pl. ~ce, G pl. ~cy noc).

Pri **neutrách** sa uvádzajú v rámci jednotlivých deklinačných typov nasledovné zreteľné koncovky:

a) Neutrá s tvarotvorným základom zakončeným v N sg. na foneticky mäkké spoluhlásky *ć, dź,ń, ś, ź, p', b', m', f', w'*, funkčne mäkké spoluhlásky *c, cz, dz, dź, rz, sz, ź*, ako aj *l, j*, po ktorých nasleduje koncovka -e alebo -o:

• G pl. (**pole** n., G pl. pól pole).

b) Neutrá s tvarotvorným základom zakončeným v N sg. na *k, g, ch*, po ktorých nasleduje koncovka -o:

• (I sg.) a G pl. (**stoisko** n., I ~kiem, G pl. ~isk oddelenie; **tango** n., I ~giem, G pl. tang tango; **echo** n., G pl. ech echo).

c) Neutrá s tvarotvorným základom zakončeným v N sg. na tvrdé spoluhlásky *b, d, f, l, m, n, p, r, s, t, w, z*, po ktorých nasleduje koncovka *-o*:

• L sg. a G pl. (**stado** n., L ~dzie, G pl. stad stádo; **cygaro** n., L ~rze, G pl. ~ar ci-gara f.).

d) Neutrá zakončené v N sg. na *-ę* a v G sg. na ~ęcia:

• G sg. a N, G pl. (**kurczę** n., G ~ęcia, N pl. ~ęta, G pl. ~cząt kurča).

e) Neutrá zakončené v N sg. na *-ę* a v G sg. na ~enia:

• G sg. a N, G pl. (**imię** n., G imienia, N pl. imiona, G pl. imion meno).

f) Neutrá zakončené v N sg. na ~um:

• N, G pl. (**akwarium** n., N pl. ~ria, G pl. ~riów akvárium).

Pri **pluráliách tantum** sa uvádzajú v rámci jednotlivých deklináčnych typov nasledovné zreteľné koncovky:

a) Pluráliá tantum s tvarotvorným základom zakončeným v N sg. na mäkké spoluhlásky:

• G pl. (**aktualia** s., iba pl., G pl. ~liów aktuality).

b) Pluráliá tantum s tvarotvorným základom zakončeným v N sg. na tvrdé spoluhlásky:

• G pl. (**aktywa** s., iba pl., G pl. ~wów aktíva).

7.3.2. Prídavné mená

Pri **prídavných menách** sa v rámci morfolologickej charakteristiky uvádza len mužský osobný tvar N pl., ak sa tento tvar uplatňuje (**administracyjny** adj., m. os. N pl. ~ni administratívny), napr. *pracownicy administracyjni* administratívni pracovníci. V prípade stupňovateľných adjektív sa uvádza aj tvar 2. stupňa – komparatívu (**zdrowy** adj., 2. st. ~wszy zdravý). Pri spoluhláskových tvaroch adjektív vystupujúcich ako menné časti slovesno-menného prísudku sa uvádza explicitná informácia o obmedzenej spájateľnosti (**zdrów** adj. iba v prísudku zdravý).²⁵

7.3.3. Zámená a číslovky

Druhy poľských zámen sa uvádzajú na základe ich všeobecného vecného významu (osobné, zvrtné, privlastňovacie, opytovacie, ukazovacie, neurčité a vymedzovacie zámená); typy poľských čísloviek vychádzajú zo špecifikácií číselného významu (základné, skupinové, zlomkové, násobné, druhové a radové číslovky). V prípade oboch slovných druhov zohľadňujeme túto tradičnú klasifikáciu, ktorá je pevne zakorenená v slovenskej jazykovede, ale nachádza sa aj v gramatikách poľského jazyka.²⁶

²⁵ Ide o syntaktický typ informácie, ktorý sa uvádza len ojedinele.

²⁶ Niektorí autori (napr. Laskowski 1999a, s. 341; Laskowski 1999b, s. 333) však pri klasifikácii zámen a čísloviek zohľadňujú primárne ich morfológické a syntaktické vlastnosti. Z toho dôvodu sú

Pri **zámenách** sa teda okrem slovnodruhového označenia uvádza aj ich bližšie (druhové) určenie: zámeno osobné (**ja** pron. os. ja), zámeno zvrtné (**się** pron. zvrat. sa), zámeno osobné privlastňovacie (**mój** pron. os. privl. môj), zámeno zvrtné privlastňovacie (**swój** pron. zvrat. privl. svoj), zámeno opytovacie (**co** pron. opyt. čo), zámeno ukazovacie (**ten** pron. ukaz. ten), zámeno neurčité (**ktos** pron. neurč. ktosi), zámeno vymedzovacie (**nie** pron. vymedz. nič). Uvedené druhové určenie je doplnené informáciou o gramatickej podobe zámena, ktorá môže byť substantívna, adjektívna, adverbialna, numerálna: substantívne zámeno (**co** pron. opyt. subst. čo), adjektívne zámeno (**jaki** pron. opyt. adj. aký), adverbialne zámeno (**gdzie** pron. opyt. adv. kde), numerálne zámeno (**ile** pron. opyt. num. koľko).

Rozsah morfolologickej charakteristiky závisí od druhu zámen. Pri adjektívnych zámenách a číslovkových zámenách s adjektívnou formou (adjektiváliách) sa rovnako ako pri adjektívach uvádza mužský osobný tvar N pl. a navyše aj tvar N pl. platný pre ostatné maskulina (neoznačujúce mužskú osobu, teda zvieratá a veci mužského rodu), feminína a neutrá (**taki** m. os. N pl. tacy, m. neos., f., n. takie taký). Celá paradigma sa uvádza pri: základných osobných zámenách (**ja** ja) a privlastňovacích osobných zámenách (**mój** môj), základnom zvrtnom zámene (**się** sa) a privlastňovacom zvrtnom zámene (**swój** svoj), substantívnych ukazovacích zámenách (**ten** ten), substantívnych opytovacích zámenách (**kto** kto), neurčitých substantívnych zámenách (**ktos** ktosi), vymedzovacích substantívnych zámenách (**nikt** nikto).

Bližšia subkategoriálna charakteristika sa uvádza aj pri **číslovkách**: číslovka základná (**trzy** num. zákl. tri), číslovka skupinová (**dwoje** num. skup. dvoje), číslovka zlomková (**ćwierć** num. zlom. štvrt'), číslovka násobná (**trzykrotny** num. nás. trojnásobný, **trzykrotnie** num. nás. trojnásobne), číslovka druhová (**dwojaki** num. druh. dvojaký, **dwojako** num. druh. dvojako), číslovka radová (**piąty** num. rad. piaty). K tejto charakteristike sa môže pridružovať ďalší subkategoriálny príznak vyjadrujúci formu – substantívnu, adjektívnu, adverbialnu (**bilion** num. zákl. subst. bilión, **trzykrotny** num. nás. adj. trojnásobný, **trzykrotnie** num. nás. adv. trojnásobne).

Morfologická charakteristika závisí od druhu čísloviek. Pri substantívnych typoch čísloviek sa uvádzajú koncovky podľa skloňovacieho typu, ku ktorému patria (**bilion** m., G ~na, L ~nie, N pl. ~ny bilión). Pri radových číslovkách, pri násobných a druhových číslovkách s adjektívnou formou (adjektiváliách) sa uvádza mužský osobný tvar N pl., ak sa tento tvar uplatňuje, teda podobne ako pri adjektívach (**pierwszy** m. os. N pl. ~si prvý; **trzykrotny** m. os. N pl. ~ni trojnásobný; **dwojaki** m. os. N pl. ~acy dvojaký). Pri adverbialnom type čísloviek sa nesklonnosť explicitne neuvádza. Číslovky s osobitným skloňovaním majú uvedenú celú paradigmu (napr. **oboje**, **obydwoje** num. zákl. G ~jga, D, L ~jgu, A ~je, I ~jgiem obaja, obidvaja).

napr. zámena a číslovky s adjektívnou formou (*každy*; *pierwszy*) považované za adjektíva, s príslovkovou formou (*tu*; *dwukrotnie*) za príslovky. V súlade so slovenskou klasifikáciou považujeme lexémy *každy* a *tu* za zámená, *pierwszy* a *dwukrotnie* za číslovky.

7.3.4. Slovesá

Morfologická charakteristika **nedokonavých sloves** sa obmedzuje na nasledujúce tvary: 1. a 2. osoba singuláru prítomného času,²⁷ imperatív v 2. osobe singuláru, 3. osoba mužského rodu minulého času a trpné prídavné v N sg. mužského rodu (**apelować** iprf., ~luję, ~lujesz, ~luj, ~aļ, ~any apelovať), morfologická charakteristika **dokonavých sloves** sa zameriava na tieto tvary: 1. a 2. osoba singuláru budúceho času, imperatív v 2. osobe singuláru, 3. osoba mužského rodu minulého času a trpné prídavné v N sg. mužského rodu (**zrobić** prf. ~bię, ~isz, zrób, ~ił, ~biony urobiť). Pri obojvidových slovesách sa na prvom mieste nachádza informácia o nedokonavom vide ako základnom (bezpríznamkovom) člene (**abdykować** iprf. al. prf. abdikovať, **anulować** iprf. al. prf. anulovať). Tvar trpného prídavného sa neuvádza pri slovesách, od ktorých sa netvorí, napr. **boleć** bolieť, **czernieć** černieť, **biec** bežať. Pri slovesách, ktoré vystupujú len v 3. osobe, sú uvedené iba tvary pre túto osobu (**fermentować** iprf. ~tuje, ~aļ fermentovať); pri slovesách, ktoré vystupujú v pluráli a v 3. osobe singuláru, sa taktiež uvádzajú tvary v obmedzenom rozsahu (**wyprzedzać się** iprf. ~dza się, ~ają się, ~aļ się predbiehať sa).

7.3.5. Príslovky, predložky, spojky, častice, citoslovčia

Morfologická charakteristika **prísloviek** sa pri stupňovateľných príslovkách obmedzuje na 2. stupeň – komparatív (**tanio** adv., 2. st. ~niej lacno). Pri **predložkách** sa uvádza informácia o spájateľnosti predložky s konkrétnym pádom/konkrétnymi pádmami (**przez** prep. s A cez; **nad** prep. I. s A, II. s I nad);²⁸ pri **spojkách** sa za označením slovného druhu uvádza informácia o ich funkčnom type (**aby** conj. podrad. aby, **lub** conj. prirad. alebo). Pri **časticiach** a **citoslovciach** je uvedená len skratka slovného druhu.

7.4. FUNKČNÉ KVALIFIKÁTORY

Funkčnými kvalifikátormi sa hodnotia lexémy z hľadiska: 1. frekvenčného, 2. časového, 3. teritoriálneho, 4. príslušnosti k jednotlivým štýlom a štýlovým vrsťam, 5. používania sociálnymi skupinami, 6. citového príznaku.

Frekvenčný kvalifikátor sa uvádza v záhlaví heslovej state (porov. bod 7.4.1.), ostatné kvalifikátory sú uvedené pod záhlavím a pri ich kumulácii sú radené nasledovne: temporálny kvalifikátor – teritoriálny kvalifikátor – štylistický kvalifikátor – kvalifikátor poukazujúci na používanie sociálnymi skupinami – citovohodnotiaci kvalifikátor (**archidiakon** histor., náb. archidiakon; **arabeska** hovor., žart. arabeska; **aktoreczka** hovor., zdrob., expr. začínajúca herečka).

²⁷ Na základe koncoviek 1. a 2. osoby singuláru prezntu sa slovesá zaraďujú do konjugačného typu.

²⁸ Rovnako ako pri spoluhláskových adjektívach ide o syntaktický typ informácie, ktorý sa uvádza len vo vybraných prípadoch.

Primárne uvádzame kvalifikátory týkajúce sa poľskej heslovej lexémy. Umiestňujeme ich pred slovenským prekladovým ekvivalentom a v slovenskom znení, porov. kvalifikátory pri monosémickej a polysémickej lexéme:

abazja f., G, D, L ~zji, G pl. ~zji

lek. abázia:

chorzy z ~zjq chorí s abáziou

abakus m., G ~sa, L ~sie, N pl. ~sy

abakus:

1. archit. ~ *kolumny doryckiej* abakus dórskeho stĺpa

2. histor. ~ *grecki* grécky abakus

Mnohé kvalifikátory sa zároveň vzťahujú aj na slovenský prekladový ekvivalent, napr. vyššie uvedený ekvivalent *abázia* je aj v slovenčine lekársym termínom. Pri slovenskom ekvivalente uvádzame kvalifikátor len ojedinele, najmä v prípade časovo príznakových lexém, napr. pri poľskom hesle **aeroport** sú uvedené dva ekvivalenty – *letisko*, *aeroport*. Ekvivalent *aeroport* uvádzame z dôvodu formálnej podobnosti s poľskou lexémou, no označujeme ho kvalifikátorom *zastaráv.*, aby nedošlo k jeho preferovaniu používateľmi slovníka, a uvádzame ho na druhom mieste. Kvalifikátory vzťahujúce sa na slovenskú lexému sa vyskytujú vpravo od prekladového ekvivalentu:

aeroport m., G ~tu, L ~rcie, N pl. ~ty

letisko n., *aeroport* *zastaráv.*

Kvalifikátor sa môže vzťahovať na: všetky významy slova (**admiralicja** voj. 1. admirality, admiráli, 2. admirality (úrad)), na niektorý z jeho významov (**aferzysta** 1. podvodník, 2. hovor. aférista), na heslové slovo alebo dokladové spojenie:

akcesoryczny adj.

kniž. akcesórny, akcesorický:

element ~ akcesórny komponent;

geol. *minerały* ~ne akcesorické minerály

7.4.1. Frekvenčný kvalifikátor

Na frekvenciu poukazuje kvalifikátor *zried.* (zriedkavý výraz, zriedkavo), ktorý sa týka variantov hesla a v niektorých prípadoch aj ekvivalentov. Ak sa varianty uvádzajú v rámci jedného hesla, zriedkavejší výraz sa nachádza na druhom mieste, pričom kvalifikátor *zried.* sa uvádza len pri variante s päťkrát menším výskytom ako jeho frekventovanejší pendant:²⁹

²⁹ Informáciu o zriedkavejšom variante preberáme z WSJPŽ, ktorý sa opiera o korpusové údaje.

arkana, zried. **arkany** s., iba pl., G pl. ~nów
kniž. tajomstvo

Pri ekvivalente sa kvalifikátor zried. uvádza z toho dôvodu, aby nedošlo k jeho preferovaniu používateľmi slovníka, porov.:

anegdociarz m., G, A ~rza, N pl. ~rze, G, A pl. ~rzy
rozprávač vtipov, anekdotár zried.

7.4.2. Temporálne kvalifikátory

Z časovo príznakových lexikálnych jednotiek sa explicitne označujú:

Zastarané slová (zastar.),³⁰ ktoré sa vyskytujú v slovnej zásobe staršej generácie a zo súčasného používania ustupujú, sú však známe väčšine používateľov jazyka (**ajentura** zastar. agentúra, **kabat** zastar. krátky kabát, **sierocinieć** zastar. sirotinec).

Historizmy (histor.)³¹ pomenúvajúce reálie (predmety, javy, osoby) minulých období, ktoré v súčasnosti nejestvujú (**aelowiec** histor. člen Ľudovej armády, **hetman** histor. hajtmán). Dnes sa využívajú najmä v historiografických a memoárových textoch. Nemajú neutrálne synonymá.

Archaizmy (arch.),³² ktoré sa dnes bežne nepoužívajú, patria do pasívnej slovnej zásoby a v súčasnom jazyku majú neutrálne synonymá. Výkladové slovníky uvádzajú archaizmy výberovo, zväčša len archaizmy, ktoré sú súčasťou frazeologických jednotiek alebo termínov. Napr. archaizmus **rodny** sa dnes používa len v anatomickom termíne *narząd rodny*. Jeho neutrálnym synonymom je adjektívum **rozrodczy** (*narządy rozrodcze* rodidlá).

Nové lexémy (**neologizmy**) sa v prekladovom slovníku explicitne neoznačujú.

7.4.3. Teritoriálne kvalifikátory

Dialektizmy, ktoré nadobudli širšiu územnú platnosť na úrovni regiónov alebo makroareálov a využívajú sa najmä v hovorenej komunikácii, sa v súlade so SSSJ (2006, s. 38) označujú ako **regionalizmy** (region.)³³ (**fiakier** region. fiaker, **krawczyni** region. krajčírka). Pri regionalizmoch neuvádzame konkrétny región výskytu (na rozdiel od USJP alebo WSJPŽ).

Slová pomenúvajúce reálie, predmety, javy a činnosti z oblasti materiálnej kultúry, ktoré nemajú pendant v spisovnom jazyku a pôvodne sa zaraďovali medzi nárečové slová, v SSSJ označené ako etnografizmy (etnogr.), sa v PSS neuvádzajú.

³⁰ V USJP kvalifikátor przestarz. – przestarzały.

³¹ V USJP kvalifikátor histor. – historyzm. WSJPŽ historizmy niezachytáva.

³² V USJP kvalifikátor arch. – archaizm.

³³ V USJP kvalifikátor reg. – regionalizm.

7.4.4. Štylistické kvalifikátory

Podľa príslušnosti k štýlom a štýlovým vrstvám sa vyčleňujú nasledujúce typy lexém:

Hovorové slová (hovor.),³⁴ ktoré sa používajú predovšetkým v ústnej komunikácii a v neoficiálnych kontaktoch – v rodine, medzi priateľmi (**baba** hovor. baba; **zlotko** hovor. staniol; **zlodziejka** hovor. zlodějka, rozvodka). Lexémy s uvedeným kvalifikátorom nie sú viazané na malé skupiny osôb, ale charakterizuje ich širšie používanie.

Knižné slová (kníž.)³⁵ sú založené na vyššom stupni spisovnosti, výnimočnosti, nevšednosti či dôležitosti. Používané sú v oficiálnych situáciách, často len v písaných prejavoch. Chápanie a používanie týchto lexém je podmienené vyššou úrovňou komunikačnej kompetencie a intelektuálnej výbavy (**dumač** kníž. dumať, **konkluzja** kníž. konklúzia, **spożywać** kníž. požívať, **konsensus** kníž. konsenzus, **mistyfikator** kníž. mystifikátor). Ku knižným slovám zaraďujeme aj lexémy označené v USJP kvalifikátorom *podniosły* (podn.) – vznešený. Ide o slová charakteristické pre vysoký štýl, používaný prevažne v písomnej komunikácii, ale aj v niektorých rečníckych prejavoch (**czcigodny** ctihodný, **maestro** maestro, **zaprawdę** naozaj).

V rámci **odbornej lexiky** sa používajú dva druhy kvalifikátorov:³⁶

a) Kvalifikátory poukazujúce na používanie lexémy v jednej konkrétnej oblasti. USJP a WSJPŽ vyčleňujú okolo 90 kvalifikátorov/oblastí (**abduktor** anat. abduktor, **adenina** biochem. adenín, **aga** zool. ropucha obrovská, **agawa** bot. agáva, **analgetyk** farm. analgetikum). Týmto kvalifikátormi sa označujú vedecké termíny a odborné názvy (termíny naukowe, terminy zawodowe) vyznačujúce sa oficiálnosťou. Konkrétny kvalifikátor poukazuje na to, že daná lexéma má charakter termínu alebo je používaná špecialistami v danej oblasti, resp. osobami, ktoré spája konkrétny typ činnosti.

b) Kvalifikátory poukazujúce na používanie lexémy vo viacerých oblastiach (kwalifikatory wielodzielinowe/interdyscyplinarne³⁷). Ak nemožno jednoznačne určiť oblasť, na ktorú sa význam lexémy vzťahuje, používa sa jeden z nasledujúcich kvalifikátorov poukazujúcich na viaceré odbory vedy, techniky a kultúry (**algorytm** odb. algoritmus, **adolescencja** odb. adolescencia, **darwinizm** odb. darvinizmus, **ahistoryzm** odb. ahistorizmus; **osprzęt** tech. vybavenie, **klasycyzm** kult. klasicizmus). Keď sa daná lexéma používa vo viacerých oblastiach, ktoré sú jasne identifikovateľné, uvádza sa vedľa seba niekoľko kvalifikátorov (**anatoksyna** farm., lek. anatoxín; **aktualista** filoz., psych. aktualista).

³⁴ V poľštine sa používa kvalifikátor *pot.* – potocny.

³⁵ V USJP kvalifikátory *książk.* – książkowy, *podn.* – podniosły.

³⁶ Jednotlivé skupiny odbornej lexiky sú vo výkladových slovníkoch rozlične členené a interpretované. V prezentovanej koncepcii vychádzame primárne z WSJPŽ.

³⁷ Termíny WSJPŽ.

Osobitnú skupinu predstavujú lexémy, ktoré patria k lexike charakteristickej pre danú oblasť, avšak používané sú skôr v bezprostrednej komunikácii a zároveň nepatria k ustálenej terminológii v danej oblasti, vyznačujú sa hovorovosťou aj neoficiálnosťou (tzv. gwary zawodowe). Pri takýchto lexémach sa uvádzajú dva kvalifikátory – kvalifikátor zaraďujúci lexému do príslušnej oblasti a kvalifikátor hovor. (hovorový), napr. **gładzik** inform. hovor. touchpad.

Publicizmy (publ.)³⁸ sú intelektuálne slová bežné v oblasti spoločensko-politického života, používané v médiách (televízia, tlač, rádio), vďaka ktorým sa dostávajú do všeobecného povedomia (**briefing** publ. brífing).

Administratívna lexika (admin.)³⁹ je oficiálna a typická pre oblasť administratívno-právnych komunikátov využívaných primárne v komunikácii medzi úradmi a občanmi (**formularz** admin. formulár, **immatrykulacja** admin. imatrikulácia, **zaabonować** admin. predplatiť).

Poetizmy (poet.)⁴⁰ sú typické výrazové prostriedky umeleckých textov (najmä lyrickej poézie). Ich používanie je podmienené jednak dobovo, jednak individuálne (**krasawica** poet. krásavica, **ruczaj** poet. riava, **srebrnopióry** poet. striebroperý).

Kvalifikátorom náb. označujeme **náboženskú lexiku**⁴¹ používanú v nábožensky orientovaných písaných aj hovorených textoch a v širšom zmysle aj lexikálne jednotky pomenúvajúce cirkevnú štruktúru a organizáciu jednotlivých cirkví, ich činnosti a prejavy (**diakon** náb. diakon, **diecezja** náb. diecéza, **encyklika** náb. encyklika, **asceza** náb. askéza, **egzorcysta** náb. exorcista, **dżinizm** náb. džinizmus).

7.4.5. Kvalifikátory poukazujúce na používanie sociálnymi skupinami

Jednotky vyskytujúce sa v jazyku určitých sociálnych skupín charakterizuje emocionálnosť, hodnotiaci postoj; tieto lexémy odzrkadľujú hodnotovú hierarchiu danej skupiny alebo jej vnímanie sveta; označujú aj predmety charakterizujúce životný štýl danej skupiny. Ide o lexémy, ktoré majú neoficiálny a hovorový charakter. Označujeme ich kvalifikátorom sociol. (sociolekty, sociálne variety národného jazyka), za ktorým uvádzame skratku príslušnej sociálnej skupiny (**kominek** sociol. skaut.⁴² komorné stretnutie skautov, obyčajne pri kozube; **bajzel** sociol. narkom.⁴³ miesto nelegálneho predaja narkotík). Rovnakým spôsobom uvádzame aj lexémy používané mládežou a zločineckými skupinami (sociol. mlád. – sociolekt mládeže, sociol. zločin. – sociolekt zločincov).⁴⁴

³⁸ V USJP kvalifikátor publ. – dotyczący publikatorów.

³⁹ V USJP kvalifikátor urz. – urzędowy.

⁴⁰ V USJP kvalifikátor poet. – poetycki, poetyzm.

⁴¹ V USJP ide o lexiku s označením rel. – religijny, kośc. – kościelny.

⁴² Sociolekt skautov.

⁴³ Sociolekt narkomanov.

⁴⁴ WSJPŽ v rámci sociolektov (tzv. gwary środowiskowe) používa tri kvalifikátory: młodz. – młodzieżowe, przestęp. – przestępcze, środ. – środowiskowe.

7.4.6. Citovohodnotiace kvalifikátory

Podľa postoja (vzťahu) hovoriaceho ku komunikovanému obsahu (jazykovej realite) sa vyčleňujú príznakové lexikálne jednotky. Tento postoj môže byť vo všeobecnosti pozitívny alebo negatívny, lexika tak môže mať pozitívnu alebo negatívnu emocionálnu hodnotu. V PSS sa vyčleňujú nasledujúce typy slov:

Expresívne slová (expr.) vyjadrujú citový alebo vôľový postoj, sú charakteristické najmä pre hovorenú reč a často sa vyznačujú formálnou osobitosťou. Kvalifikátor expr. poľské slovníky (USJP, WSJPŽ) neuvádzajú, používajú kvalifikátory označujúce konkrétne typy expresívnej lexiky. V slovníku ho priradíme formálnym zdrobneninám pomenúvajúcim zdrobnenou formou predmety a javy, ktoré nie sú alebo nemôžu byť malé, a primárne vyjadrujú citový postoj hovoriaceho (**winko** zdrob., expr. vínko).

Hypokoristiká (hypok.),⁴⁵ ku ktorým patria zdrobnené (maznavé) obmeny neutrálnych pomenovaní v rodinnom prostredí alebo v dôverne blízkom prostredí. Vyjadrujú pozitívny emocionálny vzťah expedienta k percipientovi (**babcia** hypok. babka, **mamusia** hypok. mamka, **kochanie** hypok. miláčik).

Eufemizmy (zjemn.)⁴⁶ označujú slová zjemňujúce nepríjemnú skutočnosť, používateľ jazyka ich volí ako alternatívne k slovám, ktoré z rozličných príčin nechce použiť, ale ktorých obsah chce vyjadriť (**cholewa** zjemn. cholera; **guzik** zjemn. celkom nič).

Pejoratívne slová (pejor.)⁴⁷ vyjadrujú negatívny, odsudzujúci, pohrdavý alebo ponižujúci postoj k percipientovi alebo predmetu výpovede (**lajdus** pejor. darebák, **świniopas** pejor. nevychovanec). Pod kvalifikátor pejor. zaraďujeme aj slová označené v USJP kvalifikátormi obraźl. – obraźliwy (urážlivý) a lekcew. – lekceważący (pohrdavý, podceňujúci). Cieľom slov označených ako *obraźliwe* je urazenie percipienta alebo predmetu výpovede (**balwan** pejor. hlupák). Kvalifikátor lekcew. signalizuje pocit vyššieho postavenia expedienta vo vzťahu k osobe, veci, javu (**dziennikarzyna** pejor. škrabák, slabý novinár; **maminsynek** pejor. mamičkár).

Žartovné lexikálne jednotky (žart.)⁴⁸ vyjadrujú žartovný prístup alebo postoj expedienta ku komunikovanému obsahu (designátu) (**podfruwajka** žart. žaba, mladé dievča; **świszczypala** žart. vetroplach; **wicherek** žart. škutina).

Ironické slová (iron.)⁴⁹ vyjadrujú iróniu, výsmech (**pracuś** iron. pracant; **lach** iron. handra, vrchné oblečenie).

Tabuizovaný lexiku tvoria pomenovania označujúce spoločensky a kultúrne neprimerané postoje komunikujúcich – sú to všetko expresívne vyjadrenia s negatív-

⁴⁵ V USJP kvalifikátor *pieszcz.* – *pieszczotliwy*.

⁴⁶ V USJP kvalifikátor *euf.* – *eufemiczny*, *eufemizm*.

⁴⁷ V USJP mu zodpovedajú tri kvalifikátory: *pogard.* – *pogardliwy*, *obraźl.* – *obraźliwy*, *lekcew.* – *lekceważący*.

⁴⁸ V USJP kvalifikátor *žart.* – *żartobliwy*.

⁴⁹ V USJP kvalifikátor *iron.* – *ironiczny*.

ným príznakom. Patria sem **vulgarizmy** (vulg.)⁵⁰ zväčša pomenúvajúce sexuálne orgány, intímne časti tela, sexuálne činnosti, oblasť vylučovania, vzťahujúce sa na fyziologické činnosti (**chuj** vulg. čurák, **pierdolić** 1. vulg. dristať, **rzygać** vulg. vracat'). Okrem nich sem patria **hrubé slová** (hrub.)⁵¹ označujúce spoločensky neprimerané, neslušné pomenovania, kliatby a nadávky. Vzdelaný používateľ jazyka ich nepoužíva vo verejných a oficiálnych situáciách vzhľadom na predpokladanú negatívnu reakciu prijímateľa (**cholera** hrub. cholera; **zapieprzyć** hrub. ukradnúť).

7.5. PREKLADOVÉ EKVIVALENTY

Pri voľbe prekladových ekvivalentov sa opierame o slovenské lexikografické a encyklopedické diela a korpusy (SNK,^[3] Araneum Slovacom VII^[4]), ako aj o vlastné poznatky a kompetencie. Prekladové ekvivalenty sú rovnako ako heslové slová zväčša jednoslovné, no možno sa stretnúť aj s viacslovnými ekvivalentmi, niekedy len vo funkcii synonyma (**abisynka** 2. hovor. habešská studňa; **abažur** tienidlo lampy, abažúr zastar.).

Na mieste prekladových ekvivalentov sa môže vyskytnúť aj niekoľko lexém spätých vzťahom synonymie (**alarm** 2. alarm, poplach). Na prvom mieste sa zväčša uvádza najpoužívanejší a bezpríznakový ekvivalent. V prípade, že jestvuje formálne totožný (podobný) ekvivalent, avšak jeho frekvencia je nízka (napr. z dôvodu zastaranosti), uvedie sa na poslednom mieste s príslušným kvalifikátorom (**areszt** väznica, väzenie, árešt zastar.).

Výklad významu/významov sa vzhľadom na prekladový charakter slovníka neuvádza. V prekladovom slovníku sa však zohľadňuje polysémia východiskových poľských lexém, pričom členenie významov a ich poradie sa uvádza v súlade s výkladovými slovníkmi poľského jazyka (primárne WSJPŽ a USJP). Jednotlivé významy východiskovej poľskej lexémy sa označujú arabskými číslicami. Konkrétny význam ilustrujú prekladové ekvivalenty, ale aj exemplifikácie vo východiskovom a cieľovom jazyku a funkčné kvalifikátory, porov.:

abisynka

1. hovor. abesínka, abesínska al. habešská mačka:

potomek ~ki potomok abesínky

2. hovor. habešská studňa:

popularna ~ populárna habešská studňa

Prekladový ekvivalent spoločný (totožný) pre všetky významy sa uvádza pred nimi, ďalšie (synonymné) prekladové ekvivalenty, špecifické pre jednotlivé významy, sa uvádzajú pri konkrétnych významoch:

⁵⁰ V USJP kvalifikátor vulg. – wulgarny.

⁵¹ V USJP kvalifikátor posp. – pospolity.

aberracia

aberrácia:

1. kniž., pejor. úchylka, nepravidelnosť
2. fyz. odchýlka
3. astron. odklon, posun

V prípade potreby sa v zátvorke uvádzajú slová alebo slovné spojenia konkretizujúce význam:

abduktor

anat. abduktor, odťahovač (sval)

agrest

egreš:

1. (ker):

krzak ~tu egrešový ker

2. (plod):

kompot z ~tu egrešový kompót

akonto

kniž. a conto (zálohová platba)

V zátvorke sa môžu uvádzať aj rozličné doplnenia, vysvetlenia alebo zvrtný komponent *sa*:

aelowiec

histor. člen Ľudovej armády (podzemnej organizácie v Poľsku počas 2. svetovej vojny)

akomodacja

akomodácia, prispôsobovanie (sa), prispôsobenie (sa)

Pri prekladových ekvivalentoch sú v zátvorkách uvedené aj zoologické a botanické rodové názvy v latinčine: **albatros** zool. albatros (Diomedea); **aksamitek** bot. aksamietnica (Tagetes); ako aj značky chemických prvkov, jednotiek fyzikálnych veličín a jednotiek miery: **želazo** železo (Fe), **kilometr** kilometer (km), **mililitr** mililiter (ml).

V prípade absencie prekladového ekvivalentu sa uvádza stručný výklad významu prostredníctvom opisu⁵² (**absorpcyjny** 2. ekon. súvisiaci s čerpaním financií; **akwarelka** malý akvarel).

⁵² Výklad významu pomocou opisu bude v slovníku formálne odlišný od zvyšného textu, aby bola zreteľná absencia ekvivalentu.

Pri prekladových ekvivalentoch sa vpravo od nich uvádza informácia o rode a vide v prípade, že sú odlišné od rodu a vidu poľského heslového slova (**akropol** m. akropola f.; **absorbować** iprf. absorbovať iprf. al. prf.). Vpravo od prekladového ekvivalentu sa uvádza aj funkčný kvalifikátor, ale len v prípade, že bez neho by mohlo dôjsť k nevhodnému výberu ekvivalentu používateľom jazyka (**aeroporto** le-tisko, aeroport zastaráv.).

7.6. DOKLADOVÉ SPOJENIA (EXEMPLIFIKÁCIE)

Dokladové spojenia (exemplifikácie) dopĺňajú heslové slovo v poľskom jazyku a jeho prekladový ekvivalent. Ilustrujú a konkretizujú význam slova, ukazujú spájateľnosť na úrovni slovného druhu a lexikálnosémantickú spájateľnosť (SSSJ 2006, s. 39). Uvádzajú sa za prekladovým ekvivalentom – kurzívou v poľskom jazyku a bez kurzívy v slovenskom jazyku. Heslové slovo sa v exemplifikáciách nahrádza vlnkou (ak v exemplifikácii vystupuje v základnom pomenúvacom tvare) alebo vlnkou so zreteľnou koncovkou (ak vystupuje v iných tvaroch), viac príkladov sa oddeľuje bodkočiarkou:

absolwent

absolvent:

zeszloroczny ~ minuloročný absolvent;

spotkanie ~tów stretnutie absolventov

Poľské exemplifikácie pochádzajú najmä z USJP, WSJPŽ⁵³ a korpusov (NKJP,^[2] Araneum Polonicum^[4]), ekvivalentné slovenské exemplifikácie sa opierajú o slovenské lexikografické a encyklopedické diela a korpusy (SNK,^[3] Araneum Slovacum VII^[4]), ako aj o vlastné poznatky a kompetencie.

Najpoužívanejšími dokladovými spojeniami sú tzv. minimálne (nevetné) kontexty (*akredytacja uniwersytecka* akreditácia univerzity), ojedinele dlhšie štruktúry (*Ach, jak tu pięknie!* Ach, ako je tu pekne!).

Ako exemplifikácie sa využívajú:

a) Voľné spojenia – typické, bežné, uzualizované, reprezentatívne, všeobecne známe a živé (*abstrakcyjny system* abstraktný systém, *absurdalność sytuacji* absurdnosť situácie, *adresować do studentów* adresovať študentom). Typy voľných spojení uvádzané v exemplifikácii závisia od slovnodruhovej platnosti heslového slova, napr. pri substantívach ide o spojenia so zhodným prívlastkom, spojenia s nezhodným prívlastkom, slovesné spojenia, v ktorých je dokladané substantívum objektom alebo subjektom (**adept** *adept młodzi* ~pci mladí adepti; ~pci *futbolu* adepti futbalu; ~pci *uczą się czegoś* adepti sa niečo učia).

b) Ustálené spojenia, ktoré charakterizuje reprodukovateľnosť.

⁵³ Tento slovník uvádza najfrekvencovanejšie dokladové spojenia na základe NKJP.^[2]

ba) Lexikalizované spojenia – sú nociónálne, patria k nim združené pomenovania (vlastné lexikalizované spojenia). Jeden z komponentov spojenia, zriedkavejšie obidva komponenty, môžu byť sémanticky posunuté (*biata kawa* biela káva, *czarna skrzynka* čierna skrinka) alebo komponenty nie sú sémanticky posunuté (*budka telefoniczna* telefónna búdka, *szczoteczka do zębów* zubná kefka). Patria sem aj multiverbizované pomenovania, ku ktorým jestvuje jednoslovný náprotivok (*udzielić amnestii* udeliť amnestiu – *amnestionować* amnestovať, *dokonać ekshumacji* vykonať exhumáciu – *ekshumować* exhumovať).

bb) Terminologické spojenia – sú taktiež nociónálne (napr. *alfabet Braille* 'a slepecká abeceda, *alkohol metylowy* metylalkohol). Okrem nich sa v obmedzenom rozsahu uvádzajú aj nomenklatúrne názvy z oblasti botaniky a zoológie, teda rodo-vo-druhovú názvy s latinským ekvivalentom:

fenkuľ

bot. fenikel:

bot. *fenkuľ włoski* fenikel obyčajný (*Foeniculum vulgare*)

Voľné spojenia, lexikalizované spojenia a terminologické spojenia sa špeciálnymi symbolmi neoznačujú.

c) Frazelogické jednotky (frazémy) a parémie – príslovia, porekadlá, pranostiky sa uvádzajú osobitnými symbolmi. Obe skupiny nesú v sebe expresívnosť. Frazémy a parémie sa umiestňujú na koniec heslovej state. Všetky typy (aj ustálené kombinácie slov so stavbou vety) uvádzame malým písmenom (rovnako ako SSSJ).

Pracovným symbolom * (jedna hviezdička) označujeme:

1. prirovnania: * *czerwony jak burak, rak, indyk...* * červený ako repa, rak, moriak...,

2. vlastné frazémy:

2.1. minimálne frazémy: * *bez głowy* * bez hlavy,

2.2. menné frazémy: * *pięta achillesowa* * Achillova päta, * *aniołek z różkami* * anjel s rožkami,

2.3. slovesné frazémy: * *bić na alarm* biť na poplach, * *komuś puściły nerwy* * niekomu tečú nervy.

Frazémy sa zväčša uvádzajú s infinitívnym tvarom slovesnej zložky (*bić na alarm* biť na poplach), ak to nie je možné, je použitý určitý slovesný tvar (*komuś puściły nerwy* niekomu tečú nervy).

K **parémiam** patria príslovia, porekadlá a pranostiky. Označujeme ich pracovným symbolom ** (dve hviezdičky):

1. príslovie: ** *bez pracy nie ma kolaczy* ** bez práce nie sú koláče,

2. porekadlo: ** *apetyt rośnie w miarę jedzenia* ** s jedlom rastie chuť,
3. pranostika: ** *Święta Barbara po lodzie, Boże Narodzenie po wodzie* ** Katarína na ľade, Vianoce na blate.

Niektoré frazémy a parémie môžu byť doplnené kvalifikátorom, ktorý sa uvádza po hviezdike/hviezdičkách (* žart. *w stroju adamowym* ** v Adamovom rúchu). Ekvivalentné frazeologické jednotky a parémie sa označujú hviezdikou/hviezdičkami. Ak sémanticky ekvivalentná jednotka nejestvuje, uvádza sa výklad významu, ktorý je naznačený absenciou hviezdiky/hviezdičiek (* *zejść z afisza* prestať hrať).

8. ZÁVER

Základné zásady spracovania PSS boli ujasnené ešte pred začatím prác na slovníku. Počas práce na heslách sa postupne doladňovali do súčasnej podoby. Keďže slovník je stále v štádiu príprav, čiastočné zmeny v predstavenej koncepcii sa ešte môžu vyskytnúť. Finálna verzia zásad bude umiestnená v úvode slovníka, ktorý plánujeme publikovať po zväzkoch (celkovo v troch). Prvý zväzok s písmenami A – F, na ktorom autorský kolektív momentálne pracuje, by mal obsahovať okolo 13 000 hesiel.

Na záver sa ešte žiada pomenovať príčiny doterajšej absencie PSS stredného či väčšieho rozsahu, ktorý je veľmi potrebný v prekladateľskej praxi, štúdiu a výučbe poľského/slovenského jazyka ako cudzieho či v porovnávacom výskume uvedených slovanských jazykov. Vidíme ich v náročnosti a špecifickosti lexikografickej práce a jej slabom spoločenskom ohodnotení, ale predovšetkým v dlhodobom nízkom počte kvalifikovaných slovenských polonistov kompetentných takýto slovník pripraviť, a to najmä pracujúcich na pozícii vysokoškolských učiteľov.⁵⁴ Zároveň je ťažké sklbenie pedagogickej, vedeckovýskumnej a publikačnej zložky práce vysokoškolského učiteľa s náročnou lexikografickou prácou (aj z hľadiska času). Poľským slovakistkám (Jurczak-Trojan – Mieczkowska – Orwińska – Papierz) sa podarilo publikovať slovensko-poľskú verziu slovníka (*Słownik słowacko-polski A – Ō, P – Ź*) v r. 1998 (druhé vydanie v r. 2005). Slovník obsahuje okolo 50 000 hesiel a do dnešných čias je to jediný slovensko-poľský slovník takéhoto rozsahu. Úloha pripraviť poľsko-slovenskú verziu slovníka však stojí primárne pred slovenskými polonistami.

Literatúra

- ABRAHAMOWICZ, D. – JURCZAK-TROJAN, D. – PAPIERZ, M. (1994): *Mały słownik polsko-słowacki*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
BATOWSKI, H. (1959): *Kieszonkowy słownik słowacko-polski i polsko-słowacki*. Warszawa: Wiedza Powszechna.

⁵⁴ Polonistika nemá žiadne personálne zastúpenie ani v Slovenskej akadémii vied.

- BUFFA, F. – IVANIČKOVÁ, H. (1963): *Pol'sko-slovenský a slovensko-pol'ský vreckový slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- BUZÁSSYOVÁ, K. – JAROŠOVÁ, A. (eds.) (2006): *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Bratislava: Veda.
- CAPIAK, A. (2010): *Kieszonkowy słownik słowacko-polski, polsko-słowacki*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- CZERNY, A. – ZYCH, M. (2023): *Urzędowy wykaz nazw państw i terytoriów niesamodzielnych*. Wydanie VII zaktualizowane. Warszawa: Główny Urząd Geodezji i Kartografii.
- DUBISZ, S. (2008): Słownik i słownictwo. In: Dubisz, S. (ed.): *Uniwersalny słownik języka polskiego. A–J*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 9 – 91.
- DUBISZ, S. (ed.) (2008): *Uniwersalny słownik języka polskiego. A–J, K–Ó, P–Ś, T–Ż*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- DUBISZ, S. (2018): Słownik i słownictwo. In: Dubisz, S. (ed.): *Wielki słownik języka polskiego PWN. A–G*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 13 – 91.
- DUBISZ, S. (ed.) (2018): *Wielki słownik języka polskiego PWN. A–G, H–N, O–Q, R–T, U–Ż*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- HLADKÁ, Z. – NOVOTNÁ, R. (2017): Výkladový slovník. In: Karlík, P. – Nekula, M. – Pleskalová, J. (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/VÝKLADOVÝ_SLOVNÍK (cit. 13. 3. 2024).
- JAROŠOVÁ, A. – BUZÁSSYOVÁ, K. – BOŠÁK, J. (2006): Východiská a zásady spracovania slovníka. In: Buzássyová, K. – Jarošová, A. (eds.): *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Bratislava: Veda, 13 – 47.
- JURCZAK-TROJAN, Z. – MIECZKOWSKA, H. – ORWIŃSKA, E. – PAPIERZ, M. (1998): *Słownik słowacko-polski. A – Ó, P – Ż*. 1. wyd. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- JURCZAK-TROJAN, Z. – MIECZKOWSKA, H. – ORWIŃSKA, E. – PAPIERZ, M. (2005): *Słownik słowacko-polski. A – Ó, P – Ż*. 2. wyd. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas.
- KAČALA, J. – PISÁRČIKOVÁ, M. – POVAŽAJ, M. (2020): Základné zásady spracovania slovníka. In: Kačala, J. – Pisárčiková, M. – Považaj, M. (eds.): *Krátky slovník slovenského jazyka*. 5., doplnené a upravené vydanie. Martin: Matica slovenská, 16 – 38.
- KAČALA, J. – PISÁRČIKOVÁ, M. – POVAŽAJ, M. (eds.) (2020): *Krátky slovník slovenského jazyka*. 5., doplnené a upravené vydanie. Martin: Matica slovenská.
- KRČOVÁ, A. (2002): *Pol'sko-slovenský a slovensko-pol'ský slovník*. Košice: Pezolt PVD.
- LASKOWSKI, R. (1999a): Liczebnik. In: Grzegorzczkova, R. – Laskowski, R. – Wróbel, H. (eds.): *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 341 – 351.
- LASKOWSKI, R. (1999b): Zaimek. In: Grzegorzczkova, R. – Laskowski, R. – Wróbel, H. (eds.): *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 333 – 340.
- PECIAR, Š. (ed.) (1959 – 1968): *Slovník slovenského jazyka I – VI*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- SPYRKA, L. (2006): *Słownik kieszonkowy słowacko-polski, polsko-słowacki*. Warszawa: Ex Libris Galeria Polskiej Książki Sp. z o. o.
- STANO, M. – BUFFA, F. (1975): *Pol'sko-slovenský a slovensko-pol'ský slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- SZYM CZAK, M. (ed.) (1978 – 1981): *Słownik języka polskiego. A–K, L–P, R–Z*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- SZYM CZAK, M. (ed.) (1992): *Słownik języka polskiego. A–K, L–P, R–Z i Suplement*. Wydanie siódme, zmienione i poprawione. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- ŻMIGRODZKI, P. (ed.) (2007 – 2024): *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN. Dostupné na: <http://www.wsjp.pl> (cit. 13. 3. 2024).

ŽMIGRODZKI, P. (ed.) (2023): Wielki słownik języka polskiego PAN. Zasady opracowania. Wydanie szóste. In: Żmigrodzki, P. (ed.): *Wielki słownik języka polskiego PAN*, 1 – 102. Dostępne na: <http://www.wsjp.pl> (cit. 13. 3. 2024).

Internetové zdroje

^[1] <https://www.minedu.sk/slovensko-polska-komisija-humanitnych-vied/> (cit. 8. 2. 2024).

^[2] <https://nkjp.pl/> (cit. 14. 3. 2024).

^[3] <http://korpus.juls.savba.sk> (cit. 14. 3. 2024).

^[4] <http://aranea.juls.savba.sk/guest/index.html> (cit. 14. 3. 2024).

Skratky

KSSJ: *Krátky slovník slovenského jazyka* (Kačala – Pisárčiková – Považaj 2020)

SJPSz: *Słownik języka polskiego* (Szymczak 1978 – 1981, 1992)

SSSJ: *Slovník súčasného slovenského jazyka* (Buzássyová – Jarošová 2006)

USJP: *Uniwersalny słownik języka polskiego* (Dubisz 2008)

WSJPD: *Wielki słownik języka polskiego PWN* (Dubisz 2018)

WSJPŻ: *Wielki słownik języka polskiego PAN* (Żmigrodzki 2007 – 2024; 2023)

Marta Vojteková

Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta

Ul. 17. novembra 1, 080 78 Prešov

E-mail: marta.vojtekova@unipo.sk

ORCID 0000-0003-0097-6786

SÉMANTICKÝ VÝVIN LEXÉM *BISKUP*, *KŇAZ*, *FARÁR* A *POP* V SLOVENSKÝCH NÁREČIACH¹

Katarína Rausová

RAUSOVÁ, K. (2024): Semantic Development of the Lexemes *biskup*, *kňaz*, *farár* and *pop* in Slovak Dialects. In: *Slovenská reč*, 89/1, 61 – 77.

Abstract: The article presents an analysis of four Slovak dialectal words from religious area that denote a religious person in Christian hierarchy. The reason why we analysed them together is a noteworthy fact that one of the semantic shift – ‘the top sheaf on the grain cross’ – is common for all of them and the other one – ‘part of the vineyard press’ – is connected with two of them. Since the motivation of all the analysed shifts seems to be connected with historical realities such as tithes, Christian art or garments, to explain the semantic development the method Wörter und Sachen is used.

Keywords: semantic development, Slovak, dialectal words, religion, Wörter und Sachen.

Článok v skratke:

- Príspevok je venovaný analýze významových posunov štyroch lexém z náboženskej oblasti, označujúcich osobu v cirkevnej hierarchii.
- Analyzované lexémy boli zvolené na základe faktu, že jeden z novších významov (‘najvyšší snop na obilnom kríži’) sa vyvinul pri všetkých štyroch výrazoch a navyše význam ‘súčasť vinohradníckeho lisu’ pri dvoch z analyzovaných výrazov.
- Keďže motivantom sémantického vývoja sú podľa všetkého dobové realie ako desiatky, kresťanské umenie či odievanie, na analýzu sémantického vývinu bola zvolená metóda Wörter und Sachen.

1. ÚVOD

Náboženskej lexike sa venovala pozornosť prakticky od začiatku historického jazykovedného skúmania, pričom výskum sa primárne zameriaval na riešenie otázok súvisiacich s pôvodom prevzatých náboženských termínov.² V našom geografic-

¹ Štúdiá vznikla s podporou grantu VEGA č. 2/0126/24 – *Stručný etymologický slovník slovenčiny – 3., rozšírené a prepracované vydanie (1. etapa)* a programu SAV Mobility s pracoviskami Poľskej akadémie vied na obdobie 2023 – 2024 (projekt č. PAS-SAS-2022-15).

V texte sú použité tieto skratky jazykov: *čes.* – český; *fr.* – francúzsky; *germ.* – germánsky; *gr.* – grécky; *hebr.* – hebrejský; *hnem.* – hornonemecký; *lat.* – latinský; *maď.* – maďarský; *nem.* – nemecký; *poľ.* – poľský; *psl.* – praslovanský; *slk.* – slovenský; *sthnem.* – starohornonemecký.

² Tak ako pri ostatnej lexike aj v tej náboženskej sa riešil pôvod slov a s tým súvisiace otázky – etymologické slovníky odpovedajú na to, ako slovo prešlo do daného jazyka a ako sa lexéma vyvíjala.

kom kontexte bol výskum náboženskej lexiky vzhľadom na politickú situáciu po roku 1948 problematický, rozmach v tejto oblasti nastal opäť až po roku 1989, keď sa „venovala pozornosť náboženským termínom či širšie výrazom a textom najmä z hľadiska ich vývinu, pravopisu, štylistického zaradenia a lexikografického spracovania“ (Šimková 2014)³. Výskum orientovaný na sémantický vývin súvisiaci s posunom sémantiky mimo pôvodného náboženského rámca však zostáva skôr na okraji jazykovedného bádania. Systematickejšie sa mu venoval projekt *Sacrum und Profanum* Katedry západoslovanských štúdií Slavistického inštitútu Humboldtovej univerzity, zameraný na výskum náboženských výrazov v nenáboženských kontextoch v nemčine, poľštine, slovenčine a češtine.⁴ Z prostredia slovenskej jazykovedy sa v niekoľkých štúdiách téme venoval Ľ. Králik (2000, 2003 – 2004, 2019a, 2019b).

V našej analýze vychádzame z významov zachytených v *Slovníku slovenských nářečí* (1994 – 2021; ďalej SSN), keďže v istých vecných okruhoch je nárečová lexika bohatšia ako spisovný jazyk, pričom koreláty spisovnej lexiky v nárečiach nesú nielen formálne, ale aj významové osobitosti (Králik 2020, s. 12). SSN v tomto kontexte prináša bohatý materiál ako námiet na ďalšie výskumy. Okrem lingvistických analýz vychádzajúcich z historicko-porovnávacej metódy je potrebné zohľadňovať extralingválne súvislosti, ktoré mohli mať vplyv na sémantický vývoj skúmaných lexém. Preto sme na analýzu zvolili i metódu Wörter und Sachen, ktorej základom je snaha spojiť výklad slov so znalosťami reálií, opierajúc sa o fakty z geografie, archeológie, etnológie, etnografie, kultúrnej histórie a pod. (viac o metóde Wörter und Sachen porov. Večerka et al. 2006, s. 26 – 27).

V predkladanej štúdii analyzujeme sémantický vývin pri slovách *kňaz*, *biskup*, *pop* a *farár*, ktoré v prvotnom význame označujú osobu v hierarchii Cirkvi, vykonávajúcu náboženské úkony. Okrem toho v slovenských nárečiach, ako ich uvádza SSN, nachádzame niekoľko ďalších významov. Prvý sa týka označenia snopu v obilnom kríži a nachádzame ho pri všetkých štyroch výrazoch: *biskup* ‚najvrchnejší snop v obilnom kríži‘ (SSN, s. v. *biskup*), *farár* ‚vrchný snop na poukladanom kríži pšenice al. raži‘ (SSN, s. v. *farár*) a najvšeobecnejšie *kňaz* i *pop* ‚vrchný snop na obilnom kríži‘ (SSN, s. vv. *kňaz*, *pop*). Druhý sa týka slov *farár* a *kňaz*, ktoré v nárečiach vo vinohradníctve nesú význam: *kňaz* ‚súčasť vinohradníckeho lisu‘ (SSN, s. v. *kňaz*), resp. *farár* ‚časť lisu, ktorá tlačí na hrozno, klátik‘ (SSN, s. v. *farár*).

Okrem uvedených významov, vzťahujúcich sa na dva alebo všetky výrazy, nachádzame v SSN pri týchto slovách i významy, ktoré sa netýkajú ostatných slov.

V tomto duchu spracúva heslá už F. Miklosich v slovníku *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen* (1886), iným príkladom je dielo A. Frintu *Náboženské názvosloví československé* (1918).

³ V citovanej štúdii podáva M. Šimková komplexný prehľad výskumu náboženských výrazov v slovenčine.

⁴ O projekte bližšie informovala A. Ferenčíková (2014).

Biskup označuje i ,posledné stavce chrbtovej kosti hydiny obrastené tukom, trtáč‘ (SSN, s. v. *biskup*), *kňaz* ,druh pavúka s križom na chrbte‘ (SSN, s. v. *kňaz*) a *pop* ,lepídlo‘ (SSN, s. v. *pop*)⁵. Posledným z výrazov sa v štúdiu bližšie nezaobráame, keďže ide o etymologické homonymum⁶.

2. ETYMOLOGIA A PÔVODNÉ POUŽITIE

Výraz *biskup* je v slovenčine doložený vo význame ,vyšší cirkevný hodnostár‘ od 15. stor. (porov. HSSJ, s. v. *biskup*). Do slovenčiny sa dostal prostredníctvom sthnem. *biscof*, ktoré má svoj pôvod v cirk. lat. *episcopus* ,dozorca, strážca‘, ,biskup‘, jeho východiskom je gr. *ἐπίσκοπος* ,dozorca, dohliadajúci (na diecézu)‘ odvodené od slovesa *ἐπισκέπτομαι* ,dozerám na niečo‘ (Králík 2015, s. 71).

V Biblii gr. *ἐπίσκοπος* nachádzame v Septuaginte vo význame ,správca, dozorca, veliteľ vecí týkajúcich sa nielen cirkvi, ale i štátu a vojska‘. Výraz je známy aj v klasickej gréčtine, *The International Standard Bible Encyclopedia* (2012; ďalej ISBE) uvádza, že v Aténach sa používal na označenie správcov dobytých štátov (s. v. *bishop*). Podľa ISBE sa tento termín v Novom zákone hojne vyskytuje u Pavla a používa sa ako alternatíva ku gr. *πρεσβύτερος* ,starší‘. Jedenkrát (v 1 Pt 2, 25) sa vzťahuje aj na Krista. *Stručný katolícky teologický slovník* (2015; ďalej SKTS) uvádza, že „[v] apoš[olskom] čase sa hierarchia Cirkvi skladala z apoštola al. jeho učeníka, presbyterov (gr. *presbyteroi*), b[iskupov] (gr. *episkopoi*) a diakonov (gr. *diakonoí*)“, a v súvislosti s nadväznosťou biskupov na tento pôvodný stav pokračuje odvolávkou na *Lumen Gentium* (konštitúciu 2. vatikánskeho koncilu) uvádzajúc, že „úrad apoštolov trvá nepretržite v Cirkvi a b[iskupi] sú z Božieho nariadenia nástupcovia apoštolov (LG 20)“ (SKTS, s. 116).

Slk. *kňaz* vo význame ,človek vykonávajúci z povolania náboženské úkony, duchovný‘ je v našom jazyku doložený od 15. stor. (HSSJ, s. v. *kňaz*). Vychádza z psl. **kъnędzъ* prevzatého z germ. **kuningaz* ,hlava rodu‘. Pôvodný význam psl. **kъnędzъ* ,vládca, pán‘ sa vyvíjal smerom k ,pán (ako úctivý titul príslušníka kléru)‘ > ,príslušník kléru, kňaz‘ (Králík 2015, s. 272).

Z výkladu prvého významu, ako ho zachytávajú slovníky, vyplýva, že slovo *kňaz* sa nevzťahuje len na kresťanské použitie, ale vo všeobecnosti označuje ,prostredníka medzi Bohom al. božstvom a ľuďmi, vykonávajúceho náboženské a obradné úkony,

⁵ Pri heslách *biskup*, *kňaz* a *farár* nachádzame v SSN i významy v dvojslovných názvoch, niektorým sa budeme okrajovo venovať pri analýze významu *biskup* ,posledné stavce chrbtovej kosti hydiny obrastené tukom, trtáč‘.

⁶ Ďalšie slovníky približujú, že ide o lepídlo používané v obuvníctve (porov. napr. *Slovník slovenského jazyka III* 1963, s. 267). Výraz rovnako zachytáva S. M. Newerkla pod heslom *pop*² ,lepídlo, obuvnícke lepídlo‘ a ako východisko pre slk. a čes. *pop* uvádza bavor. *pop*, ktoré zodpovedá hneď *Papp* ,lepídlo‘ (porov. Newerkla 2011, s. 326). Uvedený význam nie je doložený ani v starej češtine, ani v slovníku u J. Jungmanna a v *Historickom slovníku slovenského jazyka* (1991 – 2008; ďalej HSSJ) (porov. *ibid.*).

ktorý je predstaviteľom náboženského spoločenstva‘ (*Slovník súčasného slovenského jazyka* 2006 – 2021; ďalej SSSJ), s. v. *kňaz*). V hebr. sa na označenie kňaza používa termín כֹהֵן, gr. *ιερεὺς*, lat. *sacerdos*. V Starom zákone bol na liturgickú službu vyvolený kmeň Léviho – jeho kňazi boli sprostredkovateľmi medzi izraelským ľudom a Bohom a prinášali obety za hriechy (SKTS, s. 455). V Novom zákone List Hebrejom (5, 1 – 10) „hodnotí Krista ako autentického k[ňaza], pretože sa obetoval za hriechy sveta, stal sa novým a definitívnym k[ňazom]“ (SKTS, s. 456). Prvenstvo Kristovho kňazstva potvrdzuje i Katechizmus Katolíckej cirkvi (2020; ďalej KKC), keď uvádza: „iba Kristus je pravý kňaz“ a jeho kňazstvo „sprítomňuje sa prostredníctvom služobného kňazstva“ (KKC 1545). Kňaz „prináša obeť sv. omše *in persona Christi* v osobe Krista *Hlavy a v mene všetkého ľudu*“ (SKTS, s. 456). Pre kňaza sa odborne používa (v slovenskom Kódexe kánonického práva z r. 1996) i pomenovanie *presbyter* (porov. SKTS, s. 456), ktoré sme spomínali i pri hesle *biskup*.

Výraz *farár* ‚kňaz poverený správou farnosti‘ je v slovenčine doložený od 16. stor. (HSSJ, s. v. *farár*). Súvisí s *fara* ‚budova, v ktorej je farský úrad a spravidla aj byt farára‘ (SSSJ, s. v. *fara*). Východiskom je azda sthnem. *pharāre* (Machek 1957, s. 107), odvodené od sthnem. *pfarre* ‚fara‘ (Grimm – Grimm 1854 – 1961, ďalej DWB, s. v. *Pfarrer*). Sthnem. *pfarre* bolo prevzaté asi z neskorého lat. *par(r)ochia*, ktorého východiskom je staršie *paroecia*, prevzaté z gr. *παροικία* odvodeného od *πάροικος* dosl. ‚bývajúcí vedľa‘ od. gr. *παροικέω* ‚bývam vedľa niečoho‘, zloženého z *παρά* ‚vedľa, pri‘ + *οικέω* ‚bývať, sídliť‘ (Králík 2015, s. 158; Kluge 2011, s. 696). SKTS (s. 279) výraz *farár* odvodzuje od gr. *πάροχος* ‚udeľujúci‘, ktoré vychádza zo slovesa *παρέχειν* ‚udeľovať‘, Ľ. Králík (2015, s. 158) však uvádza *πάροχος* iba ako tvar, ktorý ovplyvnil formu lat. výrazu.

Miestom pôsobenia farára je farnosť, teda „spoločenstvo veriacich natrvalo začlenených do partikulárnej cirkvi“ (SKTS, s. 281). Ako uvádza Ľ. Králík, „[v] gr. texte Nového zákona (1 Pt 2, 11) bolo *paroikos* použité vo význame ‚cudziniec‘ – kresťania, pokladajúci za svoju vlasť alebo, sa považovali za „cudzincov a pútnikov“ na tomto svete; gr. *paroikiā* sa chápalo aj ako spoločenstvo takýchto „cudzincov“, odtiaľ i význam ‚spoločenstvo kresťanov (podliehajúcich biskupovi)‘, neskôr ‚farnosť ako jedno zo spoločenstiev (v sídelnom meste biskupa)‘ > ‚sídlo správcu farnosti, fara“ (Králík 2015, s. 158). V Katolíckej cirkvi farár vo farnosti „v spojení s biskupom vykonáva učiacu, posväcujúcu a riadiacu úlohu v spolupráci s ostatnými kňazmi a diakonmi a s pomocou kresť. laikov“ (SKTS, s. 279). V Katolíckej cirkvi je farár ustanovený biskupom, v Evanjelickej cirkvi je volený zborovým konventom. Práva a povinnosti farára vymedzujú obe cirkvi prostredníctvom vlastného cirkevného práva.

Pomenovanie *pop* (od 17. stor.) nesie dnes prvý význam ‚pravoslávny kňaz‘, staršie i ‚kňaz, duchovný‘ (HSSJ, s. v. *pop*). Vychádza z neskorého psl. **popъ*, prevzatého „azda i prostredníctvom sthnem. *pfaffo* ‚kňaz, duchovný‘ (počas predveľko-

moravských bavor. misií u záp. Slovanov) z cirk. lat. *pāpa* ako označenia duchovného otca, kňaza [...]. Novšie ‚pravoslávny kňaz‘ súvisí s významom slova u pravoslávnych Slovanov“ (Králík 2015, s. 457).

V. Machek uvádza, že slovo *pop* „znamenalo v staré době všude nižšího kněze“⁷, pričom v poľštine sa tento výraz zachoval ako hanlivý; ako bezpríznamové sa používa slovo *ksiądz*. Nie je isté, kedy bol výraz *pop* nahradený neskorším čes. *kněz* [resp. slk. *kňaz*], ale v češtine je *pop* doložený i v názvoch osád *Popice*, *Popovice*, *Popovo* (Machek 2010, s. 472). O historickom chápaní úlohy popa porov. vyššie uvedený výklad k prvému významu slova *kňaz*.

3. SÉMANTICKÝ VÝVIN

3.1. ‚VRCHNÝ SNOPI NA OBILNOM KRÍŽI‘

Význam spojený so snopom nachádzame aj v dialektoch češtiny, ako ho zachytáva *Slovník nářečí českého jazyka* ‚zoskupenie snopov na poli postavených do kríža‘ (Ireimová et al. 2016–; ďalej SNČJ, s. v. *biskup*). Podobne nachádzame výraz *Pfaffe* (v prvom význame ‚duchovný, kňaz, dnes už len s hanlivým príznakom‘ [DWB, s. v. *Pfaffe*]), ktorý podľa *Bayerisches Wörterbuch* nadobúda v bavorskom dialekte i prenesený význam ‚hromada snopov postavených v kope‘ (Erhard et al. 1995 – 2023; ďalej BWB, s. v. *Pfaffe*). BWB zachytáva aj sloveso *pfaffeln* s rovnakým koreňom a s jediným významom ‚dávať, ukladať snopy obilia na kopu‘ (BWB, s. v. *pfaffeln*). Výklad podobný slovenčine nachádzame v maďarskom slovníku *A magyar nyelv értelmező szótára* (Bárczi – Országh 1959 – 1962, ďalej MNyÉSsz), ktorý uvádza pri hesle *pap* (zodpovedajúcim slovenskému ‚kňaz‘) význam ‚najvyšší snop umiestnený v strede, pri iných pravidelne väčší, ťažší; kňazský snop‘⁸ s kvalifikátorom *ludový* (MNyÉSsz, s. v. *pap*). Pre naše skúmanie je významnejší výklad kompozita *papkéve* (dosl. ‚kňazský snop‘); prvý význam sa zhoduje s výkladom pri hesle *pap*: 1. *ludovo* ‚vrchný snop na obilnom kríži‘, druhý približuje, ako tento snop v maďarčine nadobudol v čase pomenovanie ‚<počas feudalizmu> snop, ktorý dostával (obecný) kňaz alebo duchovný ako odmenu z časti dežmy‘ (MNyÉSsz, s. v. *papkéve*). Slovník uvádza i doklad: ‚Každý šestnásty snop obilia bol kňazský snop‘ (MNyÉSsz, s. v. *papkéve*).

Pri štúdiu opisov slovenských tradícií spojených so žatvou sme nenašli pomenovanie *kňaz* alebo *kňazský snop* (príp. *biskup*, *farár*, *pop*) v spojitosti s dežmou,⁹

⁷ „Všade“ v zmysle „v slovanských jazykoch“.

⁸ Za prvotnú pomoc pri práci s maďarskými textami ďakujem B. Kmetovej, za preklady z maďarčiny a konzultácie osobitne S. Ondrejčkovej.

⁹ Väčšina opisov spomína len pomenovanie daného snopu, jeho uloženie, príp. ďalšie zvyky (napr. natočenie snopu na kostol a pod.). Nižšie uvádzame aspoň dva príklady opisu tradícií:

„Po skončení kosenia sa hotové snopy znášali a ukladali do krížov. Snopy sa striedavo kládli klasmi proti sebe, nakoniec sa dal na vrch krížov väčší snop, ktorý prekryl klasy ležiacich snopov. Tento vrchný snop sa nazýval farár“ (Krihák 2014, s. 9).

ako to uvádza maďarský slovník.¹⁰ Tento proces však potvrdzuje elektronická encyklopédia *Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom* (2011; ďalej TLKS), ktorá uvádza: „[Desiatok p]atrí diecéznym biskupom, ktorí ho mohli ako privilegium prepúšťať kapitulám, kláštorom i farárom. Spočiatku sa desiatok vyberal na mieste in natura (z toho i názov farár vrchného snopu v obilnom kríži), neskôr sa ho cirkev usilovala získať v peniazoch. Desiatok vyberal farár s laickými funkcionármi cirkevnej obce“ (s. v. *desiatok*).

Podobnosť situácie s vyberaním desiatkov na Slovensku a na území dnešného Maďarska potvrdzujú aj historické reálie. V kontexte Uhorska túto prax ustanovil už v 11. stor. Štefan I. a ďalšie úpravy a nariadenia nachádzame i u neskorších panovníkov. Predmetom desiatkov boli pôvodne len obilie a víno (Rábik 2014, s. 50 – 51)¹¹. Desiatok „[p]atrí diecéznemu biskupovi a tým cirkevným korporáciám, ktorým ho biskup prepustil. Farári v pastórii dostávali z desiatku kvartu, oktavu alebo sedecimu“ (Kušík 1961, s. 462). TLKS uvádza, že z „vybraného desiatku mu zostávala 1/16“ (s. v. *desiatok*). M. Kušík spresňuje, že desiatky z nášho územia sa vyberali pre biskupov v Ostrihome, Jágri, Váci, Rábe a pod., pričom opisuje, že niektoré župy sa sťažovali na trojnásobné vyberanie desiatku (Kušík 1961, s. 464 – 465).

Jednotnosť vyberania cirkevného desiatku môžeme predpokladať nielen na základe faktu, že Slovensko bolo súčasťou Uhorska, ale i na základe toho, že za feudalizmu bolo Slovensko spojené s Maďarskom aj prostredníctvom dvoch cirkevných provincií. Ešte v 20. stor. mali slovenské biskupstvá svoje metropolitné sídla v Ostrihome a Jágri, osamostatnenie sa uskutočnilo až za pontifikátu Pavla VI. v roku 1977 (Vnuk 2006, s. 225 – 226)¹².

Zmienku o asistencii farára pri vyberaní desiatkov na území Slovenska nachádzame aj v desiatkových registroch Ostrihomskej kapituly – register z roku 1516

„Hrŕsky žnice ukladali na pripravený konopný špagát, kde ich chlapi uviazali do snopov a poukladali do krížov. Vrchný, takzvaný kňazový, smeroval do kostola“ (TASR – JM 2012).

¹⁰ O úlohe jazyka v súvislosti s výskumom feudálnej renty vyzdvihuje P. Ratkoš význam skúmania dochovaných výrazov (ako napr. *poriadka, foršpon, dežma, zosyp, gbel*), pričom ich váha sa ešte zvyšuje, najmä ak majú slovensko-maďarské paralely (Ratkoš 1961, s. 363).

¹¹ Desiatky však majú oveľa hlbšiu históriu. Zmienku o nich nachádzame na mnohých miestach už v Starom zákone (pre biblické citácie používame ekumenický preklad podľa 4., opraveného vydania Biblie, ako ho uvádza Slovenská biblická spoločnosť na stránkach www.biblia.sk), pričom snop sa priamo uvádza v Lv 23, 10: „Povedz Izraelitom toto: Keď prídete do krajiny, ktorú vám dávam, a zožnete obilie, prvý snop zo svojej žatvy prinesiete kňazovi“ (Biblia, Lv 23, 10). Vyčlenenie desatiny ročného príjmu na sakrálnu účely bolo rozšírené i na celom Blízkom východe (porov. Achtemeier 1996, s. 62). V. Rábik uvádza, že „[p]latenie desiatkov patrilo medzi najstaršiu formu deklarovania príslušnosti k cirkvi [...]“. V praktickom živote kresťanských komunit sa však presadzovalo len pozvoľna [...]“ (2014, s. 50). Dodáva, že povinnosť darovať Cirkvi desatinu zo všetkého majetku nariadil Karol Veľký v r. 788, legislatívne a obligatórne sa však desiatková prax ustanovila až na IV. lateránskom koncile.

¹² Prvú cirkevnú provinciu na našom území môžeme datovať už do r. 869, tá však zaniká v r. 907 zánikom Veľkej Moravy, keď sa Slovensko stalo súčasťou Uhorska (Vnuk 2006, s. 225).

z desiatkového obvodu Malej Nitry obsahuje informáciu tom, že „[T]ieto dediny desiatkoval ostrihomský kanonik [...], a asistoval mu pritom aj Šimon, farár z Bojnej, ktorý bol súčasne aj správcom farnosti v Topoľčanoch“ (Rábik 2014, s. 56). Priamo o snopoch hovorí kronika Starej Turej, ktorú mesto publikovalo na svojich stránkach: „Každý 9. snop na poddanej roli patrí panstvu (nona). Každý desiaty (decima) ako desiatok dávali fare“ (Úradníček 2009, s. 27).

Cirkevné desiatky boli zrušené v roku 1848 Marcovými zákonmi, TLKS však uvádza, že „miestami [desiatok] pretrval do začiatku 20. storočia ako plat v naturáliách pre farára a učiteľa na cirkevných školách“ (s. v. *desiatok*). Ich odkaz v jazyku však ostal vďaka nárečiam prítomný dodnes.

3.2. ‚SÚČASŤ VINOHRADNÍCKEHO LISU‘¹³

SSN zachytáva v súvislosti s vínnym lisom pomerne veľa výrazov (napr. *hus, húska, kalap, mesiac, drúk, hlava, kačica, paholec, paholok, pandrlák, pastorok, penka*). V súvislosti s náboženskými výrazmi nachádzame okrem uvedených ešte ďalšie dva s koreňom „kňaz“ – *kňazovka* a *kňazko* s rovnakým významom: ‚súčasť vinohradníckeho lisu‘ (SSN, s. vv. *kňazovka, kňazko*). Publikácia *Ludové vinohradnícke stavby a lisy* uvádza pri pomenovaní posledného klátika, do ktorého zapadá vreteno, pomenovania: *strýc, dedko, farár, mních*¹⁴, *capko, kňaz, kňazovka, podkladok a kimak* (Kahounová 1969, s. 75).

Analógie nachádzame aj v ďalších jazykoch: *Wörterbuch der deutschen Winzersprache 5.0* (Besse – Haubrichs – Puhl 2004 – 2023; ďalej WDW) uvádza paralely hneď pri dvoch heslách. Pri hesle *Pfarrer* uvádza významy 1. ‚osoba, ktorá požehnáva víno‘ a 2. ‚lisovací trám ležiaci nad drevenými podperami‘ (WDW, s. v. *Pfarrer*); pri hesle *Pfaffe* nachádzame tiež dva významy, pričom oba sa vzťahujú na súčiastku vínného lisu: prvý predstavuje viacero opisov zodpovedajúcich významu *Pfarrer* 2 a druhý zodpovedá doske, ktorá prikrýva nálož hrozna a prechádza cez ňu vreteno (WDW, s. v. *Pfaffe*). V maďarčine pri hesle *pap* je ako 4. význam uvedené pren. dial. ‚hrubé veko z tvrdého dreva <v násypke lisu na víno> na stlačenie výlis-kov‘ s významovým odtienkom pren. dial. ‚podlhovastý, štvorcový, tvrdý kus dreva tlačiaci na toto veko, prenáša utiahnutie skrutky‘ (MNYÉS, s. v. *pap*).

Nákresy vínnych lisov spolu s podrobnejšími opismi nájdeme v príručke Etnografického ústavu Maďarskej akadémie vied *Magyar néprajz* (1988 – 2002) a v di-

¹³ Vinohradníckej terminológii z etymologického hľadiska sa venuje Jana Villnow Komárková, ktorá o príprave *Etymologického slovníka českej a slovenskej vinohradníckej a vinárskej terminológie* informovala v roku 2019 (Villnow Komárková 2019).

¹⁴ Napriek tomu, že výraz *mních* spadá do oblasti náboženskej lexiky, v článku mu nevenujeme pozornosť. Výraz sa používa (najmä v nemčine) aj na pomenovanie ďalších technických prvkov, ktoré by si vyžadovali samostatné spracovanie. Paralely súvisiace s vinárstvom sme však v nami porovnávaných slovníkoch a kartotékach nenašli.

zertácii A. Simona (2006)¹⁵. A. Simon uvádza pri vinohradníckej terminológii v súvislosti s lisom i derivát *papné*¹⁶, ktorý môžeme považovať za ekvivalent slovenského *kňazovka*. Navyše ponúka jednu z teórií o pôvode týchto názvov – autor spomína dielo Bélu Dornyaya, ktorý na príklade keszthelyského vidieckeho materiálu skúmal systém motívov Slnko – Mesiac – hviezdy v ornamentoch lisu, ale i názvy častí lisu (*modla*, „*régő*“¹⁷, *kňaz* a pod.). Spája ich s pohanskými prvkami primitívneho náboženstva (Simon 2006, s. 110 – 111).

Iný pôvod názvu by mohol byť spojený s kresťanským výtvarným umením stredoveku a novoveku. Vychádzame z dvoch predpokladov: prvý súvisí s výskytom vinohradníckych lisov na našom území, ktorých rozšírenie pravdepodobne spadá až do obdobia po rozšírení kresťanstva, a druhý so stredovekou ikonografiou, ktorej súčasťou bol vínný lis.

Pre výskyt vinohradníckych lisov na našom území pred 11. stor. neexistujú jasné dôkazy (Hrubala 2010, s. 17 – 18). „Pri súčasnom stave historického poznania tak kladieme možné používanie lisov v našej oblasti do 12. – 13. storočia, pretože v tomto období nastal prvý výrazný vzostup vinohradníckej výroby a produkcie vína, ktorá sa musela dosahovať používaním nástrojov umožňujúcich tento progres“ (Hrubala 2010, s. 18).

M. Hrubala dáva navyše do súvisu rozširujúcu sa výrobu vína so šírením kresťanstva v období po Veľkej Morave a s tým i nástup modernejších výrobných postupov a postupne i lisov; prvú zmienku lisu v strednej Európe (konkrétne v Čechách) datuje do 11. stor. (porov. *ibid.*). „Za správnosti predpokladu o potrebe stredovekých lisov najmä pri výrobe veľkého množstva vína usudzujeme, že práve kláštory a kráľovské majetky mohli byť miestom, kde môžeme teoreticky už od konca 11., ale najmä v 12. a v 13. storočí predpokladať výskyt lisov. Vlastníctvo viníc kláštormi máme doložené aj písomne a podľa množstva vinohradov [...] je zrejmé, že všetko víno nebolo určené len na liturgické účely, resp. pre vlastnú spotrebu. Napokon vieme, že investície do zakladania viníc a zhotovenia lisov boli finančne náročné, a pre-

¹⁵ Nám dostupné slovenské publikácie síce obsahovali obrázky lisov, avšak priamy opis bol len veľmi stručný a netýkal sa jednotlivých súčiastok. A naopak, v kapitolách, kde boli lisy podrobne opísané, chýbal názorný obrázok.

¹⁶ „Trám prenáša svoju váhu prostredníctvom *kňaza* [*pap*] na *kňazovku* [*papnéra*], prípadne na podňou ležiacu muštovú kryciu dosku“ (zdôraznené mnou – S. A.). Pomenovanie *kňaz* [*pap*] je takmer všade bežné pre drevený valec alebo drevené bloky vložené medzi hlavné drevo a lisovňu. Odinakiaľ nemám žiadne doklady o pomenovaní *kňazovky* [*papné*] umiestnenej vodorovne na debne s výliskami“ (Simon 2006, s. 79 – 80).

¹⁷ Pri preklade výrazu nemáme istotu, ale azda by sa mohlo spájať s *regös*, stredoveký spevák na šľachtickom dvore, podľa dokladu považovaný tiež za strážcu starých pohanských tradícií, príp. „skupina roľníkov, ktorí podľa prastarého ľudového zvyku často v krojoch, s okovanými palicami a hlučnými nástrojmi, gajdami a pišťalkami chodia od domu k domu a vo svojich tradičných riekankách a spevoch želiajú domácnosti všetko dobré“. V dokladoch je zmienka, že zachovali spomienku na kúzla starých šamanov (MNYÉSZ, s. v. *regös*).

to ich mohli v prvej fáze zvládnuť najmä bohaté duchovné inštitúcie, panovník a neskôr najvýznamnejšia šľachta“ (Hrubala 2010, s. 18).

Rola ikonografie súvisela s komunikačnou funkciou dobového umenia: Stredoveký človek všetkých spoločenských tried si v umení s obľubou „čítal“, či už z maľieb alebo sôch, z ktorých sa do detailov dozvedal o svojej viere, zázrakoch, ale i o rôznych príbehoch. Pre vzdelancov vytvárali ďalšiu úroveň symboly, ktoré dielo mohlo ukrývať (Johnson 2006, s. 180 – 181).¹⁸

„Európske umenie v stredoveku bolo predovšetkým kresťanské. Vyjadrovalo sa teda v „pojmach, ktoré mu boli vlastné, a v nich zachytávalo dobový pohľad na svet“ (Rausová 2010, s. 8). V kontexte vínnych lisov je pre náš výskum významné vyobrazenie Krista vo vínnom lise (ako napr. na obr. 1), známe už od 13. stor. (Buran 2012, s. 18), M. Žúborová¹⁹ uvádza jeho výskyt už v 12. stor. (porov. Žúborová – Žúbor 2020, s. 137). „Toto starobylé symbolické prirovnanie vychádza predovšetkým z biblického textu proroka Izaiáša. Najväčšie rozšírenie dosiahlo v 16. až 18. storočí, keď patrilo k širokej škále obrázkov, produkovaných najmä grafickými technikami“ (Semančík). Ide o „názorné spojenie medzi krvou (bolestného) Krista a vínom eucharistie. Ježiš sám vstupuje do vínného lisu a namiesto šťavy z hrozna z neho vyteká jeho krv“ (Buran 2012, s. 18)²⁰. O populárnosti tejto ikonografie svedčí i to, že toto vyobrazenie nachádzame v Európe naprieč rôznymi technikami, ako sú fresky, maľby, súčasť oltárov, ale i miniatúry v rukopisoch. Múzeum v Kežmarku zreštaurovalo jeden takýto obraz, pričom uvádza, že zreštaurovaný obraz vychádza z rytiny Hieronyma Wierixa (1553 – 1619), ktorá „slúžila ako predloha pre mnohé obrazy po celej Európe“ (Semančík).

¹⁸ „Čím je čtoucímu Písmo, tím je zraku nevzdělaných obraz, neboť na obrazu vidí i nevzdělaní, co by měli napodobovat, na obrazu čtou i ti, kdo číst neumějí“ (Stemberger 1999, s. 263).

¹⁹ Marie Žúborová je autorkou rozsiahleho (žiaľ, nevydaného) diela *Encyklopédia kresťanského umenia*, ktoré po jej smrti zverejnil jej manžel na internete^[1]. Vysokoškolské štúdium českého jazyka a výtvarnej výchovy absolvovala na Západočeskej univerzite v Plzni. Po svadbe pôsobila až do svojej smrti (v r. 2020) v Piešťanoch, kde mala vlastný ateliér. Vyučovala výtvarnú výchovu a pripravovala študentov na stredné i vysoké školy s výtvarným zameraním. Práve z príprav na hodiny pôvodne začala vznikáť *Encyklopédia kresťanského umenia*, ktorej tvorbe venovala s prestávkami 28 rokov života (1992 – 2019). Dielo je opreté o obrovskú knižnicu, ktorú vo svojich priestoroch vybuďovala. Texty konzultovala o. i. i na Evanjelickej teologickej fakulte UK v Bratislave. Okrem rozsiahlych prác encyklopedického charakteru o výtvarnom (predovšetkým kresťanskom) umení zanechala po sebe zbierku obrazov, sošiek a rôznych ručných prác. Za poskytnutie informácií o pôvode encyklopédie i o živote pani M. Žúborovej vďačíme jej manželovi Ing. Petrovi Žúborovi, doplnené sú základnými údajmi z webovej stránky.^[1]

²⁰ Symbolike mystického lisu sa podrobne venuje M. Žúborová. História a symboliku opisuje pri Apokalyptickom (Žúborová 2020) a Christologickom cykle (Žúborová – Žúbor 2020). „Samotný výraz mystický lis je jedným z prostriedkov prorockého apokalyptického jazyka, ktorý pre svoje opisy využíva symboliku drvenia vínnych strapcov v lise (trest a mučiaci nástroj) a vína (vykupiteľská krv). Prázdnota a plnosť vínného lisu symbolizuje núdzu a bohatstvo (2 Kráľov 6, 27; Jób 24, 11; Ozeáš 9, 2), plnosť lisu Božie požehnanie (Príslovia 3, 10; Joel 2, 24), prázdnota lisu trest (Jeremiáš 48, 33), plný lis pretekajúci šťavou naznačuje hroziace krviprelievanie (Zjavenie 14, 14 – 20)“ (Žúborová 2020, s. 2).

Obr. 1. Hieronymus Wierix (1563 – pred r. 1619): *Kristus vo vínnom lise*^[2]

Jednotlivé zobrazenia Krista v mystickom lise sa síce líšia typom lisu, Kristus sa však zvyčajne nachádza pod kladou (v prípade kladových lisov) alebo vretenom (v prípade vretenových lisov), ktoré naňho zvrchu tlačia. Pri vyobrazení v šliapacom lise, ktorý nemá zvrchu žiadnu konštrukciu, tlačí na Krista kríž, ktorý nesie na chrbte. Kríž sa často vyskytuje i pri vretenovom a neraz i kladovom lise – podobne, ako je to pri kežmarskom obraze; medzi vretenom a postavou Krista nachádzame umiestnený kríž tlačiaci na plecía Krista. De facto ide o to miesto, kde je v ľudovom pomenovaní umiestnená súčiastka nazývaná *kňaz* alebo *farár*. I keď v jednotlivých jazykoch nemusí výraz opisovať presne tú istú súčiastku (dokonca i v rámci jedného jazyka sa môže význam v závislosti od nárečia a geografie posúvať), svojím uložením ide približne o to isté miesto, kde klada, vreteno alebo kríž tlačia symbolicky na Kristove plecía.

Ostáva zodpovedať otázku, prečo sa súčiastka nevolá *Kristus*, ale *kňaz*, *farár*. Spojenie kňaza s Kristom sme opísali v prvej časti článku, kde sme uviedli, že Kristus je prvým kňazom, od ktorého sa odvodzuje každé kňazstvo. Každý kňaz potom prináša obeť sv. omše *in persona Christi*. V kontexte súčiastky v lise môže pomenovanie kňaz odkazovať na postavu Krista v ikonografii mystického lisu, pričom zároveň neprináša pohoršenie. Otázkou však je, nakoľko bol tento teologický rozmer vnímaný bežným ľudom. Svoju rolu tu azda mohlo zohrávať i širšie spojenie kresťanstva a viníc, napr. vlastníctvo kláštorami, produkcia vína na liturgické účely,

či – podobne, ako to bolo pri obilí – povinnosť odvádzať desiatky z vína.²¹ Spojenie kríža s kňazom, príp. farárom nachádzame i v iných kontextoch: *kňaz* je snop na obilnom *kríži* (porov. 3.1.), ale *kríž* je motivantom pomenovania pavúka výrazom *kňaz* (porov. 3.4.).

Keďže tu asi ide o sémantický kalk z nemčiny, môžeme uvažovať aj o vplyve negatívnej sémantiky, ktorú nem. *Pfaffe* nesie – po reformácii nabral výraz silne negatívnu konotáciu, keďže Luther toto slovo začal používať pre modlárske kňazov a následne pre katolíckych kňazov, voči ktorým sa silne vymedzoval (porov. DWB, s. v. *Pfaffe*). Z tohto pohľadu súčiastka *Pfaffe* predstavuje kňaza, ktorý tlačí Krista k zemi.

3.3. „POSLEDNÉ STAVCE CHRBTOVEJ KOSTI HYDINY OBRASTENÉ TUKOM, TRTÁČ“

Paralely tohto významu nachádzame aj v ďalších jazykoch. *Průruční slovník jazyka českého* (1935 – 1957; ďalej PSJČ) pod heslom *biskup* zachytáva význam „u hydiny (zvlášť u husi) na požívanie upravený koniec zadku“ (PSJČ, s. v. *biskup*). Tento význam je zachytený i v nárečiach ako „výrastok nad ritným otvorom hydiny“ (SNČJ, s. v. *biskup*). MNyĚSz pod heslom *püspök* „biskup“ uvedený význam neuvádza, nachádzame ho však pri kompozite *püspökfalat* dosl. „biskupské sústo“ s kvalifikátorom *bizalmas* (používané v úzkom kruhu, dôverne) ako „pečený alebo varený hydinový chvost, trtáč“ (MNyĚSz, s. v. *püspökfalat*). V nemčine sme v skúmaných slovníkoch ekvivalent k tomuto vývinu významu nenašli, avšak v *Dictionarium Hungarico-Latinum* je pri hesle *Püspök-falatja* uvedené vedľa lat. *Uropigium* aj nem. *Herrn=Bissen* (Papai – Bod 1767, s. 295), ktoré môžeme preložiť ako „pánske sústo“. To by mohlo naznačovať, že ide o sústo hodné pána, resp. biskupa,²² čiže niečo lahodné.²³ Univerbizáciou²⁴ by z dvojslovného *biskupské sústo* ostalo pomenovanie *biskup*.

²¹ Vyššie sme uviedli, že desiatky boli uzákonené Štefanom I. v 11. stor. M. Kušík (1961, s. 462) uvádza, že časom sa povinnosť decimovať vzťahovala z plodín práve na obilie a víno, neskôr zahŕňala i ďalšie plodiny. Obilie a víno sa týkali pôvodne i vyrubenia deviatkov určených pre svetských feudálov. Taktiež sme uviedli, že aj existencia lisov na našom území pred 11. stor. je málo pravdepodobná, skôr sa predpokladá v 12. – 13. stor., keď sa postupne začína šíriť ikonografia Mystického lisu (Buran 2012, s. 18; Žúborová 2020).

²² Podobný prípad by predstavoval *biskupský chlebiček* „jemný múčnik s kandizovaným ovocím, hrozičkami, orieškami“ (SSSJ, s. v. *biskupský*).

²³ O tom, že ide o pochúťku, svedčí i doklad z *Kartotéky novočeského lexikálního archivu* (2007 – 2008; ďalej KNLA), ktorá obsahuje excerpovaný materiál, na základe ktorého vznikli všetky reprezentatívne výkladové slovníky češtiny. Lístok uvádza: „Mužští ovšem více méně na to (že hospodyně neprodávají všechny husy, nýbrž ponechávají si několik na zabítí) hubují, ale po měkkých peřinách rádi se válejí a při obědě na biskupa se jen třesou“ [V. Pittenrová, 1892] (KNLA, s. v. *biskup*).

²⁴ Podľa typológie L. Palkovej tu predpokladáme kvalitatívno-sémantickú univerbizáciu (Palková 2018, s. 73 – 74). Autorka uvádza pri tomto type príklady *plastická operácia* → *plastika*, *panelová diskusia* → *panel*.

Iný výklad naznačuje *Nový maďarský etymologický slovník (Új magyar etimológiai szótár 2011 – 2022, ďalej ÚMESz)*, ktorý pri hesle *püspökfalat* upozorňuje na čiastočnú sémantickú paralelu s francúzskym *bonnet d'évêque*, dosl. ‚biskupská čiapka‘, ktoré nesie i význam ‚zadok, chvost <ako jedlo>‘; Pomenovanie sa vysvetľuje tým, že očistený zadok operenca pripomína biskupskú čiapku (ÚMESz, s. v. *püspökfalat*). K výkladu je potrebné doplniť, že pri biskupskej čiapke tu nejde o mitru, ale o biret. Biret ako súčasť odevu – prikrývka hlavy kňaza – „bol prebratý pravdepodobne z univerzitného života, [...] od 16. stor. sa stal symbolom uvedenia do úradu a kňazskej sudcovskej moci – rozhršovania“ (SKTS, s. 114). Birety sa tvarovo i farbou členili: trojrohý čierny je pre kňazov, štvorrohý pre doktorov teológie, s červeným brmbolcom pre dekanov a preláti majú biret vo farbe svojej reverendy, pričom nejde o súčasť liturgického odevu (SKTS, s. 114). Biskupský biret bol teda ružovej farby, ktorá (spolu s červenou – kardinálskou) bola najbližšie odtieňu kože hydiny.

Tvar biretu bol pravdepodobne motivantom aj pri ďalších označeniach, ktorých paralely nachádzame v ďalších jazykoch.²⁵ Ide o dvojslovné pomenovania, ktoré uvádza SSN v súvislosti s rastlinami a ovocím. Prvým je *kňazová čepica* (Radošina NIT) ‚odroda zimného jablka‘ (SSN, s. v. *kňaz*). *Biskupská čiapka* (*bonnet d'évêque*) označujúca starú zimnú odrodu jablák „Calville Blanc d'hiver“, kužeľovitého a rebrovaného tvaru, existuje i vo francúzštine – informáciu o nej sme síce nenašli v nám dostupných slovníkoch, zachytávajú ju však viaceré ovocinárske stránky (porov. napr. *Pommier – Variété ancienne*^[31]). Nevieme s istotou povedať, či ide o tú istú odrodu, ale v maďarčine u predajcov ovocných odrôd nachádzame pri zimnom bielom jablku *Calville* (maď. *kálvil*) synonymá *Kálvin alma*, *Püspök alma*, dosl. ‚kalvínske jablko, biskupské jablko‘, pričom ako krajinu ich pravdepodobného pôvodu uvádzajú Francúzsko (porov. napr. *Téli fehér kálvil alma – Konténeres*^[41]).

Druhým takýmto nárečovým spojením je *kňazova čiapka* ‚bot. bršlen európsky (Euonymus europaeus)‘ (SSN, s. v. *kňaz*: Pukanec LVI), ktorá má paralelu opäť vo francúzštine – *bonnet à/de prêtre* (*Trésor de la Langue Française informatisé* 1960 – 1994; ďalej TLFi, s. v. *bonnet*), ale i v nemčine – *Pfaffenmütze* dosl. ‚farárova čiapka‘, príp. *Pfaffenhütchen*, dosl. ‚farárov klobúčik‘ (DWB, s. vv. *Pfaffenmütze*, *Pfaffenhut*). Iným spojením je *farálová čepička* ‚bot. tekvica obrovská (Cucurbita maxima)‘ (SSN, s. v. *farár*) s francúzskou paralelou *bonnet à/de prêtre* (*kňazova čiapka*) označujúcou patizón.

Francúzske *bonnet d'évêque* (TLFi, s. v. *bonnet*) i nemecké *Bischofsmütze* (porov. DWB, s. v. *Bischofsmütze*), príp. iné pomenovanie čiapky patriacej kňazovi či biskupovi označujú aj ďalšie rastliny, ktoré svojím kvetom, plodom, v prípade kak-

²⁵ V kontexte odevov nachádzame ako motivant i farbu spojenú s biskupskou hodnosťou – poľ. dial. výrazy *biskupi*, *biskupowy* i *biskupski* označujú i (tmavo) fialovú farbu (porov. *Słownik gwar polskich* 1983, s. 225 – 226).

tusov celým zovňajškom, pripomínajú biret. Zvyčajne majú náznak rebier, niektoré sú troj- či štvorhranné so špicom na vrchu. Iné zas pripomínajú tvar mitry.

Iným prípadom je dial. spojenie *knaz datel* (Ban. Štiavnica) ‚čierny vták s červeným temenom, *zool.* tesár (*Dryocopus*)‘ (SSN, s. v. *kňaz*), ktorý má svoju paralelu v čes. dial. *biskup* ‚*zool.* d’ateľ čierny (*Dryocopus martius*)‘ (SNČJ, s. v. *biskup*). Motivantom v tomto prípade bude *solideo* – malá okrúhla čiapočka, ktorú dnes najčastejšie stretávame u biskupov, kardinálov a pápeža, pričom ich nosia vždy vo farbe svojej reverendy. *Dryocopus martius* má sfarbenie hlavy červené, pripomínajúce *solideo*.

3.4. ‚DRUH PAVÚKA S KRÍŽOM NA CHRBTĚ‘

Posledný analyzovaný význam sa týka výrazu *kňaz* a označuje pavúka, ktorý je v SSSJ zachytený ako *křížiak*² ‚pavúk z čeľade křížiakovitých s bielou škvrnou na chrbte, obyč. v tvare kríža, žijúci v kruhových pavučinách, ktoré upevňuje na konárikoch stromov, kríkov al. na iný podklad‘ (s. v. *křížiak*). Podobne aj v ďalších jazykoch sa názov tohto pavúka spája najmä s krížom: čes. *křížáci* ‚*zool.* rody pavúkov z čeľade Argiopidae (*Araneus*, *Epeira*)‘ (PSJČ, s. v. *křížák*), maď. *keresztspók*, dosl. ‚krížový pavúk‘, nem. *Kreuzspinne*, dosl. ‚krížový pavúk‘, poľ. *krzyżak*.

Spoločnou črtou, ktorá evokuje spojenie s kňazom, je kríž. Veľký kríž vyobrazený na chrbte mohol byť súčasťou ornátu.²⁶ Dominantným prvkom mohol byť zvlášť v liturgii pred 2. vatikánskym koncilom, keď kňaz pri slávení liturgie stál chrbtom k ľudu, ktorý sa díval na chrbát ornátu.

Rovnaký motivant sa nachádza i v poľ. dialektoch – *Kartoteka Słownika gwar polskich* (2020, s. v. *ksiądz*) zachytáva slovo *ksiądz* ‚vodná bzdocha‘ s vysvetlením ‚lebo je podobná kňazovi v ornáte‘ [Czchów nad Dunajcem].

4. ZÁVER

V článku sme predstavili vybrané sémantické posuny štyroch slov označujúcich osoby v hierarchii Cirkvi vykonávajúce náboženské obrady: *biskup*, *kňaz*, *farár*, *pop*. Spoločnou črtou týchto slov okrem prvého významu je aj skutočnosť, že v slovenských nárečiach pri nich nachádzame dva novšie významy spoločné pre časť (*kňaz*, *farár* ‚súčasť vinohradníckeho lisu‘) alebo všetky uvedené výrazy (‚vrchný snop na obilnom kríži‘).

Predmetom analýzy bol sémantický vývin výrazov nárečovej lexiky, ktorý sa vzťahoval nielen na výrazy používané v ľudovom prostredí na Slovensku, ale bol

²⁶ „Na chrbovej časti bývala [kazula, čo je iné pomenovanie pre ornát] zvyčajne zdobená znakom kríža, symbolom Kristovej obety a zároveň symbolom t’archy, ktorá sprevádza Božiu službu“ (Halasová – Piatrová 2015, s. 47). Tento prvok je na ornátoch prítomný dodnes, i keď azda častejšie je zobrazovaný kríž so zdvihnutými ramenami.

zachytený aj v cudzojazyčných paralelách. Tieto výrazy označovali významy zviazané jednak s hospodárstvom (,snop‘, ,súčiastka lisu‘), jedlom (,posledné stavce hydiny‘) a označením zvieracej (,pavúk‘, ,tesár‘), príp. rastlinnej (,odrody jablák, tekvice‘) ríše. Prvé dva analyzované významy boli pravdepodobne ovplyvnené hlbšími historickými súvislosťami (v prvom prípade išlo o spôsob vyberania desiatkov, v druhom azda o vplyv dobovej ikonografie), zvyšné vychádzali z vonkajšej podobnosti časti odevu cirkevného hodnostára s tvarom alebo so vzorkou objektu, ktorý bol pomenovaný podľa tohto hodnostára.

Ako sme uviedli vyššie, väčšina posunutých významov bola prítomná i v ďalších jazykoch. Kým pri prvých dvoch išlo primárne o najväčšiu príbuznosť s maďarčinou (vzhľadom na dlhodobé etnické a jazykové kontakty, ku ktorým navyše dochádzalo v rámci jedného štátneho útvaru), biret bol motivantom rôznych vecí i v ďalších jazykoch, s ktorými nás spája jedine prítomnosť cirkevných predstaviteľov nosiacich rovnakú súčasť odevu. Jedine pri slove *kňaz* s významom ,druh pavúka s krížom na chrbte‘ sme paralelu v inom jazyku nevedeli doložiť, i keď ornát ako motivant na pomenovanie chrobáka sa vyskytuje i v poľských nárečiach. Samotný kríž sa v pomenovaní pavúka objavuje bežne, nespája sa však s osobou s krížom na odevu.

Literatúra

- ACHTEMEIER, P. J. (1996): *HarperCollins Bible Dictionary*. San Francisco: HarperCollins Publishers.
- BIBLIA – BIBLIA – SLOVENSKÝ EKUMENICKÝ PREKLAD (2017). 4. oprav. vyd. Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť. Dostupné na: www.biblia.sk (cit. 29. 9. 2023).
- BURAN, D. (ed.) (2012): *Krv. Výstava Slovenskej národnej galérie Bratislava, 13. 12. 2012 – 31. 3. 2013*. Bratislava: Slovenská národná galéria.
- BWB – ERHARD, F. M. et al. (eds.) (1995 – 2023): *Bayerisches Wörterbuch*. München: Bayerische Akademie der Wissenschaften. Dostupné na: <https://bdo.badw.de/> (cit. 29. 9. 2023).
- DWB – GRIMM, J. – GRIMM, W. (1854 – 1961): *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm*. 32 zväzkov. Dostupné na: <http://woerterbuchnetz.de/DWB/> (cit. 29. 9. 2023).
- FERENČÍKOVÁ, A. (2014): O výskume používania náboženských výrazov v nenáboženských kontextoch. In: *Kultúra slova*, 48/1, 44 – 48.
- FRINTA, A. (1918): *Náboženské názvosloví československé: jazykozpytný rozbor s doklady z naší reformáční literatury*. Praha: Comenia.
- HALASOVÁ, E. – PIATROVÁ, A. (2015): *Paramenty. Liturgické textilie. Katalóg výstavy*. Bratislava: SNM – Historické múzeum.
- HRUBALA, M. (2010): *Vinohradnícke lisy v malokarpatskej oblasti*. Pezinok: Malokarpatské múzeum.
- HSSJ – HISTORICKÝ SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA (1991 – 2008). Hl. red. M. Majtán. 7 zv. Bratislava: Veda. Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/> (cit. 29. 9. 2023).
- ISBE – THE INTERNATIONAL STANDARD BIBLE ENCYCLOPEDIA (2012). BibleWorks [CD-ROM], Version 9.
- JOHNSON, P. (2006): *Dějiny umění*. Praha: Academia.
- KAHOUNOVÁ, E. (1969): *Ludové vinohradnícke stavby a lisy*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

- KARTOTEKA SŁOWNIKA GWAŃ POLSKICH (2020). Dostupné na: <https://rcin.org.pl/publication/37156>.
- KRIHÁK, M. (2014): Žatva v minulosti. In: *Hlas Vrbového*, 24/15 – 16, 9. Dostupné na: http://old.vrbove.sk/old/www.vrbove.sk/hlas/2014/15_14hv.pdf (cit. 11. 10. 2023).
- KKC – KATECHIZMUS KATOLÍCKEJ CIRKVI (2020). Trnava: Spolok svätého Vojtecha. Dostupné na: <https://katechizmus.sk/> (cit. 11. 10. 2023).
- KLUGE, F. (2011): *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Bearb. von E. Seebold. 25., durchgeseh. und erweiterte Aufl. Berlin – Boston: de Gruyter.
- KNLA – KARTOTÉKA LEXIKÁLNIHO ARCHIVU (1911 – 1991) (2007 – 2008). Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné na: <https://bara.ujc.cas.cz/psjc/> (cit. 16. 10. 2023).
- KRÁLIK, L. (2000): Od Abraháma k abraháminám. In: Krško, J. – Majtán, M. (eds.): *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti. 14. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica 6. – 8. júla 2000. Zborník referátov*. Banská Bystrica: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB, 241 – 246.
- KRÁLIK, L. (2003 – 2004): Auf den Spuren Benjamins: slowak. dial. *beňové oko* ,neidischer, habsbüchtiger Mensch‘. In: *Balkansko ezikoznanie – Linguistique Balkanique* (Sofia), 2003 – 2004/43, 163 – 167.
- KRÁLIK, L. (2015): *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda.
- KRÁLIK, L. (2019a): O význame slova *advent* v gemerských nárečiach. In: *Kultúra slova*, 53/6, 353 – 355.
- KRÁLIK, L. (2019b): Súvisí slk. *kántriť* s pol. dial. *kętrzyć*, *kętrać*? In: *Prace Filologiczne – rocznik Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego poświęcony językoznawstwu*, 74, 257 – 265.
- KRÁLIK, L. (2020): *Etymológia a nárečová lexikografia (na materiáli Slovníka slovenských nárečí)*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV.
- KUŠÍK, M. (1961): Cirkevný desiatok. In: *Historický časopis*, 9/3, 462 – 467.
- MAGYAR NÉPRAJZ (1988 – 2002). Hl. red. A. Paládi-Kovács. Akadémiai Kiadó, Budapest. Dostupné na: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/> (cit. 16. 10. 2023).
- MACHEK, V. (1957): *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*. Praha: Československá akademie věd.
- MACHEK, V. (2010): *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- MIKLOSICH, F. (1886): *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien: Wilhelm Braumüller.
- MNyÉS-SZ – BÁRCZI, G. – ORSZÁGH, L. (eds.) (1959 – 1962): *A magyar nyelv értelmező szótára*. 7 zv. Budapest: A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Dostupné na: <https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/elolap.php> (cit. 16. 10. 2023).
- NEWERKLA, S. M. (2011): *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen: historische Entwicklung, Beleglage, bisherige und neue Deutungen*. [Habilitationsschrift.] Zweite, durchgeh. überarbeit. und aktualisierte Aufl. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- PALKOVÁ, L. (2018): *Univerbizácia v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- PAPAI, F. P. – BOD, P. (1767): *Dictionarium Hungarico-Latinum*. Czinibum: Sumtibus Samuelis Sárdi Typographi. Dostupné na: https://books.google.sk/books?id=PVgeXJg8bEsC&printsec=frontcover&hl=sk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (cit. 17. 10. 2023).
- PSJČ – *Průruční slovník jazyka českého* (1935 – 1957). 9 zv. Praha: ČSAV. Dostupné na: <https://bara.ujc.cas.cz/psjc/> (cit. 16. 10. 2023).
- RÁBIK, V. (2014): Neskorośredoveké desiatkové registre Ostrihomskej kapituly. In: Kohútová, M. – Lopatková, Z. a kol. (eds.): *Metodologické limity historického prameňa*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce – Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 48 – 65.

- RAUSOVÁ, K. (2010): *Vplyv židovsko-kresťanských vzťahov na biblickú ikonografiu v kresťanskom výtvarnom umení stredoveku*. [Diplomová práca.] Trnavská univerzita, Teologická fakulta.
- RATKOŠ, P. (1961): O vývine feudálnej renty na Slovensku. In: *Historický časopis*, 9/3, 361 – 377.
- SEMANČÍK, M.: *Novo zreštaurovaný obraz z Múzea v Kežmarku*. In: *Múzeum v Kežmarku (História Kežmarku: Príbehy predmetov)*. Dostupné na: <https://kezmarok.com/?Historia-Kezmarku/Príbehy-predmetov/Obraz-Krista-v-mystickom-lise#obsah> (cit. 17. 10. 2023).
- SIMON, A. (2006): *A technológia és minőség kapcsolata a szőlőfeldolgozás-mustnyerés munkafolyamatában. A dél-zalai példa*. [Dizertačná práca.] Budapest: ELTE BTK Néprajztudományi Doktori Iskola. Dostupné na: <http://doktori.btk.elte.hu/folk/> (cit. 16. 10. 2023).
- SKTS – STRUČNÝ KATOLÍCKY TEOLOGICKÝ SLOVNÍK (2015). Hl. red. J. Ďurica. Trnava: Dobrá kniha.
- SLOVNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKA III. P – R. (1963). Hl. red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- SŁOWNIK GWAŃ POLSKICH. II (z. 2) (1983). Red. J. Reichan. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- SNČJ – IREINOVÁ, M. et al. (2016 –): *Slovník nářečí českého jazyka*. Brno: dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupné na: <http://snej.ujc.cas.cz> (cit. 16. 10. 2023).
- SSN – SLOVNÍK SLOVENSKÝCH NÁŘEČÍ (1994 – 2006). 3 zv. Bratislava: Veda. Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/> (cit. 16. 10. 2023).
- SSSJ – SLOVNÍK SÚČASNÉHO SLOVENSKÉHO JAZYKA (2006 – 2021). 4 zv. Bratislava: Veda. Dostupné na: <https://slovník.juls.savba.sk/> (cit. 16. 10. 2023).
- STEMBERGER, G. (1999): *2000 let křesťanství*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.
- ŠIMKOVÁ, M. (2014): Náboženské texty a terminológia v Slovenskom národnom korpuse. In: Ďurica, J. (ed.): *Stručný katolícky teologický slovník rozšírený o byzantskoslovenské pojmy. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie konanej 12. 11. 2014 v Bratislave*. Trnava: Dobrá kniha, 58 – 77. Dostupné na: https://korpus.sk/wp-content/uploads/uploaded/documents/publications/bibliography/2014-Simkova_NT.pdf (cit. 25. 1. 2024).
- TLFi – TRÉSOR DE LA LANGUE FRANÇAISE INFORMATISÉ (1960 – 1994). ATILF – CNRS & Université de Lorraine. Dostupné na: <http://www.atilf.fr/tlfi> (cit. 16. 10. 2023).
- ÚMESZ – ÚJ MAGYAR ETIMOLÓGIAI SZÓTÁR (2011 – 2022). Hl. red. K. Gerstner. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet/ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont. Dostupné na: <https://uesz.nytud.hu/index.html> (cit. 27. 6. 2023).
- ÚRADNÍČEK, D. (2009): *Kronika Starej Turej*. Dostupné na: https://www.staratura.sk/resources/File/kronika_starej_turej_dr_dusan_uradnicek.pdf (cit. 11. 10. 2023).
- TASR – JM (2012): V Horných Hámroch oživilí tradičnú žatvu. In: *MY Noviny Žiarskej kotliny*, 7. 8. 2012, 5.
- TEKS – *Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom: elektronická encyklopédia*, (2011). Hl. red. G. Kiliánová. Bratislava: Ústav etnológie SAV – Koordinačné centrum tradičnej ľudovej kultúry, SLUK. Dostupné na: <https://www.ludovakultura.sk/encyklopedia/> (cit. 13. 10. 2023).
- VEČERKA, R. et al. (2006): *K pramenům slov. Uvedení do etymologie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- VILLNOW KOMÁRKOVÁ, J. (2019): Projekt *Etymologického slovníku české a slovenské vinohradnické a vinařské terminologie*. In: *Slavia Centralis*, 12/2, 70 – 84.
- VNUK, F. (2006): *Katolícka cirkev v 20. storočí na Slovensku a vo svete*. Bratislava: Nové mesto.
- WDW – BESSE, M. – HAUBRICHS, W. – PUHL, R. (2004 – 2023): *Wörterbuch der deutschen Winzersprache 5.0*. Mainz: Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Dostupné na: <https://wdw.uni-trier.de/index.php?showpage=main&count=1> (cit. 16. 10. 2023).
- ŽÚBOROVÁ, M. (2020): Hodina žatvy a obaračky/Hrozná hnevu. In: *Encyklopédia kresťanského umenia, Apokalyptický cyklus*. Dostupné na: <https://eku.informacie.sk/images/pdf/apokalypticky-cyklus/EKU-01-Apokalypticky-cyklus-25-HODINA%20%C5%BDATVY%20A%20OBE-RA%C4%8CKY-%20HROZNA%20HNEVU.pdf> (cit. 17. 10. 2023).

ŽÚBOROVÁ, M. – ŽÚBOR, P. (2020): Mystický lis/Kristus vo vínnom lise. In: *Encyklopédia kresťanského umenia, Christologický cyklus I.*, 137 – 138. Dostupné na: <https://eku.informacie.sk/images/pdf/eku/Christologick%C3%BD%20cyklus%20I..pdf> (cit. 17. 10. 2023).

Internetové zdroje

^[1] <https://eku.informacie.sk/> (cit. 20. 1. 2024).

^[2] https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Christus_in_de_wijnpers,_RP-P-1911-488.jpg (cit. 26. 1. 2024).

^[3] <https://www.mesarbustes.fr/pommier-ancien-a-pommes-d-hiver-malus-communis-calville-blanche.html> (cit. 6. 11. 2023).

^[4] <https://www.csodakertesz.hu/teli-feher-kalvil-alma-konteneres> (cit. 6. 11. 2023).

Katarína Rausová

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: katarina.rausova@juls.savba.sk

ORCID: 0000-0002-7855-2839

JAZYKOVO-ŠTYLISTICKÉ DOMINANTY SLOVENSKÝCH PIESŇOVÝCH TEXTOV (HITOV Z ROKOV 1993 – 2022)¹

Lena Ivančová – Andrea Čurošová Gavalcová

IVANČOVÁ, L. – ČUROŠOVÁ GAVALCOVÁ, A. (2024): Linguistic and Stylistic Dominants of Slovak Song Lyrics (Hits from 1993 – 2022). In: *Slovenská reč*, 89/1, 78 – 96.

Abstract: The study elucidates the linguistic and stylistic dominants of 60 lyrics of popular songs from 1993 – 2022 in Slovakia. The research is focused on the characteristics of preferred lexical and morphological stylemes on a wider motivic-semantic background and on the analysis of syntactic-phonetic dominants of song lyrics. The research has shown that the authors of song lyrics rarely reach for book words, poetically sounding phrases and general statements, they mostly build their texts on dynamic replicas, or internal monologues of the characters of the songs, which are often transformed into fictitious dialogues, or replicas directed to another character. The significant representation (frequent repetition) of highly frequent lexemes confirms the motivic kinship and the relatively small content-thematic variability of these lyrics. Many contrasts appear in them, antonyms of different types, which fulfill the function of perceptually simple problem elements. Versological symmetry and regularity of rhyming schemes is often disturbed by asymmetric syntactic-phonetic structures.

Keywords: popular song, song lyrics, linguistic and stylistic analysis, language styleme, 1993 – 2022 song hits in Slovakia, Slovak lyricists.

Článok v skratke:

- Obsahovo-tematická príbuznosť a mainstreamové zacielenie textov populárnych piesní – s reflexiou v invariantných tendenciách pri selekcii i kompozícii výrazových prostriedkov – implikujú opodstatnenosť výskumu orientovaného na jazykovo-štylistické dominanty, invarianty v týchto textoch. Materiálovým východiskom štúdie je 60 slovenských piesňových textov z rokov 1993 – 2022 (po 10 hitov zo šiestich 5-ročných období).
- Cieľom štúdie je charakterizovať uplatnené jazykovo-výrazové i motivické invarianty, a to nielen jednoduchým deskriptívnym spôsobom, ale v širších lingvistických, literárnoteoretických, sémantických i spoločenských súvislostiach, teda naznačiť aj príčiny vysokej frekvencovanosti zistených javov, zdôvodniť v(ý)hodnosť používania frekvencovaných výrazových prostriedkov, potvrdiť ich funkčnosť v piesňových textoch (aj) vo vzťahu k percipientom.
- Kompozičné štúdiá najskôr približuje špecifiká textov populárnych piesní, následne výber analyzovaného materiálu na pozadí naznačenia postavenia textárov na Slovensku. Jadrom je

¹ Skúmanie výrazových invariantov/dominánt v zvukových štruktúrach je nápomocné pri vytváraní podporných nástrojov na diagnostiku a terapiu osôb s poruchami sluchu a reči. Štúdiu je jedným z výsledkov riešenia projektu APVV-22-0261 *Uloha podporných nástrojov pre skorú diagnostiku a terapiu u detí s poruchami sluchu a reči* (3PoCube).

lingvisticky zameraná analýza morfológických a lexikálnych štýlém v skúmaných textoch a jej začlenenie do širšieho motivicko-sémantického kontextu. Osobitnú časť štúdie tvorí rozbor syntakticko-rytmických štruktúr a fónických tendencií v hodnotených hitoch.

1. POPULÁRNA PIESEŇ AKO VÝCHODISKO VÝSKUMU

So slovným spojením **populárna pieseň** sa spájajú antinomické konotácie: na jednej strane toto spojenie evokuje všeobecne známe, obľúbené piesňové hity, vyhľadávaných interpretov či príjemné emócie späté s chvíľami pri počúvaní hudby, na druhej strane býva spájané aj s označeniami gýč², brak propagovaný neobjektívnou reklamou (napr. Turák 2003, s. 40 – 41), mechanický zhluk bezduchých fráz, explicitných metafor, konvenčnej tropiky a pod. (napr. Andričík 2014, s. 51, 60). Populárna pieseň má za cieľ oslovovať masy,³ majoritu, zapáčiť sa väčšine (teda prítomný je aj komerčný aspekt), usiluje sa preto jednoducho (často prvoplánovo) vyjadriť pocity, nálady, trápenia bežného človeka i aktuálnej doby, vďaka čomu sa zároveň stáva zrkadlom socio-kultúrnych dominánt éry, emočného prežívania a psychického nastavenia verejnosti, espritu konkrétneho časopriestoru.

Text populárnej piesne má výrazný potenciál vplývať na jazykovú kultúru, môže spopularizovať málo používané slová, subštandardné výrazy či vytvoriť obraz, metaforu, symbol, ktorý sa stane frázou, zľudovie (podrobnejšie v časti 3.). Verejný priestor, v ktorom populárne piesne zaznievajú, síce zaväzuje autorov piesňových textov pridržať sa jazykovej normy, a teda využívať spisovnú varietu jazyka, úsilie o originalitu, novosť, autenticitu sa však niekedy prejavuje aj vo využívaní nekonvenčných, novovytvorených či „rehabilitovaných“, nespisovných foriem jazyka. Ako konštatuje J. Mukařovský v súvislosti s básnickým jazykom, spisovný jazyk predstavuje pozadie, na ktorom sa odráža esteticky zámerná deformácia jazykových zložiek diela (1971, s. 117).⁴

Pri skúmaní piesňových textov je potrebné vnímať popri jazykových, štruktúrnych tematických a literárno-estetických osobitostiach aj ďalšie aspekty determinujúce tieto texty, konkrétne psychologické a sociologické aspekty ich tvorby a percepcie,⁵ hudobné, resp. muzikologické hľadisko, pragmatickosť (súvisiacu s mediálnym, príp. aj marketingovým „pôsobením“⁶), národné a regionálne špecifiká, etno-

² V *Slovníku mediální komunikace* (Reifová a kol. 2004) je gýč charakterizovaný ako umelecky poklesnutý, esteticky menejcenný artefakt niektorého druhu umenia, ktorého podstatou je imitácia alebo vyvolávanie emócií najelementárnejšími prostriedkami (s. 120); gýč nevybočuje zo zobrazovacích štandardov doby, možno ho charakterizovať ako neproblematický a nekritický vzťah k realite (s. 121); masovú gýčovitosť možno spájať s ideológiou hedonizmu, gýč okamžite uspokojuje estetickú potrebu (s. 122).

³ O populárnej hudbe v systéme kultúry podrobne S. Kopčáková (2015, s. 40 – 60); o popkultúre v mediálnom priestore pozri J. Rusnák (2013).

⁴ V oblasti lingvistiky tento princíp podrobne rozvíja J. Findra v štylistickej koncepcii neutrálnych informém a príznakových pragém (2013, s. 28 – 36); o spisovnej a nespisovnej lexike podrobne J. Dolník (2003, s. 169 – 216).

⁵ O psychoštylistických aspektoch textov podrobne D. Slančová a kol. (2022, s. 449 – 478).

⁶ Vývoj hudby na Slovensku po novembri 1989 kriticky glosuje F. Turák (2003); určujúcu úlohu prisudzuje popularite a obchodu (marketing, reklama), nie kvalite a umeleckému prínosu (s. 37 – 41).

logické, kulturologické, antropologické, historické⁷ súvislosti atď. Naznačené osobitosti potvrdzujú, že texty populárnych piesní predstavujú relatívne autonómny, **samostatný (sub)žáner** umeleckého štýlu (s prienikom prvkov hovorového štýlu, zriedkavejšie prvkov objektívno-subjektívnych jazykových štýlov).⁸ Literárny vedec P. Zajac (1993, s. 110) zaraďuje tieto texty do oblasti „úžitkového umenia“, prisudzuje im „platnosť krátkodobej spotreby“. Oproti poézii, ktorej primárnym cieľom je vyjadrenie „pulzacej situácie človeka“, chápe úlohu piesňových textov vo sfére „regenerácie ľudských síl“ (Zajac 1993, s. 112). Taliansky semiotik a spisovateľ U. Eco (1995, s. 299) využíva v súvislosti s populárnymi piesňami spojenie „gastro-nomická hudba“, v zmysle uspokojujúca požiadavky trhu. Nemecký kultúrny historik L. Eckstein (2010, s. 10) sa pri vymedzení rozdielov medzi básňou a piesňovým textom opiera o kategóriu lyrického subjektu, pričom lyrický subjekt v poézii chápe ako zvnútornený, zakódovaný v médiu písania, kým lyrický subjekt piesňového textu považuje za vonkajškový; piesňové texty takpovediac nemožno chápať mimo kontextu ich vokálnej (a hudobnej) aktualizácie – teda ich podania.

Cieľom tejto štúdie nie je vynášať verdikt nad umeleckou kvalitou či axiologickým podložíom skúmaných piesňových textov, ale – v súlade s profiláciou periodika Slovenská reč – zhodnotiť na tematicko-ideovom pozadí dominanty lexiky, tvaroslov, syntakticko-rytmických a fónických štruktúr, teda jazykovo-štylistických foriem, ktoré sa svojou „konšteláciou“ nemalou mierou podieľajú na úspechu týchto populárnych piesní. Materiálovým východiskom je 60 textov slovenských populárnych piesní z rokov 1993 – 2022 (podrobne v nasledujúcej kapitole; pozri zoznam v tab. 1).

2. CHARAKTERISTIKA ANALYZOVANÝCH PIESŇOVÝCH TEXTOV

Slovenská piesňová tvorba je kvantitatívne obmedzená, predstavuje ju pomerne malé množstvo hudobníkov, interpretov a textárov. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že najpopulárnejší slovenskí umelci v oblasti populárnej piesne sú súčasťou mainstreamovej scény dlhší čas, teda niekoľko rokov či dokonca desaťročí. Od 60. rokov 20. storočia možno hovoriť o nástupe silnej generácie textárov, ktorých popularita dosiahla vrchol v 80. rokoch, pričom niektorí z nich majú tvorivý presah až do súčasnosti. Tradíciu textárskej profesie zosobňuje v skúmanom výbere predovšetkým Vlado Krausz (pozri v tab. 1 texty [4], [5], [6], [8], [10], [11], [13], [17], [18], [34], [36], [39], [53]) a trojica textárov staršej generácie: Kamil Peteraj ([19], [27], [28]), Boris Filan ([40], [58]) a Daniel Hevier ([50], [55]). Medzi autormi ana-

⁷ O diachrónnom vývine piesní na území Slovenska podrobne P. Zelenay – L. Šoltýs (2008). Rozsiahla publikácia mapuje vývin hudobných žánrov na území Slovenska od objavenia sa Slovanov na našom území v 5. storočí do konca 60. rokov 20. storočia; podrobne aj L. Dorůžka (1978).

⁸ O žánrovej autonómnosti pozri aj L. Ivančová – V. Smoradová (2022, s. 355 – 358); o vymedzovaní funkčných jazykových štýlov podrobne M. Horváth (2016, s. 54 – 63).

lyzovaných piesňových textov sa často objavujú hudobní interpreti a členovia hudobných skupín, čo vytvára väčšiu variabilitu súčasnej piesňovej tvorby.⁹

Analýzovanú výskumnú vzorku tejto štúdie tvorí **60 populárnych piesní z obdobia od roku 1993 do roku 2022** (30 rokov; po 10 piesní za každé 5-ročné obdobie), teda od vzniku samostatnej Slovenskej republiky. Pri výbere piesní sme sa zamerali na populárne piesne, ktoré v sledovanom období dominovali vo vysielaní slovenských rádií (prevaha popového hudobného žánru). Výber sme uskutočnili na základe rebríčkov rotácie v slovenských rádiách, pričom zdrojom sú verejne dostupné štatistiky Medzinárodnej federácie fonografického priemyslu (od roku 2015), a na základe zverejnených výsledkov Cien SOZA (od roku 1996), ktoré udeľuje autorom najhranejších slovenských piesní Slovenský ochranný zväz autorský pre práva k hudobným dielam. Ďalším kritériom pri selekcii piesní boli výsledky hudobných ankiet Slávik (ceny Hit roka a Rádio Slávik za najhranejšiu pieseň roka v slovenskom éteri) a Aurel (cena hudobnej kritiky pod záštitou Medzinárodnej federácie fonografického priemyslu), takisto zaradenie piesní v programe RTVS Hit roka, ktorý rekapituloval udalosti z jednotlivých rokov existencie Slovenskej republiky.

Tabuľka 1. Prehľad analyzovaných populárnych piesní¹⁰

	Názov piesne	Rok vydania	Interpret	Textár	Kritérium výberu
2018 – 2022	[1] <i>To okolo nás</i>	2022	Para	Matúš Vallo, Jana Kirschner	Umiestnenie v rebríčkoch rotácie v slovenskom éteri podľa Medzinárodnej federácie fonografického priemyslu (ďalej len IFPI) ¹¹
	[2] <i>Láska neumiera</i>	2021	Jana Kirschner	Jana Kirschner	
	[3] <i>Naše hriechy</i>	2021	Adam Ďurica a Emma Drobná	Adam Ďurica	
	[4] <i>Stoj</i>	2019	Peter Bič Project	Vlado Krausz	
	[5] <i>Čoskoro</i>	2019	Peter Bič Project	Vlado Krausz	
	[6] <i>Pod' so mnou</i>	2018	IMT Smile, Kali	Vlado Krausz, Koloman Magyary (Kali)	
	[7] <i>Holubička</i>	2018	Adam Ďurica	Sima Martausová	
	[8] <i>Budeme to stále my</i>	2018	IMT Smile	Vlado Krausz	
	[9] <i>Nenahraditeľná</i>	2018	Sima Martausová	Sima Martausová	
	[10] <i>Zatancuj si so mnou</i>	2018	Adam Ďurica	Vlado Krausz	

⁹ Ak je textárom autor hudby, možno predpokladať silnejšiu „súvzťažnosť“ medzi textovou a hudobnou zložkou piesní, väčšiu „súhru“ hudobno-zvukových a jazykových výrazových prostriedkov, obohacovanie textovej štruktúry o impulzy podmienené hudbou, ale aj naopak, textové indicie inkorporované do hudobnej stavby; na druhej strane deficit z oblasti obrazného vyjadrovania môžu mať odraz v príliš jednoduchých, prvoplánových, explicitných formuláciách. O vývinových tendenciách tvorby piesňových textov na Slovensku pozri aj Andričík (2013).

¹⁰ Číselné označenia piesní používame v štúdiu pri uvádzaných príkladoch na identifikáciu konkrétneho piesňového textu.

¹¹ Na webovej stránke Medzinárodnej federácie fonografického priemyslu[1] sú uverejňované rebríčky najhranejších skladieb v jednotlivých mesiacoch. Prvotný výber predstavovalo 25 skladieb (v slovenskom jazyku), ktoré sa najčastejšie umiestňovali v prvej desiatke týchto rebríčkov. Z týchto skladieb sme urobili finálny výber 10 najhranejších skladieb za obdobie rokov 2018 – 2022. Podobne sme postupovali aj pri piesňach z rokov 2017, 2016 a 2015, pričom štatistiky za rok 2015 sú najstaršie verejne dostupné.

2013 – 2017	[11] <i>Horúca láska</i>	2017	Lukáš Adamec	Vlado Krausz	IFPI
	[12] <i>Hej, sokoly!</i>	2017	IMT Smile, Ondrej Kandráč	Vladimír Puchala	IFPI
	[13] <i>Spolu</i>	2016	Adam Ďurica	Vlado Krausz	IFPI
	[14] <i>Chýbanie</i>	2016	Desmod	Mário Kollár, Martin Cibulka	IFPI
	[15] <i>Unikát</i>	2016	Mária Čírová	Mišo Biely	IFPI
	[16] <i>V dobrom aj v zlom</i>	2015	Zuzana Smatanová	Zuzana Smatanová	IFPI
	[17] <i>Mandolina</i>	2014	Adam Ďurica	Vlado Krausz	IFPI
	[18] <i>Neľutujem</i>	2014	Adam Ďurica	Vlado Krausz	IFPI a cena SOZA za najhranejšiu skladbu
	[19] <i>Ta ne</i>	2014	Kristína	Kamil Peteraj	IFPI
	[20] <i>Keď sme sami</i>	2013	Hex	Martin Žúži	IFPI a cena SOZA za najhranejšiu skladbu
2008 – 2012	[21] <i>Viac</i>	2012	IMT Smile	Ivan Tásler	Cena SOZA za naj- hranejšiu skladbu
	[22] <i>Žijeme len raz</i>	2012	Ego	Michal Ego Straka	Ocenenie v kategó- rii Hit roka ankety Slávik
	[23] <i>Veľa lásky</i>	2011	IMT Smile	Ivan Tásler	Cena SOZA za naj- hranejšiu skladbu
	[24] <i>Nebo, peklo, raj</i>	2011	Dara Rolins a Tomi Popovič	Dara Rolins	Ocenenie v kategó- rii Hit roka ankety Slávik
	[25] <i>Si sám</i>	2011	Tina	Tina	Vysoká rotácia v slovenskom éteri podľa IFPI a uvede- nie piesne v programe RTVS Hit roka
	[26] <i>Príbeh</i>	2010	Tina a Rytmus	Alexandra Okálová	Cena SOZA za naj- hranejšiu skladbu
	[27] <i>V sieti ťa mám</i>	2010	Kristína	Kamil Peteraj	Vysoká rotácia v slo- venskom éteri podľa IFPI
	[28] <i>Horehronie</i>	2009	Kristína	Kamil Peteraj	Ocenenia v kategóri- ách Hit roka a Rádio Slávik ankety Slávik
	[29] <i>Pokoj v duši</i>	2009	Jana Kirschner	Jana Kirschner	Cena SOZA za najhranejšiu skladbu a ocenenie v kategó- rii Hit roka ankety Slávik
	[30] <i>Búrka</i>	2008	Mária Čírová	Mária Čírová	Vysoká rotácia v slo- venskom éteri podľa IFPI

2003 – 2007	[31] <i>Lavíny</i>	2007	Desmod	Desmod ¹²	Ocenenie v kategórii Hit roka ankety Slávik
	[32] <i>Zober ma domov</i>	2007	Desmod	Desmod	Cena SOZA za najhranejšiu skladbu
	[33] <i>Nemusíš sa báť</i>	2007	Peter Cmorik	Peter Cmorik	Ocenenie v kategórii Hit roka ankety Slávik
	[34] <i>Povedzme</i>	2006	Robo Grigorov	Vlado Krausz	Cena SOZA za najúspešnejšiu skladbu v oblasti populárnej hudby
	[35] <i>Dážď</i>	2006	Peter Cmorik	Peter Cmorik	Cena SOZA za najúspešnejšiu skladbu v oblasti populárnej hudby a ocenenie v kategórii Hit roka ankety Slávik
	[36] <i>Spomaľ</i>	2005	Peha	Vlado Krausz	Cena IFPI SR (Aurel) za najlepšiu pieseň
	[37] <i>Nech sa deje, čo sa má</i>	2005	Zuzana Smatanová	Zuzana Smatanová	Ocenenie v kategórii Hit roka ankety Slávik
	[38] <i>Pár dní</i>	2004	Desmod a Zuzana Smatanová	Desmod	Cena SOZA za najúspešnejšiu skladbu v oblasti populárnej hudby a cena IFPI SR (Aurel) za najlepšiu pieseň
	[39] <i>Kým stúpa dym</i>	2003	IMT Smile	Vlado Krausz	Cena SOZA za najúspešnejšiu skladbu v oblasti populárnej hudby
	[40] <i>Láska moja</i>	2003	Elán	Boris Filan	Ocenenie v kategórii Hit roka ankety Slávik a cena Aurel
1998 – 2002	[41] <i>Slová už nevravia nič</i>	2001	Nocadeň	Rast'o Kopina	Cena SOZA za najúspešnejšiu skladbu mladého autora v oblasti populárnej hudby
	[42] <i>Nahý II</i>	2001	Richard Müller	Richard Müller	Cena IFPI SR (Aurel) za najlepšiu pieseň
	[43] <i>Len tebe</i>	2001	Ivan Tásler	Ivan Tásler	Cena SOZA za najúspešnejšiu skladbu v oblasti populárnej hudby

¹² František Adamík, Mário Kollár, Dušan Minka, Richard Nagy, Richard Synčák, Ján Škorec.

1998 – 2002	[44] <i>Otec</i>	2001	Para	Matúš Vallo, Tomáš Šedivý, Matej Kubičár	Vysoká rotácia v slovenskom éteri podľa IFPI a uvedenie piesne v programe RTVS Hit roka
	[45] <i>Ďakujem, že si</i>	2000	No Name	Igor Timko	Cena SOZA za najúspešnejšiu skladbu v oblasti populárnej hudby
	[46] <i>Žily</i>	2000	No Name	Igor Timko	Cena SOZA za najúspešnejšiu skladbu mladého autora v oblasti populárnej hudby a výročná cena ZAI v kategórii Pieseň roka
	[47] <i>V cudzom meste</i>	1999	Jana Kirschner	Jana Kirschner	Cena SOZA za najúspešnejšiu skladbu mladého autora v oblasti populárnej hudby
	[48] <i>Voda, čo ma drží nad vodou</i>	1999	Elán	Jozef Urban	Cena SOZA za najúspešnejšiu skladbu v oblasti populárnej hudby a výročná cena ZAI v kategórii Pieseň roka
	[49] <i>Nočná optika</i>	1998	Richard Müller	Richard Müller	Cena SOZA za najúspešnejšiu skladbu v oblasti populárnej hudby a výročná cena ZAI v kategórii Pieseň roka
	[50] <i>Ludia nie sú zlí</i>	1998	IMT Smile	Daniel Hevier	Vysoká rotácia v slovenskom éteri podľa IFPI a uvedenie piesne v programe RTVS Hit roka
1993 – 1997	[51] <i>Maťo a Linda</i>	1997	Hex	Martin Žúži	Cena SOZA za najúspešnejšiu skladbu v oblasti populárnej hudby
	[52] <i>Cigaretka na 2 ťahy</i>	1996	Richard Müller	Richard Müller	Výročná cena ZAI v kategórii Textár roka
	[53] <i>Nepoznám</i>	1996	IMT Smile	Vlado Krausz	Uvedenie piesne v programe RTVS Hit roka
	[54] <i>Anjel II</i>	1996	MC Erik a Barbara	Erik Aresta, Barbara Haščáková	Uvedenie piesne v programe RTVS Hit roka

1993 – 1997	[55] <i>Ked' sa baba zblázni</i>	1995	Pavol Habera	Daniel Hevier	Výročná cena ZAI v kategórii Textár roka a uvedenie piesne v programe RTVS Hit roka
	[56] <i>Nekonečná pieseň</i>	1994	Tublatanka	Martin Sarvaš	Reprezentácia Slovenska v piesňovej súťaži Eurovision Song Contest
	[57] <i>Malý princ</i>	1994	Aya	Boris Lettrich	Vysoká rotácia v slovenskom éteri podľa IFPI a uvedenie piesne v programe RTVS Hit roka
	[58] <i>Amnestia na neveru</i>	1993	Elán	Boris Filan	Výročná cena Zväzu autorov a interpretov populárnej hudby (ZAI) v kategórii Pieseň roka
	[59] <i>Vráť mi tie hviezdy</i>	1993	Beáta Dubasová	Juraj Žák	Vysoká rotácia v slovenskom éteri podľa IFPI a uvedenie piesne v programe RTVS Hit roka
	[60] <i>Slnko, nevychádzaj</i>	1992 ¹³	Metalinda	Pavol Jursa	Vysoká rotácia v slovenskom éteri podľa IFPI a uvedenie piesne v programe RTVS Hit roka

3. LEXIKÁLNO-ŠTYLISTICKÁ A MORFOLOGICKÁ STAVBA PIESŇOVÝCH TEXTOV

Z mainstreamového zacielenia populárnych piesní vyplýva dominantné využívanie výrazových prostriedkov **jadra slovnej zásoby**. Rozbor východiskových textov potvrdil výrazné zastúpenie (a teda časté opakovanie) niektorých v slovenčine **vysoko frekventovaných lexém** (ich prehľad ďalej), čo potvrdzuje relatívne malú obsahovo-tematickú variantnosť a motivickú príbuznosť týchto textov; treba však súčasne dodať, že sme iba zriedka zaznamenali výskyt ustálených, frázovitých slovných spojení, ošúchaných básnických prívlastkov či klišéovitých metafor (napr. *pod modrou oblohou* – [2]; *v siedmom nebi* – [24]; *som ti súdený* – [6]; *uprostred/v mesačnej noci* – [7] a [18]; *v dobrom aj v zlom* – [12] a [16]; *nikto/nič nás nerozdelí* – [8] a [54]; *v korunách stromov* – [18] atď.). Realizované skúmanie preukázalo, že autori textov populárnych piesní iba málo siahajú po knižných, poeticky vyznievajúcich slovných spojeniach a všeobecných konštatovaniach, svoje texty budujú zväčša na dynamicky pôsobiacich **prehovoroch**, resp. **vnútorných monológoch** postáv

¹³ Pieseň *Slnko, nevychádzaj* [60] je zaradená do výberu napriek skoršiemu roku vydania, keďže zaznamenala výrazný úspech u publika v roku 1993, čo dokazuje jej zaradenie do programu RTVS Hit roka.

piesní, pričom tieto (zvyčajne osobné, až emocionálne) výpovede sa často transformujú na fiktívne **diológy**, resp. **prihováranie sa** inej postave. Lyrický subjekt v piesňach plynulo prechádza z pozície rozprávača (zvyčajne priameho¹⁴) do pozícií postáv aktívne formujúcich príbehové súvislosti. Túto kompozičnú preferenciu možno lingvisticky potvrdiť na pozadí analýzy **gramatických kategórií verb** uplatňovaných v piesňových textoch – vo väčšine z nich sa dynamicky strieda 1. osoba singuláru – ja s 2. osobou singuláru – ty a/alebo s 1. osobou plurálu – my, verbálny kolorit dopĺňajú v niektorých textoch univerzálne (gnómické, filozofické) konštatovania využívajúce 3. slovesnú osobu (príklady by bolo možné nájsť v každom texte, ilustratívne napr. *Pod' so mnou, budem tvoj... No tak ruku mi chyť, všetko sa zmení, ako ihla a niť nech sme spojení* – [6]; *Zatancuj si so mnou, dievča modrooké... A my budeme tancovať, až do samého rána* – [10]; *Máš tie oči jak uhľiky... Viem, som iba chlapec biely* – [11]; *Pomaly padá dážď, čas uniká, snažím sa zachovať svoju tvár...* *Máme vásen, čo zrie* – [15]; *Útočíš mi na city, niečo vo mne prebúdzáš. Ja tie vlny zachytím, rýchlo k sebe nesú nás* – [27]; *Sme rana a nôž, sme pravda a lož... Ja sa polepším, ty sa polepši...* *Najhoršie výčitky sú tie nemé* – [40]). Popri častých zmenách verbálnej gramatickej kategórie osoby sa obmieňa i slovesný spôsob – dominantný indikatív sa vo viacerých hitoch strieda s imperatívnymi tvarmi (napr. *daj, pod', bud', chyť*), ktoré vnášajú do textov naliehavosť, priamosť, operatívnosť. Dominujúci prítomný strieda v niektorých textoch budúci (napr. *čo má byť sa stane, tak cez moje dlane ako čistý prameň teč* – [48]; *vystúpim von z toho tieňa a budem ťa hriať* – [33]; *po chladnej noci raz príde deň... a vietor vezme šťastie i žiaľ* – [2]), zriedkavejšie prítomný (napr. *ja blázon ľúbil som ťa a zostal len otrokom* – [46]; *Ak je láska výbuch citov, tak to bola sopka* – [19]; *Zober ma naspäť tam, kde som býval* – [32]).

Identifikované **prelínanie pozície rozprávača a pozícií postáv**, implicitnú či explicitnejšiu **dramatizáciu, kvázidialogickosť** možno označiť za typické kompozično-štylistické črty textov populárnych piesní.

Z frekvenčného hľadiska subdominantne sa v niektorých textoch objavovali aj výrazové prostriedky **z nižšej vrstvy slovnej zásoby** – konkrétne subštandardné slová, dialektizmy, hovorové slová, slangové slová, najmä v kontexte nadväznosti na ľudovú kultúru, prípadne v kontexte komiky; zvyčajne súviseli so špecifickou regionálnou, resp. etnickou provenienciou vybraných piesní, príp. aj so sociálnymi dialektmi (napr. východoslovenské dialektizmy: *ta ne, budzeme še ľubic* – [19]; subštandardné, slangové výrazy: *nesed' doma pri kompe, aspoň raz to nerobme len pre love* – [22]; *prváci si v kvetináčoch nasadili marišku* – [50]; hovorové slová: *pobalím handier pár* – [35] atď.). Vo viacerých textoch sa vyskytli aj pejoratívne, dysfemisticky vyznievajúce expresívne slová (*blázon* – [2], [36], [37], [40], [46], [55]; *somár* [39]; *pocit masového vraha* – [44]; *je príšerné byť sám* – [14]). Subštandard-

¹⁴ O typoch rozprávača podrobne Krausová (1972, s. 9 – 62).

nú podobu viacerých výrazových prostriedkov podmienila nekorektná zvuková realizácia (neortofónická, resp. neortoepická – napr. *tak to pochop, už je [konec]* – [26]; *skús nájsť vo mne aj [kamara:da]* – [51]; *opäť [müožme]* byť niekým – [3]; *[müožme]* prejsť od pólu k pólu – [13]; *[gdo]* chce – [22] atď.).

Menej často spestrili texty aj prevzaté slová, z nich predovšetkým anglicizmy alebo prvky slovnej zásoby susediacich krajín – bohemizmy, hungarizmy atď., pričom zvyčajne plnili funkciu „exkluzívnych“ prvkov oživujúcich text, príp. mali rytmickejšiu či eufonickú funkciu (napr. *na playliste v hlave ma maj* – [24]; *V. I. P. vchod slúbiť viem ti* – [24]; *strácame flow* – [15]; *už cítim kožu, zvláštne voní* – [52]; *egy, kettő, három* – [42]; v slovenskom texte *Hej, sokoly!* sloha v ukrajinčine – [12]), ojedinele sa v textoch objavili aj knižné výrazy (napr. *zlodejov je také kvantum* – [50]; *býť odetý* – [39]).

Chceme podčiarknuť, že v niektorých textoch sa ako ústredné, kľúčové pojmy objavili aj veľmi málo frekventované, **nápadité**, „**vyčnievajúce**“ **lexémy**, ktoré tu nadobudli funkciu „identifikátorov“ týchto piesní a „rehabilitovali“, spopularizovali danú lexému v širokom verejnom priestore (napr. *mandolína, unikát, nenahradiťelná, ta ne, Horehronie, lavíny* a i.).¹⁵ Tieto výrazy potvrdzujú, že slová a slovné spojenia z textov výrazne populárnych piesní majú potenciál stať sa ustálenými, používanými a dynamicky obohacovať lexikálny, štylistický i sémantický jazykový priestor (spojenia ako *voda, čo ma drží nad vodou; cigaretká na dva ťahy; vráť mi tie hviezdy; amnestia na neveru* a i.).¹⁶

Lexikálna bohatosť, pestrosť uplatnených lexikálno-štylistických mikroparadiem je v textoch veľmi diferencovaná. V analyzovanom výbere 60 piesní sú zastúpené texty s veľmi obmedzenou slovnou zásobou, v ktorých je vysoký **index opakovania** malého množstva **slov**¹⁷ (napr. v piesni *Ďakujem, že si* – [45] index opakovania slov až 4,58; v piesni *Povedzme* – [34] sa až 42-krát opakuje slovo *povedzme*, dominantne anaforický princíp, index opakovania slov 4,1), ale aj texty priam naratívneho charakteru, zachytávajúce konkrétny príbeh (ktorý však nemá ambíciu byť originálnym, osobitým, jedinečným, ale skôr invariantným, v ktorom sa môžu nájsť mnohí percipienti), s nižším indexom opakovania slov (napr. v texte *Príbeh* – [26] – index opakovania slov 2,9) a s bohatým zastúpením rôznorodých lexém (vrátane mnohých dynamických verb). Nižší index opakovania slov sme zaznamenali aj pri asociatívne bohatých piesňových textoch, v ktorých sa nové významy pridávajú priam enumeratívnym spôsobom (napr. *Veľa lásky* – [23] index opakovania slov iba 1,83). Zdôraz-

¹⁵ O sémantickom potenciáli periférnych štýlém v mediálnych textoch podrobne porov. Ivančová (2023).

¹⁶ Exaktné preskúmanie frekventovanosti takýchto lexém/slovných spojení v súčasnej slovenčine predstavuje zaujímavý námet na ďalší výskum (aj na materiáli Slovenského národného korpusu^[2]).

¹⁷ O metodike výpočtu indexu opakovania slov podrobne Místrík (1977, s. 49); ide o pomer celkového počtu slov a celkového počtu lexém v texte.

ňujeme, že nižší index opakovania slov neindikuje automaticky vyššiu kvalitu piesňového textu. Preferované používanie kratších, známych, zrozumiteľných slov aj ich viacnásobné opakovanie v texte je podmienené aj spôsobom percepcie piesňových textov – z auditívneho spôsobu šírenia populárnych piesní vyplýva krátky, obmedzený čas na (rýchle) dekodovanie vyjadrovacích prostriedkov, zvyčajne bez možnosti zastavenia piesne a opätovného návratu k počutému (napr. v rozhlase).

Dominujúca asociatívnosť piesňových textov sa prejavuje v **hypertrofii mien** – substantív (popri abstraktách, vyjadrujúcich pocity, mnoho konkrét, približujúcich, priam „vizualizujúcich“ abstraktné významy v metaforách, prirovnaniach a pod.), s ich atribútmi v podobe adjektív alebo pronomín. S hypertrofiou mien je nutne späté zvýšené využívanie prepozícií – v slovenčine sú štandardne jednoslabičné, a teda z hľadiska rytmickej flexibilitnosti „výhodné“. V skúmaných textoch dominovali substantívne lexémy vyjadrujúce pocity a s nimi spojené symboly (*láska, sloboda, srdce, strach, sen, nebo, strom, pocit, dážď, búrka, slovo, hviezda, koniec* a i.), často sa opakovali aj substantíva a adverbiá súvisiace s vyjadrením času (*dni, noci, ráno, roky, čoskoro, život, teraz, dnes, minulosť*).

V niektorých piesňových textoch (s dominujúcou operatívnosťou až dramatickosťou, príp. s rozprávačským spôsobom podania) mali prevahu **verbá** (napr. *Tak strašne mi chýbaš, ja chcem, nech to vieš, tak veľmi chcem cítiť, že chýbam ti tiež. Tak strašne mi chýbaš, až sa bojím, ak začnem ti chýbať, či za to stojím.* – [14]; ale napr. aj v textoch *Nepoznám* [53], *Povedzme* [34], *Nemusiš sa báť* [33], *Zober ma domov* [32], *Nech sa deje, čo sa má* [37], *Ďakujem, že si* [45] atď. – už názvy týchto piesní naznačujú ich dominantne verbálny charakter¹⁸).

Z verbálnych lexém sa v textoch pravidelne opakujú synsémantické modifikátory a operátory, aktívne verbá sú spravidla variantnejšie (a teda majú jednotlivo nižšiu frekventovanosť). Vysokú frekventovanosť sme zaznamenali pri verbách (*chcieť, mať, dať, byť, stať sa, chýbať, mať rád, zabúdať, letieť, veriť, cítiť, túžiť, prísť, chápať, žiť, milovať, vravieť, dýchať* a i.), takisto aj pri niektorých adverbiách ako príznakoch verb (*spolu, veľa, viac, málo, dobre, zle* a i.).

Za typický štylistický ukazovateľ textov populárnych piesní možno považovať relatívne častý výskyt **pronomín** (rôzne typy – personálie – *ja, ty, my*, aj posesíva – *môj, tvoj, náš*; demonstratíva – *to, ten, tak*; determinatíva – *nikto, sám, všetko*; indefinita – *niekto* a i.),¹⁹ jazykových prvkov typických pre hovorené prejavy. Ich uplatňovanie približuje texty k bežnej hovorenej reči uplatňovanej v štandardných komunikačných situáciách, k hovorovému jazykovému štýlu.

¹⁸ O štylistických aspektoch uplatňovania verb pozri aj Popovičová Sedláčková – Piatková (2021, s. 55 – 101).

¹⁹ O zámenách podrobne *Morfológia slovenského jazyka* (Ružička a kol. 1966, s. 233 – 313); pozri aj Sokolová (1995).

V skúmaných textoch sa vyskytovali – popri štandardných určitých i neurčitých kardináliách, ordináliách a multiplikatívach – aj štylisticky nápadné hyperbolizujúce numerálie (napr. *stotisíc slov* – [57]; *milióny ciest* – [15]; *tisíc dôvodov na sto rozchodov* – [40]; *okrem neba nado mnou a miliónov hviezd* – [48]; *miliónkrát* – [54]). Rytmizujúcimi, ale často aj subjektivizujúcimi prvkami boli v textoch partikuly, a to uvádzacie: napr. *nech, no, čo, tak*; aj hodnotiace – *áno, hej, iba, možno* a i.

Interjekcie – výrazne expresívne jazykové prvky – sa vo viacerých piesňach objavovali v podobe popevkov, rytmicky, melodicky i timbrovo dotvárajúcich texty (napr. *ná, nananana ná* – [2] a [57]; *lalaj lalaj laj laj laj* – [11]; *papapa páam* – [27]; *hop, hop, hop, hop* – [22]), zriedkavejšie vo vetách samotného textu (napr. *hej, hej, hej, sokoľy* – [12]; *ja vzdychám och, ty vzdycháš ach* – [34]; *s tebou, o-ou* – [21]).

4. MOTIVICKÁ A IDEOVÁ (IN)VARIANTNOSŤ PIESŇOVÝCH TEXTOV

Piesňový text – ako okrajovú súčasť literatúry a významnú súčasť popkultúry – možno v každom období vnímať ako aktualizovaný ukazovateľ kultúry národa. Populárne piesne reflektujú väčšinový vkus, ktorý je zas zrkadlom toho, čo členov spoločnosti spája (môžu to byť názory na okolitý svet a zmeny v ňom, zvyky a tradície, kultúrne odkazy, štýl humoru, jazyk, konkrétne spoločenské udalosti a pod. (pozri aj Čurošová Gavalcová 2023a, s. 201 – 203).

Čiastočne štandardizovaná štruktúra²⁰ piesňových textov, ktorú načrtávame v predchádzajúcej časti, nemusí znižovať ich umeleckú kvalitu, dôležité je neporovnávať neporovnateľné a hodnotiť piesňové texty ako samostatnú formu, na ktorú treba mať iné nároky. „Merať ich hodnotu porovnávaním s vrcholnými dielami svetovej lyriky síce nemožno, vyžadovať od nich originalitu, kultivovanosť, rozvíjanie potenciálu jazyka či myšlienkové podnety však áno“ (Andričík 2014, s. 24).

S cieľom komplexnejšie uchopiť sémantickú, motivickú a ideovú podstatu piesňových textov pomôžeme si pojmami a termínmi teórie prozaického diela Stanislava Rakúsa (1995), ktorý pri charakteristike umeleckých textov využíva štyri ústredné pojmy: *látka* – „vonkajšia skutočnosť“, „mimoliterárny podklad“ (s. 4), *téma* – „vnútorná literárna skutočnosť konkrétneho sujetového útvaru“ (s. 4), *problém* – „disproporčné zameranie témy“ (s. 6) a *tvar*, teda vonkajšie, materiálne, morfológické vyjadrenie, zachytenie významovej zložky (s. 6; porov. aj Sabolová 1999, s. 9 – 27).

Pri analyzovaných piesňových textoch možno za vonkajšiu **látkovú skutočnosť** považovať každodennú, bežnú vzťahovú, spoločenskú, politickú, sociálnu, kultúrnu realitu aktuálnej doby. **Tematicky** sa piesňové texty zameriavajú na ľudské prežívanie, citlivé individuálne vnímanie tejto reality, na jej odraz v živote jednotliv-

²⁰ O štandardizácii populárnej piesne v rovine témy aj formy podrobne Adorno (1998). O Adornovej estetike pozri aj Welsch (1993, s. 84 – 92).

ca, ktorý však nepredstavuje individualizovaného hrdinu, skôr typ človeka (zvyčajne bežný človek, slovami Jozefa Cígera Hronského „človek-milión“), reprezentujúci vnímanie väčšiny. Dôraz sa v tematickej oblasti kladie obzvlášť na **prežívanie lásky** a romantických vzťahov (láska v najrôznejších podobách: začínajúca, hlboká, krátka, vášnivá, oddaná, nežná, trvácna, náhla, opätovaná, neopätovaná, zradená atď.). Piesne sú veľmi často vyznaniami ideálnej lásky; viaceré sa tematicky orientujú takisto na vzťah človeka so spoločnosťou, s prírodou, s Bohom, približujú preferované morálne, etické, filozofické postoje, opakovaným motívom je vzťah k domovine (často v kontraste so životom v cudzine), riešenie partnerských kríz a rozhodov, ľudská samota. Ojedinele možno v textoch populárnych piesní objaviť aj alúzie na literárne diela (napr. *Malý princ* – [57]), na iné umelecké diela (napr. *Frankie dokonale odspieva svoju slávnú My way* – [49]), na biblické obrazy (napr. *Abrahám a syn* – [40]; *Boh sa túla iba sám tu* – [50]) a pod., čo obohacuje ich semiotický koncept.

Na bazálnu tému sa v piesňových textoch často napájajú aj vyššie **ideové posolstvá**, súvisiace zväčša s dôležitosťou lásky v ľudskom živote, s „mocou“ a potrebou tejto emócie. Aj v schopnosti integrovať do motivicky jednoduchého textu primeranou formou hlbšie myšlienkové posolstvá sa prejavuje umenie dobrých textárov. Vo viacerých piesňových textoch však hlbšie ideové podložie absentuje. V piesňach tematicky orientovaných na postavenie človeka vo svete možno v základných ideách identifikovať aj intencionálne pôsobenie, výchovné tendencie (napr. *Unikát* [15] – je dôležité zachovať si svoju jedinečnosť; *Lavíny* [31] – potláčanie problémov vedie k ešte väčším problémom, k polarizácii spoločnosti; *Zober ma domov* [32], *V cudzom meste* [47], *Nekonečná pieseň* [56] – je potrebné niekam patriť, do komunity rodiny, priateľov, k národu atď.).

Inklinácia textov populárnych piesní k javom bežného života, ako aj ich relatívna krátkosť a preferovaná nenáročnosť dekódovania súvislosti (aj s ohľadom na auditívny spôsob percepcie) neumožňujú textárom vkladať do piesňových textov komplikované, „viacvrstvové“, spleť **problémy**. Štandardne sa preto redukujú na (niekedy až triviálne) riešenia vzťahových konfliktov, resp. rozhodov (napr. *Príbeh* [26], *Slová už nevravia nič* [41],²¹ *Stoj* [4], *Vráť mi tie hviezdy* [59]), príp. riešenia neprinášajú, iba načrtávajú viaceré aspekty problému. Úsilie vniesť percepčne „atraktívny“ problémový prvok do textu však možno spojiť s tendenciou využívať v textoch populárnych piesní **kontrasty, antonymá** rôznych typov – v textoch populárnych piesní sa tieto výrazové prostriedky objavujú relatívne často (napr. *čierne s bielym* – [4]; *rana a nôž/pravda a lož* – [40]; *nebo, peklo, raj* – [24]; *moja cena stúpa, tlak mi klesá* – [5]; *ako ihla a niť nech sme spojení* – [6]; *čierna tma s bielym svetlom, ticho sa s hlukom stretlo, lesklý lak s matným lakom, anarchia, zákon* – [8];

²¹ O socio-kultúrnych aspektoch piesňových textov Rast'a Kopinu podrobne Čurošová Gavalcová (2023b).

bud' mojím svetlom, keď kráčam tmou – [9]; *od klamstva až po pravdu holú* – [13]; *v dobrom aj v zlom budeš moja... keď je slnko, keď je zima* – [12]; *to, čo sa rozpáľilo, schladí sa časom, a čo skôr kričalo, nestíha s hlasom, lepšie byť vzdialení, ako si byť blízki, niekto sa z výšky díva, aj keď je nízky* – [31]; *povedzme áno a povedzme nie* – [34]; *more vo fľaši a fľaša v mori* – [39]; *oheň nepáli, čo bolo blízke, sa vzdiali... slová už nevravia nič* – [41]; *už nebudem nahý... zostávam oblečený* – [42] atď.).

Uplatňovanie protikladov možno vo viacerých príkladoch zdôvodniť aj snahou obsiahnuť v piesňach oba protikladné významové póly, nevyhraňovať sa jednostranne, „diplomatically“ prepájať protichodné tendencie, názory, zážitky, a tak osloviť čo možno najširší okruh percipientov (*čierne s bielym SPOJ* – [4]). Texty s dominanciou problémového bývajú budované na princípe naratívности, medzi najpopulárnejšími piesňami sme zaznamenali naratívne tendencie iba ojedinele (napr. text piesne *Žily*, ktorý sa začína rozprávačským: *od januára cez leto a celým rokom*, vyústi do hraničného problému až katastrofy v podobe samovraždy z nešťastnej lásky – [46]; fragmentárne naratívne prvky sa objavujú napr. aj v textoch *Príbeh* [26], *Maťo a Linda* [51] atď.). Problémovosť v piesňových textoch tlmí im vlastná (z poetickej formy a spojenia s hudbou vyplývajúca) lyrickosť a asociatívnosť (porov. napr. *To okolo nás* [1]; *Nočná optika* [49]).

5. ODRAZ FÓNICKÉHO USPÔSOBENIA JAZYKA V TEXTOCH POPULÁRNYCH PIESŇÍ

Formálne jazykové vyjadrenie nemožno oddeliť od obsahu, ako konštatuje aj J. Mukařovský, hranice medzi obsahom a formou sú neurčité (1971, s. 101), prostredníctvom jazyka „vstupujú“ do textu myšlienky, predstavy, pocity, na druhej strane výber slov sa deje často pod vplyvom (formálnej) zvukovej stránky – v piesňach s viazanou formou a využívaním rýmov veľmi výrazne. Možno hovoriť **o menšej miere autonómnosti verša** v piesňovom texte (v porovnaní s umeleckou poéziou), o jeho slabšom postavení ako organizačnej jednotky pod vplyvom požiadaviek hudobnej štruktúry (melódia, rytmus; pozri Andričík 2014, s. 73). V súvislosti s komerčnou hudbou je v niektorých prípadoch adekvátne použiť až pojem **desémantizácia jazyka** – keď jazyk už ani neplní funkciu sprostredkovateľa nejakej informácie, posolstva, stáva sa len akýmsi mechanickým doplnkom hudobnej, najmä rytmickej zložky piesne (porov. na s. 50; desémantizácia sa ojedinele objavila aj v niektorých slohách analyzovaných hitov, ktoré boli vytvorené viac-menej len na báze timbrovo vhodných slabík, popevkov, napr. *Ja nepoznám, ui pa pa ra poura, / ja nepoznám, šivi ra para poura, / ja nepoznám, óua para poura, / ja nepoznám* – [53]; *Všetci, hej-hou, hej-hou. / Všeci, hej-hou, hej-hou, hej, hej, hej, hej!* – [22]; *Pá pa pa pá m. / V sieti t'a mám. / Pá pa pa pá m. / Už t'a tam mám. / Pá pa pa pá m. / V sieti t'a mám. / Pá pa pa pá m* – [27]).

Elementárnou funkciou akéhokoľvek členenia je uľahčiť zvládnutie homogénnych prvkov; zjednotením niekoľkých (vždy pod jedným dominujúcim) sa rad prvkov zjednoduší na rad skupín, a teda nie je potrebné vynakladať na každý prvok osobitné úsilie (porov. Miko 1963, s. 12; Ivančová 2017, s. 50 – 51). **Viazanosť veršov** do pravidelných rytmicko-syntaktických celkov je teda v(ý)hodná z mnohých hľadísk: zo sémantického hľadiska uľahčuje myšlienkové štruktúrovanie, a teda významovú percepciu textu, syntakticky nenáročné veršové (mikro)štruktúry, často s opakujúcim sa slovosledom (na úrovni tvaroslovía), sú ľahšie zapamätateľné a navyše svojou figuratívnosťou – hromadením rovnakých fónických prvkov (predovšetkým v rýmových pozíciách) – determinujú eufonickosť, ktorá je pri piesňových textoch žiaduca, podporujúca hudbou vytváraný „uchu lahodiaci“ efekt.

Pravidelnosť veršov populárnych piesní je zväčša tvorená sylabotonickým rytmom,²² rovnoslabičníky (charakteristické predovšetkým pre poéziu obdobia romantizmu) so symetriou na úrovni počtu slabík a s uplatňovaním takmer dokonalých rýmov sú zriedkavé. Ak sa objavia, tak iba v kratších pasážach (napr. *Zatancuj si so mnou, dievča modrooké, / zatancuj si so mnou v tej tráve vysokej. / Zahrajú nám cvrčky, zaspievajú vtáci, / zatancuj si so mnou, dievča, po ležiačky* – [10]; *V dobrom aj v zlom budeš moja, / rany tie sa s tebou zhoja. / Keď je slnko, keď je zima, / ty si moja domovina* – [12]). Reflektujú príklon piesní **k ľudovej slovesnosti**, k folklórnym tradíciám, ktoré predstavujú v slovenskej piesňovej tvorbe zásadné východisko.²³

Inklinácia súčasnej modernej poézie k voľnému veršu²⁴ – k rytmickej asymetrii, k veršovým presahom, často k prekvapivému kompozičnému členeniu – má nutný odraz aj v textoch populárnych piesní (súvisiaci s ich mainstreamovým zacielením – podrobne v časti 1.), a to v objavujúcej sa **rytmicko-syntaktickej dynamickosti**, asymetricke, aktualizovanosti jednotlivých kompozičných jednotiek (v rámci piesňových slôh aj refrénov); tieto aktualizčné, ozvlášťujúce prvky sa vo viacerých piesňových textoch uplatňujú popri dominujúcej symetricke, podmienenej zvukovo-rytmicky viazanou formou (napr. *Pomaly padá dážď, čas uniká*, (10 slabík) / *snažím sa zachovať svoju tvár*. (9 slabík) / *Lebo v sebe mám unikát*. (8 slabík) / *Jediná vec, ktorá sa nedá stratiť* (11 slabík) – [15]; *Mysli si, čo chceš, / aj keď viem, že ľutuješ, / ja ti za včerajšok píšem minus* – [24]). Možno polemizovať, či ide zo strany autorov textov o nezvládnutie úlohy vytvoriť pravidelnú štruktúru, alebo o ústupok podmienený zaujímavým hudobným motívom (vzťah textovej a hudobnej

²² Porov. aj Andričík (2014, s. 73 – 75; 2015, s. 115 – 138). O metódach skúmania rytmu v slovenčine podrobne Sabol – Štraus (1969).

²³ O koreňoch piesňovej tvorby podrobne Dorůžka (1978); Zelenay – Šoltýs (2008). O poetike folklóru podrobne Leščák – Sirovátka (1982, s. 207 – 229); Marčok (1980, s. 71 – 162); pozri aj Liba (1981, 128 – 155); o podobách folklóru v umeleckej literatúre podrobne Liba (1991, s. 40 – 51).

²⁴ O voľnom verši v slovenskej poézii podrobne Štraus – Sabol (1968).

zložky je – prirodzene – zásadne ovplyvnený tým, ktorá zložka vznikla skôr, resp. aj tým, či je autor textu zároveň autorom hudby). Asymetrickosť textových štruktúr je výzvou pre interpretov, ktorí by ju mali „vyvážiť“ na úrovni hudobného podania (spevu) tak, aby nepôsobila disharmonicky, rušivo (ak to nie je zámerom).

V piesňových textoch dominujú jednoduché združené a striedavé **rýmy** (na koncoch veršov, niekedy aj v polveršoch), resp. ich kombinácie; veľakrát však ide o nepresné, dekanonizované rýmy, zachovávajúce len zhodu sonantických jadier slabík. V slohách viacerých piesní sa objavujú prvky narúšajúce vytvorenú rytmickú pravidelnosť, ktoré majú podobu aktualizacie, oživujúceho **dobatku**, doplnku či alúzie (napr. *A nás viac niet, / láska je preč. / Tak nech ťa to nemrzí / viac nie* – [35]; *Nechcem nič počuť, chcem byť sám. / Nemôžem dýchať, nechcem viac pri / tebe stáť. Chod' von* – [26]; *Uprostred predstáv a snov, / dávaj len vedieť, že som / nenahradiateľná* – [9]; *Ak vietor do stromov sa oprie, / jasný deň búrka vymení, / len tvoja dlaň, ktorej sa dotknem, / mi vráti pocit, že nič sa nezmení, / nezmení* – [16]; *Vráť mi tie hviezdy, vráť sa, smieš byť / môj. / Tak príd', bud' môj* – [59] atď.). I keď najjednoduchšie definície rýmu uvádzajú, že ide o zvukovú zhodu dvoch alebo viacerých slov na istých bodoch veršov, najčastejšie na ich koncoch²⁵, V. Turčány prízvukuje mnoho zásadnejší vzťah medzi slovami, ktoré rým spája, zdôrazňuje, že do vzájomného súvisu vstupujú celé slová, ich plné významy, v asociatívnom poli sa dokonca môžu objavovať aj významy iných slov, ktoré by sa s danými výrazmi mohli rýmovať, ale do rýmu nevstúpili (1975, s. 326 – 327). Rým zvyčajne – podobne ako básnické trópy – združuje slová, ktoré sa v mimoumeleckých prejavoch štandardne nespájajú, podmienkou ich spojenia v rýme je rovnaký alebo podobný zvuk. Na označenie rýmu používa Turčány slovné spojenie *vertikálna metafora* (s. 327).

Na **eufonickom vyznení** piesňových textov sa podieľajú – spolu s pestrými rýmovými a opakovacími figúrami (častá anafora – predovšetkým v refrénoch; aj epizeuxa, epifora) – takisto ďalšie umelecké prostriedky hláskovej inštrumentácie verša, ktoré v kombinácii s rytmicko-syntaktickými pravidelnosťami znásobujú zvukovú pôsobivosť, pútavosť, „atraktivnosť“ piesňových textov, konkrétne ide o hromadenie rovnakých hlások, o kalambúry,²⁶ onomatopoeje, asonanciu, aliteráciu, paronomáziu a pod. – ich výskyt však možno označiť iba za sporadický²⁷ (napr. *hypertrofia o-ového timbru: Čo-čo-čo-čoskoro, / pod modrou oblohou, / z vrabca bude orol, / o-ou* – [2]; *Letíme, je nekonečná naša sloboda. / To sa láske... / To sa láske podobá. / To okolo nás, [6-krát] / okolo nás.* – [1]; kalambúrové hry: *stoj/spoj* – [4]; *žily/žili* – [46]; *každú z minút chcem s tebou minúť* – [18]; *prahy/Prahy* – [42] atď.).

²⁵ Pozri Harpán (2004, s. 166 – 170); Turčány (1975, s. 326 – 327).

²⁶ O kalambúroch podrobne Sabol (2019).

²⁷ O pestrosti básnického jazyka, zvukosledoch, figurativnosti podrobne Štraus – Moravčík (2001).

6. ZÁVER

Text piesňového hitu nemožno vnímať ako sumár dokonalých jazykovo-štylistických výrazových prostriedkov s vysokou umeleckou hodnotou v rytmicky dokonalých veršoch. Tieto textové charakteristiky nie sú nevyhnutnými predpokladmi na vznik hitu. Populárna pieseň, ako neoddeliteľné spojenie textovej a hudobnej zložky, vstupuje do zložitého komunikačného procesu s percipientmi – poslucháčmi a o jej úspešnom či neúspešnom ohlase/prijatí rozhoduje zložitý komplex rôznorodých faktorov – kultúrnych, estetických, etických, marketingových, psychologických, sociálnych, politických, antropologických atď. Hitom sa môže stať aj pieseň, ktorej text nedosahuje vysokú štylistickú kvalitu, možno ani nespĺňa štandardy spisovného jazyka, no nesie v sebe čosi výnimočné, autentické, uveriteľné, čo sa vryje ľuďom hlboko do mysli, do podvedomia, čo vytvorí náladu, emóciu oslovujúcu široké masy, ktorá sa poslucháčov dotkne, neodbytné ich sprevádza a núti ich nosiť v hlavách nezvyčajnú, alebo niekedy aj v princípe všednú konfiguráciu slov a hudobných motívov. Niektoré hity azda vystihujú typickú črtu istej generácie či životnej etapy, niektoré sa spájajú s obľúbeným filmom, s divadelným predstavením či s udalosťami, ktoré rezonovali v spoločnosti, niektoré nesú zásadné hlboké poslanstvo, reflektujú osud interpreta a možno len koncentrujú nostalgiu za príjemnými chvíľami strávenými pri ich počúvaní.

Jednoznačný návod na tvorbu hitu neexistuje. Hity sa nevyrábajú „pásovo“, aplikovaním niekoľkých obligátnych pravidiel a štandardov. Vďaka tomu – ako dokazuje aj analyzovaný materiál – je v piesňových hitoch popri identifikovaných invariantoch (predovšetkým na úrovni témy a jej realizácie prostredníctvom lexiky) prítomná relatívna rozmanitosť (na úrovni hudby, rytmu, jazykovo-estetických prvkov).

Z jazykovo-štylistického hľadiska možno v piesňových textoch vyzdvihnúť a oceniť asociatívnu hravosť, „viacrozmernosť“, polysémickosť vyjadrení, konotačne bohaté slovné spojenia, originálne metafory a prirovnania, výstižné alúzie na kultúrno-spoločenské udalosti či na iné javy/entities z najrôznejších oblastí, rytmickosť, eufonickosť, zvukovú nápaditosť, dôvtipné rýmy, paralelnosť jednoduchých obrazov a závažných, hlbokých ideí – tieto pozitívne prvky sa v textoch populárnych piesní objavovali a nazdávame sa, že výraznou mierou prispeli k ich obľúbenosti.

Naopak, medzi faktory znižujúce kvalitu piesňových textov by sme zaradili neoriginalitu slovných spojení, frázovitosť, častú predvídateľnosť slov, prílišnú explicitnosť, nefunkčnú redundanciu vo vyjadrovaní, nízky počet lexém svedčiaci o asociatívnej „chudobnosti“, preexponované opakovanie slov, významovo nezmyselné rýmy, sklzavanie k banálnosti, k triviálnosti, vety bez hlbších myšlienkových súvislostí.

Piesňové texty už od počiatkov ľudstva neodmysliteľne patria do jazykovo-kultúrneho bohatstva národov (prirodzene, spolu s mnohými ďalšími umeleckými artefaktmi). Ich jazykovo-štylistická rozmanitosť odráža a potvrdzuje bohatosť výrazových možností jazyka.

Literatúra

- ADORNO, T. (1998): On Popular Music. In: Storey, J. (ed.): *Cultural theory and popular culture*. Athens: The University of Georgia Press, 197 – 209. [Text vznikol v roku 1948.]
- ANDRIČÍK, M. (2013): K vývinovým tendenciám tvorby piesňových textov na Slovensku. In: Součková, M. (ed.): *K poetologickým a axiologickým aspektom slovenskej literatúry po roku 2000*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 399 – 407.
- ANDRIČÍK, M. (2014): *Aspekty piesňového textu*. Košice: Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.
- ANDRIČÍK, M. (2015): *Kapitoly z teórie literatúry*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta.
- ČUROŠOVÁ GAVALCOVÁ, A. (2023a): Odras spoločnosti v slovenských piesňových textoch. In: Fedoročko, P. (zost.): *Jarná škola doktorandov. Zborník príspevkov z 9. ročníka*. Košice: Vydavateľstvo ŠafárikPress, 198 – 204.
- ČUROŠOVÁ GAVALCOVÁ, A. (2023b): Socio-kultúrne aspekty piesňových textov Rast'a Kopinu. In: Šutor, L. (ed.): *Doktorandské miscelaneá 8. Zborník príspevkov*. Košice: Vydavateľstvo ŠafárikPress, 76 – 88.
- DOLNÍK, J. (2003): *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- DORŮŽKA, L. (1978): *Populárna hudba – priemysel, obchod, umenie* (prel. J. Šimulčíková). Bratislava: Opus, československé hudobné vydavateľstvo.
- ECKSTEIN, L. (2010): *Reading song lyrics*. Amsterdam: Rodopi.
- ECO, U. (1995): *Skeptikové a tešitelé*. Praha: Svoboda.
- FINDRA, J. (2013): *Štylistika súčasnej slovenčiny*. Martin: Osveta.
- HARPÁŇ, M. (2004): *Teória literatúry*. Bratislava: Tigra.
- HORVÁTH, M. (2016): *Štylistika súčasného slovenského jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- IVANČOVÁ, L. (2017): Mikova koncepcia výskumu frázovania a rytmickej štruktúry textu. In: Bónová, I. – Gladiš, M. (eds.): *Cesty (k) textu. Inšpirácie Františka Mika*. Košice: UPJŠ, FF, 49 – 56.
- IVANČOVÁ, L. (2023): Periférnosť ako východisko typizácie v médiách. In: Kraviarová, M. – Regrutová, L. (eds.): *Médiá a text*, 8. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 131 – 136.
- IVANČOVÁ, L. – SMORADOVÁ, V. (2022): K vymedzeniu stand-up comedy na Slovensku. Genologické, spoločensko-kultúrne a jazykovo-štylistické špecifiká. In: *Slovenské divadlo*, 70/4, 348 – 364. DOI: <https://doi.org/10.31577/sd-2022-0024> (cit. 6. 12. 2023).
- KOPČÁKOVÁ, S. (2015): *Hudobná estetika a populárna hudba*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove.
- KRAUSOVÁ, N. (1972): *Rozprávač a románové kategórie*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- LEŠČÁK, M. – SIROVÁTKA, O. (1982): *Folklór a folkloristika*. Bratislava: Smena.
- LIBA, P. (1981): *Kontexty populárnej literatúry*. Bratislava: Tatran.
- LIBA, P. (1991): *Literatúra a folklór*. Nitra: Pedagogická fakulta v Nitre.
- MARČOK, V. (1980): *Estetika a poetika ľudovej poézie*. Bratislava: Tatran.
- MIKO, F. (1963): Rytmus v próze. In: Čepan, O. (ed.): *Literatúra a jazyk. Litteraria*. 6. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 5 – 61.
- MISTRÍK, J. (1977): *Štylistika slovenského jazyka*. 2. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MUKAŘOVSKÝ, J. (1971): *Cestami poetiky a estetiky*. Praha: Československý spisovateľ.
- POPOVIČOVÁ SEDLÁČKOVÁ, Z. – PIATKOVÁ, K. (2021): *Pragmatická gramatika 1*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- RAKÚS, S. (1995): *Poetika prozaického textu. (Látka, téma, problém, tvar)*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- REIFOVÁ, I. a kol. (2004): *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál.

- RUSNÁK, J. (2013): *Homo popularis: homo medialis? Popkultúra v elektronických médiách*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- RUŽIČKA, J. a kol. (1966): *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- SABOL, J. (2019): Kalambúr v detskej poézii – preklad a médiá. In: Regrutová, L. – Smoláková, V. (eds.): *Médiá a detské publikum*. Prešov: FF PU v Prešove, 52 – 60.
- SABOL, J. – ŠTRAUS, F. (1969): *Základy exaktného rozboru verša*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- SABOLOVÁ, O. (1999): *Kompozičné a sémantické súvzťažnosti umeleckej prózy*. Prešov: Náuka.
- SLANČOVÁ, D. a kol. (2022): *Úvod do štúdia interaktívnej štylistiky (I)*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- SOKOLOVÁ, M. (1995): *Kapitolky zo slovenskej morfológie*. Prešov: Slovacontact.
- ŠTRAUS, F. – MORAVČÍK, Š. (2001): *Princíp hry v slovenskej poézii*. Martin: Matica slovenská.
- ŠTRAUS, F. – SABOL, J. (1968): Voľný verš v súčasnej slovenskej poézii (Genéza a charakteristika). In: Čepan, O. (ed.): *Rythmus a metrum. Litteraria. 11*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 81 – 198.
- TURÁK, F. (2003): *Moderná populárna hudba a džez na Slovensku: vývojové tendencie a kritické reflexie*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied.
- TURČÁNY, V. (1975): *Rým v slovenskej poézii*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- WELSCH, W. (1993): *Estetické myslenie*. (Z nem. orig. z r. 1991 prel. L. Kiczko). Bratislava: Archa.
- ZAJAC, P. (1993): *Pulzovanie literatúry*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- ZELENAY, P. – ŠOLTÝS, L. (2008): *Hudba – tanec – pieseň. Zrod a prvé roky slovenskej modernej populárnej hudby*. Bratislava: Hudobné centrum.

Internetové zdroje

^[1] <https://ifpicr.cz/hitparada> (cit. 29. 12. 2023).

^[2] <https://korpus.sk/> (cit. 29. 12. 2023).

Lena Ivančová

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta

Moyzesova 9, 040 59 Košice

E-mail: lena.ivancova@upjs.sk

ORCID: 0000-0003-0240-1505

Andrea Čurošová Gavalcová

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Filozofická fakulta

Moyzesova 9, 040 59 Košice

E-mail: andy.gavalcova@gmail.com

ORCID: 0009-0007-8804-8808

DISKUSIE A ROZHĽADY

CHÁPANIE VIDU V GRAMATIKÁCH ČEŠTINY
A SLOVENČINY V 17. – 18. STOROČÍ NAPÍSANÝCH
PO LATINSKY¹*Ivan Lábaj*

LÁBAJ, I. (2024): Understanding the Verbal Aspect in the Czech and Slovak Grammars of the 17th – 18th Centuries Written in Latin. In: *Slovenská reč*, 89/1, 97 – 110.

Abstract: Czech and Slovak studies are familiar with the Czech and Slovakized Czech grammar textbooks dating back to the first half of the 16th century. Authors of these textbooks, written in Latin, structured them on the model of Roman grammarians Donatus and Priscian and tried to apply the same principles and means to describe the category of verbal aspect. Grammar textbooks by Laurentius Benedictus Nudozierinus, Daniel Krman, Pavel Doležal (Doleschalius), and Anton Bernolák are being compared in terms of the description of the verbal aspect. The work of Daniel Krman, especially, often overlooked by scholars due to its existence only in a manuscript form, is presented here partly as a link between Nudozierinus and Doležal, partly as an exception in understanding the aspect because of its stronger ties with the classical tradition.

Keywords: grammar, aspect, Laurentius Benedictus Nudozierinus, Daniel Krman, Pavel Doležal, Anton Bernolák, 17th century, 18th century.

Článok v skratke:

- Článok sa venuje gramatikám slovenčiny a češtiny 17. a 18. storočia napísaných po latinsky z pohľadu spracovania kategórie slovesného vidu.
- Článok na pramennom materiáli – Nedožerský, Krman, Doležal, Bernolák – mapuje prostriedky, akými autori gramatík opisujú vid, a všíma si, ako ich prístup ovplyvňuje latinčina ako jazyk, v ktorom svoje diela napísali.
- Článok poukazuje na závislosť autorov gramatík od ich predchodcov, jednotlivé diela porovnáva a interpretuje a zároveň si všíma, ako títo autori nadviazali na latinskú gramatickú terminológiu a tradíciu zastúpenú primárne Varronom, Donatom a Priscianom.

¹ Text vznikol v rámci riešenia grantového programu Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky VEGA 1/0733/18 – Koncepcia antickej gramatiky v gramatografickej tradícii 17. – 18. storočia na území dnešného Slovenska a v širšom európskom kontexte. Jeho prvotná podoba odznela 3. augusta 2018 na XVII. medzinárodnom kongrese International Association for Neo-Latin Studies (IANLS) v španielskom Albacete.

1. ÚVOD

Bohemistike a slovakistike sú dobre známe staré gramatiky češtiny či bohemizovanej slovenčiny, siahajúce až do prvej polovice 16. storočia. Najmä v Čechách, kde je gramatografická tradícia o niečo staršia, sa za ostatných šesťdesiat rokov venovala gramatikám pozornosť z rôznych uhlov. Pozornosti neunikla ani téma spracovania slovesného vidu.² Z tohto dôvodu má predkladaný text skôr prehľadový charakter a sústreďí sa najmä na opísanie súčasného stavu bádania.

Vid, čas a spôsob slovesného deja (Aktionsart) je živá oblasť lingvistiky, v ktorej sa každý rok publikujú desiatky štúdií.³ Reflexia vidu v slovanských jazykoch je do istej miery špecifická, preto im môžeme v aspektológii prisúdiť akési výsostné postavenie. Dôležitosť, ale i komplexnosť skúmania slovesného vidu napríklad v slovenčine dokazuje aj dlhotrvajúci výskum M. Sokolovej (2009). S problematikou opisu vidu sa stretli českí a slovenskí autori gramatík už v renesancii a baroku. Problémom, ktorému čelili, bolo jednak uchopenie tejto zložitej gramatickej kategórie v jazyku, ktorý sa v tom čase ešte stále vyvíjal, jednak jej zachytenie v jazyku latinskom ako jazyku dobovej odbornej spisby s jeho vlastnou gramatickou a gramatografickou tradíciou.

Klasická latinčina totiž, zjednodušene povedané, nespĺňa podmienky na vyjadrenie gramatickej kategórie vidu. Neexistujú tu formálne prostriedky, t. j. morfémy, ale ani samotné slová na vyjadrenie vidu, takže môžeme oprávnene hovoriť, že v latinčine gramatická kategória vidu ako taká nie je (Lábaj 2013, s. 15).⁴ Vnímanie toho, čo sa vidu blíži, však existovalo a už rímski gramatici (Varro, Donatus, Priscianus) si uvedomovali aspektové rozdiely v slovesných tvaroch. Avšak napriek tomu, že vidovosť vnímali, opísali a systematicky ukotvili sústavu slovesných časov, nie vidov (Novotný 1955, s. 129).⁵ Pritom, aspoň z morfológického a vidového uhla pohľadu, má latinčina viacero styčných plôch s inými indoeurópskymi jazykmi: jednak má viacero rovnakých časov ako iné indoeurópske jazyky s vidovo-časovým systémom, jednak používa predponové slovesá ako slovanské jazyky. Pri predponových slovesách v latinčine

² Už pred päťdesiatimi rokmi sa vidu v starých gramatikách venoval František Kopečný (1973). Naopak, jedným z posledných príspevkov na danú tému bola prednáška Tilmana Bergera (Universität Tübingen) na Technickej univerzite v Liberci s názvom *Slovesný vid od 16. století do národního obrození* (11. 4. 2019). Obsah prezentácie je dostupný online (Berger 2019).

³ Aspekt je netemporálna slovesná kategória, ktorá vyjadruje špecifický pohľad hovoriaceho na situáciu (bližšie Vaníková 2019, s. 21). Aspekt či aspektuálnosť sú však kategórie natoľko komplexné, že ich nebudeme v tomto texte hlbšie rozoberať. K tejto téme je dostupné veľké množstvo literatúry, zo všeobecných príručiek pozri napr. Comrie (1998) alebo Binnik (2012). Hoci je viacero uhlov, z ktorých môžeme nazerať na aspektuálnosť v rôznych jazykoch, v záujme témy sa zameriame výlučne na slovesný vid slovanského typu.

⁴ K rovnakému záveru dospela aj O. Spevak (2016). Z novších prác o slovesnom vide v latinčine pozri napr. Aerts (2018).

⁵ Aj keď vid takého typu ako slovanský latinčina nemá, určite má aspekt v jeho širokom chápaní (Vaníková 2019, s. 18). Kým staršie elementárne gramatiky latinčiny o vide nehovorili, novšie s kategóriou aspektu alebo vidu pracujú. K telickosti predponových sloves v latinčine pozri Vaníková (2019).

však nemožno hovoriť o vidovej opozícii ako pri slovanských jazykoch; latinské slovesné predpony majú vždy lexikálnu hodnotu (Spevak 2016, s. 283).⁶ Napriek tomu sa však najčastejšie stretneme s prípadmi, keď vid slovesa nie je v latinčine tvarovo významený a dokonavosť či nedokonavosť (v slovanskom zmysle) spoznáme len z kontextu (Lábaj 2013, s. 24). Podľa Novotného to rovnako vnímali aj sami Rimania, sloveso *vincire* pre nich mohlo znamenať „pútať“ aj „spútať“, *emere* „kupovať“ aj „kúpiť“, *facere* „robiť“ aj „urobiť“ (Novotný 1955, s. 130). S kontextuálnym vidom v latinčine operuje vo svojej štúdii aj O. Spevak (2016, s. 287) a jeho použitie evidujeme aj v slovanských jazykoch, napr. aj v češtine (Veselý 2011, s. 140). Ako píše M. Vaníková (2019, s. 68 – 69)⁷ vo svojej dizertačnej práci, debata na tému, či v latinčine je alebo nie je aspekt a ako sa prejavuje, nie je stále na konci, a sprostredkúva v tomto smere rozdelenie na gramatický aspekt, Aktionsart a tzv. situačné typy.

Ako vnímali vid autori gramatík v 17. a 18. storočí a ako ho opisali, budeme ilustrovať na príklade gramatík Vavrinca Benedikta Nedožerského, Pavla Doležala a Antona Bernoláka a tiež na príklade diela, ktoré najmä bohemistika často prehliada – gramatiky Daniela Krmana ml.⁸ Na pramennom materiáli budeme sledovať, ako ich voľbu lingvistického metajazyka ovplyvňovala latinčina ako jazyk, v ktorom svoje dielo písali, a latinská gramatická tradícia, na ktorú nadväzovali. V snahe poukázať na závislosť autorov gramatík na ich predchodcoch budeme jednotlivé gramatiky porovnávať a interpretovať.

2. NEDOŽERSKÉHO GRAMATIKA

Vavrinec Benedikt z Nedožier (1555 – 1615), pražský univerzitný profesor pochádzajúci zo Slovenska, vydal v roku 1603 v pražskej otmarovskej tlačiarňi dielo *Grammaticae Bohemicae libri duo* (Nudozierinus 1603). Zo štruktúry diela je zjavné, že ide o systematicky usporiadanú gramatiku češtiny (Koupil 2015, s. 110). Ako píše Ľubomír Ďurovič (2000, s. 22): „Nudozierinus je na začiatku 17. storočia v Prahe skôr ojedinelý autor, ktorý sám seba identifikuje ako Slováka a pripomína, že to mu nebráni v tom, aby hovoril o češtine.“

Pri zostavovaní svojej gramatiky sa Nedožerský sčasti držal tradície. Tá bola v gramatografii od konca 12. a začiatku 13. storočia založená na dvoch typoch dele-

⁶ O. Spevak teda neakceptuje také (t. j. telické) chápanie významu prefixov, ako predkladá M. Vaníková.

⁷ Tam aj odkazy na ďalšiu relevantnú literatúru.

⁸ Výber autorov sme podriadili ich slovanskému pôvodu alebo ich pôsobeniu na Slovensku. Z tohto dôvodu sa v texte bližšie nezaobráame Benešovského gramatikou, ani v tej dobe populárnou Rosovou gramatikou. Rozšírenie Rosovej *Čechořečnosti* a jej prínos, predovšetkým inovatívnosť spracovania slovesa, o. i. aj vidu, však nemôžeme neviať do úvahy, najmä keď viacerí autori z jazykových a konfesijných dôvodov vychádzajú aj z českých vzorov. Na obsahové podobnosti budeme odkazovať predovšetkým pri analýze spracovania vidu u D. Krmana.

nia gramatiky: buď podľa Aelia Donata na tri časti, alebo podľa diel Prisciana na štyri časti. Hoci sa obe delenia prelínali, dominovalo skôr druhé (Buzássyová 2018, s. 65). V 17. storočí boli dostupné aj modernejšie gramatiky latinčiny, ako Melanchthonova (Melanchthon 1560, 1594) a neskôr Alvarova (Alvarus 1598, 1683), ale stopy Melanchthonovho vplyvu sa objavujú až u neskorších autorov, u Nedožerského ich ešte nenájdeme (Hauser 1959, s. 28 – 29). Nedožerský štvordielnu schému zredukoval na dve časti (*libri duo*) a priscianovskou ortografiou a prozódou len okrajovo dopĺňa svoju etymológiu/morfológiu a syntax. Oveľa viac však čerpá z gramatiky Francúza Petra Rama (1515 – 1572),⁹ z ktorej prebral viaceré poučky, dokonca aj takmer celé kapitoly (Vintr 1997, s. 221).¹⁰ Inšpirácia Petrom Ramom je skutočne metodologicky podstatná a zo štruktúry na prvý pohľad zjavná. O. Koupil (2015, s. 111) sa domnieva, že práve Ramova gramatika latinčiny Nedožerského viedla k pokusu usporiadať aj českú gramatiku do systému, ktorý by bolo možné ľahko vyučovať. Zároveň však konštatuje, že hoci Nedožerský vychádzal z Rama, nebol práve milovníkom pravidelnosti a pravidiel (Koupil 2015, s. 113). Z obsahového hľadiska je silne ovplyvnený aj gramatikou svojho predchodcu Matouša Benešovského nazývaného Philonomus (Benesovinus 1577).

F. Kopečný (1973, s. 29) považuje Nedožerského za prvého skutočného českého gramatika a chváli jeho správne zaradenie vidu. To spočíva vo vytvorení vidových párov preňho rovnakého slovesa, napr. *dám/dávám*, *činjm/učinjm*. Pri jednotlivých slovesách rozlišuje dva kmene (*themata*), a to *thema praesens*, nedokonavý vid, a *thema futurum*, dokonavý vid (Nudozierinus 1603, f. 48^v). Pôvod týchto Nedožerského vidových dvojíc F. Kopečný (1973, s. 29) nachádza u Matouša Benešovského v jeho spomínanej gramatike.¹¹ Ako príklad nedokonavého vidu, *thematis praesentis*, Nedožerský uvádza konjugáciu slovesa *wolám* (Nudozierinus 1603, f. 55^r – 56^v): praeteritum I *wolal fem*, praeteritum II *wolal fem byl*, futurum *budu wolati*. Pri dokonavom vide, *thematis futuri*, zase volí konjugáciu slovesa *dám* (Nudozierinus 1603, f. 56^v – 57^v): futurum *dám*, praeteritum I *dal fem*, praeteritum II *dal fem byl*. Aj keď Nedožerský systematicky neuvádza pri konjugácii latinské preklady jednotlivých slovesných tvarov, z ojedinelých prekladov si môžeme odvodiť jeho pracovný postup. Hoci s rezervami, môžeme v ňom vidieť paralely s rímskymi gra-

⁹ Ramus (1559). Neskôr bola populárna a rozšírená aj edícia kombinujúca gramatiku Melanchthona a Rama (Melanchthon – Ramus 1596).

¹⁰ K tomuto zisteniu na základe priameho porovnania dospel už J. Hendrich (1930) a vplyv Ramových diel na prácu Nedožerského si bližšie všimol aj F. Outrata (2002). Veľmi veľa prebral hlavne v časti venovanej syntaxi (Večerka 2007, s. 18). O závislosti Nedožerského výkladu hláskoslovia od Rama pozri Buzássyová (2016).

¹¹ Porov. Vintr (1997, s. 221 – 222). Benešovského vidovočasové poňatie českého slovesa, podľa ktorého typ dnes označovaný ako perfektívny tvorí s typom imperfektívnym jednu lexému a jednu konjugáciu paradigmatu s rôznym časovým významom, vyzdvihuje aj Večerka (2007, s. 18) a ako možnú inšpiráciu uvádza české vydanie Alvarovej latinskej učebnice z 1575 od anonymného prekladateľa.

matikmi. Jeho *thema praesens* a *thema futurum* zapadajú do Varronovho konceptu rozdelenia slovies na *infecta* a *perfecta*,¹² aj keď počtom jednotlivých tvarov ich mierne prevyšujú. Definícia oboch *themat*, u Nedožerského pomerne stručná, sa zase v podstate podobá vysvetleniu takýchto vidových dvojíc u Prisciana.¹³

Nedožerský si, samozrejme, pri analýze češtiny, podobne ako jeho nasledovníci, všima perfektivizačnú funkciu predpôn (Novák 1888, s. 368). Ilustruje to na dvojici slovies *thematis praesentis* a *thematis futuri*, napr. *činjm* (*činil sem*, *činiti budu*, *čiň*, *činilbych*, *činiti*) a *učinjm* (*učinił*, *učiň*, *učinilbych*, *učiniti*). Chápe teda, že prefigované (dokonavé) sloveso má v tvare, ktorý sa časuje ako prézens, význam futurálny a všetky časy vytvorené od neho sú dokonavé (Nudozierinus 1603, f. 71^v). Neuvádza však sekundárnu imperfektivizáciu, keď si nevšimne, že existuje dvojaký druh prefixácie – prefixácia vidová, pri ktorej netreba ďalšiu deriváciu imperfektív, a prefixácia lexikálna, pri ktorej je derivácia príslušných imperfektív nevyhnutná. Navyše, ako píše F. Kopečný (1973, s. 31 – 32; 34 – 35), Nedožerský si je aj sám dobre vedomý, že problém dvojakého druhu prefixácie nedoriešil.¹⁴

Rovnako zaujímavé je jeho uvedomovanie si vidovej neurčitosti, ktorú dokladá na slovese *zwěſtugi*. Citátni z Písma (Nudozierinus 1603, f. 71^{r-v}) poukazuje, že raz môže byť nedokonavé, inokedy dokonavé, čím odhaľuje existenciu obojvidových slovies.

Nedožerským sa inšpiroval aj Václav Jan Rosa (1630 – 1689) pri písaní svojej gramatiky *Čechořečnost, seu Grammatica linguae Bohemicae* (Rosa 1672). Podľa J. Vintra (1997, s. 227) sa Rosa najviac priblížil objavu kategórie slovesného vidu¹⁵ a hoci priamo o vide nehovorí, podobne ako Nedožerský delí tvary slovies na tzv. *prézentný kmeň* a *futurálny kmeň*.¹⁶ Zároveň sa Rosa zhodne s Nedožerským zameriava na funkciu predpony a stopy Nedožerského vnímania vidu vidíme aj v Rosovom chápaní nedokonavosti vs. dokonavosti tvarov vytvorených od *prézentného* a *futurálneho* kmeňa (Kopečný 1973, s. 30, 34).

¹² Var. *L.* 9.96 (Varro 2019, s. 582): „Nam ex eodem genere et ex diuisione idem uerbum quod sumptum est per tempora traduci potest <et infecti>, ut *discebam*, *disco*, *discam*, et eadem perfecti, sic *didiceram*, *didici*, *didicero*.“

¹³ Prisc. 8.52 – 53 (Keil 1855, s. 414 – 415): „Ergo praesens tempus hoc solemus dicere, quod contineat et coniungat quasi puncto aliquo iuncturam praeteriti temporis et futura nulla intercisione interveniente. [...] ideo quod prior eius pars, quae praeteriit, iam transacta est, deest autem sequens, id est futura. [...] Ex eodem (id est praesenti) nascitur etiam perfectum. si enim ad finem perveniat praesens inceptum, statim utimur praeterito perfecto.“

¹⁴ Porov. Nudozierinus (1603, f. 72^{r-v}). Pri riešení si mohol pomôcť práve prefixáciou latinských slovies, ktoré sa svojou lexikálnou hodnotou často líšia od takýchto slovies v slovanských jazykoch, pozri vyššie.

¹⁵ Potvrdzuje tak slová F. Kopečného (1973, s. 28).

¹⁶ O význame Rosovej gramatiky svedčí aj vznik bilingválnej, latinsko-anglickej edície (Rosa 1983). V druhom vydaní vyšla s úvodom J. Vintra (Rosa 1991).

3. KRMANOVA GRAMATIKA

Ďalším dielom je často ignorovaná práca Daniela Krmana, ml. (1663 – 1740) *Grammatica Slavico-Bohemica*¹⁷ (Krman 1704), ktorú Ľ. Ďurovič (2000, s. 24) v rámci prác venovaných slovenskému jazyku označuje po Masniciovi (Masnicius 1696) za ďalší vývinový krok spisovnej slovenčiny. Nepovšimnutá býva istotne najmä preto, že existuje len v rukopise, navyše v nekompletnej podobe.¹⁸ Sporadické zmienky o Krmanovej gramatografickej spisbe sa takmer bez výnimky týkajú jeho slovenčiny, zatiaľ čo štruktúra gramatiky ako aj reflexia antickej gramatickej tradície (Varro, Donatus) ostáva nepovšimnutá.

Krman sloveso spracováva drobným písmom na vyše dvadsiatich stranách (Krman 1704, s. 93 – 115). Vidové rozdiely si môžeme všimnúť na jeho základnom delení činných slovies (Krman 1704, s. 93) podľa násobnosti na *singularis*¹⁹ (sem zahŕňa neprechodné (*interna*) slovesá, *sládnú*, a prechodné (*externa*) slovesá rozdelené na dokonavé (*oŕladil*) a nedokonavé (*oŕlazowal*)) a na *frequentativa* (I. *ŕladíwám*, II. *ŕladiwáwám*)), ale aj na jeho delení času (Krman 1704, s. 100 – 101), ktorý je podľa neho trojaký (*triplex*):

1. *Praesens*, čas prítomný, *quo actio agi significatur, ut chytám capio*
2. *Praeteritum*, minulý, *quod est vel*
 - *Imperfectum, quo actio per plures actus agi significatur, ut chytal capiebat*
 - *Plus quam imperfectum, quo actio praeterita imperfecta significatur, ut chytal byl captaverat*
 - *Perfectum, quo actio praeterita absoluta significatur, ut chytil cepit*
 - *Plus quam perfectum, quo actio perfecta praeterita significatur, ut chytil byl ceperat*
3. *Futurum*, budaucý, *quod est vel*
 - *Imperfectum, quo res per actum diuturniorem gerenda significatur, ut budu chytati capiam*
 - *Perfectum, quo res ad perfectionem deducenda significatur, ut chytjm capiam*²⁰

¹⁷ Uvádza sa aj variant *Grammatica Slavo-Bohemica*. Sám Krman ju v listoch nazýval aj *Grammatica Bohemica* či *Grammatica Slavica* (Majtán 1998, s. 167).

¹⁸ Originál je v ÚK SAV, v rukopisnej zbierke Lyceálnej knižnice pod signatúrou Rkp. zv. 589. K nahliadnutiu je k dispozícii aj fotokópia, signatúra Fk 13. V rukopise chýba titulný list, strany 1 – 16, 33 – 48 a strany 177 a ďalej.

¹⁹ Termín *singularis* nájdeme už u Rosu, pozri ďalej pozn. 25.

²⁰ 1. Prítomný (t. j. čas), ktorým sa oznamuje, že sa činnosť koná, ako *chytám*; 2. Minulý, ktorý je buď – *nedokonavý*, ktorým sa oznamuje, že činnosť sa vykonáva viacerými činmi, ako *chytal*, – „*väčšmi nedokonavý*“, ktorým sa označuje nedokončená minulé činnosť, ako *chytal byl*, – *dokonavý*, ktorým sa označuje samostatná minulé činnosť, ako *chytil*, – „*väčšmi dokonavý*“, ktorým sa označuje dokončená minulé činnosť, ako *bol chytil*; 3. Budúci, ktorý je buď – *nedokonavý*, ktorým sa oznamuje, že vec sa má

Pri Krmanovom delení *præterita* a *futúra* zaujme použitie jednotlivých latinských ekvivalentov. *Praeteritum imperfectum, perfectum* a *plus quam perfectum* dodržiava Varronom stanovené delenie kmeňov na *infecta* a *perfecta*, pri *praeteritum plus quam imperfectum* si však Krman musel pomôcť latinským frekventatívom. Vo *futúre* Varronovo delenie opúšťa a bez formálnej odlišnosti prekladá oba varianty *futúra*, *budu chytati* aj *chytjm*, latinským tvarom *capiam*. Tu môžeme nájsť ďalšiu paralelu s rímskymi gramatikmi, konkrétne s Donatom, ktorý vo svojom systéme používal len päť hlavných časov (vynechal *futurum exactum*),²¹ a aj s Priscianom, ktorý sa o budúcnosti vyjadroval s neistotou.²²

Na uvedenom rozdelení tiež vidieť, že aj Krman, aj Nedožerský použili rovnakých sedem slovesných tvarov, ale zatiaľ čo Nedožerský *de facto* len opisoval stav v českom jazyku bez bližšieho usúvzťažnenia s latinčinou pomocou prekladov jednotlivých tvarov, Krman sa snažil zakomponovať vid českého slovesa do časového systému podobného latinčine. Pri definovaní jednotlivých časov a tiež pri použitých príkladoch sa inšpiroval Rosovou gramatikou (Rosa 1672, s. 137).²³

Kým Nedožerský operoval s prítomným a futurálnym kmeňom, Krman v češtine, rovnako ako Donatus v latinčine,²⁴ rozoznáva pri slovese podobu (*figura*) jednoduchú (*simplex*, napr. *sedjm*) a zloženú (*composita, posedjm*) (Krman 1704, s. 95 – 96). V rámci jednoduchých slovies existuje vidový pár nedokovaného a dokonavého tvaru, ktorý sa tvorí z nedokovaného zmenou koncovky (*formantur ab imperfectis ... terminatione*). Zložené slovesá sú odvodené, resp. prefigované a vo väčšine prípadov dokonavé. Tie Krman tvorí, podobne ako Rosa (1672, s. 217), z jednoduchých slovies, nedokonavých aj dokonavých (*trhám – roztrhám; trhnú – roztrhnú*), ale na rozdiel od Nedožerského do svojho systému implementuje aj prefigované slovesá nedokonavé, t. j. frekventatíva (*roztrhávám*) (porov. Rosa 1672, s. 218). Nakoniec takmer pri všetkých českých slovesách predstavuje model štvorakého významového typu (s. 109): *significatio singularis, frequentitiva, perfecta, imperfecta*.²⁵ Jedno a to isté sloveso (*unum idemque verbum*), rozdelené na dva lexikálne páry, môže mať rozličný význam, frekvenciu či dokonavosť, napr. *dmýchám, dmýchávám, rozdmýchám, rozdmýchugi*.

Pri opise dokonavých slovies (*verba Bohemica perfectae significationis*) si Krman všíma (Krman 1704, s. 110), podobne ako Nedožerský alebo Rosa (1672, s. 202),

konat' dlhšie trvajúcou činnosťou, ako *budem chytat'*, – dokonavý, ktorým sa oznamuje, že vec treba vykonať do konca, ako *chytím*.

²¹ Don. *Ars maior* (Keil 1864, s. 384): „...ergo in modis verborum quinque tempora numerabimus, praesens, praeteritum imperfectum, praeteritum perfectum, praeteritum plusquamperfectum, futurum.“

²² Prisc. 8.55 (Keil 1855, s. 417): „...si dicam ‚scribam‘ vel ‚scripsero‘, incertum temporis futuri spatium monstro...“

²³ Krman na Rosu na niekoľkých miestach odkazuje (napr. Krman 1704, s. 99).

²⁴ Don. *Ars maior* (Keil 1864, s. 384): „Figurae verborum duae sunt, simplex et composita.“

²⁵ Opäť inšpirované Rosom (1672, s. 217), porov. Kopečný (1973, s. 36). Pri prvotnom delení slovies patria typy *perfecta* a *imperfecta* pod *significatio singularis*, pozri vyššie.

že takéto slovesá majú len budúci a minulé čas, ale chýba im čas prítomný. Správne si uvedomuje, že každý prítomný čas, pretože sa ešte len deje, je vždy vyjadrený nedokonavým slovesom a budúci čas vytvorený od takého slovesa je nedokonavý.²⁶

D. Krman sa ku gramatike vrátil aj po roku 1704 a pracoval na svojich *Rudimenta grammaticae Slavo-Bohemicae* (Krman 1729), ktoré ostali nedokončené. V rovnakom roku bol totiž uväznený a na Bratislavskom hrade vo väzení roku 1740 aj zomrel. Neúplné dielko ostalo v rukopise, ktorého fotokópia je dostupná v Lyceálnej knižnici v Bratislave (sign. Fk 12).²⁷ Dochovaná časť sa však zameriava na deklinácie mien.

4. DOLEŽALOVA GRAMATIKA

Ešte zaujímavejším než obsah Krmanovej gramatiky je však jej osud. Podľa Ďuroviča (2000, s. 25) existuje názor, že po Krmanovej smrti poveril Matej Bel napísaním gramatiky spisovného jazyka slovensko-českého Pavla Doležala (1700 – 1778), ku ktorej napísal úvod (Doleschalius 1746). Ľ. Ďurovič ďalej píše, že existuje tradícia, že v Prešporku vydaná Doležalova gramatika je vlastne len dopracovaním Krmanovho rukopisu. O tom, že Doležal používal Krmanovu gramatiku, svedčia zhodné časti, rovnaké poznámky i príklady, Krmanovo meno však nikde neuvádza (Jóna 1978, s. 265).²⁸ Spomína ho iba Bel v úvode. Rovnaké použité príklady svedčia o kontinuite gramatického myslenia od Nedožerského a Masnicia, cez Rosu až po Krmana. Doležal sa svojimi vzormi úplne netají, v texte uvádza na prvom mieste Rosu. E. Jóna (1978, s. 265) ďalej spomína napr. Rheniovu latinskú gramatiku,²⁹ ale v časti venovanej prozódii aj Nedožerského a Komenského.

Doležalova gramatika však prichádza s novou gramatickou koncepciou, ktorá sa v mnohom od Rosu odkláňa. Na najdôležitejšie nové teoretické i praktické poznatky a úpravy sa odvolávajú jeho nasledovníci a nadväzujú na ne ďalší autori gramatik (Jóna 1978, s. 261). E. Jóna (1978, s. 257) kladie Doležala doprostred línie starších českých, slovensko-českých až slovenských gramatik. Podľa Ďuroviča (2000, s. 27 – 28) je u Doležala najviac prínosné jeho nové delenie substantív a jeho klasifikácia slovies.³⁰ Cieľ svojej práce Doležal vyjadril už v názve: *Grammatica*

²⁶ Porov. Prisc. 8.52 (Keil 1855, s. 414 – 415): „Ergo praesens tempus hoc solemus dicere, quod contineat et coniungat quasi puncto aliquo iuncturam praeteriti temporis et futuri nulla intercisione interveniente, unde stoici iure hoc tempus ‚praesens imperfectum‘ vocabant.“

²⁷ Fotokópia vyhotovená podľa exemplára v OSzK Budapest má iba 18 strán. Existuje (starý) názor, že zvyšok diela sa nachádza v Halle (Král 1893, s. 101).

²⁸ R. Večerka (2007, s. 25) rozširuje zoznam Doležalových vzorov o Melanchthona a najmä o Krmanove *Rudimenta*, z ktorých prevzal osnovu aj niektoré definície.

²⁹ Zrejme *Compendium Latinae grammaticae pro discentibus scriptum*. Nie je isté, ktoré vydanie textu mohol mať Doležal k dispozícii, ale mohlo ísť napr. o vydanie z roku 1618 (Štetín).

³⁰ Ohľadom Doležalovej klasifikácie slovies porov. Jóna (1978, s. 262 – 263). Obaja si však všímajú viac triedenie slovies ako celkové spracovanie slovesa, napr. aj z pohľadu vidu.

Slavico-Bohemica, in qua ... ratio accuratae scriptionis et flexionis ... ex genuinis fundamentis, demonstratur. Jadro gramatiky má tak podľa titulného listu tvoriť náuka o správnom písaní (t. j. pravopis) a ohýbaní (skloňovanie a časovanie), a to postavená na prirodzených základoch. V porovnaní s Nedožerským či Krmanom sa navyše Doležal v príkladoch nedržal toľko Biblie, hoci aj on uvádzal množstvo príkladov na jednotlivé javy (Jóna 1978, s. 259 – 260, 264).

Všeobecná časť venovaná slovesu je u Doležala pomerne skromná, má niečo vyše dvadsať strán (Doleschalius 1746, s. 73 – 95). Hneď na úvod rozdeľuje po vzore Krmana (1704, s. 93) osobné slovesá činné na *singularia*, vyjadrujúce jednotlivú činnosť, a na *frequentativa*, vyjadrujúce častú činnosť alebo úsilie. *Singularia* následne člení dichotomicky na *perfecta*, označujúce činnosť, ktorá sa buď skončila alebo sa má skončiť (*ofladiti, ofladil, ofladjm; dáti, dal, dām*), a na *imperfecta*, označujúce prebiehajúcu činnosť (*oflazowati, oflazowal, budu oflazowati; dāwati, dāwal, budu dāwati*). *Frequentativa* rozoznáva prvotné (*fladjwām*) a druhotné (*fladjwāwām*).

Posun vidieť pri časovaní. Kým Krman rozlišoval v prvej rovine štyri typy slovies (*singularis, frequentativa, perfecta, imperfecta*) a v ich rámci jednotlivé časy (prítomný, minulý, budúci) s vidovými podtypmi (*imperfectum, plus quam imperfectum, perfectum, plus quam perfectum*), Doležal, podobne ako dávno pred ním Nedožerský, rozlišuje základné vidové dvojice – *perfectum (dāti)* a *imperfectum (dāwati)*, čím sa opäť vracia k Varronovej dichotómii. Tie následne časuje v minulom, prítomnom a budúcom čase (Doleschalius 1746, s. 100 – 111). Trochu máťúco teda vyznieva takmer doslovné zopakovanie (Doleschalius 1746, s. 76) state z Krmanovej gramatiky (1704, s. 109) o štyroch označeniach slovesa (*singularis, frequentativum, perfectum, imperfectum*), keďže sám zaraďuje *perfecta* a *imperfecta* spoločne pod *singularia*. Podobne Krmana parafrázuje na rovnakej strane, keď píše, že dokonavým slovesám chýba prítomný čas, pretože ten označuje neskončený dej (Krman 1704, s. 110). Ďalej si možno všimnúť, že Doležal upustil od predminulého času. Spomína ho len v poznámke (Doleschalius 1746, s. 89), v ktorej opisuje tvorbu takéhoto času od slovies nedokonavých aj dokonavých.³¹ Použitie týchto tvarov má pomôcť tým, ktorí sa nenaučili rozoznať dokonavé slovesá od nedokonavých.³²

Doležal (1746, s. 75) ďalej reflektuje zmenu konjugácie slovesa, keď sa z nedokonavého zmení na dokonavé a naopak. Za neklamný znak nedokonavých slovies pritom považuje tvorenie futúra pomocou infinitívu a pomocného slova *budu, budeš, bude* (1746, s. 76), čo je, ako vtipne poznamená, v tomto národe známe už aj šesť-

³¹ „Tandem adjectis vocibus *byl, byla, bylo; byli, byly, byla*, fit ex imperfecto plusquam imperfectum ex perfecto vero plusquam perfectum.“

³² Doležal uvádza, že sú iné jazyky, ktoré vyjadrujú jedným slovesom aj tvary dokonavé, aj nedokonavé.

ročným chlapcom. Pri použití tvaru *budu prosyti* teda vie, že sloveso *prosyti* je nedokonavé a označuje nepretržitosť deja. Preto nemôže povedať *budu poprosyti*, ale *poprosím* – z čoho môže usúdiť, že sloveso *poprosyti* je vo všetkých časoch a spôsoboch dokonavé a označuje dej skončený alebo taký, ktorý sa má skončiť.

Každé *imperfectum* môžeme podľa Doležala (1746, s. 79) zmeniť na *perfectum* pomocou predpony (*per compositionem*),³³ ale neplatí to pri frekventatívach, ktoré sa na *perfecta* zmeniť nemôžu. Zároveň dodáva, že ak sa dá takéto sloveso pomocou predpony zmeniť na dokonavé, nie je pravým frekventatívom. Toto vysvetlenie prijíma aj F. Kopečný (1973, s. 32) a tvrdí, že Doležal je na veľmi dobrej ceste k vyriešeniu problému násobných slovies. Vytýka mu však, že sa touto svojou definíciou nechal pri niektorých slovesách (napr. *dávám*) pomýliť.

5. BERNOLÁKOVA GRAMATIKA

Doležalova *Grammatica Slavico-Bohemica* a jej gramatická teória poskytla základ pre dielo Antona Bernoláka (1762 – 1813) *Grammatica Slavica* (Bernolák 1790), ktoré môžeme považovať za akési vyvrcholenie dobových slovakistických prác. Ako píše V. Blanár (2005, s. 143, 150), Bernolák sa pri zostavovaní svojej gramatiky oprel o živú reč vzdelancov a spisovateľov, ktorí sa „najmenej prikláňajú k češtine“. Zároveň mal po ruke vzorovú učebnicu nemčiny, Schlögelovu *Grammaticu Germanicam* (Schlögel 1787) a vtedajšie gramatiky češtiny – Doležalovu *Grammaticam Slavico-Bohemicam* (Doleschalius 1746) a Rosovu *Čechořečnost* (Rosa 1672).³⁴ V. Blanár (2005, s. 142) upozorňuje na fakt, že u Bernoláka sa „popri vedec-ky presnom citovaní použitej literatúry na mnohých miestach stretneme s doslovným preberaním formulácií i príkladov.“³⁵ Bernolák vo svojej gramatike využil Doležalovo triedenie slovies na šesť paradigiem podľa zakončenia neurčitku, ale k opisu flexie pristupuje po svojom (Blanár 2005, s. 151).

Sloveso zaberá v Bernolákovej gramatike až osemdesiat strán (Bernolák 1790, s. 72 – 152), od strany 100 však ide len o prehľad časovania jednotlivých konjugácií. Klasifikácia činného slovesa je zhodná s Doležalovou, resp. Krmanovou; *verbum activum* môže byť *singulare* alebo *frequentativum*, *singulare* delí na *perfectum* (*ofladiť*) a *imperfectum* (*písať*), *frequentativum* je uňho tiež *primum* (*trhávať*) a *secundum* (*trhávať*). Pri definovaní jednotlivých typov slovies na niektorých miestach doslovne preberá text Doležovej gramatiky (porov. Bernolák 1790, s. 73; Doleschalius 1746, s. 74), inde používa iné príklady alebo definíciu rozvíja. Pri frekventatívach, ktoré vytvára zmenou zakončenia *at'* – *áwať*, *et'/it'* – *íwať*, dopĺňa poznámku, že slovesá zakončené na *nuť*, teda dokonavé, frekventatíva nevytvárajú.

³³ K rovnakému záveru došli už Nedožerský (Nudozierinus 1603, f. 48^v) aj Krman (1704, s. 109).

³⁴ O podiele domácich gramatík v diele A. Bernoláka pozri Habovštiaková (1968).

³⁵ S rovnakým praktikami sa stretneme už u Doležala.

V poznámkach pod základným členením (Bernolák 1790, s. 74 – 75) opakuje časti z Doležala (1746, s. 76 – 77), a teda aj z Krmana (1704, s. 109 – 110), o zmene nedokonavého slovesa na dokonavé, ako aj o možnostiach tvorby frekventatív.³⁶

Na rozdiel od Doležala pracuje Bernolák so štyrmi časmi (s. 76): *praeteritum perfectum*, *praeteritum plusquamperfectum*, *praesens*, *futurum*. *Praeteritum perfectum* pri nedokonavom slovese vyjadruje dlhšie konanú a nedokončenú činnosť (*res imperfecta diutius gesta*), *chital* – *capiebat*. Naopak, ten istý čas pri dokonavom slovese vyjadruje minulú ukončenú činnosť (*actio praeterita absolutaque*), *chitil* – *coepit*. *Praeteritum plusquamperfectum* nedokonavého slovesa označuje nedokončenú činnosť v dávnej minulosti (*actio imperfecta, ut jam olim praeterita*), *chital bol* – *captaverat*. Pri dokonavom slovese ide o ukončenú činnosť, ktorá už dávno uplynula (*actio perfecta pridem praeteriisse*), *chitil bol* – *coeperat*.

Z použitých príkladov vidieť, že Bernolák do istej miery kombinuje, takpovediac varronovský, dvojčlenný vidový systém (*perfectum/imperfectum*) tak, ako ho použil Doležal, s časmi rozšírenými podľa Krmana o predminulý čas. Avšak to, čo Krman chápe ako dva samostatné časy toho istého slovesa (*plus quam imperfectum/plus quam perfectum*, resp. *futurum imperfectum/futurum perfectum*), berie Bernolák ako jeden a ten istý čas pre vidovú dvojicu *chitať* – *chitiť*. Na rozdiel od Krmana však pri latinskom preklade tvarov futúra upúšťa od priscianovskej interpretácie budúceho času ako čohosi neistého a futurálny tvar dokonavého slovesa opisuje ako istý (Bernolák 1790, s. 78): „*futurum autem verbi perfecti significat rem, quae perfecte, vel certo fiet, ut: chitím capiam*“. Navyše, pri preklade tvaru budúceho času nedokonavého slovesa si, podobne ako pri predminulom tvare, pomáha frekventatívom *captabo*.

6. ZÁVER

Na záver môžeme konštatovať, že v gramatikách pertraktovaných autorov je zjavný dominantný pohľad slovanskej vidovej kategórie, čo vidieť už na tom, ako vid opisuje Nedožerský (či dokonca ešte jeho predchodca Benešovský). Uvedomujú si, že vid v češtine, resp. slovenčine je odlišný od toho, ako chápeme aspektové javy v latinčine, a preto sa na jeho zachytenie a vyjadrenie snažia použiť iné prostriedky. Porovnávaním jednotlivých textov vidieť u autorov závislosť od gramatík svojich predchodcov, či už v použitých príkladoch a metodike, alebo v tom, ako vnímajú vid. Toto ich vnímanie sa *de facto* blíži podstate gramatickej kategórie vidu, ako sa v slovakistike vníma v súčasnosti.

Z gramatografického radu Nedožerský – Krman – Doležal – Bernolák sa najviac odchyľuje D. Krman. Štruktúra jeho práce a prístup k jednotlivým javom sú,

³⁶ Bernolák preberá (1790, s. 77) aj informáciu o absencii prítomného času dokonavých slovies tak, ako to má v texte Doležal (1746, s. 76) a pred ním Krman (1704, s. 110).

oproti jeho predchodcom či nasledovníkom, väčšmi zakotvené v antickej gramatickej tradícii. Kým Nedožerský, a jeho prostredníctvom Doležal a Bernolák, pracujú so základným delením vidu na spôsob Varrona, teda na slovesá dokonavé a nedokonavé, a až následne na nich uplatňujú jednotlivé časy, Krman sa snaží, aj keď možno menej presne, projektovať vidové chápanie do časovej postupnosti v rámci nasledovania antickej tradície. Na viacerých miestach ťuhô vidieť inšpiráciu Donatom alebo Priscianom, či už ide o základné termíny, delenie alebo definície. Akúsi ozvenu tohto antikizujúceho videnia môžeme ešte zachytiť u Bernoláka, ktorého *Gramatikou* sa zavŕšila snaha o kodifikovanie spisovnej slovenčiny, no ide len o podobnosť čisto formálnu.

Literatúra

- AERTS, S. (2018): Tense, Aspect and Aktionsart in Classical Latin: Towards a New Approach. In: *Symbolae Osloenses*, 92/1, 107 – 149.
- BERGER, T. (2019): *Slovesný vid od 16. století do národního obrození*. Dostupné na: <https://tinyurl.com/FolienLiberec> (cit. 13. 2. 2021).
- BINNIK, R. I. (ed.) (2012): *The Oxford Handbook of Tense and Aspect*. New York: Oxford University Press.
- BLANÁR, V. (2005): Nový pohľad do autorskej dielne Antona Bernoláka. In: *Slovenská reč*, 70/3, 142 – 158.
- BUZÁSSYOVÁ, Ľ. (2016): The ‚Phonetic complex‘ in Renaissance Latin Grammar: Petrus Ramus’s Dichotomies and Their Reflections in Two Vernacular Grammatical Texts. In: *Graeco-Latina Brunensia*, 21/2, 81 – 98.
- BUZÁSSYOVÁ, Ľ. (2018): Antická gramatická tradícia v gramatografii slovenskej proveniencie 17. a 18. storočia – metodologické východiská, ciele a predbežné zistenia výskumného zámeru. In: Balegová, J. – Brodňanská, E. – Šimon, F. (eds.): *Hortus Graeco-Latinus Cassoviensis II: zborník príspevkov z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 59 – 74.
- COMRIE, B. (1998): *Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ĎUROVIČ, Ľ. (2000): Pavel Doležal a jeho Grammatica Slavico-Bohemica. In: *Slovenská reč*, 65/1, 22 – 32.
- HABOVŠTIÁKOVÁ, K. (1968): *Bernolákovo jazykovedné dielo*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- HAUSER, P. (1959): Dobrovského práce o tvoření slov a domácí mluvnická tradice. In: Jedlička, A. (ed.): *Studie o jazyce a literatuře národního obrození*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 28 – 54.
- HENDRICH, J. (1930): Pierre de la Ramée a gramatika Vavřince Benedikta z Nedožer. In: *Bratislava*, 4/2 – 3, 365 – 370.
- JÓNA, E. (1978): Pavel Doležal a jeho gramatika. In: *Slovenská reč*, 43/5, 257 – 266.
- KOPEČNÝ, F. (1973): Vid ve starých českých mluvnicích (od Dobrovského). In: *Listy filologické*, 96/1, 28 – 37.
- KOUPIL, O. (2015): *Gramatykáři: gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533 – 1672*. Praha: Karolinum.
- KRÁL, J. (1893): O prosodii české. In: *Listy filologické*, 20/1 – 2, 1 – 35.

- LÁBAJ, I. (2013): K otázkam vidu v latinčine. In: Škoviera, D. – Sipekiová, N. (eds.): *Sambucus IX: práce z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 15 – 25.
- MAJTÁN, M. (1998): Slovenčina v Krmanovej gramatike z roku 1704. In: *Slovenská reč*, 63/3, 167 – 172.
- NOVÁK, J. V. (1888): O gramatice české M. Vavřince Benedikta z Nudožer (vyd. r. 1603). In: *Časopis Musea království Českého*, 62, 360 – 369.
- NOVOTNÝ, F. (1955): *Historická mluvnice latinského jazyka: Svazek druhý. Skladba – nauka o slohu – přehled dějin latinského jazyka*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- OUTRATA, F. (2002): Vavřinec Benedikt Nudožerský jako typ humanistického vzdělance. In: *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 42/1 – 2, 59 – 74.
- SOKOLOVÁ, M. (2009): Verbální aspekt v slovenčine – bilancia doterajšieho výskumu. In: Ivanová, M. (ed.): *Aspektuálnosť a modálnosť v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 6 – 21.
- SPEVAK, O. (2016): Some Remarks on Grammatical Aspect in Latin. In: *Philologia Classica*, 11/2, 282 – 288.
- VANÍKOVÁ, M. (2019): *Prefix ex- u latinských sloves a jeho aspektová funkce*. [Dizertačná práca.] Univerzita Karlova. Dostupné na: <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/113961/140079955.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (cit. 21. 2. 2023).
- VEČERKA, R. (2007): Mluvnictví do konce druhé světové války 1945. In: Pleskalová, J. – Karlík, P. – Krčmová, M. – Večerka, R. (eds.): *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Praha: Academia, 11 – 62.
- VESELÝ, L. (2011): O vidu slovesa soustředit se. Příspěvek k otázce jazykové správnosti. In: *Naše řeč*, 94/3, 134 – 141.
- VINTR, J. (1997): České gramatické myšlení v XVII. století. In: *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 43, 219 – 231.

Pramene

- ALVARUS, E. (1598): *De institutione grammaticae libri III, locupletati et scholiis nuper aucti et recogniti*. Pragae: Ex typographia Wenceslai Marini.
- ALVARUS, E. (1683): *Principia seu rudimenta grammatices. Ex Institutionibus Emmanuelis Alvari Societatis Jesu, in usum studere incipientium excerpta*. Pragae: Typis Universitatis Carolo-Ferdinandae.
- BENESOVINUS, M. (1577): *Grammatica Bohemica, studiosis eius linguae utilissima*. Pragae: Apud Divum Iacobum.
- BERNOLÁK, A. (1790): *Grammatica Slavica auctore Antonio Bernolák ad systema scholarum nationalium in dittonibus Caesareo-Regiis introductum accomodata*. Posonii: Impensis Ioannis Michaelis Landerer.
- DOLESCHALIUS, P. (1746): *Grammatica Slavico-Bohemica, in qua, praeter alia, ratio accuratae scriptionis et flexionis, quae in hac lingua magnis difficultatibus laborat, ex genuinis fundamentis, demonstratur*. Posonii: Typis Royerianis.
- KEIL, H. (ed.) (1855): *Grammatici Latini. Vol. II: Prisciani Institutionum Grammaticarum Libri I – XII*. Lipsiae: Teubner.
- KEIL, H. (ed.) (1864): *Grammatici Latini. Vol. IV: Probi, Donati, Servii, qui feruntur de arte grammatica libri*. Leipzig: Teubner.
- KRMAN, D. ml. (1704): [Grammatica Slavico-Bohemica]. [s. l.]: [s. e.].
- KRMAN, D. ml. (1729): *Rudimenta grammaticae Slavo-Bohemicae, quibus literarum effectiones recte legendi et scribendi ratio, declinationes et coniugationes ... a Daniel Krmano ...* [s. l.]: [s. e.].
- MASNICIUS, T. (1696): *Zpráva písma slowenského, gak se ma dobře psati, čjsti y tisknauti. Sebraná a na swetlo wydaná od Tobiásse Masnicyusa léta 1696*. Levoča: Samuel Brewer.

- MELANCHTHON, P. (1560): *Grammatica Philippi Melanchthonis Latina, iam denuo recognita et plerisque in locis locupletata et auctoris voluntate edita*. Olomuncii: In officina Ioannis Guntheri.
- MELANCHTHON, P. (1594): *Compendium praeceptionum grammaticarum Philippi Melanchthonis: in usum scholae Gorlicensis*. Pragae: Typis Otthmariensis.
- [MELANCHTHON, P. – RAMUS, P.] (1596): *Grammatica Latina Philippo-Ramea: ad faciliorem puerorum captum perspicua methodo breviter confromata et duobus libris distincta*. Sigenae Nasso-viorum: Excudebat Christophorus Corvinus.
- NUDOZIERINUS, L. B. (1603): *Grammaticae Bohemicae ad leges naturalis methodi conformatae et notis numerisque illustratae ac distinctae libri duo*. Auctore M. Laurentio Benedicto Nudozierino, scholae Teuto-Brodensis rectore. Pragae: Ex officina Othmariana.
- RAMUS, P. (1559): *P. Rami, regii eloquentiae et philosophiae professoris, grammaticae libri quattuor*. Parisiis: Apud Andream Wechelum.
- RHENIUS, J. ([1618]): *Compendium Latinae grammaticae pro discentibus scriptum, et nunc post accuratas censuras academiarum et scholarum illustrium postremo recognitum atque sublatis omnibus mendis typographicis editum a M. Johanne Rhenio*. Stetini: Typis et sumptibus Samuelis Höpfneri.
- ROSA, W. J. (1672): *Čechořečnost, seu Grammatica linguae Bohemicae quattuor partibus, orthographia, ethymologia, syntaxi et prosodia constans*. Micro-Pragae: Typis Joannis Arnolti a Dobroslavina.
- ROSA, W. J. (1983): *Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae*. Ed. J. Marvan. Trans. G. Betts. München: Verlag Otto Sagner.
- ROSA, W. J. (1991): *Czech Grammar (Čechořečnost) 1672*. 2. vyd. Ed. J. Marvan. Trans. G. Betts. Prague: Porta.
- SCHLÖGEL, F. A. (1787): *Grammatica Germanica cum institutione emendata linguae Germanicae: in usum ditionum Caes. Regiarum praescripta congruens, variis regulis, adnotationibus atque exemplis aucta*. Posonii: Apud Aloysium Doll et Schwaiger.
- VARRO, M. Terentius (2019): *De lingua Latina. Volume I: Introduction, Text, and Translation*. Ed. W. D. C. De Melo. Oxford: Oxford University Press.

Ivan Lábaj

Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta

Gondova 2, 811 02 Bratislava

E-mail: ivan.labaj@uniba.sk

ORCID: 0009-0003-0192-140X

„TOMÁŠIKU! – TVOJE SLOVÁ NIKDY NEPOMINÚ...“ HYMNICKÁ PIESEŇ *HEJ, SLOVÁCI!* V NIEKOĽKÝCH OBRAZOCH

Mira Nábělková

NÁBĚLKOVÁ, M. (2024): “Tomášik! – Your Words Will Never Die...” Anthemic Song *Hey, Slovaks!* in Several Reflexions. In: *Slovenská reč*, 89/1, 111 – 155.

Abstract: The study is devoted to Samo Tomášik’s national anthemic song *Hej, Slováci!* [Hey, Slovaks!] with the aim to commemorate the 190th anniversary of its birth and ensuing specific existence, with the special focus on its manifold text variations, translations, adaptations and various multigenre intertextual song references of different times. It presents the manuscript of the Tomášik’s text, first publication and the further life of the Slovak song *Hej, Slováci!* and its Czech adaptation addressing wider ethnic entity *Hej Slované!* [Hey, Slavs!] in the Slovak and Czech national cultural environment. Particular textological attention is focused on the comparison of salient characteristics of Tomášik’s text in its original Slovakized Czech version, literary Slovak version and the Czech adaptation. The core of the study focused on the linguistic peculiarities of the Tomášik’s song is framed by a “poetic echo“ of its literary evocation in the poetry of P. O. Hviezdoslav and other Slovak and Czech poets dedicated to the author and his anthemic song, being the evidence of its place in broad social consciousness and in the same time strengthening and fixating it as a living part of cultural memory.

Keywords: Samo Tomášik, cultural memory, anthem, *Hej, Slováci!* (Hey, Slovaks!), Czech-Slovak relations, *Hej, Slované!* (Hey, Slavs!), text variation, translation and adaptation, literary evocation.

Článok v skratke:

- Aké bolo a je miesto hymnickej piesne Sama Tomášika *Hej, Slováci!* v slovenskej a slovenskej kultúrnej pamäti? Čo si možno a treba pripomenúť a na čo sa v jazykovednom pohľade sústrediť pri jej 190. výročí?
- Aká bola jej bezmála dvestoročná púť po slovenskom, českom a širšom slovanskom svete? V akej podobe bola prvý raz publikovaná a čo možno vidieť z jazykového hľadiska pri porovnaní autorského rukopisu, prvých publikácií a ďalšieho textového života básne/piesne? Kedy a kde sa objavila v českej adaptácii *Hej, Slované!*?
- Ktoré špecifické slovackizmy charakterizujú Tomášikov text písaný v autorovej slovenskej češtine? Aké textové, jazykové variácie vystupujú pri slovenskej piesni *Hej, Slováci!* a českej piesni *Hej, Slované!* vo vývinovom textologickom pohľade a čo predstavuje najzaujímavejšie jazykové osobitosti v slovensko-českom porovnaní?
- Ako sa váha Tomášikovho hymnického spevu s vyspievanou úctou a láskou k životu jazyka a národa premietla do poetických evokácií piesne a jej autora v básňach P. O. Hviezdoslava, M. Rázusa či A. Heyduka a ako sa pieseň alebo jej fragmenty v priebehu času v intertextovom prepojení vynárali a vynárajú v textoch rozličných druhov?

1. ÚVOD

Cítat *Tomášiku!* – *tvoje slová nikdy nepominú...* je prvým veršom básne Pavla Országha Hviezdoslava uverejnenej v časopise Zlatá Praha pri nedeľnom stoťom výročí narodenia Sama Tomášika (Hviezdoslav 1912/1913). Tomášika v nej Hviezdoslav pri jubileu oslovoval predovšetkým ako autora slovenskej a všeslovanskej hymnickej piesne.

Perspektíva výročí vôbec, nielen storočníc, bola a je schodnou prístupovou cestou k významným spoločenským javom, k osobnostiam kultúry, k ich tvorbe. Samovi Tomášikovi sa ešte v r. 1884 pošťastilo dožiť – vari ako nikomu inému – širokého národného aj medzinárodného oslavného pripomínania päťdesiateho výročia zrodu jeho najznámejšieho a najpôsobivejšieho diela, básne, ktorá sa zrodila ako pieseň.¹ Hviezdoslav básnickou zvesťou o nepominuteľnosti Tomášikovho spevu vyzdvihol súčasne váhu jeho trvalého posolstva vo vzťahu k jazyku.²

Výročie je aj za týmto prístupom k téme postavenia a významu básne/piesne *Hej, Slováci!* (v jej rozličných textových modifikáciách) v slovenskom a slovanstvom kultúrnom prostredí a v kultúrnej pamäti.³ V roku 2024 sa napĺňa 190 rokov odvtedy, čo dvadsaťjedenročný mladý muž – cestou na štúdiá do Nemecka – pohnutý okolnosťami napísal v Prahe na sklonku roku 1834 verše, ktoré skoro a nadlho zaujali význačné miesto medzi slovenskými a českými národnými hymnami, rozšírili sa do celého slovanského sveta a bolo im v priebehu času (nielen pri okrúhlych výročiach, no najmä pri nich) venovaných veľa závažných odborných aj krásnych básnických či prozaických slov. Rada by som svojím textom niečo sprítomniť aj niečím novo uvideným prispieť do obrazu slovensko-slovanskej hymny a jej autora. V r. 2023 sa naplnilo 210 rokov od narodenia Sama Tomášika – desiatimi rokmi sme sa tak v čase vzdialili od okrúhleho 200. výročia autora, no a ešte desať rokov chýba

¹ Pri výročí piesne *Hej, Slováci!* Tomášik napísal aj predniesol viacero textov spresňujúcich okolnosti jej pozoruhodného zrodu a života, ktoré boli následne reprodukované, predstavené a citované v publikáciách iných autorov. V tomášikovskej literatúre sa objavilo aj priliehavé binárne pomenovanie *báseň/pieseň* – Ján Jankovič ho využíva v zásadnej štúdiu *Adaptabilita poézie hviezdneho obdobia* sledujúcej jej vznik a prienik do slovanského sveta (Jankovič 2008a; štúdiu autor predstavil na 14. medzinárodnom zjazde slavistov na Ochride).

² Tomášikov hymnický spev, z ktorého sa kontinuálne vynára nosný fragment *dar jazyka* spolu s oporným *slovenská reč žije a žije s ňou aj duch slovenský*, predstavuje ako kulturéma – pri vzájomnej previazanosti jazyka a národa – súčasť slovenskej kultúrnej identity, jej formovania a udržiavania. Hymnická pieseň sa v priebehu času podieľala na napĺňaní národotvornej aj národozáchovnej, národoidentifikačnej aj národoreprezentatívnej funkcie v slovenskom (pri adaptáciách i širokom slovanskom) kultúrnom priestore.

³ Nedá sa neuznať oprávnenosť nábádania, aby sa pozornosť významným udalostiam, inštitúciám, postavám či dielam s uchopiteľným dátumom zrodu neobmedzovala (najmä či len) na čas výročí, treba však súčasne priznať aj význam výročných pripomínaní pri utváraní rytmu pulzovania kultúrnej (spoločenskej i individuálnej) pamäti, s prínosom aktuálnych, prehľbených aj inovovaných pohľadov v tom ktorom čase. Aktualizované pohľady sú súčasne aj príležitosťou oživiť, sprítomniť mnohé z toho, čo priniesli minulé prístavenia, ako to predpokladá kontinuálne rozvíjanie široko chápaného kultúrneho života spoločnosti. K téme pripomínaní a osláv pozri napr. Kodajová 2009; Hučková 2017; Kušniráková et al. 2012; k širšiemu kontextu hymnických piesní v komplexe vývinu národných symbolov Škvarna 2002, 2004; porov. Hroch 1999, 2009.

k 200. výročiu piesne, ktorá je s jeho menom najtesnejšie spätá. Osobná emblematickosť hymnickej piesne s jej všeslovanským rozmerom, vyzdvihnutá v Hviezdoslavovej básni, je prítomná aj v našom čase, ako to vidno napr. v názvoch pripomínaní Tomášikovho osobného jubilea – *210. výročie narodenia autora všeslovanskej hymny* (Chmelár 2023), *Hymna všetkých Slovanov* (Bábik 2009, 2023).

K motívom „cesty výročí“ sa pri písaní tohto textu pripája skutočnosť, že prvotným impulzom pohľadu na život Tomášikovej piesne *Hej, Slováci!* nielen v slovenskom, česko-slovenskom, no aj (zo širšieho slovanského osobitne) južnoslovanskom svete, bolo mi vlnajšie 70. výročie univerzitnej slovakistiky v Srbsku. V južnoslovanskom prostredí možno život hymnickej piesne sledovať vo viacerých jazykových podobách aj vo viacerých etnokultúrnych spoločenstvách – rozličné dávnejšie preklady a adaptácie do južnoslovanských jazykov vykryštalizovali do štátnej hymny (viacerých štátnych podôb) Juhoslávie v istom časovom úseku 20. storočia. Treba tu však poukázať aj na jednu z pozoruhodných osobitostí života piesne vo viacerých paralelných podobách rozličného času – na jej súbežnú „slovenskú prítomnosť“ u dolnozemskej Slovákov v ich širokom spoločenskom spektre a životne dôležitých (osobitne v 19. storočí s presahom do ďalšieho času) dolnozemsko-hornozemských slovenských vzťahoch.⁴

Zásadný kultúrny význam Tomášikovej básne/piesne, špecifické okolnosti jej zrodu, textové osobitosti, medziliterárne vzťahy, postavenie nielen národnej, no aj štátnej hymny viacerých spoločenstiev v rozličných časových úsekoch jej bezmála dvestoročnej existencie podnietili vznik bohatej literatúry, s komplexnejším pohľadom na autora a jeho dielo či s užším zacielením na pieseň a rozličné aspekty jej spoločenského bytia, v tom i na problematiku zákazov publikovania a spevu aj perzekúciu kultúrnych dejateľov, politikov, študentov.⁵ Ako osobitý národný a nadnárodný lingvokultúrny fenomén priťahuje a zasluhuje Tomášikova hymnická skladba inovovanú pozornosť aj v našom čase. Ambíciou tohto textu je „v niekoľkých obrazoch“, pri koncentrácii najmä na obdobie prvých 100 rokov a s využitím textových dokumentov rozličného druhu, priblížiť jej vznik a prvé autorské textové varianty, rané publikácie, niektoré osobitosti slovenského a českého textu v ich premenlivej tlačenej podobe a – priebežne – poukázať na kontinuálnu prítomnosť Tomášikovej

⁴ To, že tieto vzájomné vzťahy by si boli zasluhovali a aj si zasluhujú viac pozornosti prízvukoval pred niekoľkými rokmi Michal Babiak (2018); sústredenejšia pozornosť sa im v tomto čase venuje v Ústave slovenskej literatúry SAV (Hučková 2013, 2023).

⁵ Ako základnú referenčnú publikáciu o živote a tvorbe Sama Tomášika treba predovšetkým uviesť komplexnú monografiu *Samo Tomášik vo svetle svojej doby* Bedřicha Heckela (1881), Tomášikovej básni/piesni sa v širokom zábere aj s bohatými odkazmi na sekundárnu literatúru venoval J. Jankovič v už spomenutej štúdii aj v rovnomennej dvojazyčnej slovensko-chorvátskej monografii (Jankovič 2008a, 2008b; porov. pozn. 1 a 19). Z rozsiahlejších textov prvej polovice 20. storočia možno spomenúť práce Aloisa Kolíska a Alberta Pražáka (Kolisek 1928, 1929; Pražák 1912/1913, 1934), k špecifickej téme perzekúcie slovenských hymnických spevov napr. Potůček 1999.

básne/piesne v spoločenskom živote a kultúrnej pamäti prostredníctvom intertextových (aj intersemiotických) odkazov. Báseň sa v tomto jubilejnom pristavení vynorí – tak ako žila a žije – v rozličných modifikáciách, variantoch, adaptáciách či odkazoch. Ako text, ku ktorému sa pri porovnaní možno vzťahovať, uvádzam jej súčasnú ustálenú podobu podľa *Spevníka hymnických piesní* (Banáry 1990a):⁶

Samo Tomášik
Hej, Slováci!⁷

Hej, Slováci! ešte naša slovenská reč žije,
dokiaľ naše verné srdce za náš národ bije;
žije, žije duch slovenský, bude žiť na veky,
hrom a peklo! márne vaše proti nám sú vzteky!

Jazyka dar zveril nám Boh, Boh náš hromovládny,
nesmie nám ho teda vyrvať na tom svete žiadny:
i nechže je koľko ľudí, toľko čertov v svete,
Boh je s nami, kto proti nám, toho parom zmetie.

I nechže sa aj nad nami hrozná búra vznesie,
skala puká, dub sa láme a zem nech sa trasie:
My stojíme stále pevne, ako múry hradné
– čierna zem pohltí toho, kto odstúpi zradne!

(1) Pieseň *Hej, Slováci!* v Banáryho *Spevníku hymnických piesní* (1990a)

Česká (vznikom vlastne moravská) adaptácia piesne sa zmenou *Hej, Slováci!* na *Hej, Slované!* odpútala od slovenskosti a novou všeslovanskou orientáciou konvenovala českému dobovému vnímaniu do takej miery, že sa v tejto podobe nadlho stala súputníčkou svojej vrstovníčky, českej hymnickej piesne *Kde domov můj?*,

⁶ Tomášikovou piesňou sa muzikológ Boris Banáry zaoberal vo viacerých dielach – súbežne s vydaním *Spevníka* (spevníčka 18 notovaných hymnických piesní) vyšla monografia *Slovenské národné obrodenie v hudbe* (1990b), o rok skôr štúdia *Zhudoobené básne Sama Tomášika* s osobitnou pozornosťou venovanou Tomášikovej najvýznamnejšej hymnickej piesni (Banáry 1989). Stojí za to ešte spomenúť, že v Banáryho *Spevníku hymnických piesní* po trojici najvýznamnejších národných hymnických spevov *Nad Tatrou sa blýska, Hej, Slováci!* a *Kto za pravdu horí* nasledujú ešte dve Tomášikove piesne *Kolo Tatier čierňava* a *Hej, pod Kriváňom*.

⁷ Názov Tomášikovej hymnickej piesne sa v textoch, kde sa o nej hovorí, uvádza raz s výkričníkom ako *Hej, Slováci!*, inokedy ako *Hej, Slováci* bez neho. Vzhľadom na to, že pomenovanie má – tak ako je to aj v incipite básne/piesne – charakter oslovenia, pridžiam sa podoby s výkričníkom (tak Banáry 1990a; Rezník 1990; Bánik 2009 a i.).

s ktorou sa takmer odrazu v Prahe zrodila.⁸ Vyvinula sa pritom neobyčajná situácia, keď Tomášikovej piesni napísanej v jeho slovenskej češtine je v čisto jazykovej rovine vlastne bližšia česká verzia piesne než slovenská v tej podobe, v akej spontánne už skoro začala žiť v slovenskom prostredí. Česká verzia sa však Tomášikovmu originálu vzdialila nielen najvýraznejšou zmenou *Hej, Slováci!* – *Hej, Slované!* s ďalšími zodpovedajúcimi modifikáciami (*řeč slovenská* – *řeč slovanská*, *slovenský duch* – *slovanský duch*). V rovine textových lingvoreálií je osobitne hodna bližšej pozornosti zmena *Parom* – *Perun*, porovnanie odhalí aj ďalšie jazykové odlišnosti, pričom viaceré zaujímavé lexikálne, morfológické, syntakticko-pragmatické (v tom i interpunkčné) javy vystúpia pri sledovaní vývinovej variability textov.

Referenčný slovenský text piesne *Hej, Slováci!* (1) možno porovnávať s českým *Hej, Slované!* (2).

Hej, Slované!

Hej, Slované!, ještě naše slovanská řeč žije,
dokud naše věrné srdce pro náš národ bije.
Žije, žije duch slovanský, bude žít na věky.
Hrom a peklo, marné vaše proti nám jsou vzteky.

Jazyka dar svěřil nám Bůh, Bůh náš hromovládný.
Nesmí nám ho tedy vyrvat na tom světě žádný.
I nechať je tolik lidí, kolik čertů v světě.
Bůh je s námi, kdo proti nám, toho Perun smete.

I nechať se též nad námi, hrozná bouře vznese.
Skála puká, dub se láme. Země ať se třese!
My stojíme stále pevně, jako stěny hradné.
Černá zem pohltí toho, kdo odstoupí zrádně.

(2) Pieseň *Hej, Slované!* v publikácii *Osvobozené mládeži! Rodinná čítanka vlastenecká pro československé domácnosti* (Horčička 1920)

⁸ Porovnávací pohľad na obidve – v českom prostredí funkčne komplementárne – hymnické piesne ponúkol Josef Václav Šmejkal v knihe *Píseň písni národu českého*, písanej k stému výročiu českej hymny *Kde domov můj?*. Po citáte z Tomášikových spomienok na zrod piesne J. V. Šmejkal o hymne *Hej, Slované!* hovorí: „[...] to je slovanská Marseillaise, bojovná hymna slovanského rodu. Spolu s písni Tylovou a Škroupovou nás povzbuzovala k odvaze a vytrvalosti v těžkých dobách, hřměla v historických chvílích, dovedla a dovede doposud rozproudit krev v žilách a pozvednouti hlavy. Slaví tohoto roku 1934 sté výročí, jako píseň *Kde domov můj?*“. Avšak – jaký rozdíl je mezi nimi! Zatím co Škroup komponoval na prostě, nevýbojná slova svůj tesklivý nápev, [...] Slovák Tomášik psal své sloky ve vzdorné náladě, vdechl do nich revolučního ducha a víru v budoucnost, v lepší budoucnost všech ratolestí slovanské lípy. A hlavou táhla mu pochodová píseň polských legionů Dąbrowskiho“ (Šmejkal 1935, s. 40).

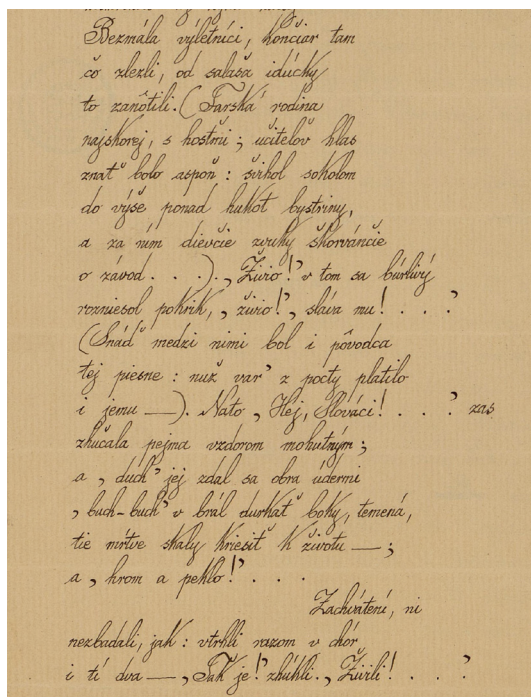
2. HVIEZDOSLAVOVSKÁ INTRODUKCIA

Hviezdoslavova báseň k storočnici Sama Tomášika, kde po mene sprítomňuje a vokatívom apostrofuje autora slávnej hymnickej piesne, prorokujúc nepominuteľnosť, nezanikavosť jeho slov v širokom slovanskom priestore,⁹ je len jednou (prítom ani prvou ani poslednou) z viacerých príležitostných básní P. O. Hviezdoslava venovaných Tomášikovej hymnickej piesni. No hymna *Hej, Slováci!* vystupuje aj mimo „príležitostných/výročných básní“ na rozličných miestach jeho diela. Pri začlenení do širšieho celku ju v intertextovom odkaze stretneme napr. v texte eposu *Gábor Vlkolinský* – poetický náznak jej prítomnosti v slovenskej spoločnosti prostredníctvom citátu oslovenia ako úvodnej časti incipitu (zhodnej s názvom piesne), fragmentu „duch“ z verša *žije, žije duch slovenský* i časti posledného verša, umiestnil Hviezdoslav do spevu v prírodnej scenérii: *Zatým „Hej, Slováci!...“ zas / zhučala pejma vzdorom mohutným, / a „duch“ jej zdal sa obra údermi / „buch-buch“ v brál / durkať boky, temená, / tie mŕtve skaly kriesiť k životu – a „hrom a peklo!“ [...] // Zachvátení, ni / nezbádali, jak vtrhli razom v chór / i tí dva — „Tak je!“ zhúkli. „Živilí!...“*¹⁰ Ukazuje sa, že v poetickej scéne s Ezechom a Pavlom (Gáborovým bratom) Hviezdoslav do intertextového „obrazu spevu“ emblematických piesní vložil odkaz na spoločné podujatia národovcov s vlasteneckými spevmi v prírode (*bezmála výletníci, končiar tam čo zliezli*) – možno aj na symbolický memorandový výstup na Kriváň.¹¹

⁹ Prvá strofa Hviezdoslavovej básne v úplnosti znie: *Tomášiku! – tvoje slová nikdy nepominú: / búrkou v čase, po priestore privalom sa šinú, / vzduch slavianský zvoní nimi, slavianské ich hory / ohlašujú, milliónov opakujú sbory! [...] Dialogickosť navodenú prvým veršom básne Hviezdoslav ani ďalej neopúšťa, aj oslovenie ešte opakuje v závere poslednej strofy: Tak, kde púšť prv, chlad cudzoty, / cintor s trúchnou-pliesňou, / jaro žitia svitlo, zkvitlo, zplesalo: i piesňou / sláviť bude, lúcom zlátiť, venčiť ako kvieťa / tvoje meno, Tomášiku, do skonania sveta. (Citácie uvádzam tu i ďalej v jazykovej podobe podľa citovaného zdroja.)*

¹⁰ Treba aspoň – hoci bez podrobnejšej analýzy – doplniť celkový obraz predstavený Hviezdoslavom. Pieseň *Hej, Slováci!* zaznela „zatým“, čo bola sa už priestorom niesla iná hymnická pieseň. Aj pri nej Hviezdoslav využil intertextovú fragmentárnosť v budovaní plastickeho dynamického obrazu: [...] až z plna duše spustil: „Nad Tatrou / sa blýska...“ Sotva vyrazil však, že / „nebojme –“, „Nie ver!“ zvolal u boku / mu Ezech. Zvítali sa srdečne, / preds' kamaráti tiež raz od mala – / No pár slov len čo zamenili: vtom / zas sponad nich, as' smerom od „Studieň“ / (kde salaš stál; i lenže fujara / čo zmlkla), jak by pokračovaním / spev, „Ešte jedle rastú...“ zhlaholil / lahodou zvláštnou, valným roztokom. / I načúvali oba s citom, zrak / vhor obrátený k horám vzrušeným. / A bujará tá pieseň zunela / s'ta prška v máji, dúhou pretkatá.

¹¹ Porov. opis Daniela Bacháta *Výlet na Kriváň* v r. 1861 aj so zachytením spevov: [...] nezúfaj rod môj! Hrmí síce zo všetkých strán na teba, ako na ten náš Kriváň, ale tá ako ten nikdy – neohluší. [...] Ty vždy trváš a sa zmáhaš, neohrožene si národniú pieseň spievajúc: / „Hej Slováci! ešte naša / Slovenská reč žije! / My stojíme stále, pevne, / Jako mýry hradné!“ [...] Po chvíli sme len dľa starého praobyčaja nakládli ohník, a spievali okolo neho naše hromovité piesne: / „Hej Slováci, ešte naša!“ / „Nad Tatrou sa blýska!“ / „Kto za pravdu horí!“ / „Slovenčina moja!“ / atď. atď. atď. – strielali a hromovite volali na slávu Slaviansva a Slovenstva, a zvlášte memorandum a Okolia jeho. (Bachát 1870, s. 324 – 325). O časovom lokalizovaní vlkolinských eposov do konca päťdesiatych, začiatku šesťdesiatych rokov 19.

(3) Pieseň *Hej, Slováci!* v rukopise Hviezdoslavovho eposu *Gábor Vtkolinský* (1897 – 1899)

V istom protiklade k náznakovému stvárneniu voľného, slobodného spevu piesne *Hej, Slováci* spolu s ďalšími národnými piesňami v prírodnom priestore možno vnímať jej komplexnejší obraz v básni *Päťdesiat rokov*, ktorú Hviezdoslav publikoval v Národných novinách v roku 1884 – ako oslavu 50. výročia vzniku hymnického spevu, čo *všeslavianskym vzbúrili oceánom* (Hviezdoslav 1884, s. 1). Naznačenie času a obraz zrodu podávajú úvodné verše: *Päťdesiat rokov: čo spev „Hej, Slováci!“ / sa*

storočia pozri Votruba (1954, s. 106). Spoločenské podujatia so spevmi, v tom aj symbolické výstupy na emblematické vrchy, osobitne na Kriváň, ktoré sa vnímali ako národné manifestácie, predstavovali v 19. storočí významnú súčasť procesu budovania a upevňovania národnej identity (porov. Škvarna 2002, 2004). Pri memorandovom výstupe vidno spolupôsobenie viacerých národných symbolov – spevu hymnických piesní v sakrálné vnímanej tatranskej krajine s Kriváňom ako národným emblémom, s novým „územným motívom“ – slovenským Okolím ako politickým konceptom teritoriálneho vymedzenia autonómneho slovenského územia, aj prítomnosťou Štefana Marka Daxnera, nielen ako organizátora výstupu, no predovšetkým ako vedúcej postavy memorandového národného pohybu. K vynárajému motívu memoranda a Okolia u Sama Tomášika pozri pozn. 17. V poslednom čase sa otázka festivalit rozličného času stáva predmetom odbornej pozornosti – k memorandovým slávnostiam pozri napr. štúdiu *K spomienkovým slávnostiam na memorandové zhromaždenie uskutočňovaným v 60. – 70. rokoch 19. storočia* (Vetráková 2012; širšie Kušniráková a kol. 2012).

zrodil zrním v duši básnika, / jak perla v mori pri tajnej vln práci [...]. Báseň, ktorú si v tom čase 71-ročný Tomášik mohol ešte prečítať, v niekoľkých po sebe idúcich strofách prináša pôsobivú permutáciu motívu stálej životnosti Tomášikovho spevu: *A zvoní... posiaľ! Zvoní neztlumený! [...] A búri... posiaľ! búri neustále! [...] A plaje posiaľ! zhrieva tu, tam, všade!* Hviezdoslav však do básne vložil aj špecifický problematizujúci, tenzívny moment, aktuálny v danom čase a (v inej situácii) aktuálny aj dnes. V uvedenej triáde veršov má každý relativizujúce pokračovanie – predstavenie možnosti, že by spev znieť prestal. Obrazy situácie, keď by spev ustal, predsa však napokon sprevádza trojnásobným detenzívnym „nič to!": *A zvoní... posiaľ! Zvoní neztlumený! / a bársby vyznel v tomto okamžení: / nič to! [...] A búri... posiaľ! búri neustále! / A bársby usnul na zámorskej skale: / nič to! [...] A plaje posiaľ! zhrieva tu, tam, všade! / A bársby zhasnul kedys' na západe: / nič to! [...]* Také videnie Hviezdoslav ponúka svojou básňou – nič to, ak by tohto nášho spevu viac nebolo – ako pieseň znie predsa reč materií, vrie aj tak „ozon jeho melódie“ a žije už duch (aj piesňou) k sláve odchovaný. Ak by spevu nebolo – no on predsa znie stále. V závere básne, s využitím intertextového odkazu, predstavuje Hviezdoslav Tomášikov spev ako záruku lepšej – ubránenej – budúcnosti: *Spev: hučí, učí, ručí na vek-veky: / „pramarné vaše proti nám sú vzteky!“*¹² Ak Hviezdoslav v oslavnej básni súčasne s predstavením jubilujúcej piesne *Hej, Slováci!* ako budúcnostnej zábezpeky opakovane vyzdvihuje motív možného „doznenia spevu“, premieta sa do toho aktuálna dobová slovenská spoločensko-politická situácia poslednej štvrtiny 19. storočia, po zatvorení Matice slovenskej a slovenských gymnázií, ktorú – až do vzniku ČSR – charakterizovalo aj prenasledovanie spevu hymnických piesní.

2.1. LEXIKÁLNA DIGRESIA – OZON

V Hviezdoslavovej básni venovanej hymne *Hej, Slováci!* priťahuje (o. i.) pozornosť slovo ozon vo veršoch: *A búri ... posiaľ, búri neustále! / A bársby usnul na zámorskej skale: / nič to! Vrie ozon jeho melódie / od srdca k srdcu, čo za národ bije!*¹³ Podobá slova spolu s kontextom využitia napovedajú, že ide o agnonymum, slovo, ktoré nie

¹² Priame intertextové zapojenie Tomášikových slov a veršov vidíme aj u iných autorov jubilejných oslavných textov a básní, v ich pôvodnom českom znení napr. u Rudolfa Pokorného: *Padesát let přeletělo, / Slovan stojí pevně, / stojí jako mury hradné / v škůdce hřímá hněvně: / Jazyka dar svěřil nám Bůh, / Bůh náš hromovládny, / nesmí nám ho tedy vyrvat / na tom světě žádný* (cit. podľa Kolísek 1928, s. 488 – 489) či u Adolfa Heyduka: *[...] necht' zuří živlové i vrahů tiseň, / svou Slovan věčně zpívat' bude píseň, / hrom a peklo, marné vaše proti nám jsou vzteky!* (Heyduk 1885/1886, s. 7).

¹³ V tejto jazykovej podobe, čiastočne odlišnej od textu publikovaného r. 1884 v Národných novinách, prišla báseň k čitateľom v knihe Hviezdoslavových básní *Odkazy*, ktorá vyšla ako prvý zväzok Hviezdoslavovej knižnice (v prvom vydaní r. 1949 a ďalších bezprostredne potom r. 1950, 1951 – v desaťtisícových nákladoch). Žiaľ aj s niektorými chybami – napr. namiesto pôvodného *My Kollára, my dali Šafárika*, / *my vzájomnosti vatru rozžali*; / *i náš je spev [...]* knihou sa rozšírila ničím nevyprovokovaná modifikácia *My Kollára, my dali Šafárika*, / *vy vzájomnosti vatru rozžali*; / *i náš je spev [...]*, na čo nám prichodí nazerať inak než na edičné chyby vyplývajúce z osobitostí Hviezdoslavovho slovníka.

je „všeobecne známe“¹⁴ – v našom čase sa s ním nestretávame a nenájdeme ho ani v súčasných slovníkoch. Nejde však ani o hviezdoslavizmus, ako by sme sa mohli nazdať. Autor ho použil v dobovo frekventovanom význame ,ohlas, ozvena, echo‘, ktorý vo vzťahu k hymnickej piesni *Hej, Slováci!* vystupuje napr. aj vo vyjadrení Viliama Paulinyho-Tótha: *Toto je tá pieseň, na jejžto hlasy jak na ozon trúby archaniela oživaly zdrnelé kosti synov slavianských* (Podol'ský 1863, s. 251). Význam, ktorý sa dá identifikovať v textových dokladoch rozličných iných autorov nebol však predsa ani v danom čase známy všeobecne, ako to dokladá dobová potreba výkladu.¹⁵

Vysvetlenie slova bolo na dvoch miestach začlenené aj do sprievodných edičných textov výberu Hviezdoslavových básní *Odkazy* (1949) – ako výklad zodpovedajúceho fragmentu „*Ozon jeho melódie*: ozvena, ohlas piesne *Hej, Slováci!*“ v *Poznámkach* spracovaných Františkom Votrubom (s. 190) aj ako vysvetlenie výkladovým synonymom *ozon* = ozvena v *Slovníčku* spracovanom Martou Marsinovou (M. M., s. 209; zachytené je tu aj adjektívum *ozonný* = ozvenný, znejúci ozvenou).¹⁶ Teda tak pri 50. výročí písal Hviezdoslav o násobenom echu Tomášikovho spevu, literárne pritom fixujúc život zriedkavejšieho slova: *Vrie ozon jeho melódie / od srdca k srdcu, čo za národ bije!*

2.2. ZVRTLA DOBA

Tretia z Hviezdoslavových „tomášikovských básní“ je spätá s udalosťami, ktoré ukončili čas, v ktorom pieseň *Hej, Slováci!* nemala znieť – mala „doznieť, usnúť, zhasnúť“ pod tlakom všetkého, čo v priebehu a osobitne ku koncu „dlhého 19. storočia“ negatívne ovplyvňovalo slovenský národný život. Patrílo doň aj explicitné

¹⁴ O agnonymách u P. O. Hviezdoslava bližšie Nábělková (2018a).

¹⁵ Opakovane ho nachádzame vysvetlený u Sama Chalupku – napr. pod básňou *Bombura* s veršom *Zatrúbili trúby ozonom veselým* je v časopise Sokol v poznámke pod čiarou výklad: „*Ozon* = zvuk, ohlas; výraz to v Zvolene užívaný, na pr. ,tie dosky sú zle podbité; aký ozon dávajú, keď človek chodí po nich.‘ *Ozon* pochodí od *zníet*, tak ako *ohon* od *hnat*“ (S. CH. 1863, s. 242). Slovo *ozon* s nemeckým výkladovým ekvivalentom *Wiederhall* potom zachytáva aj prílohový slovník v knihe *Spevy Sama Chalupky* (1868) a so slovenským výkladovým synonymom *ohlas* ho nájdeme v Chalupkovom rukopisnom slovníku (*Zbierka lexikálneho materiálu S. Chalupku*. Archív Matice slovenskej. Názov Fondu: Matica slovenská I (1807) 1863 – 1875 (1912) Signatúra: 321), o ktorého vydanie sa veľmi usilovala Božena Němcová (Nábělková 2017, s. 261).

¹⁶ Slovo *ozon* prítomné v Hviezdoslavovej tomášikovskej básni nájdeme uňho aj inde – smutne znie v skladbe *Čierny rok*, keď píše o srdci zosnulej mamy a s ním i o svojom: [...] *zosrkali života vzpruhy prebolesne, / čujúc porážajúce heslo: Veta po ňom! / Heslo v mojom vzbudilo ozon: Veta po ňom! / Ozon strunou otriasol najcítlivejšej tiesne, / z útrobu struny zalkal plač elegickej piesne* [...]. Vo viacerých publikáciách (napr. v antológii *Náš básnik. Populárna antológia z lyrickej tvorby P. O. Hviezdoslava* z r. 1949 či v samostatnom vydaní *Čierneho roku* v r. 1969) možno sa však stretnúť s „edičným nepochopením“ a skreslením vyznenia Hviezdoslavovho textu, keď namiesto *ozon* v texte vystupuje *ozón* ([...] *Heslo v mojom vzbudilo ozón* [...] *Ozón strunou otriasol najcítlivejšej tiesne* [...]). Ako sa pri pozornom čítaní vydania Hviezdoslavovej poézie ukazuje, nie je to v súvislosti s hviezdoslavovskými agnonymami výnimočná situácia (porov. Nábělková 2018a).

zakazovanie piesne, ktorého prekračovanie vyvolávalo procesy súdneho či iného „inkvizičného“ typu, tvrdo zasahujúce do životov zreých aj celkom mladých ľudí. S udalosťami jesene roku 1918, ktoré oslobodili Tomášikovu pieseň spod zákazov a umožnili jej stať sa zvučným symbolom nového času, spája sa jeho báseň *Zvrtla doba*. Hymne *Hej, Slováci!* – ako jednému z emblémov slobody – sú v nej venované prvé tri strofy (Hviezdoslav 1919):

*Čo za spevot to popred okná tiahne,
s'ta veniec potiech, poprepletaný
plamennou stuhou slávovolaní:
že každý zvuk mi až k dnu srdca siahne,*

*by otajelo, starobou hoc krahne?
A nielen srdcom pohne do hrany
ni zvonom, lež i v tichom ústraní
mu duše široko sa porozľahne...*

*Jak, možné by bolo: náš búrlivý
to pochod zneje voľne po placi,
smel vonka z kútov...? Či sa divy robia?
Ba on to znie – div, vskutku, nad divy – :
„Hej, Slováci!...“ Nuž, hurá, Slováci...
Sto veky hodlaným, hej, zvrtla doba!
[...]*

Pri celkovej bohatosti intertextových zapojení piesne *Hej, Slováci!*, dokladajúcich a ďalej ustaľujúcich jej miesto v kultúrnej pamäti, vidno v názve básne *Zvrtla doba* (a aj v poslednom verši tretej strofy) intertextový odkaz na verše Jána Kollára s víziou situácie, ktorá podľa Hviezdoslavovej básne v r. 1918 práve nastala. Kollárova *Slávy dcera* vstúpila do slovanského sveta v r. 1824, desať rokov predtým, než sa zrodila Tomášikova slovensko-slovanská hymna (v r. 2024 má teda *Slávy dcera* 200 rokov).¹⁷ To, že a ako zachytil Hviezdoslav ešte i vstup do nového času prostred-

¹⁷ Hviezdoslav umiestňuje v závere tretej strofy do bezprostredného dotyku Kollárove a Tomášikove slová. Vo výstavbe prvej strofy však presvitá aj menej zjavné prepojenie jeho básne s inou básňou Sama Tomášika. Možno si ho uvedomiť, keď verše *Čo za spevot to popred okná tiahne, / s'ta veniec potiech, poprepletaný / plamennou stuhou slávovolaní* [...], ich modálnosť, syntax i obraznosť porovnáme s úvodnou strofou básne oduševnenia, ktorú Tomášik písal na oslavu inej veľkej udalosti – Memoranda slovenského národa: *Čo to za jasot a dobrá vôľa – / znie v Turci z každej dediny, / ktorý tak venčia vrchy do kola / jak parta hlavu dievčiny?* Tomášikova báseň *Na deň 6. lipňa 1861* bola uverejnená r. 1861 v Dobšinského časopise *Sokol* (k tejto Tomášikovej básni bližšie Vongrej 1988, s. 28). Memorandum s jeho národným programom, široko vítané a ospievané, predstavuje aj v Tomášikovej tvorbe návrtný motív, ohlása sa vo viacerých básňach, osobitne (z dnešného lingvokulturologického pohľadu)

níctvom Tomášikovho spevu, ukazuje silu prítomnosti hymnickej piesne v spoločenskom vnímaní, stelesňovanom popri inom práve aj Hviezdoslavovou kontinuálnou básnickou pozornosťou. V dlhšej „introdukcii“ som poukazom na mnohoraké intertextové prepojenia/zapojenia chcela upozorniť na súbor Hviezdoslavových (Heydukových, Pokorného i ďalej doplniteľných) tomášikovských básnických textov, nie známych, nazdávam sa, v takejto koncentrácii.

3. BÁSEŇ, ČO SA NARODILA AKO PIESEŇ

Hviezdoslavove básne sú poetickým stvárnením zrodu a časti cesty hymnickej piesne. Lákavé by bolo napísať, že všeobecne známej cesty všeobecne známej hymnickej piesne. Máme však dostatok indícií, že tá cesta – hoci sú už dlho poznávaní prístupné okolnosti vzniku piesne, o ktorých sám autor podal svedectvo, ako aj vlny jej šírenia a pôsobenia (i hatenia) – v našom čase všeobecne známa nie je. Presvedčila som sa o tom napr. v komunikácii so študentmi (mnohí ju, ako napokon ani iné hymnické piesne, vôbec nepoznali), dokazujú to rozličné vyjadrenia a diskusie na internete, no doklady neznalosti a dezinterpretácie možno stretnúť aj v odbornej sfére. Nekladím si tu za cieľ systematicky sledovať rozličné, akokoľvek dôležité, tematické línie, sústredím sa, aj s využitím textov iných, na niekoľko výsekov a „názorných obrazov“.

Sama Tomášika možno vzhľadom na komplex charakteristík jeho osobnosti a diela počítať k dvojdomým slovensko-českým autorom.¹⁸ Podieľa sa na tom predovšetkým práve jeho hymnická pieseň, jej slovensko-českosť či česko-slovenskosť vyplývajúca z osobitosti vzniku (v českom prostredí, navodená českými reáliami na pozadí prežívania neľahkej slovenskej situácie), jazyka (obracia sa na Slovákov textom napísaným jemne slovakizovanou češtinou, dobovo príhodnou v slovenskom evanjelickom prostredí) aj ďalšieho slovensko-slovanského života – v českom prostredí prednostne v adaptovanom slovanskom znení nesenom oslovením/názvom

charakteristickou lingvoreáliou *Okolie*. Napr. báseň *Hymna* z r. 1862 obsahuje verše: *Bože daj zdaru našej domovine, / Slovenské slávno Okolie nech zkvetá; / Žehnaj ten náš kraj! Slovenskej rodine / Daj miesto čestné na dejišti sveta* (Tomášik 1862, s. 59; porov. pozn. 11). Významnosť Memoranda je uňho prítomná aj v „inom žánri“ – v ďakovnom vystúpení r. 1884 reprodukovanom v článku *Národných novín* 26. október v *Chyžnom* – kde na prívet Štefana Marka Daxnera, čo „[...] túžby národa nášho sjednotil v jednom cieli – memorandume“, odpovedal slovami želaní: „Bôh žehnaj a sdržuj jeho pôvodcu a tiež dopraj mu ešte uvidieť požehnanie z diela jeho!“ (Redakčné nepodpísané 1884c, s. 2).

¹⁸ V našom čase takáto charakteristika nedosahuje intenzitu vnímania slovensko-českej dvojdomosti Jána Kollára a Pavla Jozefa Šafaříka (v českom prostredí s odlišnými podobami všetkých častí mena, Pavel Josef Šafařík oproti slovenskému Pavol Jozef Šafárik). Podieľa sa na tom aj skutočnosť, že hoci sto a viac rokov od zrodu básne/piesne *Hej, Slováci!* a jej skoršej adaptovanej podoby *Hej, Slované!* žila intenzívne v obidvoch národných spoločenstvách, osobnosť jej tvorcu bola pre mnohých skrytá, neznáma (ako je to napokon pri zľudovených piesňach bežné; o zľudovenosti autorských piesní a súvisiacich okolnostiach bližšie Václavek 1938, 1949). Vlastne aj pri prvom publikovaní bol Samo Tomášik podpísaný len skratkou S. T., no neskôr je vo väčšine slovenských aj českých spevníkov a iných textov pieseň *Hej, Slováci!*, resp. *Hej, Slované!* Tomášikovým menom (niekedy vo variantných podobách Tomášik či Tomašek) podpísaná.

Hej, Slované! aj spojením *slovanská řeč* v druhom verši, *duch slovanský* v piatom (na rozdiel od pôvodného *Hej, Slováci!*, *slovenská řeč*, *duch slovenský*). Podvojný život piesne pritom v priebehu rokov charakterizujú rozdiely späté s osobitosťami vývinu jedného i druhého národného spoločenstva.

Pravda, keď hovoríme o slovensko-českosť piesne, treba mať súčasne na zreteľ aj jej všeslovanskosť, ako to znie z Hviezdoslavových básní či ako v r. 1861 v úvode k naznačeniu slovensko-českej dvojdomosti písal Pavel Dobšinský: „Pod Tatrami a pod Krkonošmi, na brehách Váhu i Hrona, Vltavy i Labe, Savy i Drávy, dolu, na pravo i na ľavo staroslavského Dunaja, áno celým Slovanstvom ozývajú sa zvuky tejto piesne; niet precítnuvšieho a prebudeného srdca slovanského, ktorým by ona nehýbala; niet ucha, niet ducha, ktorému by milo neznela a ktorého by nepovzbudzovala k vrúcim citom lásky a mužným skutkom za rozkvet národa. [...] Pieseň Tomášikova ‚Hej, Slováci!‘ povstala na Českej zemi: Praha je jej kolískou, syn Tatry jej pôvodca; náleží teda, čo do povstania, rovnou mierou povltavským i podtatranským dolinám“ (Dobšinský 1861, 26).¹⁹

O viac ako dvadsať rokov neskôr, v r. 1884, keď „národ slovenský a český v prvni řadě národů slovanských světi památku padesátiletého vzniku písne“, podobne, v úvodných slovách k českému prekladu Tomášikovej autobiografie napísanej v r. 1884 pri 50. výročí básne/piesne, hovoril Rudolf Pokorný: „Národ, jehož stařícký pěvec Samo Tomášik je synem, slaví v písni ‚Hej, Slované!‘ píseň svou, neboť jemu napsal ji vlastně Tomášik (‚Hej, Slováci!‘); národ český stejnou měrou pokládá ji za svou; neboť jeho jazykem byla zprvu napsána, a byla napsána v Praze. Ale také ostatní Slované považují Tomášikovu píseň za svou, zpívající ji téměř všade“ (Pokorný 1884, s. 639).²⁰

¹⁹ V štúdiu *Adaptabilita poézie hviezdneho obdobia* opísal Ján Jankovič pút' Tomášikovej hymnickej piesne po slovanskom svete v celej šírke súvislostí (Jankovič 2008a, porov. pozn. 1, 5). Jeho rovnomená dvojazyčná slovensko-chorvátska monografia so súborom prekladov a adaptácií piesne do rozličných jazykov vyšla v tom istom roku (Jankovič 2008b).

²⁰ Rudolf Pokorný uverejnil český preklad Tomášikovej autobiografie najskôr časopisecky (Pokorný 1884) a s krátkym odstupom aj v druhom zväzku svojho významného diela *Z potulek po Slovensku* (Pokorný 1885, s. 161 – 170). V r. 1901 bol Tomášikov vlastný životopis s opisom zrodu hymnickej piesne z rukopisu uverejnený v Slovenských pohľadoch so sprievodnou informáciou: „Napísaný v oktobri 1884, keď svätila sa 50-ročná pamiatka piesne ‚Hej, Slováci!‘ Požiadany o to, Tomášik poslal svoj životopis slovenskému spolku ‚Detvanu‘ do Prahy, ktorý usporadoval večer jemu na počesť. Menom spolku prosil Tomášika o životopis Pavel Socháň, a on i zachoval dosiaľ jeho rukopis“ (Tomášik 1901, s. 204). V nedávnom čase napr. Peter Šoltés začlenil Tomášikove spomienky do učebných textov koncipovaných ako výbor prameňov k slovenským dejinám (Šoltés 2014, s. 244 – 247). V r. 1884 súbežne s vlastným životopisom pre pražský Detvan vzniklo viac Tomášikových opisov zrodu piesne – napr. redakčný článok *Hej, Slováci!* Národných novín z 28. 10. 1884 prináša obraz martinskej tomášikovskej slávnosti s reprodukciou vystúpenia Jozefa Škultétyho, citujúceho z aktuálneho Tomášikovho listu s opisom udalostí r. 1834 v trochu iných slovách (Redakčné nepodpísané, 1884a, s. 1 – 2).

Z Tomášikovej biografie treba aspoň stručne odcitovať dôležité slová zachytávajúce nečakaný zážitok „nečeskosti“ Prahy ako mesta (v ostrom protiklade k povznášajúcim stretnutiam so Šafárikom, Jungmannom, Palackým, Preslom, Hankom, Amerlingom),²¹ a bezprostrednú reakciu – zrod básne/piesne: „[...] či by ozaj matička Praha, táto perla západného Slovanstva, mala byť pre nás ztratená a utonúť v mori nemec- kom: a či by tak i moja drahá vlasť, to milé Slovensko, ktoré z Prahy dostáva svoj duchovný život, malo zaniknúť v mori cudzom? Nie, to nesmie byť, to sa stať nemôže. V takýchto myšlienkach pohrúžený súc, prišla mi na myseľ známa poľská pieseň: „Jeszcze Polska niezginęła, poki my żyjemy“ – a na tento nápev sa mi ako od srdca vi- nuly sloky mojej piesne: „Hej, Slováci!“ Vkročím z ulice do svojej izby, zapálím sviecu a ceruzkou napíšem do svojho denníka všetky tri sloky; pieseň bola hotová. Tak, hľa, keď som najprv oduševnený ohnivými rečami mladých literátov maľoval si v mysli ružovú budúcnosť českého i môjho národa, ale na to zase trpkými skúsenosťami živo- ta ako by omráčený zostal, skoro bych bol upadol do pochybovania, ale viera a nádej lepšej budúcnosti prelomila konečne všetky moje pochybnosti, a táto viera vyrazila sa z hlbín duše mojej v piesni: „Hej, Slováci!““ (Tomášik 1901, s. 208).

Okolnosti zrodu básne/piesne, to, že bola napísaná v češtine a potom v adapto- vanej podobe *Hej, Slované!* v českom prostredí veľmi rozšírená, i to, že dlho nebolo širšie známe a publikované Tomášikovo svedectvo, prispeli k existencii rozličných interpretácií a dezinterpretácií jej zrodu a ďalšej cesty – napr. ešte v r. 1884 cítil Jozef Škultéty potrebu upozorniť – aj v opore o čerstvo napísaný list Sama Tomášika – na reálnu vznikovú postupnosť oslovení *Hej, Slováci!* – *Hej, Slované!*,²² s posunom od slovenskej k všeslovanskej dimenzii hymnického textu.²³

²¹ Porov. slová S. H. Vajanského v jubilejnom článku v r. 1884: „[...] išiel do Prahy v nádeji, že perla západných Slovanov, historiou tmavou i ligotavou, krvavou i vysokokultúrnou preslávená Praha rozveselí ducha jeho, ubitého a skormúteného nad osudom slovenského národa. On dumať, že aspoň na chvíľku zabudne na domáce pohromy pri veselom ohnisku českého znovuzrodenia. No mýlil sa náš cestovateľ [...]“ (Vajanský 1884, s. 1).

²² „Okolnosť, že pieseň mladého Slováka povstala v inej slovanskej zemi a pod dojmom toho, čo tam videl, dopúšťala domnienku, že pôvodne je „Hej, Slovania!“ a nie „Hej, Slováci!“. Slávny pôvodca v svojom uvedenom liste sdelil nám pôvodnú osnovu [...]“. Škultéty z listu reprodukuje aj Tomášikovu – v porovnaní so životopisom – alternatívnu formuláciu zrodu piesne: „[...] rozpomenul som sa tam i na svoj milý národ slovenský, už v ten čas nemilobohu utláčaný, hanobený a hatený vo svojom kultúrnom vývoji. [...] počaly ma trápiť pochybovanie a bázeň, či ozaj Praha, táto perla západného Slovanstva, nezanikne pre Slovanstvo v cu- dzom mori a či potom i môj milý národ slovenský tiež neutopí sa v cudzine?! [...] vyrojily sa z hlbín mojej duše všetky tri sloky piesne „Hej, Slováci!“, ktorú som si naznačil do svojho cestopisného denníka“ (publiko- vané v Národných novinách 28. 10. 1884 v úvodníku „Hej, Slováci!“, redakčné nepodpísané 1884a, s. 1 – 2).

²³ Z mnohých textov, kde sa aj v 20. storočí (napriek tomu, že minimálne od r. 1884 bola postup- nost’ *Hej, Slováci!* – *Hej, Slované!* zrejmä a známa) ponúka a upevňuje obraz opačnej chronológie, možno uviesť úryvok z knihy Bohuslava Haluzického *Božena Němcová a Slovensko*, kde ponúka pred- stavu rozhovoru Boženy Němcovej a Sama Tomášika počas jej návštevy r. 1855 v Chyžnom: „Spomína- li vari Tomášikovu návštevu Prahy roku 1834, keď nespokojný s národnostnými pomermi v nej, napísal hymnu „Hej, Slované!“, neskôr premenovanú na Slovensku na „Hej, Slováci!““ (Haluzický 1952, s. 125).

Rukopis textu básne nebol ani po zverejnení autobiografie známy. Jeho osud presvitá z poznámky o jeho aktuálnej nedostupnosti (v dôsledku všetkého rušenia slovenských inštitúcií), ktorú Tomášik vložil do svojho životopisu: „[...] pôvodinu piesne ‚Hej, Slováci!‘ daroval som do matičného musea, teraz tedy tam leží môj rukopis pod zátvorom, prach a mole ho zožierajú“ (Tomášik 1901, s. 210), ako aj zo Škultétyho reprodukcie zodpovedajúcej pasáže Tomášikovho listu: „[...] teraz ju pravda v našom museume prach a mole jedia, za to ale žije v srdciach mojich národovcov, a od Slovákov, pre ktorých vlastne bola písaná, prešla aj na kmeny pobratimské“ (Redakčné nepodpísané, 1884a).²⁴ Ďalší čas bol našťastie k pôvodine piesne spolu s ďalšími Tomášikovými rukopismi z cesty, na ktorej sa zrodila, milosrdnejší.

4. PŮŤ A VARIÁCIE TOMÁŠIKOVHO TEXTU

Na cestu hymnického spevu sa Tomášikova básne/pieseň vydala ešte pred prvým publikovaním. V čase, keď ju v r. 1837 zverejnil Gašpar Fejérpataky-Belopotočský vo svojom *Novom i starom vlastenskom kalendári* na rok 1838,²⁵ bola už v slovenskom prostredí známa, širila sa osobným stykom (po návrate „pesníka“, „spevca“ z cudziny a možno stamodtiaľ aj predtým), už „sa spievala“.

Z času predchádzajúceho prvému tlačenému zverejneniu je najvýznamnejšie a zrejme i najznámejšie spievanie piesne na iniciačnom výlete štúrovcov na Devín 24. apríla 1836. Z opisu Jozefa Miloslava Hurbana v životopisnom diele *Ludovít Štúr* cítiť silu spoločného spevu: „[...] zavznela pieseň ‚Hej, Slováci!‘ a pri sloke: ‚My stojíme stále pevne, jako múry hradné,‘ podal Ľudovít ruky obom zprava i ľava stojacím a príkladu toho nasledovali všetci ostatní, tak že stálo kolo s rukami mocne sviazanými a nad hlavami čniacimi. Oduševnene triráz zopätovala sa sloka tá a dané bolo znamenie k pochodu zpiatočnému [...]“ (Hurban 1881, s. 203).²⁶

²⁴ A Vajanský v úvodníku Národných novín (uverejnenenom vedľa Hviezdoslavovej básne *Päťdesiat rokov*) – so záverečným intertextovým odkazom k hymnickej piesni písal: „Jako radi by sme obložili vkusným rámcem ten jeho rukopis, ktorého obsah stal sa historickým. No rukopis piesne ‚Hej, Slováci!‘ vzala do opatery ‚Slovenská Matica!‘ a opatrovala ho čo relikviu: dnes žerú ho myši a prach v otrhanom, zanedbanom stavisku. No, nech si majú rukopis, tým nevymazali z našich srdiec samú pieseň. [...] My za ním hovoríme v silnej viere: Jazyka dar sveril nám Boh, Boh náš hromovládny, / nesmie nám ho tedy vyrvať na tom svete žiadny!“ (Vajanský 1884, s. 1).

²⁵ *Nowý i starý vlastenský kalendář na rok Páně 1838* bol vydaný v r. 1837. Sledujúc niť výročia, nemožno v r. 2024 obísť dve osobné výročia Gašpara Fejérpataky-Belopotočského – 230. výročie narodenia a 150. výročie jeho úmrtia („končiny“... aj v slovenských nárečiach je doložené toto eufemistickejšie pôsobiace synonymum, známe inak skôr z ruštiny).

²⁶ Dôležitou súčasťou devínskej slávnosti bol „národný krst“ s prijatím slovanských mien – s Jozefom Hurbanom spája sa navždy osvojené *Miloslav*. V jeho mene ho pritom stretávame aj na prvom mieste (v nám dnes nezvyčajnom poradí) Miloslav Jozef Hurban. Tak je uvedené r. 1839 na titulnom liste publikácie *Cesta Slováka ku bratrům slavenským na Moravě a v Čechách*, také poradie vidíme aj pri uvádzaní vydavateľa Slovenských národných pohľadov z r. 1846 – 1852, kde sa odráža aj v skratke M. J. H., ktorou sa podpísoval; v Slovenských pohľadoch osemdesiatych rokov už jeho meno vystupuje v „dnešnej podobe“).

Obraz spevu hymnickej piesne na Devíne máme aj citovejšie podaný: „Keď ju počujem, voždy prenesie ma sladká upomienka do dávno pominulých časov mladosti mojej; vidím sa v kolu junáctva ohnivého, jehož krev vrie a ňadrá prekypujú citami rodolubstva; – vidím ich ako vstávajú pri poslednej sloke, vidím hlavy obnažené, vidím tváre nadšením horiace, vidím zraky plamenné, ruky hor vyzdvižené, a čujem spev, jehož posvätný dôraz zatrasia oblokami [...]“.²⁷ Pochádza z textu, ktorý r. 1863 pod pseudonymom Podol'ský uverejnil Viliam Pauliny-Tóth pri Tomášikovom 50. osobnom jubileu (z textu, kde o. i. prirovnával zvuk Tomášikovej piesne k „ozonu trúby archanjela“). Ten čas, 60. roky – po prijatí memorandového programu a založení Matice slovenskej v roku miléniových osláv príchodu cyrilometodovskej misie – mali v slovenskom národnom hnutí optimistickejší nády, ako to naznačuje aj tónina pokračovania textu: „[...] vtedy iba pieseň bola naša potecha, naša nádej, a táto pieseň bola naše credo národné, a my verili sme, že z creda takého nadobno zkvitnúť i dobe skutkov. A nesklamali sme sa. Pieseň tú, ktorú vtedy iba pár sto – iba v blahých ideáloch žijúcich žiakov spievalo, pieseň tú spievajú teraz tisíce upovedomených Slovákov, a millions Slovanov jeho pobratímých. – Nuž či luhaly slová piesni, vraviace, že ‚Bôh je s nami‘?“ (Podol'ský 1863, s. 251 – 254).

4.1. NOVÝ I STARÝ VLASTENSKÝ KALENDÁŘ NA ROK PÁNĚ 1838 (1837) A ČESKÁ VČELA (1837). PRVÉ PUBLIKOVANIE A RUKOPIS BÁSNE

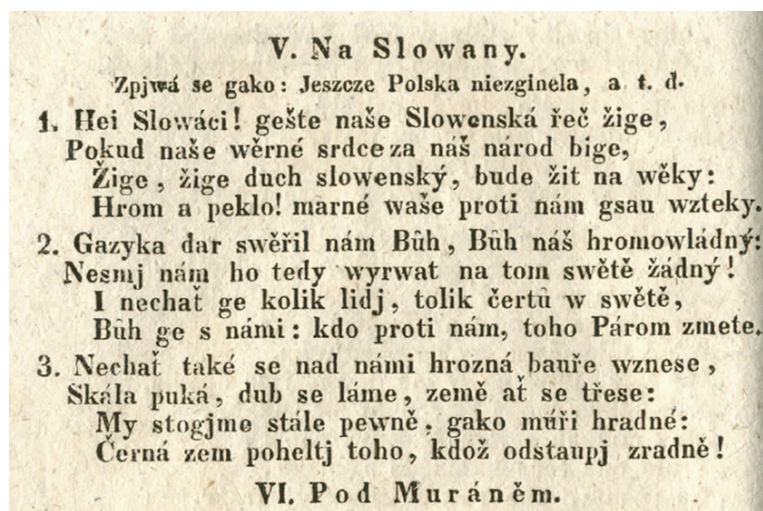
Báseň, ktorú si Tomášik zapísal v novembri 1834 v Prahe do cestovného denníka, uverejnil po troch rokoch Gašpar Fejérpataky-Belopotocký vo svojom kalendári – s názvom *Na Slowany*, odkazom na melódiu poľskej piesne *Jeszcze Polska nie- zginęła* a s niektorými špecifickými slovakizmami, ktoré prezrádzajú slovenskosť autora českého textu. Báseň *Na Slowany* v kalendári bezprostredne predchádza niekoľko básní Ľudovíta Štúra a nasleduje ju báseň *Pod Muránom* (neskôr rozšírená, zľudovená ako pieseň *Hej, pod Krivánom*), za ňou podpis S. T.

Pri obidvoch týchto Tomášikových básňach možno spolu s ďalším životom zľudovených piesní vidieť istú podobnosť aj v ich „expanznom“ funkčnom posune. Pri lokálnejšie situovanej piesni *Hej, pod Muránom* s posunom k piesni *Hej, pod Krivánom* odkaz ku Krivánu ako národnému symbolu pôvodné autorské znenie zo spoločenského života vlastne vytlačil a nová podoba sa stala pevnou súčasťou repertoára národných piesní, spievanou a zachytávanou takto aj v spevníkoch.²⁸

²⁷ S opisom spievajúcej štúrovskej družiny aluzívne sa v intersemiotickom prepojení vynára obraz Alfonsa Muchu *Prísaha omladiny pod slovanskou lípou* z cyklu pláten *Slovanská epopea*.

²⁸ Kriván sa stal túženým cieľom slovenských aj českých národovcov (porov. pozn. 11; pôsobivé svedectvo o vnímaní genia loci, prírodnej krásy spolu s aurou národného symbolu ponúka napr. cestopis českého študenta, budúceho významného lekára Dušana Viléma Lambla *Zápisky cestujícího po Slovensku r. 1846* (Dušan 1847). Lambl je okrem iného autorom prvého publikovaného slovensko-českého

Funkčný posun pri piesni *Hej, Slováci!* k piesni *Hej, Slovania!* (najskôr české *Hej, Slované!*) priniesol inú situáciu – dlhodobú koexistenciu oboch podôb. Slovenské prostredie s dominantným postavením hymnickej piesne *Hej, Slováci!* poznalo potom aj všeslovansky vyznievajúcu pieseň *Hej, Slovania!*, v českom prostredí popri *Hej, Slované!* s dominantným postavením a rozsiahlym uplatnením bola známa i publikovaná aj „slovenská verzia“. Napokon, s apostrofovaním Slovákov a ospievaním slovenskej reči a slovenského ducha pieseň do českého prostredia pôvodne prišla.

(4) Prvá publikácia básne *Hej, Slováci!* pod názvom *Na Slowany*. Fejérpatakyho Nowý i starý vlastenský kalendář na rok Páně 1838 (1837)

Fejérpatakyho kalendár vychádzal vo veľkých nákladoch (v čase najväčšieho rozmachu až do desaťtisíc), čo publikovaným textom zabezpečovalo – osobitne so zreteľom na daný čas – nemalú publicitu. Z hľadiska šírenia Tomášikovej piesne v českom prostredí je dôležité, že vydanie tohto ročníka kalendára bolo bezprostredne (už 7. 10. 1837) ako „veľkej chvály hodné“ predstavené v Českej včele – Josef Václav Justin Michl tu v kolónke *Literatura* informoval o zaujímavostiach tohto 9. ročníka kalendára. K českému publiku sa tak dostala Tomášikova pieseň s incipitom *Hei, Slowáci! Gešte naše slowenská řeč žige*, v prepise reprodukovanej takmer verne – s niekoľkými odchýlkami, najmä v interpunkcii a písaní veľkých písmen – text z Belopotockého kalendára (Michl 1837, s. 359).²⁹

slovníka *Slowníček slowenský* (Dušan 1848). V čase priprav Slovenského zjazdu v Prahe sa Dušan Lambl zbližil s Ľudovítom Štúrom – podpísaný je pod článkom *Panslavismus*, ktorý 30. 4. 1848 uverejnili Havlíčkove *Národní noviny* a pri ktorom sa predpokladá Štúrovo spoluautorstvo (Sojková 2006).

²⁹ J. Michl v krátkom sprievodnom texte hovorí o ceste, akou sa Tomášikova báseň/pieseň do Českej včely dostala: „Putugiej po Uhrách pan Wrťátko obdržel od pana Fejérpatakyho gedén wýtisk

„Hej, Slováci! geště naše slowenská řeč žige,
 Pokud naše věrné srdce za náš národ bige,
 Žige, žige duch slowenský, bude žit na věky:
 Hrom a peklo! marné vaše proti nám gsau wzteky.
 Gazyka dar swěřil nám Bůh, Bůh náš hromowládny,
 Nesmj nám ho tedy wyrwat na tom swětě žádný!
 I nechať ge kolik lidj, tolik čertů w swětě,
 Bůh ge s námi: kdo proti nám, toho Parom zmete
 Nechať také se nad námi hrozná bouře wznese,
 Skála pulá, dub se láme, země ať se třese:
 My stogjme stále, pewně gako můři hradné:
 Černá zem poheltj toho, kdož odstaupj zradne.

- (5) Publikácia básne *Hej, Slováci!* pod názvom *Na Slowany* v informácii o vydaní nového Fejérpatakyho kalendára. Česká včela (1837)

- (6) České znenie prvého verša Tomášikovej piesne *Hej, Slováci!* vo výtvarnom stvárnení Oldřicha Cihelku (začiatok 20. storočia)

toho kalendáře, a za tau přjčinau nemesskáme i o wygitj geho nassím čtenářům zprávu dáti“ (Michl 1837, s. 359). O prázdninovej ceste, na ktorej študent Antonín Jaroslav Vrtátka (budúci knihovník Národného múzea, spisovateľ, editor – napr. aj listov F. Palackého a J. Jungmanna písaných J. Kollárovi) navštívil spolu s priateľom Františkom Ladislavom Riegrom viacerých slovenských predstaviteľov národného hnutia, písal V. Žáček (1948; porov. Franková 2010).

Pozornosť k Tomášikovej piesni môže sa ďalej uberať rozličnými smermi. Textologicky je nesmierne zaujímavé porovnať text publikácie vo Fejérpatakyho kalendári s Tomášikovým rukopisom, ktorý sa predsa v zmenenej situácii našiel („prach a mole“ ho nezožrali) a ktorého prepis, aj so zachytením autorského zvažovania a realizácie úprav, zverejnil pri centeníu básne/piesne v r. 1934 Ján K. Garaj v *Slovenskej reči* (Garaj 1934/1935). Pre poznanie jazykových špecifik zrodu textu v Tomášikovej „slovenskej češtine“ (českoslovenčine) a vôbec konkrétnej situácie pri dobovej publikačnej apretácii českého textu v slovenskom prostredí je dôležitá možnosť sledovať edičné úpravy, ktorými sa v kalendári odstránili niektoré slovenské/slovakizujúce prvky autorského rukopisu. Ako slovakizmy rukopisu možno (bez ambície na vyčerpávajúci opis) spomenúť napr. *eště* namiesto publikovaného *ještě*, *márné* namiesto *marné*, *sú* namiesto *jsou*, *ňesmí* namiesto *nesmí*, *žit'* namiesto *žit* (v tlačenej podobe *žit*), *vyrvat'* namiesto *vyrvat*, *boure* namiesto *bouře*, možno sem napokon zaradiť aj tvar *čertův* namiesto *čertů*, hoci genitív tohto typu mohol by mať oporu aj v súdobej češtine.³⁰

Porovnanie na druhej strane ako nemenej zaujímavé umožňuje vidieť publikačné chyby, ktoré v rukopise básne nemajú oporu – z najdôležitejších: Tomášik vo svojom cestovnom denníku písal *Parom* nie *Párom*, písal *jako mury hradné* nie *bizarné jako můři hradné*, čo vidíme v kalendári – a čo sa prenieslo do Českej včely a v rozličnom čase v reprodukciách aj inde.³¹ Možno už na tomto mieste stručne poznamenať, že sú to práve predovšetkým slová *Parom* a *múr* – *můry*, ktoré pri celkovej adaptácii do „českej češtiny“ textu piesne *Hej, Slováci!* na *Hej, Slované!* podliehali úprave. V kalendári je – bez opory v Tomášikovom rukopise – pozoruhodná aj kollárovská vokalizácia v slovesnom tvare *poheltí*. Aj sloveso *pohltit'* v Tomášikovej básni podliehalo mnohým slovenským aj českým textovým variáciám.

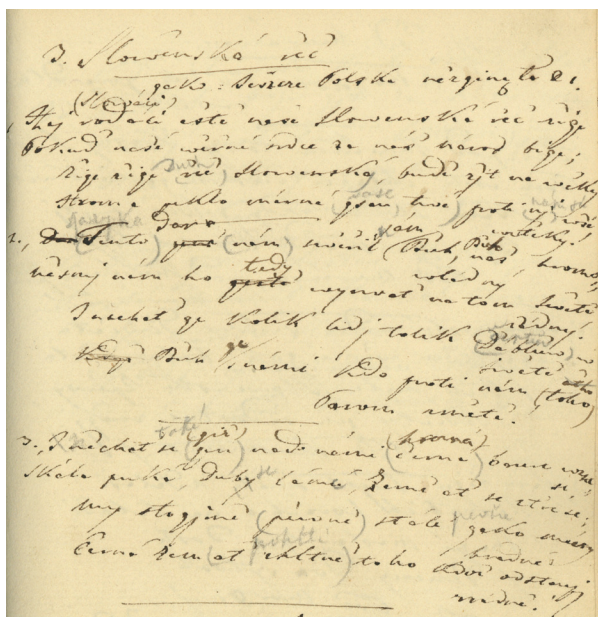
Ján K. Garaj popri sprístupnení rukopisu básne v čitateľnom prepise sledoval aj cieľ na základe analýzy Tomášikovho cestovného denníka *Popsánj Cesty z Berlina do Domu roku 1835* spresniť dátum jej zrodu – určil ho na 2. novembra 1834. Dnes máme možnosť súbežne s dávno publikovaným prepisom J. K. Garaja vidieť aj reprodukciu rukopisu Tomášikovej básne/piesne s názvom *Slowěnská řeč*, s predpísaným nápevom aj autorskými zásahmi – úpravami textu.³² Vidno v ňom popri inom rozdiel medzi názvom *Slowěnská řeč* a spojením *Slowenská řeč* v prvom verši (*ě* – *e*) či zmenu pôvodného oslovenia *Hej rodáci* na *Hej Slováci*:

³⁰ Zachytenie širokého spektra rozlične podmienených textových variácií Tomášikovej básne/piesne v priebehu jej doterajšieho života možno považovať za príspevok k textologickej problematike v jej zameraní na život konkrétnych textov slovenskej literatúry (porov. napr. Rácová – Navrátil 2021; Navrátil 2019; Teplan 2016).

³¹ V takejto podobe to napr. v r. 1937 pri 50. výročí Tomášikovho úmrtia uverejnil v periodiku *Národní listy* Josef Otto Novotný. S poznámkou „Pôvodné znenie, napísané r. 1834, uverejnené v Belopotockého kalendári na rok 1838“ možno túto podobu uvidieť v londýnskej publikácii Vladimíra Clementisa *Slováci a Slovanstvo* (Clementis 1944, s. 48) a i.

³² Rukopis *Slowěnská řeč* je uložený v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice vo fonde S. Tomášika, signatúra M 107 C 27.

(7) Rukopis básne Sama Tomášika pod názvom *Slowěnská řeč* v jeho cestovnom denníku (1834)

(8) Prepis rukopisu básne Sama Tomášika (1834) – Ján K. Garaj (1934/1935, s. 113)

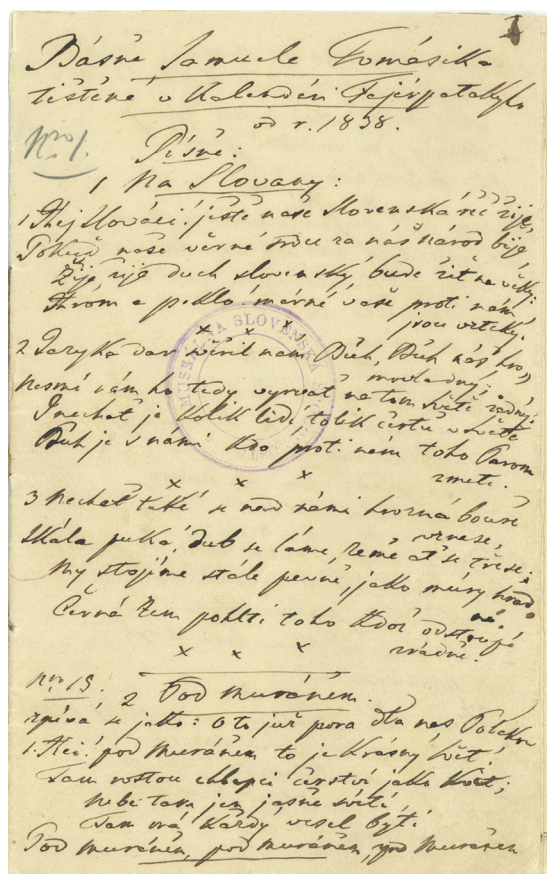
„Slowěnská řeč.
Gako: Jeszcze Polska nieżginęła etc.

1. Hej Slováci eště naše Slowenská řeč žige
(rodáci)⁵
Pokuď naše věrné srdce za náš Národ bige;
Žige žige Duch Slowenský, bude žjt na věky
(řeč) (á)
Hrom a peklo márné vaše proti nám sú wzteky!
(gsou) twé) (nj wśé)

2. Jazyka dar swěřil nám Bůh, Bůh náš hromowládný
(Tento) (nám) (s)
Něsmj nám ho tedy wyrwať na tom Swětě žádny.
(geště)
I nechať ge kolik lidj tolik čertůw w Swětě
(Dáblůw)
Bůh ge s námi kdo proti nám toho Parom změtě!
(Když)

3. Něchať se také (giž) nad námi hrozná baure wznese,
(I) (n) (jen) (černá)
Skála puká, dub se láme, Země ať se střese;
(y) (ú)
My stogjmě stále pevně gako múry hradné,
(pěwně)
Černá Zem ať pohlti toho kdož cdstaupj zrádně!“
(zhltně)

V Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice sa nachádza aj rukopis s názvom *Na Slovany*, späť už – na rozdiel od denníkového zápisu – s publikáciou v Belopotockého kalendári.³³ Podrobnejšie porovnanie rukopisov, z ktorých prvý reprezentuje situáciu zrodu a druhý – s odstupom niekoľkých rokov – stojí časovo aj jazykovo blízko k prvej tlači, ďalej prehľbuje poznanie začiatkov cesty Tomášikovej básne/piesne. V tejto chvíli vari stačí povedať, že aj v tomto rukopise vidíme (na rozdiel od publikovaného textu – podoby slov *hej*, *Parom*, *múry*, *pohltí*). Vidno aj, ako ustaľuje autorské zmeny zaznačené v denníkovom rukopise a obsahuje i viacero ďalších priblížení k podobe vytlačenej vo Fejérpatakyho kalendári.

(9) Rukopis básne Sama Tomášika s názvom *Na Slovany* v súbore *Básne Samuele Tomášika* tiskene v *Kalendári Fejérpatakyho* do r. 1838

³³ Rukopis básne *Na Slovany* je uložený v Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice vo fonde S. Tomášika, signatúra M 107 C 2.

4.2. HEJ, SLOVÁCI! – HEJ, SLOVANÉ! – HEJ, SLOVANE!

Existenciu Tomášikovej básne/piesne charakterizujú – v uložení do špecifického dobového kontextu – rozličné pozoruhodné javy. Výnimočná je už sama jej podvojná existencia v slovensko-českom priestore. Publikácia v Českej včele v r. 1837 takmer súbežne s vytlačením v Belopotockého kalendári ukazuje, že primárne sa v tlačenej podobe básň/pieseň *Hej, Slováci!* – a v skutku ako *Hej, Slováci!* – dostala do oboch kultúrnych prostredí. Tradične sa uvádza, že v osobnom styku bol jedným z jej sprostredkovateľov Jozef Miloslav Hurban (čo ju už r. 1836 spieval na Devíne), keď bol r. 1839 na ceste po moravských a českých krajoch. Parafrázujúc názov jeho cestopisu *Cesta Slováka ku bratrům slavenským na Moravě a v Čechách* (1841) mohli by sme hovoriť aj o ceste piesne „k bratom slovenským na Morave a v Čechách“. Mimoriadnu úlohu na jej slovensko-českej ceste však zohral Matěj Mikšíček (moravský národný buditeľ, neskorší účastník slovenského povstania v r. 1848), ktorý zo svojho letného pôsobenia pri organizovaní divadelných predstavení v r. 1839 vo Zvolene priniesol pieseň na Moravu. Práve s ním a s jeho okolím sa spája zrod adaptácie *Hej, Slované!*, a s tým budúceho paralelného slovensko-českého života Tomášikovho spevu. S ďalekosiahlym návrhom úpravy *Hej, Slováci!* na *Hej, Slované!* prišiel Mikšíčkov priateľ a spolužiak v kňazskom seminári Jan Fáborský (Heckel 1881; jemne mystifikačné pamäti M. Mikšíčka v postave Mirovíta r. 2007 knižne vydal Z. Fišer). Keď sa Fáborskému pripisuje zásadná zmena v incipite básne/piesne, je pravdepodobné, že sa súbežne s ňou uskutočnila aj modifikácia adjektíva *slovenský* na *slovanský* (*slovenská reč, duch slovanský*). Nevedno, či sa už v tomto kroku uskutočnila aj významná zmena teonyma *Parom* na *Perun*.³⁴

S postupným rozširovaním koexistencie piesní *Hej, Slováci!* a *Hej, Slované!* dá sa počítať od prelomu 30. a 40. rokov 19. storočia. Z prvých publikácií piesne *Hej, Slované!* v českom prostredí možno sa osobitne pristaviť pri brnianskom vydaní nenotovaného spevníčka *Sbírka písní slovanských* z r. 1851 – tu už okrem základnej slovensko-slovanskej zmeny v texte namiesto teonyma *Parom* vystupuje *Perun* (v ďalších českých vydaniach potom *Perun*).

³⁴ Sporadicky sa pri reflektovaní návrhu tejto zmeny vyskytuje meno iného Mikšíčkovho priateľa, Vincenca Furcha. Tak to uvádza napr. Ján Jankovič (2008a s. 89) či v sugestívnej formulácii J. O. Novotný, keď hovorí, že „Vincen Furch změnil ve šťastném vnutnutí apostrofu ‚Slováci‘ na ‚Slované‘, a tak se stalo, že prostě, ale vroucí verše, jimiž jedenadvacetiletý slovenský bohoslovec plašil ze svého zlekaného nitra úzkost a dodával nové odvahy, stala se hymnou nejen všech vlasteneckých Slováků a Čechů, nýbrž záhy byla obecnou oblibou povýšena na hymnu všech Slovanů“ (Novotný 1837, s. 11). Žiada sa tu zatiaľ aspoň stručne spomenúť, že (ako to vidno v podrobnom spracovaní J. Jankoviča) k iným, najmä južným Slovanom si Tomášikova pieseň nachádzala cestu aj, či najskôr vo svojej slovenskej podobe.

1. *Hej Slované!* ještě naše
Slovanská řeč žije,
Dokud naše věrné srdce
Za náš národ bije.
Žije, žije duch slovanský, bude žít na věky,
Hrom a peklo, marné vaše proti nám jsou vztěky!

2. *Jazyka dar svěřil nám Bůh,*
Bůh náš hromovládny
Nesmí nám ho tedy vyrvat
Na tom světě žádný.
I nechť at' je kolik lidí tolik, čertů v světě,
Bůh jest s námi, kdo proti nám, toho Perún smete.

3. *I nech at' se tež nad námi*
Hrozná bouře vznese,
Dub se láme, skála puká,
Země at' se třese
My stojíme stále pevně jako mury hradné,
Černá zem pohltí toho, kdo odstoupí zrádně.

(10) *Pieseň Hej, Slované!* v brnianskom spevníku *Sbirka písní slovanských* (1851)

Toto brnianske vydanie spevníka je v slovensko-českom kontexte pozoruhodné okrem iného ohlasom – Jozef Miloslav Hurban naň v Slovenských pohľadoch uverejnil recenziu, v ktorej sám projekt vydávania slovanských piesní veľmi víta, no pri Tomášikovej „znárodnenej piesni“ jej publikovanie v adaptácii *Hej, Slováci! na Hej, Slovakia!* odmieta. „To je známa znárodnená peseň p. S. Tomášika: ‚Hej, Slováci, ešte naša slovenská reč žije.‘ Mi bi sme si prjali, aby peseň táto tak, ako je skladaná od básnika, i rozširovaná bola kroz prjaťelou spevu slovanskjeho. Ona je celkom znárodnená, prešla do života, a mimo ceny básnickej má i cenu národnú a význam svoj zvláštni. Tlačiť bi sa teda mala všade pôvodne: ‚Hej, Slováci! atď‘.“³⁵

³⁵ Pri tomto známom Hurbanovom vyjadrení možno upozorniť na zaujímavú vec, ktorá sa dotýka vzťahu substantív *národ* – *ľud* a ich odvodenín. Zaslúžili by si vcelku podrobnejšiu analýzu, osobitne rozvíjajúci sa dobový konkurenčný vzťah adjektív *národný* – *ľudový* v 19. st. (porov. štúdiu Jana Petra *České lidový z polského ludowy*, 1982). S tým súvisí aj zaujímavá skutočnosť, že kým u Hurbana v Slovenských pohľadoch nájdeme spojenie „známa znárodnená peseň p. S. Tomášika“ (M. J. H. 1851, s. 26), vo vydaní jeho knihy *Životopisy a články* (1973) je daná pasáž edične upravená na „známa zľudovená pieseň“ (Hurban 1973, s. 269).

Je zrejmé, že keby bolo bývalo Hurbanovo želanie vypočuté, nebola by sa Tomášikova hymnická pieseň rozletela tak naširoko. V druhej polovici 19. storočia (i ďalej) sa pieseň *Hej, Slované!* stala súčasťou takmer každého českého spevníka a vydávala sa aj samostatne ako jarmočná pieseň.³⁶ V českom prostredí zľudovela v podobe, s ktorou sa mohlo stotožniť, a podieľala sa na utváraní spoločenskej atmosféry národného uvedomovania v slovanskom duchu. O intenzite jej vnímania a miere rozšírenia nevypovedajú len textové doklady rozličného druhu, skutočnosť, že sa stala emblematickou piesňou pražského Slovanského zjazdu v r. 1848 či masového táborového hnutia v 60. rokoch, či všetko späté s oslavami jej 50. výročia v českom prostredí. Dokladajú to aj odborné práce zamerané na piesne českej spoločnosti 19. storočia a miesto hymnickej piesne *Hej, Slované!* v nej, osobitne základné práce Bedřicha Václavka *Písemnictví a lidová tradice: obraz jejich vztahů v české písni lidové a zlidovělé* (1938) či *Český národní zpěvník: písně české společnosti 19. století* (1940, 2. vyd. 1949). Adaptovaná podoba Tomášikovej básne/piesne žila tu svojím bohatým rozvíchreným životom.

S Hurbanovým želaním sa však rozišlo (a tým k istému zatemneniu pôvodnej autorskej podoby Tomášikovho textu mohlo prispieť) aj vydanie knihy *Básně a písně Sama Tomášika: české i slovenské* v Prahe r. 1888. Tomášik je v nej podpísaný pod krátkou po česky písanou *Předmluvou* datovanou „V Chyžném 10. září 1885“, vyjdenia knihy sa však už nedožil. V autorskom úvode vysvetľujúcom prítomnosť textov v slovenčine aj v češtine sa píše: „Poněvadž pak mé básně od roku 1834. až po rok asi 1854. byly československy psány i tištěny a jen pozdější slovensky, tedy je podávám tak, jak se právě v rozličných časopisech a kalendářích vytištěné nalézají“. Hoci nie je, pravda, explicitne povedané „ako boli po prvý raz vytlačené“, predsa by sme podľa úvodných slov očakávali skôr publikovanie básne s incipitom *Hej, Slováci!*, „slovenskou rečou“ aj „duchom slovenským“, nie, ako je publikované, *Hej, Slované!* so „slovenskou rečou“ a „duchom slovanským“.³⁷ Text v knihe však nepredstavuje ani rozšírenú českú adaptovanú podobu v úplnosti – prekvapuje už singulár oslovenia *Hej, Slované!* Pritom aj pri zachytení posunu od slovenského k slovanskému hlavné Tomášikove slovenské jazykové prvky, *Parom* aj *múry hradné*, v texte knihy ostali.

³⁶ O rozvoji a význame spevníkov pre spoločenský a národný život v 19. storočí pozri Václavek 1940, 1949; Svobodová 2012; Banáry 1990b; Urbancová 2018.

³⁷ Pravda, v poznámke pod čiarou sa informácia o pôvodnej publikácii uvádza: „Píseň tato byla poprvé tištěna roku 1838. v kalendáři Kašpara Fejérpatakyho, kněhvazače sv. Mikulášského, v československé spisovně řeči s nadpisem: Na Slovany; počíná pak: Hej Slováci!“ (Tomášik 1888, s. 7).

Hej, Slovane! *)

Hej, Slovane! ještě naše slovanská řeč žije,
pokud naše věrné srdce za náš národ bije;
žije, žije duch slovanský, bude žít na věky,
hrom a peklo, marné vaše proti nám jsou vztěky!

Jazyka dar světil nám Bůh, Bůh náš hromovládny,
nesmí nám ho tedy vyrvat na tom světě žádný,
i nechať je kolik lidí tolik čertů v světě,
Bůh je s námi, kdo proti nám, toho Parom smete.

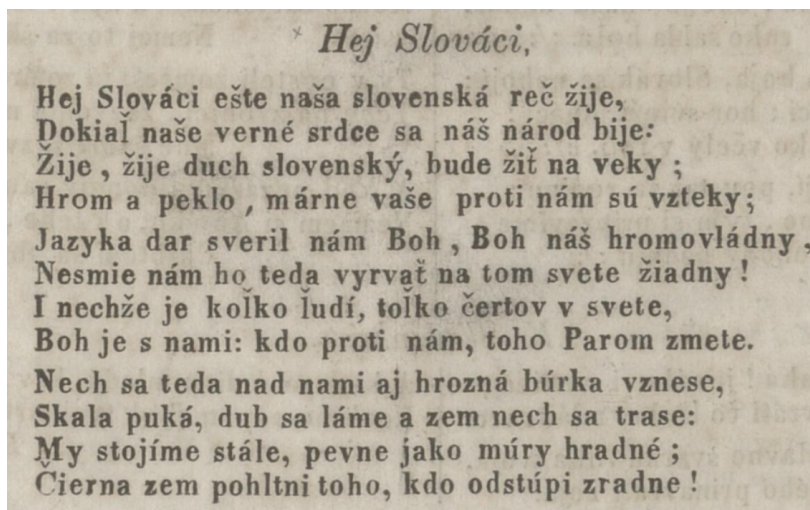
Nechať také se nad námi hrozná bouře vznese,
skála puká, dub se láme, země ať se třese,
my stojíme stále pevně jako mury hradné,
černá zem pohltí toho, kdož odstoupí zrádně.

*) Píseň tato byla poprvé tištěna roku 1838. v kalendáři Kašpara Fejérpatakyho, kněhvazače sv. Mikulášského, v československé spisovni řeči s nadpisem: Na Slovany; počíná pak: Hej Slováci!

(11) Tomášikova pieseň uverejnená pod názvom *Hej, Slovane!* v knihe *Básně a písně Sama Tomášika: české i slovenské* (1888)

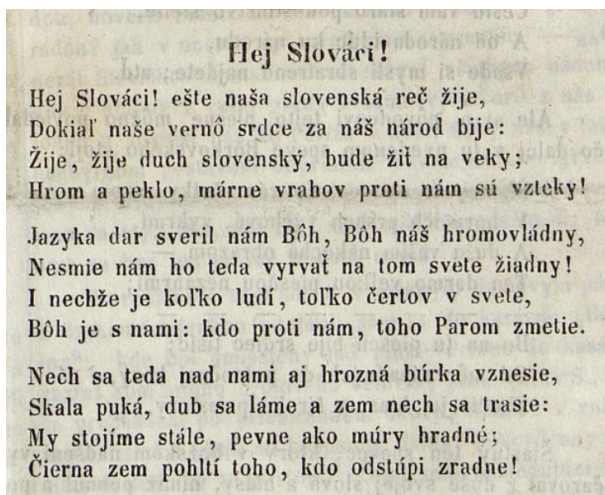
Možno sa zamýšľať nad tým, prečo sa práve autorova emblematická pieseň v knižnom vydaní Tomášikovej poézie odchýlila od toho, ako ju Tomášik písal aj ako bola primárne publikovaná. Slovanskosť bola síce aj vo Fejérpatakyho kalendári prítomná v názve *Na Slovany*, no vo veršoch – rukopisu aj tlačeného textu – je slovenskosť zrejmalá. Dali by sa nájsť možné dôvody – či zreteľ na miesto vydania knihy či odlišnosť aktuálnej slovenskej a českej spoločenskej situácie 80. rokov, rozšírenie adresáta oslovenia a prejav potreby vzájomnosti – nevedno však, čo ako bolo autorovým zámerom. Možno pripomenúť, že Tomášikova kniha vyšla nedlho po širokom spriatomení zrodu básne/piesne *Hej, Slováci!* pri jej 50. výročí sprevádzanom aj publikovaním Tomášikových spomienok – prvotnosť autorskej podoby *Hej, Slováci!* pred neskoršou českou adaptáciou *Hej, Slované!* bola už dostatočne známa. Žiada sa dodať,

že všetky skutočnosti sú (mali by byť) známe tým skôr v našom čase a malo by byť prirodzené neskresľovať ich, osobitne nie v odborných textoch.³⁸

(12) Tomášikova pieseň uverejnená pod názvom *Hej Slováci*
v Radlinského kalendári Tatran (1861)

³⁸ Aj pri zložitosti existenčných okolností Tomášikovej básne/piesne tak napr. vo svetle dávno známych poznatkov vyznieva ako odborný lapsus podanie Alexandra Maxwella v štúdiu z r. 2006 *‘Hey Slovaks, Where Is My Home?’ Slovak Lyrics for non-Slovak National Songs*. V široko rozloženej úvahu interpretuje pieseň *Hej, Slováci!* ako prenos českej hymnickej piesne do slovenského prostredia analogicky dobovým slovenským adaptáciami českej národnej hymny *Kde domov můj?* (naznačuje to už názov štúdie). Podrobná kritická analýza Maxwellovho textu by zabrala veľa miesta, ako najzávažnejšie možno spomenúť, že sa nikde nespomína Tomášikovo slovenské východisko a adresovanie básne a že názov/úvod incipitu *Hej, Slováci!* sa vo vzťahu k *Hej, Slované!* podáva ako sekundárny, zrodený v 60. rokoch 19. storočia pri slovenskom preklade básne uverejnenom v Radlinského Tatrane na r. 1861. Prevrátené existenčné garde A. Maxwell interpretuje ako transformáciu od pôvodného všeslovanstva k slovenskému partikularistickému nacionalizmu (s. 163). Treba iste ešte zdôrazniť, že autor nie je historicky prvý či jediný, kto predstavuje názov *Hej, Slováci!* ako sekundárny (z literárnych vedcov tak napr. Jaroslav Vlček v *Dejinách literatúry slovenskej*, 1890, s. 150), no „výnimočnosť“ pohľadu A. Maxwella spočíva v tom, že v celku podania vychádza z predstavy českého pôvodu piesne. Namiesto obrazu vzájomného dobového obohatenia vrstovníckymi hymnickými piesňami *Kde domov můj?* a *Hej, Slováci!* (v českej adaptácii *Hej, Slované!*) podáva konštrukt jednosmerného preberania oboch v česko-slovenskom smere a na ňom stavia celú svoju interpretačnú klenbu. Z jednotlivosti štúdie možno „na ukážku“ spomenúť napr. nepravdivé tvrdenie, že Radlinský ako prekladateľ piesne zachoval v jej slovenskom texte *ř*. V Maxwellovom prepise sa v prvom verši skutočne *ř* v slove *řeč* nachádza, podobne ako *ě* v slove *eště*: *Hej Slováci eště naša slovenská řeč žije*, no v publikácii, ktorú cituje, nič také nie je, porov. (12) (v prepise A. Maxwella sú aj ďalšie chyby). Škoda, že taký text bol publikovaný a doručený anglojazyčnému (po anglicky čítajúcemu) publiku s obmedzenou možnosťou overovať napísané (napokon v publikovanom odbornom texte až také vecné nedostatky nie sú bežné).

(13) Tomášikova pieseň uverejnená pod názvom *Hej Slováci!*
v Dobšinského periodiku Sokol, časopis pre krásno, umenie a literatúru (1861)

4.3. HEJ, SLOVÁCI! – HEJ, SLOVANÉ!: NIEKTORÉ SLOVENSKO-ČESKÉ JAZYKOVÉ OSOBITOSTI

Stojí za to pristaviť sa trochu podrobnejšie aspoň pri troch miestach Tomášikovej básne a ich rozličných modifikáciách v slovenskom aj českom prostredí, zaujímavých každá po svojom. Boli už pomenované – *Parom*, *múry hradné* a slovesný tvar *pohlť*.

4.3.1. PAROM – PERUN

Parom je špecifický slovenský lingvokultúrny prvok, ktorého všetky osobitosti si nekladiem za cieľ predstaviť, hoci by dlhšie pristavenie bolo zaujímavé i pekné. Dôležité je na tomto mieste poukázať hlavne na to, že slovenské kultúrne prostredie aj slovenčina poznajú teonymum *Perún* ako meno slovanského boha hromovládcu spolu so synonymným pomenovaním *Parom*, ktoré (ako slovenská lingvorea) češtine nie je vlastné. Dokladá to aj skutočnosť, že Tomášik vložil do svojej básne/piesne „slovenského *Paroma*“ (a tak to zachovávali aj vydania piesne *Hej, Slováci!* v českom prostredí, v učebniciach niekedy s vysvetlením), kým v českej adaptácii *Hej, Slované!* nevystupuje *Parom*, ale vždy *Perun* (sporadicky, staršie aj *Perún*).³⁹

³⁹ Existuje, prirodzene, bohatá literatúra rozličných časových období so širším zameraním na slovenský panteón s jeho ústrednou postavou Perúna, aj s pozornosťou viac či menej sústredenou na *Paroma/paroma/parom* s naznačením vzťahu k Perúnovi. Osobitne zaujímavá je v tomto smere otázka kultúrneho prenosu Paroma zo slovenského prostredia do českého (pravda, jazykové porovnanie, tak ako v mnohých iných prípadoch slovenských lexém, ktoré nie sú známe, resp. nie sú rozšírené v českom

Sam. Tomášik:

Hej, Slováci! (Hej, Slované!)

Hej, Slováci, ešte naša slovenská reč žije,
dokiaľ naše verné srdce za náš národ bije:
žije, žije duch slovenský, bude žiť na veky;
hrom a peklo — marné vaše proti nám sú vzteky!

Jazyka dar sveril nám Boh, Boh náš hromovládny,
nesmie nám ho tedy vyrvať na tom svete žiadny!
I nechže je koľko ľudí, toľko čertov v svete,
Boh je s nami. Kto proti nám, toho Parom smetie.

Nech sa teda nad nami aj hrozná búra vznesie,
skala puká, dub sa láme a zem nech sa trasie:
my stojíme stále, pevne, ako múry hradné;
čierna zem pohltí toho, kto odstúpi zradne!

Bedřich Václavek, Český národní zpěvník.

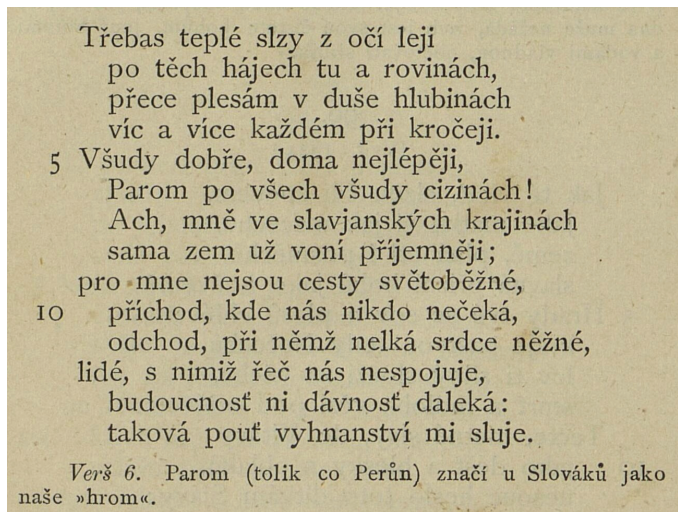
Parom — Perun; múry — zdi.

- (14) Vysvetlenie/ekvivalentácia slova *Parom* pri publikácii slovenskej hymnickej piesne v českej učebnici *Čítanka pro první třídu gymnasií* (Dvořák – Starý – Týml 1953)

V slovensko-českom pohľade v danej súvislosti vystupuje aj ďalšia zaujímavá skutočnosť. Súčasťou adaptácie Tomášikovej piesne pre české spoločenstvo je teda, ako vidno, popri nosnej zmene *Hej, Slováci!* na *Hej, Slované!*, sprevádzanej výmenou adjektíva *slovenský* za *slovanský*, aj trvalá záväzná zmena teonyma *Parom* na *Perun*. V porovnaní s tým však napr. v Kollárovej *Slávy dcere Parom* (objavil sa

prostredí, aj tu ukazuje, že *Parom/parom* je – či bol – v istom rozsahu doma aj na Morave). Mám na mysli to, ako povedomie o Paromovi a slovo *Parom* svojimi dielami vnášali do českého prostredia vplyvní dvojdomí autori, osobitne P. J. Šafárik a J. Kollár – a ako vidno, špecificky i Samo Tomášik (či aj, v českom prostredí poznaný a čítaný, J. Holý), ako sa pri ňom pristavovali vo svojich cestopisoch českí pútnici po Slovensku aj ako sa v druhej polovici 19. storočia ako špecifické slovenské výrazivo premietal do rozprávok Boženy Němcovej či „slovakofilských básnických diel“ Adolfa Heyduka i Rudolfa Pokorného, do rodiacich sa dvojязыčných slovníkov aj prílohových slovníkov vo vydaniach kníh (k vývinu slovensko-českých / česko-slovenských slovníkov pozri Gajdošová 2014; k problematike prílohových slovníkov bližšie Nábělková 2020, 2022). V najnovšej českej monografii o Perúnovi (Téra 2017), ktorá v pohľade na slovanský svet dokladá jeho predovšetkým východoslovanskú prítomnosť, je otázke Paroma venovaný len celkom skromný priestor. Z kollárovo-šafárikovských charakteristík možno uviesť napr. citát z *Čítanky* Jána Kollára (1825), kde v časti *Známost národu Slowanského* v odpovedi na otázku „Kterj byli gegich neyhlawnegšj bohové?“ na prvom mieste uvádza a charakterizuje Perúna – Paroma: „I. Perún anebo Parom panowal nad hromem a bleskem“ (Kollár 1825, s. 203), či z o rok mladšieho vplyvného diela P. J. Šafárika *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, kde v kapitole venovanej náboženstvu a mravom, kultúre a jazyku starých Slovanov píše: „Perun (u Slovákow Parom, odtiaľ paromova střela, blesk), boh hromu“ (*Perun* /bei den Slowaken Parom, daher paromová střela, Blitz/, der Donnergott) (Schaffárik 1926, s. 12).

r. 1932 v jej rozšírenom druhom vydaní, napr. v znelke 220) žiadnej textovej edičnej modifikácii nepodlieha, *Parom* ostáva vo všetkých jej vydaniach *Paromom*. *Slávy dceru* možno teda vnímať tiež aj ako jednu z ciest kultúrno-literárneho prenosu *Paroma* do českej kultúry. Pravda, v niektorých vydaniach býva slovo vysvetlené, či už v poznámke pod čiarou (ako napr. v Bačkovského vydaní *Slávy dcery* z r. 1885) alebo v slovníčku neznámych slov (v niektorých učebniciach).

(15) Vysvetlenie slova *Parom* v Bačkovského vydaní Kollárovej *Slávy dcery* (Národní knihovna česká Jindřicha Bačkovského 1885)

Paroma stretneme u Kollára aj inde, v textoch a osobitne vo vysvetlivkách k *Zpiewankám* (1834), ktoré boli reflektované aj v českom prostredí.⁴⁰ Skutočnosť, že Tomášikovu pieseň *Hej, Slované!* adaptovanú pre české prostredie a potenciálne takto širšie pre slovanský svet, sprevádzala aj výmena slov *Parom* – *Perun*, predstavuje ešte jeden výrazný prvok odpútavania od lokálne slovenského na jej ceste (*Perun*, nie *Parom*, vystupuje aj v rozličných adaptáciách piesne do druhých slovanských jazykov).

⁴⁰ **Perun, Peron, Parom.** Diwno, przediwno, że gedem z naystaršych a dawnu zmizelych Bohů slawských, w ustech Slowáků geště po dnešnj den tak žige, gakoby w každém městě chrám, w každé wesnici sochu, na každém kopci oltář a w každém domě kněze měl. Nenj dne, hodiny, ba téměř okamženj, kdeby sme mezi Slowáky neslyšeli opakovaná slova: *Perun, Peron, Parom*; alebo odtud powstałe průpowědě: *Kde tam ideš do Paroma! Kde si bol u Paroma? Na kýho Paroma gest ti to? Parom tě trestal, wzal, metal, zabil!* – *Paromisko po něm, paromowá strela, gula, skála, paromowý hrom, blesk, owšem i paromowý člověk (hněwiwý), paromowá žena, paromský aneb paromowský wuol, kuoň (silný, diwoký); paromská cesta (těžká, zlá), paromské wjno (ohniwé)* a t. d. (Kollár 1834, s. 407). V sprievoďných textoch k spievankam, aj v časti *Wysvětlení věcí* s výkladom o Paromovi, Kollár (podobne ako vo vydaní *Slávy dcery* z r. 1832) do istej miery uplatnil svoje jazykové úpravy (porov. pozn. 47).

Tu sa však pozoruhodnosť slovenskej lingvoreálie vo všeobecnosti ani so zreteľom na Tomášikov spev nekončí. Kým v piesni *Hej, Slované!* vystupuje slovo *Perun* vždy ako teonymum, proprium, v rozličných slovenských publikáciách piesne *Hej, Slováci!* sa v texte objavuje nie proprium *Parom*, ale apelatívum *parom*. Dá sa povedať, že od pôvodného Tomášikovho *Parom*, pozri (7), dostali sme sa k dnešnému dominantnému *parom* (1) – bol to istý vývinový proces. Rozličné podoby stretávame napr. aj v spevníkoch 19. storočia – napr. M. Chrástek má vo svojom *Venci* (1862) *Parom*, inde už prevažuje *parom*. Napokon, aj v úvodnej Hviezdoslavovej básni s incipitom *Tomášiku, tvoje slová nikdy nepominú*, v strofe s intertextovým odkazom na Tomášikov verš je *parom*: *Láska k „daru jazyka“ z nich vybúšila v plameň, / v oči svetu zastali si ohrnutých ramien / bojovníci, na rtoch vetu prirážanú k vete: / „Boh je s nami: kto proti nám, toho parom zmetie!“*. Apelatívum *parom* vystupuje napr. aj vo viacerých vydaniach spevníka Karola Salvu, porov. (16).

Hej, Slováci! ešte naša slovenská reč žije,
dokiaľ naše verné srdce za náš národ bije :
Žije, žije duch slovenský, bude žiť na veky,
hrom a peklo! márne vaše proti nám sú vzteky.

Jazyka dar sveril nám Boh, Boh náš hromovládny,
nesmie nám ho tedy vyrvať na tom svete žiadny;
i nechže je koľko ľudí, toľko čertov v svete,
Boh je s nami: kto proti nám, toho parom zmetie !

I nechže sa aj nad nami hrozná búra vznesie,
skala puká, dub sa láme a zem nech sa trasie :
My stojíme stále, pevne, ako múry hradné —
čierna zem pohltí toho, kto odstúpi zradne !

Samuel Tomášik.

(16) Pieseň *Hej, Slováci!* s apelatívom *parom* v publikácii Karola Salvu *Národní Spevník* (1898).

Existujúcu variabilitu možno považovať za prejav a doklad spontánnosti vývinu. Je pritom zrejmé, že rozdiel vo veršoch *Boh je s nami: kto proti nám, toho Parom zmetie!* – *Boh je s nami: kto proti nám, toho parom zmetie!* neprichodí nám vnímať len ako nepodstatný pravopisný rozdiel. Keď sa pozrieme do výkladových slovníkov, vidíme, že spracovanie sa v nich do istej miery líši. Slovník slovenského jazyka (SSJ) slová predstavuje ako homonymá – má samostatné propriálne a samostatné apelatívne heslo. Krátky slovník slovenského jazyka (KSSJ) proprium *Parom* samostatne nezachytáva (v zhode s koncepciou slovníka), vystupuje však v sémantizácii pri výklade pôvodu v apelatívnom heslovom slove *parom* a do istej miery v dokla-

doch. Slovník súčasného slovenského jazyka (SSSJ) spracúva propriálno-apelatívnu diferenciu ako samostatné významy polysémického hesla *Parom*. Na priblíženie lexicografického spracovania života lexém uvádzam (bez gramatického aparátu) celé heslá:

Slovník slovenského jazyka

Parom mytol. boh hromu u starých Slovanov, Perún

parom hovor. expr. výraz používaný najmä v hneve a v kliatbach na označenie niečoho neurčitého, neznámeho al. tajomného zla; čert, diabol, ďas: *Nech to (ho, ich) parom vezme (uchytí)! Bodaj to (ho, ich) parom vzal! Do paroma!* (novšie pís. *doparoma*) kliatby vyslovené v hneve, v rozhorčení. *Nech parom vezme taký život* (Ondr.) tak sa nevyplatí žiť. *Choďte si do paroma, čo ma do vás* (Rys.) choďte preč, v čerty! *Ale kdeže v parome sú tie závary* (Chrob.) nevedno, kde sú. *Parom ho vie, čo je to* (Hor.) nik nevie, nevedno. *Ani parom sa v tebe nevyzná* (Ráz.-Mart.) nik sa v tebe nevyzná. *Kohože nesú paromy!* (Tim.) kto to ide? *Len teraz nech ho parom neprinesie domov* (Gráf) len aby neprišiel. *Sedliaka paromy brali, keď musel počívať toľké hlúposti* (Fel.) zlostil sa. *Ale kiego paroma chcete, človeče?!* (Pláv.) čo chcete? *Parom ma po tom* (Tat.) načo by som sa o to staral, čo ma po tom. *To je jeden parom* (Urb.) to je jedno, je to rovnaké. *Horúce je to jedlo ako parom* (Al.) veľmi. *Paroma je tu dobre* (Jégé) nie je tu dobre.

Krátky slovník slovenského jazyka 4

parom hovor. expr. výraz pouz. vo vzrušení, napr. v kliatbach, označujúci neurč. zlú silu (podľa slovanského boha hromu Perúna/Paroma), diabol, čert, ďas

● *p. ti do duše, nech ho p. uchytí (tam, kde je), nech ma p. vezme, ak ...; p. ho vie* nikto nevie; *nech to p. vezme!* nezáleží už na tom; *chod' do p-a i doparoma!* chod' preč! *ký p. (to urobil)? kto? čo? na kiego p-a? načo?*

Slovník súčasného slovenského jazyka O – Pn

Parom 1. mytol. ► staroslovanský boh hromu a blesku: *P. metá z oblohy ohnivé strely – blesky; Už som myslel, že z chlapa, čo nedávno privolával Paroma a rozprával príhody o vraždiciach pekelníkoch, sa vykľuje inkvizítor a exorcista.* [J. Červenák]

2. **parom** hovor. expr. ► označenie nadprirodzenej bytosti stelesňujúcej neurčitú zlú silu, používané najmä v nadávkach, v kliatbach a pod., čert, diabol; syn. fras, ďas: *paroma tvojho paromského, prečo mi nedáš pokoj?; V takej chvíli sa vraj treba radšej prežehnať, a nie hrešiť a spomínať všelijaké paromy.* [A. Habovštiak]

■ fraz. *ký parom? kto?; na kiego/kýho paroma? prečo, načo?; bodaj ťa/to/ho/vás/ich [tam] parom uchytí* al. *nech ťa/to/ho/vás/ich parom uchytí* prianie niečoho

zlého; *kde ťa tam paromy berú/nesú!* prejavenie hnevu, pokarhanie; *parom ma tam po tom!* nie je to moja starosť; *ten, lebo ten, to je jeden parom* hocikto; *to už azda [aj] sám Parom uchytil!* niečo nemožno nájsť⁴¹

Širší a hlbší pohľad na lexikografické spracovanie propriálno-apelatívneho života slova predpokladal by zachytenie aj ďalších slovenských a českých slovníkov, osobitne starších, v tom i textových slovníčkov, v ktorých sa odráža, resp. môže odrážať aj dobový vývin nazerania. Ukazuje sa, že metajazykového dokladu o dôvodoch textovej zámieny v Tomášikovej piesni niet, možno však predpokladať, že nebola náhodná a že sa do nej premietlo vnímanie sémantických rozdielov propriálno-apelatívnej homonymie, resp. polysémie (porov. slovníkové spracovanie), ktoré vôbec nie sú z hľadiska vyznenia piesne nepodstatné.⁴²

4.3.2. ...AKO MÚRY HRADNÉ

Verš *My stojíme stále pevne ako múry hradné* či jeho intertextovo rozlične zapájaná časť *ako múry hradné* stal sa jedným z najcitovanejších fragmentov Tomášikovej básne/piesne.⁴³ Dalo by sa uviesť veľa rozmanitých príkladov rozličného vyznenia od slávnostného, patetického po humorné, dokladajúcich jeho pevné miesto v spoločenskej zásobárni precedenčných textov. Dramaticky vyznievajúcu formuláciu národného odhodlania nájdeme v zápise zo 17. decembra 1889 v denníku Ľudo-

⁴¹ Možno sa pristaviť pri tom, že výkladové slovníky nezachytávajú propriálne fungovanie slov *Parom*, *Perún* v astronomickej funkcii pri pomenovaní planéty Jupiter, rozšírené osobitne (často spolu s pomenovaním *Kráľomoc*) v starších domových pokladniciach a kalendároch (širšie G. Múcsková v štúdiu *O pomenovaní planét slnečnej sústavy v pamiatkach z 18. a 19. storočia*, 2007). Pomenovanie *Parom* ako základné v trojici *Parom* (*Perún*, *Jupiter*) kontinuálne stretávame aj v kalendároch prvej polovice 20. storočia (tak Salvov *Slovenský domový kalendár* z r. 1903 – analogicky jeho kalendárom konca 19. storočia, podobne tradičný *Tranovský evanjelický kalendár* v priebehu mnohých rokov či novší *Kalendár Tatry banky*). V českých kalendároch popri pomenovaní *Jupiter* vystupuje najmä staré domáce *Kráľomoc* s koreňmi u Klareta a zriedkavejšie *Perun* (astronymum *Parom* v nich takto prirodzene nestretáme).

⁴² V danej súvislosti sa špecificky otvára priestor interpretácie Tomášikovej druhej strofy, a tým vlastne celého textu. Slovenská lingvokultúrna osobitosť s možnosťou pravopisne vyjadriť rozdiel medzi *Paromom*, bohom hromovládcom, a (pripisovaným mu alebo inak prirodne vnímaným) hromom vyžaduje vo všeobecnosti pravopisné rozhodnutie tam, kde nie je jednoduché viesť striktnú hranicu. Slovo *parom* v Tomášikovej piesni možno vnímať ako *parom* – hrom (pravda, ako vidno, súčasné výkladové slovníky synonymizáciu *parom* – hrom či *blesk* na rozdiel od iných zdrojov neponúkajú), no aj ako *paroma* – čerta, diabla, ďasa, frasa, schopného rozličných činov. Sémantický rozdiel nesený pravopisnou diferenciou *Parom* – *parom* privádza až ku kresťansko-pohanskej interpretačnej otázke, kto je Boh Tomášikovej básne. *Parom* je uňho *Parom*, nevedno ako vnímaný. Zdá sa, že slovenské kultúrno-jazykové spoločenstvo vo verši *Boh je s nami: kto proti nám, toho Parom zmetie* slovanského pohanského boha spontánne či cielené zmenou pravopisu postupne sémanticky začlonilo – *Boh je s nami: kto proti nám, toho parom zmetie*.

⁴³ V hymnickej piesni evanjelického autora možno *múry hradné* asociatívne vzťahnúť k cirkevnej evanjelickej hymne a jej emblematickému spojeniu *hrad prepevný* – vznikové aj funkčné prepojenie hymnických piesní rozličných sfér sa vzhľadom na spoločné motívy pevnosti a opory nedá vylúčiť. Pravda, sila pôsobenia básne/piesne prirodzene presahovala (a presahuje) hranice evanjelického spoločenstva.

víta Riznera: „Druhou hlavnou úlohou im vraj bude zmaďarizovanie horného Uhorska. To sa im však nikdy nepodarí, lebo my tu predsa len stojíme stále pevne ako múry hradné. Ohlúpiť Slovákov môžeme, ale zmaďarčiť nie.“ Ako ukážku zapojenia do textu volebného spravodajstva možno uviesť úryvok z Národných novín z r. 1901: „Dolu s klobúkom a česť takým voličom; aj uznanlivý protivník to musí uznať. Slovom, naši stáli – aby som použil bežnej, no v tomto páde veľmi miestnej a výraznej frázy – ako múry hradné, ako skala; na takomto pevnom základe dá sa budovať; to bola kostra, jadro a fundament ideálneho voličstva!“ S humorným podtónom zase vystupuje v *Žartoch a rozmaroch* Zechentera-Laskomerského, napr. v próze *Deň 22. decembra 1870*: „A tak stojíme stále, pevne ako múry hradné, na stráži, vystavení nešerednému, kde-aký kabátový švík prenikajúcemu severnému vetru. Strmo poleťujúce snehové hrče s hviezdami a radmi topia sa na našich zmraštených demokratických nosoch“.⁴⁴

Samo prirovnanie *ako múry hradné* je z textologického hľadiska pozoruhodné osobitne tou prvou publikačnou podobou, keď sa vo Fejérpatakyho kalendári objavilo fonologicko-pravopisne čudné, ani slovenské ani české *jako múři hradné*. Hoci porovnanie s Tomášikovým rukopisom ukázalo, že podoba *múři* nepochádza od neho, dostala sa vo viacerých rozličných publikáciách do sveta (v odbornej rovine s tým napokon požiadavka presnosti informácie o pôvodnej publikačnej podobe aj počíta).

V slovenskom kultúrnom priestore sa po vnútoliterárnom preklade (či skôr vnútoliterárnej úprave, kde prechod od češtiny k slovenčine nevyžadoval výrazné zmeny)⁴⁵ v básni/piesni *Hej, Slováci!* spojenie ustálilo *jako múry hradné*, neskôr *ako múry hradné*.

Ustaľovanie českej adaptovanej podoby *Hej, Slované!* predstavovalo špecifický proces v danom prípade medzijazykovo-vnútrojazykového prekladu z Tomášikovej slovenskej češtiny do literárnej češtiny. Preklad v lexikálnom slova zmysle vyžadovalo Tomášikovo slovenské výrazivo. Keď porovnáваме konkrétne české vydania piesne *Hej, Slované!*, situácia pri fragmente *jako múry hradné* je veľmi variabilná – variuje v nich, ak vezmeme do úvahy aj prvé vydanie v *Českej včele*, v škále: *jako múři hradné* – *jako mury hradné* – *jako mury (zdi) hradné* –

⁴⁴ Stojí za to hoci len stručne poukázať na rozšírenú textovú variáciu, ktorá sa ukazuje už v uvedených dokladoch – variantnú existenciu verša *my stojíme stále pevne ako múry hradné* – *my stojíme stále, pevne ako múry hradné*. Predstavuje jeden z dokladov interpunkčných diferencií nesúcich isté významové rozdiely. Vo vývinovom pohľade vidno, že pri prvej publikácii vo Fejérpatakyho kalendári čiarka nie je, v Českej včele je, v ďalších rozličných vydaniach bola jej prítomnosť neustálená. Je však zaujímavé, že v Tomášikovom rukopise charakterizuje toto miesto autorská úprava – pôvodný text *my stojíme pevně stále jako múry hradné* nadobudol slovoslednou úpravou znenie *my stojíme stále pevně jako múry hradné*.

⁴⁵ V publikácii V. Rácovej a M. Navrátila (2021) sa zvažuje hodnotiť už vnútoliterárny, resp. vnútrojazykový preklad ako adaptáciu.

jako mury (stěny) hradné – jako skály hradné – tak jako zdi hradné – jako stěny hradné. Podobne ako pri teonymie *Parom* (4.3.1.), pohybujeme sa – pri zachovaní Tomášikovej českej bázy textu – v zaujímavom priestore prekladu jednotlivých slovenských výrazov. Nedá sa povedať, že čeština by v celku národného jazyka slovo *múr* (*mur*) nepoznala, nie však celouzemme (popri ďalších významoch ho vo význame ‚zed‘ zachytáva František Bartoš vo svojom Dialektickom slovníku moravskom, 1906; ako dialektické ho spracúva aj Příruční slovník jazyka českého). Možno aj vzhľadom na výskyt slova na Morave nepociťovala sa až tak potreba preložiť ho pri vydaní piesne v brnianskej *Sbírce písní slovanských* z r. 1851, kde na rozdiel od iných zmien tomášikovské *jako mury hradné* ostalo, pozri (10). Vcelku však v rozličných vydaniach vidíme úsilie priblížiť neznáme slovo českému publiku, neraz pomocou textového zdvojovania (spôsob vysvetľovania neznámych slov kontinuálne prítomný v česko-slovenskom kontexte): *jako mury (zdi) hradné – jako mury (stěny) hradné*⁴⁶. Častejšie prirodzene prekladom – aj tu však možno vidieť, že sa

2. Píseň Slovanů.

Hej, Slované, ještě naše
Slovanská řeč žije,
Pokud naše věrné srdce
Pro náš národ bije.
Žije, žije duch slovanský,
Bude žít na věky;
Hrom a peklo! marné vaše
Proti nám jsou vzteky.

Jazyka dar svěřil nám Bůh,
Bůh náš hromovládny,
Nesmí nám ho tedy vyrvat
Na tom světě žádný;
I nechať je, kolik lidí,
Tolik čertů v světě:
Bůh je s námi — kdo proti nám,
Toho Perun smete.

Nechať také se nad námi
Hrozná bouře vznesé,
Skála puká, dub se láme,
Země ať se třese:
My stojíme stále pevně,
Jako mury (zdi) hradné;
Černá zem pohltí toho,
Kdo odstoupí zrádně.

(17) Príklad textového zdvojovania *mury* (*zdi*) v Tomášikovej piesni publikovanej pod názvom *Píseň Slovanů* v českém časopise Hlahol (1861)

⁴⁶ Textové zdvojovanie ako špecifickú formu prekladu môžeme aj konkrétne pri slovách *múr – zed’* a ich odvodeninách stretnúť napr. už v levočskom vydaní Komenského učebnice *Orbis pictus* z r. 1685 –

neustálilo jedno riešenie a rozličné prekladové riešenia *jako skály hradné* (skôr výnimočne), *tak jako zdi hradné, jako stěny hradné* v celku textov koexistujú. Ak by sme aj inak už nevedeli, táto prekladová variabilita českej adaptácie by zreteľne naznačovala sekundárnosť v smere od slovenského textového východiska.

4.3.3. ČIERNA ZEM POHLTÍ TOHO...

Posledný verš Tomášikovej básne/piesne vo Fejérpatakyho kalendári *Černá zem poheltj toho, kdož odstaupj zradně* púta z jazykového hľadiska pozornosť predovšetkým kollárovskou vokalizáciou v slovese – *poheltj*. Porovnanie s rukopisom ukazuje, že Tomášik to tak nepísal, no, akokoľvek, publikovanie slovesa v tejto podobe predstavuje jeden z dokladov dobovej sily vplyvu Kollárových predstáv o ľubozvučnosti.⁴⁷ V rukopise z cestovného denníka je však dané miesto osobitne zaujímavé tým, že ide tiež o jedno z miest, kde Tomášik urobil úpravu – pôvodné *Černá Zem at' zhltně toho kdož odstaupj zradně!* zmenil na *Černá Zem pohltí toho kdož odstaupj zradně!*⁴⁸ Ak sa na úpravu pozrieme prizmou rečových aktov či komunikačných funkcií, vidíme, že Tomášik želanie, resp. výzvu, žiadosť (vyjadrenú analytickým imperatívom) adresovanú čiernej zemi zmenil na konštatovanie toho, čo sa (predpokladane, očakávane) stane. Tak to v zásade vídať aj dnes:

napr. v „učebnej téme mesto“ sa o ňom píše, že býva *ohrazené Murami (Zdi)* aj že *na Murech (Zděch)* sú bašty a veže. Zdvojovanie pri daných slovách využil vo svojej *Čítanke* aj Ján Kollár (1825), napr. *Mezi Chinau a Tatárskau zemj nalezá se ten powěstný na 300. mjł dluhý mūr (zed')* (bližšie Nábělková 2015).

⁴⁷ Vokalizovanie spoluhláskových skupín ako jednu z ciest k ľubozvučnosti predstavil Kollár v stati *Myšlénky o libozwučnosti řečj wúbec, obzwláště českoslowanské* (Kollár 1822), pozornosť im venoval v pravopisnej prílohe svojej čítanky *Neyhlawnegšj prawidla česko-slowenské prawopj-sebnosti* (Kollár 1825) a konkrétne realizovanie predstáv postupne prinášali jeho (nielen) básnické texty (k jednotlivým obdobiam v Kollárovej jazykovej teórii a praxi aj z tohto hľadiska pozri Tóbiš 1966, porov. Dvončová 1966). Napokon, aj posledný verš *Předspěvu* so slovesom *zvrtnút'*, ku ktorému odkazoval Hviezdoslav v básni *Zvrtla doba*, mal v 3. vydaní Kollárovej *Slávy dcery* z r. 1832 podobu *co sto věků bludných hodlalo, zvertne doba*. Námietky voči takýmto inováciám vyslovoval medzi inými Josef Jungmann v listoch Kollárovi, keď ľutoval, že v *Slávy dcere* z r. 1832 nie je ten „čistý pouhý dialekt českoslovanský, jaký byl v druhém vydání“ (Vrťátko 1880, s. 207), o *Zpěvan-kách* z r. 1834 ďalej Jungmann písal: „Vaše zpěvanky arci zasluhují velikou pochvalu, kěž byste byli jen svůj úvod česky psali!“ V blízkosti týchto slov v liste z 26. 4. 1836 je aj známy výrok: „V Čechách nikdy nebude se psáti, jak Vy píšete, s nechutí se odvracujeme od toho způsobu. A to jest příčina, že i Vás ne již mezi naše, ale mezi jiného nářečí spisovatele klademe, a sice ne spisovatele nářečí slovenského, jako jsou Bernoláci, ale ve fantasii utvořeného [...]“ (Vrťátko 1880, s. 211). Tlačená podoba *poheltj* v Tomášikovej básni aj bez opory v autorovom rukopise zodpovedá Jungmannovým slovám, že Kollár svojimi novotami ovplyvňuje „veškeré spisovatelstvo“ na všetkých stranách.

⁴⁸ Treba povedať, že prepis J. K. Garaja pri tomto verši nie je celkom presný – umiestnenie zátkovky zreteľne ukazuje, že nové *pohltí* nahradilo celé *at' zhltně*.

Čierna zem pohltí toho, kto odstúpi zradne!

Černá zem pohltí toho, kdo odstoupí zrádně.

Prítomnosť či neprítomnosť výkričníka možno syntakticky hodnotiť ako rozdiel medzi deklaratívnou vetou a jej expresívnejším, exklamatívnym variantom.

Pri pozornejšom pohľade na rozličné publikácie Tomášikovho spevu však vieme, že v druhej polovici 19. storočia sa pri publikovaní básne/piesne *Hej, Slováci!* v spevníkoch a rozličných populárnych publikáciách rozsiahlo uplatňoval iný slovesný tvar. Tak napr. vo *Venci národných piesní slovenských* Michala Chrástka (1862), *Slovenskom spoločenskom spevníku* Augusta Horislava Krčméryho (1871), *Venčeku slovenských národných piesní* Karola Ruppeldta (1874 a ďalšie vydania), *Národnom spevníku* Karola Salvu (1898), *Venci slovenských národných piesní* Jozefa Škultétyho (1897 a ďalšie vydania) a všelikde inde namiesto predpokladaného *pohltí* stretávame tvar *pohltni*, ktorý nám prichodí hodnotiť – na rozdiel od indikatívu *pohltí* – ako imperatív. Ukazuje sa zvláštna situácia, keď sa spoločenská prax vlastne „vrátila“ k Tomášikovmu pôvodnému zámeru.⁴⁹ Syntetický tvar imperatívu *pohlť*, ktorý by sa v jeho duchu dal očakávať ako náhrada indikatívu *pohltí*, sa pritom rytmicky ani z hľadiska potrieb spevu nehodí, a tak sa stretávame so zvláštnym tvarom *pohltni*, odkazujúcim skôr než k *pohltiť* ku slovesu *pohltnúť*. Publikovaných dokladov na tento textový variant, aj s presahom do 20. storočia, je veľmi veľa.⁵⁰

⁴⁹ Ojedinele sa z textov na tomto mieste vynára aj ďalšia modifikácia v miere explicitnosti syntaktického stvárnenia komunikačnej funkcie. Tak záznam slávnosti v Chyžnom r. 1884 publikovaný v *Národných novinách* obsahuje i reč odovzdanú Tomášikovi pri výročí jeho piesne, kde pred imperatívom *pohltni* vidno interpunkčne zvýraznené oslovenie „čiernej zeme“. (V úryvku, vzhľadom na priebežný záujem o dobové intertextové prepojenia, upozorňujem na ďalší – v texte nijako nezvýraznený – odkaz na Kollárovu Slávy dcéru vo fragmente *nie z mutného oka...*): „A tak i v dobe ťažkého navštívenia a vznášania sa hroznej búrky nad nami, keď nám už nič iné neostáva, ako v tichosti zmáhať sa k mravnému povzneseniu a národnej dôstojnosti [...] prichádzame k Vám, nie zronení, ani zbití, ale tým povedomím utužení, že nie z mutného oka, z ruky pilnej nádeja kvitne, prichádzame k Vám nie s hlasnou ováciou, lež s tým z Vašej piesne čerpaným ujistením, že príde čas, kde sa tento teraz okolo Vás stojaci nepatrný hlúček roduverných mužov premení na zástup millionov uvedomelého slovenského ľudu, ktorý práve s takým nadšením, ako my tu teraz, zvolá: Čierna zem! pohltni toho, kto odstúpil zradne!“ (Redakčné nepodpísané, 1884b, s. 2).

⁵⁰ Možno odkázať napr. na rozličné vydania Jesenského *Demokratov* s prítomnosťou fragmentu piesne v tejto podobe: „A premeniac sa v nehybné bralo na obstrapkanom a vyšliapanom koberčeku, dokončil slohu: / *My stojíme stále pevne, ako múry hradné.* / *Čierna zem pohltni toho, kto odstúpi zradne!*“

1. Hej, Slováci.
(Slovenská a všeslavianska hymna)

So zápalom.

Hej, Slo - vá - ci! e - šte na - ša slo - ven - ská reč ži - je,
do - kiaľ na - še ver - né srd - ce za náš ná - rod bi - je.

Ži - je, ži - je duch slo - ven - ský, bu - de žiť na ve - ky;
hrom a pe - klo mar - né va - še pro - ti nám sú vzle - ky.

Jazyka dar sveril nám Bôh,
Bôh náš hromovládny,
nesmie nám ho teda vyrvať
na tom svele žiadny.
I nechže je koľko ľudí
toľko čertov v svele,
Bôh je s nami: kto proti nám,
toho parom zmetie.

A nech že sa i nad nami
hrozná búra vznesie,
skala puká, dub sa láme
a zem nech sa trasie:
My stojíme stále pevne,
ako múry hradné –
čierna zem pohltí toho,
kto odstúpi zradne.

S. Tomášik.

(18) Príklad slovesného tvaru *pohltni* v Tomášikovej piesni, ako ho môžeme vidieť v slovenských spevníkoch devätnásteho storočia s presahom aj do dvadsiateho. *Venček slovenských národných piesní pre vyššie triedy ľudových škôl podľa troch vydávaní Venčeka Karola Ruppeldta* (Miloš Ruppeldt 1927)⁵¹

Ukazuje sa však, že daný verš existoval v imperatívnej podobe nielen v *Hej, Slováci!*, ale aj v adaptovanej českej piesni *Hej, Slované!*. Napr. v publikácii Jaroslavy Václavkovej *Písne roku 1848* (1948), ktorá pod názvom *Píseň Slovanů* uvádza spolu piesne s incipitným *Hej, Slováci!* aj *Hej, Slované!*, vidíme paralelné výzvové verše *čierna zem pohlti toho, kto odstúpi zradne* – *černá zem pohltiž toho, kto odstoupí zrádně* (teda funkčne paralelné tvary *pohltni* – *pohltiž*). Analogickú situáciu, pri notovanom zverejní piesne, vidno v publikácii Bedřicha Václavka *Český národní zpěvník. Písne české společnosti 19. století* (1940), kde uverejnenie textu Tomášikovej piesne a jej adaptácie sprevádzajú dôležité slovenské a české bibliografické odkazy aj textologická poznámka.⁵²

⁵¹ Toto vydanie ruppeldtovského *Venčeka* je pozoruhodné okrem iného podaním obsahu, kde Miloš Ruppeldt uvádza „skladateľ“a, „básnik“a a „charakter obsahu“ jednotlivých piesní – piesne klasifikuje na ľudové, národné, výletné, školské a „rôzneho obsahu“. *Hej, Slováci!* spolu s ďalšími hymnickými piesňami sú označené ako národné (inde často bývajú kategorizované ako vlastenecké – kategóriu vlasteneckých piesní napr. využíva vo svojej monografii o slovenskom národnom obrození v hudbe B. Banáry 1990b; porov. aj Urbancová 2018).

⁵² B. Václavek má pri uverejnenom slovenskom texte hymny bibliografický odkaz *Chrástek: Veniec národných piesní slovenských, 1862* a vo vzťahu k publikovanému veršu *Nech sa teda nad nami aj*

PÍSEŇ SLOVANŮ

Samo Tomášik

Hej, Slováci! ešte naša slovenská reč žije,
dokiaľ naše verné srdce za náš národ bije:
Žije, žije duch slovenský, bude žiť na veky;
hrom a peklo, márne vaše proti nám sú vzteky!

Jazyka dar sveril nám Boh, Boh náš hromovládny,
nesmie nám ho teda vyrvať na tom svete žiadny!
I nechže je koľko ľuďí, toľko čertov v svete,
Boh je s nami: Kto proti nám, toho Parom smetie.

Nech sa teda nad nami aj hrozná búra vznesie,
skala puká, dub se láme a zem nech sa trasie:
My stojíme stále pevne, ako múry hradné:
čierna zem pohlti toho, kto odstúpi zradne.

Hej, Slované! ještě naše slovanská řeč žije,
dokud naše věrné srdce pro náš národ bije;
žije, žije duch slovanský, bude žít na věky,
/: hrom a peklo, marné vaše proti nám jsou vzteky! :/

Jazyka dar svěřil nám Bůh, Bůh náš hromovládny,
nesmí nám ho tedy vyrvat na tom světě žádný:
i nechť ať jest tolik lidí, kolik čertů v světě,
/: Bůh jest s námi, kdo proti nám, toho Perun smete :/

Nechť ať také se nad námi hrozná bouře vznese,
skála puká, dub se láme, země ať se třese;
my stojíme stále, pevně jako skály hradné:
/: Černá zem pohltíž toho, kdo odstoupí zrádně :/

- (19) Súbežné uverejnenie textu piesní s incipitnými *Hej, Slováci!* a *Hej, Slované!*
pod spoločným názvom *Píseň Slovanů* v publikácii *Písne roku 1848*
(Václavková 1948)

hrozná búra vznesie uvádza poznámku: „Častější znění sl. 3. v 1. jest: I nech že sa aj nad nami hrozná búra vznesie“. Pieseň *Hej, Slované!* cituje podľa *Zpěvníka slovanského (Slavie)* z r. 1849. B. Václavek uvádza aj informáciu o melódii: „Nápěv podle Ruppeldtova *Venčeku slovenských národních písní*, 1974. – Nápěv byl v českých zpěvnících otištěn po prvé v Martincových *Nápěvech ke Společ. Zpěvníku čes.*, 1852 (Václavek 1940, s. 350 – 351).

Ak je vo všeobecnosti pre zľudovené piesne existencia variantnosti, ako na viacerých miestach prízvukuje B. Václavek, príznačná, slovenské aj české publikácie Tomášikovej hymnickej piesne s variáciami na rozličných miestach textu sú toho jasným dokladom. V podrobnejšej slovensko-českej konfrontácii sa práve pri tejto našej hymnickej básni/piesni – ktorá v slovenskom priestore od pôvodnej podoby s incipitným *Hej, Slováci!* v Tomášikovej slovenskej češtine (s niekoľkými doloženými autorskými úpravami) prekonala cestu širokého rozšírenia vo vnútoliterárnom preklade do slovenčiny a ktorá sa v českom priestore textovo vyvíjala v adaptácii *Hej, Slované!* – ukazujú v rozmanitých variáciách pozoruhodné (aj ďalšie, nielen analyzované) jazykové javy, ktoré ich paralelný život charakterizujú a ktorým stojí za to venovať pozornosť.

5. RÁZUSOVSKÉ UZAVRETIE

K hviezdoslavovskej introdukcii možno v oblúku pridať uzavretie básňou Martina Rázusa, písanou k centeniu Tomášikovej básne/piesne v r. 1934, v čase, keď už Tomášika ani Hviezdoslava nebolo (Rázus 1934, s. 577 – 578). Ponúkam ju z viacerých dôvodov – primárne pre súčasný intertextový odkaz k obidvom incipitným osloveniam, *Hej, Slováci!*, *Hej, Slovakia!*, ktoré možno vnímať ako adresované spolu do slovenského prostredia (sme Slováci a sme Slovakia) so súčasným širším slovanským záberom (*blčia Tatry – horia diale*). Rázusova báseň s jej dramatickým nábojom bude súčasne mostíkom k ďalšiemu lingvistickému spracovaniu témy slovenskej prítomnosti Tomášikovej hymnickej piesne v dlhom pohnutom 19. storočí.

STO ROKOV

(K jubileu hymny: *Hej, Slováci...*)

Vyšľahol oheň zo zeme,
v nej žitia prasila.
Vybúšil plameň z rodných prs:
pieseň sa zrodila,
posvätná, hrdá!

Sto rokov –
šiel rod náš nocou hlbokou.
Sto rokov –
rinčalo do tmy od okov.
Sto rokov –
zažíhal srdcia hymn otrokov:
Hej, Slováci!
Hej, Slovakia!!

A na ten zvuk,— hľa, márne bijú — márne rania —
zatne sa tisíc zrakov, tisíc rúk,
krížom sa oráč poznamená,
mať zdvihne decko k nebu — na ramená,
ved' blčia Tatry — horia diale
na Vltave, jak na Urale,
na Visle, modrom na Jadranu...
Ruky sa tisnú, chlapi vstanú:
Sme Slováci!
Sme Slovania!!
[...]

6. ZÁVER

V pristavení sa pri Tomášikovej legendárnej básni/piesni, podanom v „niekoľkých obrazoch“ (nie vo vyčerpávajúcej systematickej postupnosti podania), vyšli sme od výročia v r. 2024 – stodeväťdesiateho, posledného takto okrúhleho, než sa dovŕši 200 rokov jej prítomnosti v slovenskom a širšom slovanskom svete. Motívov, pri ktorých sa v súvislosti s piesňou *Hej, Slováci!* hodno pristaviť v našom čase (v tradičnejšom i novom pohľade) je prirodzene viac, než sa zmestilo do tohto textu, obsahuje však, nazdávam sa, hlavné zamýšľané: aby hymnická pieseň, ktorú dnes v spoločnosti nepočuť tak ako v minulých časoch, „zaznela“ a aby sa aj v odbornom priestore v rozličných textových podobách sprítomnilo aspoň niečo z toho, čo sprevádzalo jej znenie v priebehu desaťročí.⁵³ Sledovala som cieľ, aby sa popri reprodukovani variantných podôb piesne ukázalo nielen to, že a ako znela, ale aj ako sa pri jej zásadne dôležitom spoločenskom rozšírení priebežne vynárali fragmenty piesne v rozličných intertextových prepojeniach, v básňach, publicistike, pri reprodukcii živých rečníckych prejavov. A isteže aj v odborných textoch. V celkovom obraze je súčasne dôležité, ako sa pri dotyku s ňou v dobovom kontexte pri intertextovom zapojení často živo ohlásali diela iných autorov (opakovane sa takto medzi inými – opäť ako doklad váhy v spoločenskom živote – vynárali fragmenty Kollárovej *Slávy dcéry*).

⁵³ Z minulého času (ako) z iného sveta vynárajú sa napr. slová Viliama Paulinyho Tótha: „[...] niet upovedomeného rodoľuba, ktorý nebol by ju počul spievať, ba i sám nespieval v poslednom štvrtstoleťi pri každej schôdzke slovenskopriateľskej, pri každej slávnosti národnej“ (Podolský 1863). Je prirodzené, že v spoločenskom živote rozličného času je postavenie hymnických piesní rozdielne – odráža ich rozdielne dobové funkcie, úlohy, ktoré sú iné v čase rozvíjajúcich sa národných hnutí, iné v čase etablovania (národného) štátu, ako na to poukazoval aj Miroslav Hroch, a iné v našich dňoch. Ich nepoznanie signalizuje medzery v kultúrno-historickom poznaní, a naopak poznávanie, zoznamovanie sa s piesňou ponúka aj mladým ľuďom jednu z ciest k širšiemu osvojovaniu si vlastnej histórie. Hymnickú pieseň *Hej, Slováci!* majú dnes ako koncertnú skladbu v repertoári viaceré zbory, tradične napr. Spevácky zbor slovenských učiteľov, ktorý v r. 1921 založil Miloš Ruppeldt a ktorý v r. 2003 vydal a širšiemu okruhu poslucháčov ponúkol CD s dvadsiatimi spevmi *Hoj, zem drahá. Vlastenecké a hymnické zbory*.

V súvislosti s výročiami možno sa v alúzii na „osmičkové roky“ pristaviť v literárnom kultúrohistorickom kontexte pri fenoméne „štvrkových rokov“, o ktorom sa, pravda, takto nehovorí, frazéma *štvrkové roky* porovnateľná s *osmičkovými rokmi* neexistuje.⁵⁴ Nie je však bez zaujímavosti hoci aj len bez hlbšieho rozboru pripomenúť aspoň niektoré štvorkové literárne či literárno-jazykové výročia diel 19. storočia (viačere sa už v tých či oných súvislostiach v texte štúdie vynorili). Do štvorkových rokov predchádzajúcich zrodu básne/piesne *Hej, Slováci!* vydaním prislúchajú básnické zbierky *Tatranská Múza s lýrou slovanskou* Pavla Jozefa Šafárika (2014) i *Slávy dcera* Jána Kollára (1824). V roku 1834 sa súběžne s Tomášikovou hymnou zrodila jej pražská vrstovníčka, česká hymna *Kde domov můj?* (v slovenskom prostredí žila i vo viacerých slovenských adaptáciách/lokalizáciách), s týmto rokom sa spája aj „prielom Sama Chalupku do spisovnej slovenčiny“ uverejnením troch slovenských (výrazne slovakizovaných) básní vo Fejérpatakyho kalendári na rok 1834, medzi ktorými bola aj budúca hymnická pieseň *Nad Tatrou sa nebo kalí*⁵⁵ – no a v r. 1834 vyšli *Národné zpievanky čili písně světské Slováků v Uhrách*, prvý diel „druhého setu“ Kollárových spievaniek, jedného z vôbec najvzácnejších, dobovo a nielen dobovo vplyvných diel slovenskej kultúry. Rok 1844 je rokom zrodu hymnickej piesne *Nad Tatrou sa blýska* Janka Matúšku, prijatia tatrárskej – štúrovskej spisovnej slovenčiny (do diskusií okolo jej podoby sa zapájal aj Samo Tomášik),⁵⁶ samostatného vydania Francisciho slovenskej básne *Svojím vrstovníkom na pamiatku* aj vydania 2. zväzku almanachu *Nitra* v novej spisovnej slovenčine. Už letný pohľad na niektoré štvorkové literárne výročia prvej polovice 19. storočia otvára priestor závažných otázok, ktoré sa s dielami (vcelku, aj s každým osobitne na jeho vlastnej ceste) v situácii prechodu od literárnej češtiny k novo formovanej a celonárodne prijímanej spisovnej slovenčine spájajú. Špecifická je napr. v našom kontexte opakovane spomínaná otázka vnútoliterárneho prekladu, dobového autorského i neautorského, a následne aj prekladu do súčasnej slovenčiny aktualizujúceho základné literárne diela v našom čase. Z porovnání vystupuje – aj

⁵⁴ Ako nie je napr. zatiaľ lexikograficky zachytené ani samo adjektívum *štvrkový*, no pohľad do Slovenského národného korpusu jeho život v rozličných významoch a kontextoch dokladá.

⁵⁵ Chalupkova báseň je z textologického hľadiska so zreteľom na jazykovú situáciu prechodu od literárnej češtiny k literárnej slovenčine pozoruhodná existenciou viacerých autorských variantov (textu aj názvov) v češtine i v slovenčine (Krčméry 1927) a časovo blízkymi vydaniai v rozličnej podobe (popri iných dokonca aj v Kollárových *Zpievankách*). V slovensko-českom pohľade je veľmi zaujímavé intertextové využitie incipitu básne ako motta listu osemnásťročného K. Havlíčka-Borovského v r. 1839 (Nábělková 2018). Skoré zachytenie jej piesňového bytia, a tým zase aj spevov sprevádzajúcich výstupy na Kriváň, podáva K. Kuzmány vo svojom slovansky orientovanom „vzdelaneckom východnom románe“ *Ladislav* (1838): „Na druhý den vybrawše se z Ljpowa geště za tmy, giž sme byli při kolybách, když sme prwnj pablesky slunce wrchol Křiwáně oswěcowati užřeli, a nedaleko před námi wzhlř stupugjećch asi dewěť ginochů, gichž zpěw: „Nad Tatrou se nebe kalj“ wůkol se rozlěhal po audoljch“ (Kuzmány 1838, s. 213). Notovaný zápis piesne pod názvom *Smutok* vyšiel (spolu s inými hymnickými piesňami, medzi nimi s *Hej, Slováci!*) v piesňovej prílohe Hlahol k časopisu Sokol, ktorá vychádzala v r. 1862 – 1863 (Potůček 1971).

⁵⁶ Blížšie Kačala (2013); o širšom Tomášikovom pôsobení v Tatráne pozri Rapant (1950).

žánrovou rozdielnosťou podmienený – rozdiel napr. medzi nevyhnutnosťou veľkej osobnej prekladateľskej investície pri preklade básnických diel P. J. Šafárika a J. Kolára (ktoré do nedávneho času žili „len“ v pôvodnej českej jazykovej podobe) do súčasnej slovenčiny,⁵⁷ a skorou spontánnou dobovou úpravou do slovenskej jazykovej podoby Tomášikovej hymnickej piesne *Hej, Slováci!* (vo variantnom fungovaní, bez doloženého prekladateľa).

Z porevolučných štvorkových rokov spomeniem aspoň dve publikácie späť s našou témou – vydanie prvého notovaného spevníka *Venček slovenských národných piesní* Karola Ruppeldta (1874) a jeho druhé prepracované vydanie (1884). Na príklade Ruppeldtových venčekov v dobovom slovenskom kultúrnom a osobitne politicko-spoločenskom kontexte možno – okrem iného – predstaviť špecifickú dramatickosť existencie spevníkov národných piesní a rozličných konkrétnych foriem perzekúcie hymnického spevu, popri otázke prítomnosti a významu vo „veľkých dejinách“ aj nemenej dôležitý vzťah hymnickej piesne a „malých dejín“, vplyv udalostí s ňou spätých na životy konkrétnych ľudí. Z motívov naznačených v úvode ostala v štúdiu zatiaľ bez podrobnejšieho spracovania téma prieniku Tomášikovej piesne do širokého slovanského, osobitne južnoslovanského sveta a osobitého slovenského sveta na Dolnej zemi, s ňou spätý motív intersemiotických odkazov, s ním spätá problematika variantnosti pomenovaní nielen vo vzťahu k Tomášikovej básni/piesni, ale aj pri jej priemete do výtvarného diela. Nazdávam sa, že ďalšia ponuka „niekoľkých obrazov“ môže ešte byť prínosom vo výročnom uctení si Sama Tomášika a jeho slovenského i všeslovanského spevu.

Literatúra

- BABIAK, M. (2018): Kultúrne dedičstvo vojvodinských Slovákov v kontexte slovenskej kultúry. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 6/2, 121 – 129.
- BÁBIK, J. (2009): *Klenoty v tónoch. Slovenské hymnické piesne*. Bratislava: Tatran.
- BÁBIK, J. (2023): Hymna všetkých Slovanov. In: *Nové slovo*, 8. 2. 2023. Dostupné na: <https://noveslovo.eu/historia/hymna-vsetkych-slovanov/> (cit. 16. 1. 2023).
- BACHÁT, D. (1870): *Nevädze. Sobrané a vybrané spisy Miloslava Dumný-ho v troch sväzkoch. Sväzok druhý. Besiedky*. Skalica: Matica Slovenská.
- BANÁRY, B. (1988): Zhudobnené básne Sama Tomášika. In: *Obzor Gemera*, 19/1, 29 – 21.
- BANÁRY, B. (1990a): *Spevník hymnických piesní*. Martin: Matica slovenská.
- BANÁRY, B. (1990b): *Slovenské národné obrozenie v hudbe*. Martin: Matica slovenská.
- CLEMENTIS, V. (1944): *Slováci a Slovanstvo* (prednesené v Slovanskom seminári v Londýne dňa 20. a 27. 9. 1943). Londýn: Československý výbor pre slovanskú vzájomnosť.
- DOBŠINSKÝ, P. (1861): Hej, Slováci! In: *Sokol, časopis pre krásno, umenie a literatúru*, 2/4, 5. 2. 1861.
- DOLNÍK, J. (2009): Jazyk a kultúra. In: *Slovenská reč*, 74/5, 257 – 267.
- DUŠAN, W. /Lamb/ (1847): Zápisky cestujiciho po Slovensku r. 1846. In: *Pautník*, 2, 73 – 83, 103 – 111, 151 – 157, 171 – 182.

⁵⁷ Vyšli v prekladoch Ľubomíra Feldeka ako *Tatranská múza so slovanskou lýrou* (1986) a *Dcéra slávy* (1979). Motív vnútrojazykového prekladu z češtiny do slovenčiny sa prirodzene vzťahuje aj na širšie spektrum „neštvořkových“ diel slovenských autorov písaných v češtine, z už spomenutých týka sa napr. i vydania Kuzmányho *Ladislava* v preklade a redakčnej príprave Milana Pišúta (1968).

- DUŠAN, V. /Lambl/ (1848): Slovníček Slovenský. In: *Časopis Českého museum*, 22, 98 – 216, 305 – 337.
- DVONČOVÁ, J. (1966): Kollár filológ. In: Pauliny, E. (ed.): *Jazykovedné štúdie. 9. Dejiny a dialektológia*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 148 – 168.
- DVOŘÁK, K. – STARÝ, V. – TÝML, V. (1953): *Čítanka pro I. třídu gymnasií*. Praha: SPN.
- FEJÉRPATAKY-BELOPOTOCKÝ, G. (red.) (1837): *Nowý i starý vlastenský kalendář na rok Páně 1838*. Lipt. Sv. Mikuláš: K. Fejérpataky.
- FÍŠER, Z. (2007): *Bublínka ze života moravského. Paměti Matěje Mikšíčka*. Brno: Matice moravská.
- FRANKOVÁ, L. (2010): Národnoobránná spolupráca Čechov a Slovákov v 20. – 30. rokoch 19. storočia. (K slovanskej a československej vzájomnosti.) In: *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove*, 5/1, 38 – 56. http://dejiny.unipo.sk/PDF/Dejiny_1_2010.pdf (cit. 16. 1. 2023).
- GAJDOŠOVÁ, K. (2014): Slovensko-česká a česko-slovenská dvojazyčná lexikografia. Vývinový prehľad od 19. storočia po súčasnosť. Časť I. In: *Slovenská reč*, 79/5 – 6, 274 – 303.
- GARAJ, J. K. (1934/1935): *Hymna Hej, Slováci!* In: *Slovenská reč*, 3/4, 107 – 113.
- GERYK, J. (1990): *Slovenský spevník*. 4. vydanie. Martin: Matica slovenská.
- HALUZICKÝ, B. (1952): *Božena Němcová a Slovensko*. Bratislava: Tatran.
- HECKEL, B. (1981): *Samo Tomášik vo svetle svojej doby*. Martin: Osveta.
- HECKEL, B. (1988): Život a dielo Sama Tomášika. In: *Obzor Gemera*, 19/1, 20 – 24.
- HEYDUK, A. (1885/1886): Hej Slované! Glossa k padesátileté památce této písně. In: *Zlatá Praha*, 3/1, 7.
- HORČICKÁ, J. (ed.) (1920): *Osvobozené mládeži! Rodinná čítanka vlastenecká pro československé domácnosti*. Praha: Nákladem České grafické Unie.
- HROCH, M. (1999): *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*. Praha: Mladá fronta.
- HROCH, M. (2009): *Národy nejsou dilem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- HUČKOVÁ, D. (2013): Pojem národní literatura a jeho interpretační kontexty. In: *World Literature Studies*, 5 [22]/speciální číslo, 25 – 33.
- HUČKOVÁ, D. (2017): Pamiatke Jozefa Miloslava Hurbana. In: Pekarovičová, J. – Vojtech, M. (eds.): *Studia Academica Slovaca*, 46. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 266 – 277.
- HUČKOVÁ, D. (2023): Literatura v procesoch kultúrno-etnickej sebaidentifikácie slovenskej komunity v Srbsku. In: *Slovenská literatúra*, 70/6, 613 – 614.
- HURBAN, J. M. (1841): *Cesta Slowáka ku bratrům slawenským na Morawě a w Čechách, 1839*. Pešť: Trattner – Károli.
- HURBAN, J. M. (1881): Ludovit Štúr. In: *Slovenské pohľady*, 1/3, 198 – 218.
- HURBAN, J. M. (1973): *Životopisy a články*. Bratislava: Tatran.
- HVIEZDOSLAV, P. O.: *Gábor Vlkolinský* (rukopis). Dostupné na: <https://dikda.snk.sk/view/uuid:c-fb3c089-0db4-4ce8-8e0c-3231158d262b?page=uuid:0c0400a6-673e-4f59-b273-b63bce5cc750> (cit. 16. 1. 2023).
- HVIEZDOSLAV, P. O. (1884): Päťdesiat rokov. In: *Národné noviny*, 15/126, 25. 10. 1884, 1.
- HVIEZDOSLAV, P. O. (1912/1913): K stým narodeninám Sama Tomášika. In: *Zlatá Praha*, 30/27, 14. 3. 1913, 315.
- HVIEZDOSLAV, P. O. (1919): Zvrhla doba. In: *Živena. Zábavno-poučný časopis, orgán spolkov Živeny a Lipy*, 10/1, 2.
- HVIEZDOSLAV, P. O. (1949): Zvrhla doba. In: *Hviezdoslav: výbor z jeho príležitostných básní, vydaný k 100. výročiu narodenia*. Praha: Ministerstvo informací a osvěty.
- HVIEZDOSLAV, P. O. (1949): *Odkazy*. Martin: Hviezdoslavova spoločnosť.
- HVIEZDOSLAV, P. O. (1969): *Čierny rok*. Dolný Kubín: s. n.
- CHALUPKA, S. (1868): *Spevy Sama Chalúpký*. Banská Bystrica: Nákladem E. Krčméryho.
- CHMELÁR, E. (2023): 210. výročie narodenia autora všeslovenskej hymny. (8. 2. 2023). Dostupné na: <https://www.facebook.com/ChmelarEduard/posts/570472781791615/> (cit. 16. 1. 2023).

- CHRÁSTEK, M. (1862): *Veniec národných piesní slovenských*. Banská Bystrica: Nákladom E. Krčméryho.
- JANKOVIČ, J. (2008a): Adaptabilita poézie hviezdneho obdobia. In: Žeňuch, P. (ed.): *XIV. medzinárodný zjazd slavistov v Ochride: príspevky slovenských slavistov*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 85 – 108.
- JANKOVIČ, J. (2008b): *Adaptabilita poézie hviezdneho obdobia. Prilagodlivosť poezije zvjezdanoga razdoblja*. Bratislava: Vydavateľstvo Jána Jankoviča – Ústav svetovej literatúry SAV – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV.
- KAČALA, J. (2013): Filologický rozbor Tomášikových návrhov na reformu Štúrovho pravopisu. In: *Samo Tomášik (8. 2. 1813 – 10. 9. 1887)*. Martin: Matica slovenská, 53 – 58.
- KOLÍSEK, A. (1928): „Hej, Slováci...“. In: *Prúdy*, 12/8, 470 – 490; 12/9, 531 – 549; 12/10, 603 – 620.
- KOLÍSEK, A. (1929): *Hej, Slováci: príspevok k dejinám našich národných a štátnych hymien*. Bratislava: Tlačou Slovenskej knihtlačiarne.
- KOLLÁR, J. (1822): Myšlienky o libozvučnosti reči vôbec, obzvlášť českoslowanské. In: *Krok. Weřegný spis wšenaučný pro wzďelance národu Česko-Slowanského*, 1/3, 32 – 47.
- KOLLÁR, J. (1824): *Slávy dcera we třech zpěvch od Jana Kollára*. Budjn: Kráľovská universitická tiskárna.
- KOLLÁR, J. (1825): *Čjtanka anebo Kniha k Čjtánj pro mládež we sskolách slowanských w městech a w dědinách*. Budjn: Kráľovská uniwersická tiskárna.
- KOLLÁR, J. (1832): *Slávy dcera. Lyricko-epická báseň w pěti zpěvch od Jana Kollára*. W Pešti tiskem Trattnera a Károliho.
- KOLLÁR, J. (1834): Národné zpiewanky čili Pjsně swětské Slowákůw w Uhrách gak pospolitého lidu tak i wyššich stawůw, sebrané od mnohých, w pořádek uwedené, wyswětlenjmi opatřené a wydane od Jana Kollára. Dlĵ Perwý. Wydánĵ hogně rozmnoženě i perwě dwa tištěné swazečky w sobě obsahujcĵ.. Budjn: Kráľovská uniwersická tiskárna.
- KOLLÁR, J. (1885): *Slávy Dcera. Lyrickoepická báseň w pěti zpěvích*. Praha: Nakladatel F. Borový.
- KODAJOVÁ, D. (2009): Slová ako stavebný materiál pri budovaní národa. Literárne práce a národné podujatia – oslavy a pohreby národovcov. In: Pekarovičová, J. – Vojtech, M. (eds.): *Studia Academica Slovaca*, 38. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 168 – 185.
- KOMENSKÝ, J. A. (1685): *Orbis sensualium pictus quadrilinguis*. Leutschoviae (Levoča): Samuelis Brewer.
- KRČMÉRY, A. H. (1871): *Slovenský spoločenský spevník z národných a prstonárodných piesní*. Banská Bystrica: Nákladom Eugena Krčméryho.
- KRČMÉRY, Š. (1927): Z rukopisov Sama Chalupku. In: *Sborník Matice slovenskej*, 5/3 – 4, 103 – 122.
- KUŠNIRÁKOVÁ, I. et al. (2012): „Íjĵdeme w noci wo fakľovom sprievode a rozsvietenie svet“: *Integračný a mobilizačný význam slávností w živote spoločnosti*. Bratislava: Historický ústav Slovenskej akadémie vied.
- KUZMÁNY, K. (1838): Ladislaw. In: *Hronka*, 3/3, 211 – 260.
- MAXWELL, A. (2006): ‘Hey Slovaks, Where Is My Home?’ Slovak Lyrics for non-Slovak National Songs. In: *Philologica Jassyensia*, II/1(02), 157 – 170.
- MICHL, J. V. J. (1837): Nový i starý vlastenský kalendář na rok Páně 1838. In: *Česká včela*, 45, 7. 10. 1837, 359 – 360.
- MÚCSKOVÁ, G. (2007): O pomenovaní planét slnečnej sústavy w pamiatkach z 18. a 19. storočia. In: Pekarovičová, J. – Vojtech, M. (eds.): *Studia Academica Slovaca*, 36. Bratislava: Stimul, 75 – 84.
- NAVRÁTIL, M. (2019): Vklad Ruda Brtáša do edičného dotvárania Sama Chalupku. In: *Slovenská literatúra*, 66/5, 393 – 402.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2015): Porovnávací obraz lexikálnej zásoby slovenčiny a češtiny w doterajšom lingvistikom spracovaní. I. Začiatky lexikálnej komparácie. In: *Slovenská reč*, 80/5 – 6, 276 – 306.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2017): Tak rob, ako ti ďaka! Slovenský slovník Boženy Němcovej. In: Gajdošová, K. (ed.): *Varia. XXV*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, 252 – 263.

- NÁBĚLKOVÁ, M. (2018a): Luče, luče, zlaté lúče! Hviezdoslavovské poznámky k viacsmernosti lexikálnej dynamiky. In: *Jazykovedný časopis*, 69/3, 340 – 358.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2018b): V červánek zatím Tatra se shalí... Tatry v česko-slovenskej kultúrnej reflexii. In: Vaňková, I. – Šťastná, L. (eds.): *Horizonty kognitivně-kulturní lingvistiky II. Metaforý, stereotypy a kulturní rozrůzněnost jazyků jako obrazů světa*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 61 – 78.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2020): Bilerárnosť, bilingvizmus a „prílohové slovníčky“ ako textová lexikografická opora v českom a slovenskom literárnom priestore. In: *Slovenská literatúra*, 67/1, 11 – 35.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2022): „...radost' z roboty samej a vedomie, že prácou pre Slovensko slúžili sme republike“: K slovenskému pôsobeniu Františka Heřmanského z hľadiska česko-slovenských medzijazykových a medziliterárnych vzťahov. In: *Česko-slovenská historická ročenka*, 24/2, 93 – 145.
- Náš básnik. *Populárna antológia z lyrickej tvorby P. O. Hviezdoslava* (1949). Martin: Matica slovenská.
- NOVOTNÝ, J. O. (1937): Samuel Tomášik. In: *Národní listy*, 77/250, 12. 9. 1937, 11.
- PETR, J. (1982): České lidový z polského ludowy. In: *Naše řeč*, 65/3, 118 – 128.
- PODOLESKÝ /TÓTH, V. P./ (1863): Samuel Tomášik. In: *Sokol*, 2/11, 251 – 254.
- POKORNÝ, R. (1884): K padesátiletí písně „Hej, Slované!“. In: *Slovanský sborník statí z oboru národopisu, kulturní historie a dějin literárního a společenského života*, 3/12, 639 – 646.
- POTÚČEK, J. (1971): Hudobná príloha *Hlahol* z rokov 1862 – 1863. In: *Musicologica Slovaca*, 3/3, 227 – 254.
- POKORNÝ, R. (1885): *Z potulek po Slovensku*. V Praze: tiskem dra. J. B. Pichla a spol. – nákladem spisovatelovým.
- POTÚČEK, J. (ed.) (1999): *Perzekúcia slovenského spevu (hudby) v rokoch 1847 – 1918*. Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV.
- PRAŽÁK, A. (1912/1913): Život a dílo Sámuela Tomášika. In: *Slovanský přehled*, 15/6 – 7, 302 – 310; 15/8, 341 – 347; 15/9, 399 – 407.
- PRAŽÁK, A. (1934): *Sté výročí vzniku Tomášikovy slovanské hymny „Hej, Slované“*. Praha: Společnost slovanské vzájemnosti.
- RAPANT, D. (1950): *Tatrin. Osudy a zápasy*. Martin: Matica slovenská.
- RÁCOVÁ, V. – NAVRÁTIL, M. (2021): *Kapitoly zo slovenskej textológie*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- RÁZUS, M. (1934): Sto rokov (K jubileu hymny: Hej, Slováci...). In: *Slovenské pohľady*, 50/10, 577 – 578.
- /Redakčné nepodpísané/ (1884a): „Hej, Slováci“. In: *Národné noviny*, 15/127, 28. 10. 1884, 1 – 2.
- /Redakčné nepodpísané/ (1884b): 26. október v Chyžnom. 1.: In: *Národné noviny*, 15/128, 30. 10. 1884, 1 – 2.
- /Redakčné nepodpísané/ (1884c): 26. október v Chyžnom. 2. In: *Národné noviny*, 15/130, 4. 11. 1884, 1 – 2.
- REZNÍK, J. (1990): *Kto za pravdu horí. Hymnické piesne a vlastenecké básne s ilustráciami Martina Benku.* Bratislava: Mladé letá.
- RUPPELDT, K. (1874): *Venček slovenských národných piesní*. Praha: Nákladem vlastním.
- RUPPELDT, K. (1884): *Venček slovenských národných piesní*. Turč. Sv. Martin: Nákladem vlastním.
- SALVA, K. (1894): *Slovenský domový kalendár pre katolíkov, evanjelikov a pravoslávnych na rok 1894*. Ružomberok: Karol Salva.
- SALVA, K. (1898): *Národní Spevník*. Ružomberok: Nákladem Kníhtlačiarne Karla Salvu.
- SALVA, K. (1903): *Slovenský domový kalendár pre katolíkov, evanjelikov a pravoslávnych na rok 1903*. Ružomberok: Karol Salva.
- S. CH. /Samo Chalupka/ (1863): Bombura. In: *Sokol, časopis pre zábavu a poučenie*, 2/11, 241 – 242.
- SCHAFFARIK, P. J. (1826): *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten. Ofen: Mit kön. ung. Universitäts Schriften*.
- SOJKOVÁ, Z. (2007): *Na rozhraní dvou věků. K politické publicistice Ludovita Štúra z let 1847 – 1855*. Praha: Slovensko-český klub.

- SVOBODOVÁ, V. (2012): Společenské zpěvníky jako kulturní fenomén českého národního obrození. In: *Český lid*, 99/3, 339 – 361.
- ŠKULTÉTY, J. (1934): „Hej, Slováci!“ 1834 – 1934. In: *Slovenské pohľady*, 50/10, 578 – 583.
- ŠKVARNA, D. (2002): Genéza moderných slovenských národných symbolov. In: Mlacek, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca*, 31. Bratislava: Stimul, 356 – 369.
- ŠKVARNA, D. (2004): *Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta humanitných vied.
- ŠMEJKAL, J. V. (1835): *Píseň písní národu českého*. Praha: Nakladatel A. Neubert.
- ŠOLTÉS, P. (2014): *Premeny slovenskej/uhorskej spoločnosti od jozefinizmu po revolúciu 1848*. Ružomberok: Katolícka univerzita.
- TEPLAN, D. (2016): Textologické zásady a edičné koncepcie na Slovensku (Z archivov slovenskej literárnej vedy II.). In: *Litikon*, 1/2, 125 – 137.
- TÉRA, M. (2017): *Perun bůh hromovládců – Sonda do slovanského archaického náboženství*. Praha: Pavel Mervart.
- TÓBIK, Š. (1966): *Šafárikov a Kollárov jazyk*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- TOMÁŠIK, S. (1861): Na deň 6. lipňa 1861. In: *Sokol. Časopis pre krásno umenie a literatúru*, 2/20, 1 – 2.
- TOMÁŠIK, S. (1862): Hymna. In: *Sokol*, 1/2, 21. 2. 1862, 59.
- TOMÁŠIK, S. (1888): *Básně a písně Sama Tomášika: české i slovenské*. Praha: I. L. Kober.
- TOMÁŠIK, S. (1901): Vlastný životopis. In: *Slovenské pohľady*, 21/4, 204 – 211.
- URBANCOVÁ, H. (2018): Klavírne úpravy slovenských ľudových piesní v tlačných edíciách 19. storočia. In: *Muzicologica Slovaca*, 9(35)/1, 28 – 102.
- VÁCLAVEK, B. (1938): *Písemnictví a lidová tradice: obraz jejich vztahů v české písni lidové a zlidovělé*. Olomouc: Index.
- VÁCLAVEK, B. (1940): *Český národní zpěvník: písně české společnosti 19. století*. Praha: Melantrich.
- VÁCLAVEK, B. (1949): *Český národní zpěvník: písně české společnosti 19. století*. 2. vyd. Praha: Svoboda.
- VÁCLAVKOVÁ, J. (1948): *Písně roku 1848*. Praha: Svoboda.
- VAJANSKÝ, S. H. (1884): Hej, Slováci (1834 – 1884). In: *Národné noviny*, 15/126, 25. 10. 1884, 1.
- VETRÁKOVÁ, A. (2012): Spomienkové slávnosti na memorandové zhromaždenie v 60. – 70. rokoch 19. storočia. In: Kušnierková, I. et al.: „*Ujdeme v noci vo fakľovom sprievode a rozsvietime svet*“: Integračný a mobilizačný význam slávností v živote spoločnosti. Bratislava: Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 79 – 91.
- VONGREJ, P. (1988): Samo Tomášik ako básnik. In: *Obzor Gemera*, 19/1, 25 – 29.
- VOTRUBA, F. (1954): Za Hviezdoslavom (Štyri úryvky). In: Šmatlák, S. – Rapoš, G. (eds.): *Hviezdoslav v kritike a spomienkach*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 94 – 113.
- VRÁTKO, A. J. (1880): Dopisy Josefa Jungmanna k Janu Kollárovi. In: *Časopis Musea království Českého*, 54/1, 38 – 58; 54/2, 196 – 218.
- ŽÁČEK, V. (1948): *Cesty českých studentů na Slovensko v době předbřeznové*. Brno: Nakladatelství Brněnské tiskárny.

Mira Nábělková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: nabelkovam@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5695-0935

HISTORICKÝ KORPUS SLOVENČINY: HIST-6.0¹

Katarína Rausová

RAUSOVÁ, K. (2024): Corpus of Historical Slovak: hist-6.0. In: *Slovenská reč*, 89/1, 156 – 163.

Abstract: The article presents the sixth version of the Corpus of Historical Slovak marked as hist-6.0. The Corpus of Historical Slovak is a diachronic corpus of Slovak texts from the pre-codification period. It contains both project's transliterated texts from photocopies of the original texts, as well as printed texts preserving the original orthography. Preparation of the current version started in autumn 2020. The article describes three areas of conceptual development of this corpus version, namely: 1. adding of new texts, 2. unification of the rules for text transliteration and 3. unification of existing tagging.

Keywords: corpus, Slovak language, diachronic, transliteration rules, tagging.

Článok v skratke:

- Článok predstavuje 6. verziu Historického korpusu slovenčiny, ktorý spracúva texty z predpisovného obdobia.
- Mapuje postup prác v troch oblastiach: revízia už zaradených textov do korpusu; revízia značkovania a možnosti vyhľadávania; dopĺňanie nových textov.
- Vysvetľuje dôvody revízie, opisuje postupy a predstavuje výsledky prác.

1. ÚVOD

Historický korpus slovenčiny (ďalej HKS) je diachrónny korpus zameraný na texty z predpisovného obdobia, teda na texty pred prvou kodifikáciou. Podľa spôsobu získania materiálu obsahuje dva druhy zdrojových textov: jednak ide o vlastné prepisy pôvodných rukopisov, ale i diel vydaných tlačou do r. 1787,² ktoré prepisovali pracovníci a spolupracovníci Slovenského národného korpusu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, v. v. i., priamo pre HKS; jednak o už publikované diela (tlačené i elektronické), ktoré v súčasnosti sprístupňujú pôvodné translitero-

¹ Príspevok vznikol v rámci projektu „Tvorba a rozvoj Slovenského národného korpusu“, financovaného Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu SR, Ministerstvom kultúry SR a Slovenskou akadémiou vied.

V čase publikovania článku je sprístupnená už aj siedma verzia Historického korpusu slovenčiny (hist-7.0), ktorá stavia na koncepcii 6. verzie korpusu. Jej stručná charakteristika je zverejnená na stránke tohto korpusu. Obe verzie sú po prihlásení sa k dispozícii všetkým používateľom Slovenského národného korpusu v nástroji NoSketch Engine na internete.^[1]

² V HKS sa výnimočne môžu vyskytnúť i mladšie texty, ak neboli ovplyvnené Bernolákovou kodifikáciou. Príkladom sú *Patenty cisára Jozefa II. z r. 1786 – 1788*.

vané texty z predpisovného obdobia³. Prvá verzia HKS, hist-1.0^[3], bola sprístupnená v roku 2012.⁴ Tvorbe HKS sa venovali v minulosti práce R. Garabíka (2019) a K. Rausovej (2021).

V článku predstavujeme v poradí šiestu verziu HKS s označením hist-6.0. Ide o verziu s doteraz najrozsiahlejšími koncepčnými zmenami, ktoré členíme do troch oblastí: doplnenie nových textov; zjednotenie pravidiel na prepis textov a zjednotenie doterajšieho značkovania. Prípravy aktuálnej verzie HKS sa začali na jeseň 2020. Pozostávali z troch etáp, ktoré súvisia aj s vyššie uvedenými zmenami v koncepcii.

2. PRVÁ ETAPA: REVÍZIA TEXTOV UŽ ZARADENÝCH DO KORPUSU

Prvá etapa sa zamerala na revíziu textov sprístupnených v predchádzajúcich verziách HKS. V prvom rade išlo o kontrolu, keďže vo všetkých textoch – nielen v pramenných materiáloch, ale aj v tých, ktoré boli prevzaté zo súčasných vydaných diel – sa rovnako pristupuje k prepisu s dôrazom na zachovanie jednotnej transliterácie pôvodných grafém.

Cieľom HKS je zachytiť texty v pôvodnej jazykovej a grafickej podobe, teda tak, ako boli napísané, bez úprav podľa súčasnej ortografie. Dvomi zásahmi sa však nebolo možné vyhnúť: prvým bola interpunkcia a druhým písanie kapitálok. Zásah do interpunkcie sa týka niektorých vydaných diel, z ktorých bol prevzatý prepis pôvodných rukopisov, napr. *Pramene k dejinám slovenčiny 1 – 3*. V edičnej poznámke týchto diel je priamo uvedené, že interpunkcia a písanie veľkých písmen boli upravované.

Problém kapitálok je vzhľadom na charakter rukopisov širší, keďže v samotných rukopisoch je niekedy veľmi náročné rozlíšiť, kedy autor zamýšľal zapísať slovo kapitálkami a kedy išlo o malé písmeno. Pri textoch, ktoré sa prepisovali priamo pre projekt HKS, bola snaha tento rozdiel zachytiť, je však otáznosť, do akej miery sa pre nejednoznačnosť zdrojových textov možno spoľahnúť na jednoznačnosť výsledku. Aj to môže byť dôvodom, prečo sa v už spomínaných *Prameňoch k dejinám slovenčiny* zvolilo zachytávanie kapitálok podľa súčasnej ortografie.

Napriek tomu, že sa HKS drží zásad transliterácie, teda jednej grafémy v pôvodnom texte zodpovedá jedna graféma v počítačovom spracovaní, bolo nevyhnutné pristúpiť k niekoľkým výnimkám, a to pri grafémach, ktoré sa i napriek tvarovej variantnosti vo funkcii nelíšia. Ide o nasledujúce prípady:

- varianty grafémy *s* (*s*, *f*) v pôvodnom rukopise sú v počítačovom spracovaní zachytené jednotne ako *s*;

³ Zoznam všetkých diel zaradených do HKS je uvedený na stránke *Textové zdroje a verzie korpusu*^[2]. Vlastné prepisy a prevzaté texty sú uvádzané samostatne.

⁴ Ďalšie verzie porov. taktiež v Slovenskom národnom korpuse.^[4], ^[5], ^[6]

- varianty diakritiky (napr. š aj ṣ̌) sú jednotne prepisované znakom š (ṣ̌ je však zachované);
- ů používané napr. v kurente na zápis *u* sa prepisuje ako obyčajné *u*;
- ȳ (najmä v diele Valaská škola) je nahradené obyčajným *y*.⁵

Kontrola prepisu bola zvlášť dôležitá pri prevzatých, tlačou vydaných pamiatkach, kde bolo potrebné overiť a vyradiť tie texty, ktoré pôvodný zápis upravovali do dobovej ortografie. Pôvodné historické texty ich vydavatelia zvykli upravovať pre ľahšiu čitateľnosť a zrozumiteľnosť. Niekedy išlo o úplný preklad textu do dobovej slovenčiny, inokedy len o zjednodušenie pôvodného zápisu podľa pravidiel súdobej ortografie, či už úplne, alebo na úrovni vybraných grafém (najčastejšie boli pôvodné *g* a *w* nahradené grafémami *j* a *v*).

V 5. verzii HKS nezodpovedali transliteračným pravidlám nasledujúce texty: Veršovaný slovníček na konci zbierky *Scepussio-Verallaei presbyteri almae dioecesis Scepusiensis carmina* od S. Matza vydaný v Jazykovednom časopise (1958) a *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku* (1959). Pri uvedených vydaniach by bola spätná rekonštrukcia pôvodného textu náročná a bez nahliadnutia do originálneho rukopisu by ani nebola možná. Preto boli uvedené texty pri príprave novej verzie korpusu odstránené a v 6. verzii korpusu sa nenachádzajú.⁶

Okrem uvedených diel boli odstránené aj *Patenty cisára Jozefa II. z r. 1786 – 1788* a *Patent Jozefa II. o manželstve*, keďže do publikovania novej verzie HKS neboli k dispozícii pôvodné rukopisy na overenie metodiky ich prepisu. Po revízii sú opäť prístupné v 7. verzii korpusu.

V rámci revízií sa identifikoval aj prípad duplicitného textu – išlo o úryvok z rukopisu z 18. storočia *Poznámky a rady hygienické, prírodopisné, meteorologické, ekonomické* (18. stor.), ktorý bol jednak súčasťou vlastného prepisu celého diela, ktoré bolo pripravené pre 5. verziu korpusu, jednak sa nachádzal i v *Prameňoch k dejinám slovenčiny I* (1992, s. 226 – 236). V korpuse hist-6.0 je uvedená kapitola z *Prameňov k dejinám slovenčiny* odstránená.

⁵ Prístupy jednotlivých editorov k prepisu *ȳ* sa rôznia, väčšina však prepisuje *ȳ* ako *y*. Pôvodný znak zachováva vo svojom vydaní Valaskej školy napr. G. Sabo, a to i napriek tomu, že v editorskej poznámke uvádza, že *ȳ* nemá žiaden gramatický význam (porov. Gavlovič – Sabo 1988, s. 595). V ortografickej analýze tohto diela však L. Ďurovič načrtáva niekoľko pravidiel nie úplne náhodnej distribúcie *ȳ* v texte (porov. Ďurovič 1988, s. 667, 669).

⁶ Okrem uvedených diel sa v HKS nachádzal ešte jeden text, ktorý nezodpovedal predpokladu zachovania pôvodnej ortografie, avšak zásahy vydavateľa sme odhalili prakticky až so zverejnením 6. verzie korpusu, v ktorej je zachovaný. Išlo o prepis z fotokópie rukopisu uloženého v Oddelení dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV, v. v. i., o ktorej sa predpokladalo, že ide o nedotknutý text *Valaskej školy* z r. 1755 od Hugolína Gavloviča. Analýza však ukázala, že priamo do Gavlovičovho textu zasahoval jeho neskorší vydavateľ Michal Rešetka, ktorý dielo upravoval do súdobej slovenčiny, teda podľa Bernolákovho úzu. Kritickému vydaniu diel a ich podrobnej analýze sa koncom minulého storočia venovali G. Sabo (Gavlovič 1988) a G. Gáriková (Gavlovič 1989).

Do prepisu samotných textov prebraných z 5. verzie korpusu sa nezasahovalo s výnimkou prepisu krátkeho textu *Výhražného listu zbojníkov Mestu Bardejov* z 15. storočia. Pôvodný prepis sa nahradil presnejším podľa publikácie R. Krajčoviča a P. Žiga *Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny* (2015, s. 91).

V rámci revízií sa v jednom texte zasiahlo i do chyby v štruktúrnom značení pri slovách zapísaných dovedna a oddelene: charakteristickou črtou predpisovných rukopisov je odlišný prístup k zápisu niektorých výrazov, ktoré dnes píšeme dovedna, avšak v rukopisoch ich nachádzame ako dve slová⁷. Napr. príslovku spôsobu *nahlas* v textoch možno nájsť zapísanú dovedna, ale i oddelene v podobe *na hlas*. V tomto prípade nie je pri vyhľadávaní v HKS potrebné poznať, či bolo slovo napísané dovedna alebo zvlášť – konkordancia zobrazí obe možnosti, pričom slovo zapísané oddelene sa zobrazuje ako zapísané s oblúčikom – *na_hlas* (v štruktúrnych značkách je oblúčik vyjadrený podčiarkovníkom). Tento zápis bol prítomný od prvých verzií HKS, napriek tomu bol do 4. verzie korpusu pridaný a ďalej prebraný text I. Kotuliča *Spišský pozostalostný súpis zo 16. storočia* vydaný v Jazykovednom časopise (1959), ktorý miesto podčiarkovníka používal spojovník. Táto chyba je v korpuse hist-6.0 opravená.

3. DRUHÁ ETAPA: REVÍZIA ZNAČKOVANIA A MOŽNOSTÍ VYHĽADÁVANIA

Popri kontrole ortografie sa práce na kvalitatívnom zlepšovaní dát orientovali aj na revíziu špecifických štruktúrnych značiek. Keďže prácam na HKS sa od jeho vzniku venovalo viacero ľudí a nie vždy kontinuálne, nastala situácia, keď sa k textovému zápisu pristupovalo variantne, teda použitím odlišných štruktúrnych značiek. Išlo predovšetkým o značenie skratiek a cudzojazyčných textov, ktoré sme v 6. verzii zjednotili. Nižšie uvádzame prehľad týchto značiek.

3.1. OZNAČENIE CUDZOJAZYČNÝCH TEXTOV

V predpisovných textoch neraz nachádzame vety, príp. i state v cudzom jazyku. V priebehu tvorby jednotlivých verzií HKS boli na tieto úseky používané nasledujúce označenia: pôvodne bola označovaná len latinčina, a to značkou *<langLAT>...</langLAT>*. Neskôr sa začali označovať i ďalšie jazyky a na ich zachytenie bola vytvorená štruktúrna značka *remark*, ktorá odrážala dve rôzne skutočnosti – jazyk a význam skratiek (porov. časť *Rozpísanie skratiek*). Značka *remark* sa v konkordancii zobrazovala v tvare *<rem>...</rem>* a po rozkliknutí informácií o dokumente sa zobrazil jej obsah v tvare *rem.lang* a skratka daného jazyka (napr. *la* – latinčina, *el* – gréčtina, *he* – hebrejčina).

⁷ Na označenie dvoch a viacerých slov, ktoré sú zapísané dovedna, ale podľa súčasnej ortografie by mali byť zapísané zvlášť, používa HKS lomku, ktorou ich oddeľuje. Napr. *atak* sa v pôvodnom texte v korpuse zachytáva v tvare *a/tak* (porov. *Špecifické štruktúrne značky* na stránke HKS^[7]).

V korpuse hist-6.0 boli predošlé značenia jazykov zrušené a nahradené jednoduchším označením, ktoré sa zobrazuje priamo v konkordancii: pre úsek textu v latinčine sa zobrazuje `<la>...</la>`, v nemčine `<de>...</de>`, v maďarčine `<hu>...</hu>`, v hebrejčine `<he>...</he>`, v gréčtine `<el>...</el>` a v neznámom jazyku alebo v prípade prelínania sa viacerých jazykov `<frg>...</frg>`.

3.2. ROZPÍSANIE SKRATIEK

Od prvých verzií HKS bolo rozpisovanie skratiek zachytené prostredníctvom hranatých zátvoriek, ktoré token nerozbíjali. Napr. pri vyhľadávaní latinského *item* sa okrem samotného výrazu zobrazia v konkordancii i rozpísané skratky *ite[m]* a *it[em]*.

Neskôr boli skratky rozpisované prostredníctvom už spomínanej značky *remark*. Výhodou bol fakt, že rekonštruovaná skratka sa nezobrazila v texte, ale len v poznámke (ako sme uviedli pri cudzom jazyku), čo zaručilo, že pôvodný text nebol narušený ani pri vyhľadávaní umelo rekonštruovanými tvarmi. V konkordancii sa zobrazila len skratka s označením `<rem>` (napr. `<rem>it</rem>`), po rozkliknutí informácií o zvolenom dokumente sa zobrazila rozpísaná skratka v tvare, napr. *etc.*:

rem.abb et cetera

rem.lang la

Pri vyhľadávaní teda nebolo potrebné konkordanciu ručne triediť od rekonštruovaných výrazov. Na druhej strane sa však ukázala nevýhoda, že pri vyhľadávaní výrazu *item* sa skrátené tvary nezobrazovali.

Rovnako ako pri označení cudzieho jazyka i pri skratkách sa v 6. verzii HKS zvolil jednotný jednoduchší zápis – v hranatých zátvorkách – a značka `<rem>` sa odstránila. Po zrušení značky *remark* však bolo potrebné vyriešiť otázku, ako rozpísať skratky, ktoré boli tvorené inak ako jednoduchým vynechaním hlások. Hranaté zátvorky na to nepostačovali. Na tento účel sa zvolilo využívanie zvislej čiary, ktorá bola v predošliých verziách používaná v prípade dvoch možných čítaní jedného slova⁸. Opticky oddeľovala 2 výrazy (buď pôvodné dve možnosti čítania jedného slova, alebo v korpuse hist-6.0 tiež skratku a jej rozpísanú podobu), pričom však celý reťazec (pred i po zvislej čiare) predstavoval jediný token⁹.

3.3 VYHĽADÁVANIE ZNAKOV YA Ÿ

Okrem zjednotenia štruktúrnych značiek bola jedna zmena uskutočnená i na úrovni vyhľadávania, kde bola doplnená možnosť rozlišovať alebo nerozlišovať znaky

⁸ V prípade, že prepisovateľ nevedel jasne identifikovať hlásku slova v rukopise, mohol v prepise výnimočne uviesť varianty daného slova oddelené zvislou čiarou: napr. *prišlo|prešlo*.

⁹ Napr. skratka *2do* sa pri rozpísaní v konkordancii zobrazí ako *2do|secundo*, pričom nezáleží na tom, či sa vyhľadáva *2do* alebo *secundo*.

y a j̃. Graféma j̃ má vzhľadom na svoj výskyt a použitie v historických textoch výnimočné postavenie. Okrem toho, že sa objavuje v pozícii, kde v súčasnosti nachádzame ypsilon, na iných miestach by mohla predstavovať okrem y aj digrafy ij alebo ii. Aby nedošlo pri prepise k nechcenému interpretovaniu pôvodného znaku jednou z uvedených možností (nie vždy to je možné), j̃ sa zachováva. To však má vplyv na možnosti vyhľadávania, keďže HKS dôsledne rozlišuje tvary s diakritikou a bez nej. Preto je pri tejto graféme výnimočne možné vyhľadávanie s prehláskou i bez nej, a to takto:

a) Vyhľadávanie tvarov s y aj j̃: ak sa do možnosti *jednoduché hľadanie* vloží znak y, resp. nejaký výraz obsahujúci znak y, nástroj zobrazí príslušné tvary tak s y, ako aj s j̃. Napríklad pri vyhľadaní výrazu *stary* sa zobrazia tvary *stary* aj *starj̃*.

b) Vyhľadávanie tvarov obsahujúcich len y (bez j̃): na vyhľadanie výhradne tvarov bez j̃ nestačí používať jednoduché vyhľadávanie, je potrebné vyhľadávať prostredníctvom atribútu *slovný tvar*. Tak sa pri vyhľadaní výrazu *stary* zobrazia len tvary *stary*.

c) Vyhľadávanie tvarov obsahujúcich len j̃ (bez y): vyhľadanie výhradne tvarov bez y je možné v rámci typov hľadania rovnako cez *jednoduché hľadanie*, ako i cez *slovný tvar*, do ktorého sa zadá výraz aj s grafémou j̃. Takto sa pri vyhľadaní výrazu *starj̃* zobrazia len tvary *starj̃*.

4. TRETIA ETAPA: DOPLNENIE NOVÝCH TEXTOV

Do 6. verzie HKS pribudlo päť manuálne prepísaných pamiatok z predpisovného obdobia:

a) dve z oblasti liečiteľstva:

- *Herbár liptovský*, 17. stor., rkp. v MTAK. Budapešť (nekompletný);
- *Receptár turčiansky – Lekárske rady po roku 1679*, rkp. v LAMS. Martin;

b) tri administratívno-právne dokumenty:

• *Vypočúvanie svedkov v spore o vrch Drienové*, r. 1617 – 1619. Štátny slovenský ústredný archív, Bratislava, fasc. 93.

• *Vypočúvanie svedkov pred trenčianskym župným súdom v spore o zemiansky pôvod obyvateľov obce Lednica, 8. mája 1663*. Štátny slovenský ústredný archív, Bratislava, fasc. 117.

• *Výtah z listiny trenčianskeho župného súdu obsahujúci výpovede svedkov v hraničnom spore o vrch Drienové, január 1654*. Štátny slovenský ústredný archív, Bratislava, fasc. 93.

Okrem vlastných prepisov obsahuje korpus hist-6.0 texty z nasledujúcich publikácií:

• BENKA, P. – HOMZA, M. – ŽIGO, P. (eds.) (2018): *Právno-administratívne dokumenty, tom. I : Prísazné formuly zo 16. – 18. storočia (Monumenta Linguae Slovacae, vol. I)*. Bratislava : Univerzita Komenského.;

• LABANCOVÁ, I. – OLEJNÍK, V. – MESIARKIN, A. (eds.) (2019): *Od-
borno-náučné dokumenty, tom. 1: Zbierka poučení o liečiteľstve a prírode zo 17.
storočia (Monumenta Linguae Slovacae, vol. 3)*. Bratislava : Univerzita Komen-
ského.

Obe publikácie vznikli v rámci projektu APVV-16-0374 *Slovaciká z bývalého
Uhorského kráľovstva na príklade Horného Uhorska (1500 – 1780)* a sú dostupné na
internetu.^[8] V porovnaní s predlohou obsahujú zásahy na úrovni označenia delenia
a spájania slov prostredníctvom štruktúrnych značiek lomky, napr. *s/nami* a *oblúči-
ka*, napr. *z_dwihl*.

5. ZÁVER

Hist-6.0 je kvalitatívne vylepšenou verziou historického korpusu slovenčiny,
ktorá bola revidovaná s ohľadom na rozširovanie obsahu a zjednocovanie značkova-
nia a vyhľadávania. V článku sme predstavili prístupy k jednotlivým revíziám.
Z HKS sa odstránili texty, v ktorých sa zistilo, že nezachovávajú pôvodnú ortogra-
fiu, ale boli upravované, s výnimkou textu Valaská škola H. Gavloviča, pri ktorom
identifikácia zásahov nastala až po zverejnení korpusu hist-6.0. Uskutočnilo sa tiež
zjednotenie značkovania, ktoré zabezpečil najmä Dušan Žovinec. V súčasnosti po-
užívané značkovanie je opísané na stránkach HKS v sekcii *Špecifické štruktúrne
značky*^[7]. Na transliterácii pramenných textov sa podieľali Michaela Majerčíková,
Katarína Rausová a Siniša Habijanec.

Do siedmej verzie HKS sú okrem nových doplnených textov začlenené i skon-
trolované *Patenty Jozefa II*. Text diela H. Gavloviča *Walaska sskola mrawuw stodo-
la* sa v tejto verzii nahradil pôvodnejším prepisom podľa vydania z roku 1988. Pri
textoch z *Prameňov k dejinám slovenčiny 1 – 3* sa uskutočnila aj revízia vonkajších
anotácií, ktorá umožňuje ľahšie hľadanie originálu.

Literatúra

- ĎUROVIČ, L. (1988): The language of *Walaska Sskola*. In: Gavlovič, H.: *Valaská Škola*. Ed. G. J. Sabo. Ohio: Slavica Publishers, Inc.
- GAVLOVIČ, H. (1988): *Valaská Škola*. Ed. G. J. Sabo. Ohio: Slavica Publishers, Inc.
- GAVLOVIČ, H. (1989): *Valaská škola mraviv stodola*. Ed. G. Gáfriková. Bratislava: Veda.
- GARABÍK, R. (2019): Historický korpus slovenčiny. In: *Slovenská reč*, 84/3, 307 – 317.
- KOTULIČ, I. (1959): Spišský pozostalostný súpis zo 16. storočia. In: *Jazykovedný časopis*, 10/1, 36 – 67.
- KRAJČOVIČ, R. – ŽIGO, P. (2015): *Príručka k dejinám spisovnej slovenčiny*. 3. vyd. Bratislava: Uni-
verzita Komenského.
- KUCHAR, R. – VALENTOVÁ, I. (eds.) (2008): *Pramene k dejinám slovenčiny 3*. Bratislava: Veda.
- LALIKOVÁ, T. – MAJTÁN, M. (eds.) (2002): *Pramene k dejinám slovenčiny 2*. Bratislava: Veda.
- MAJTÁN, M. – SKLADANÁ, J. (eds.) (1992): *Pramene k dejinám slovenčiny 1*. Bratislava: Veda.
- MATZ, S. (1958): Scepussio-Verallaei presbyteri almae dioecesis Scepusiensis carmina. Veršovaný
slovníček na konci zbierky. 1779 – 1785. In: *Jazykovedný časopis*, 9/1 – 2, 141 – 142.

MARSINA, R. – KUŠÍK, M. (eds.) (1959): *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku*. Zv. 2. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

RAUSOVÁ, K. (2021): Možnosti a hranice prípravy textov z predpisovného obdobia do historického korpusu. In: Hladký, J. – Závodný, A. (eds.): *Varia XXIX. Zborník príspevkov z XXIX. kolokvia mladých jazykovedcov (Trnava 25. 11. – 27. 11. 2020)*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 110 – 118.

Pramene

GAVLOVIČ, H. (1755 – 1833): *Walaska sskola mrawow stodola*. Dubnica. Rkp. v archíve Matice slovenskej v Martine.

Patent Jozefa II. o manželstve. Fotokópia uložená v oddelení dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i., sign. 7.55.

Patenty cisára Jozefa II. z r. 1786 – 1788. Orig. v UK Bratislava, sign. Č SB 207.

Poznámky a rady hygienické, prírodopisné, meteorologické, ekonomické. 18. stor. Rkp. v SNM v Martine, sign. 491/592.

Internetové zdroje

[1] <https://bonito.korpus.sk> (cit. 23. 5. 2024).

[2] <https://korpus.sk/korpusy-a-databazy/korpusy-snk/verejne-pristupne-korpusy-snk/historicky-korpus-slovenčiny/textove-zdroje-a-verzie-korpusu/> (cit. 15. 2. 2024).

[3] Historický korpus slovenčiny – hist-1.0. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2012. Dostupný na: <https://korpus.sk> (cit. 9. 11. 2023).

[4] Historický korpus slovenčiny – hist-4.0. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2016. Dostupný na: <https://korpus.sk> (cit. 9. 11. 2023).

[5] Historický korpus slovenčiny – hist-5.0. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2020. Dostupný na: <https://korpus.sk> (cit. 9. 11. 2023).

[6] Historický korpus slovenčiny – hist-6.0. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2022. Dostupný na: <https://korpus.sk> (cit. 9. 11. 2023).

[7] <https://korpus.sk/korpusy-a-databazy/korpusy-snk/verejne-pristupne-korpusy-snk/historicky-korpus-slovenčiny/strukturne-znacky-pouzivane-v-historickom-korpuse-slovenčiny/> (cit. 15. 2. 2024).

[8] <http://slovacika.sk/monumenta-linguae-slovaca/> (cit. 20. 2. 2024).

Katarína Rausová

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: katarina.rausova@juls.savba.sk

ORCID: 0000-0002-7855-2839

AD: KRITICKÝ NÁHĽAD NA AUTOMATICKÝ PREKLADAČ DO ŠTÚROVSKEJ SLOVENČINY¹

Kristína Bobeková – Jana Levická – Michaela Majerčíková

BOBEKOVÁ, K. – LEVICKÁ, J. – MAJERČÍKOVÁ, M. (2024): Ad: Critical View on the Automatic Translator into Štúr's Slovak. In: *Slovenská reč*, 89/1, 164 – 171.

Abstract: The article offers constructive criticism not only of the specialized tool “ludevít“, machine translation into Štúr's Slovak, but also the recently published critical overview of S. Habijanec (2023) of the aforementioned tool. The authors aim to refute some distorted claims that were published in *Slovenská reč* – the intention of creating “ludevít“ and its limits, misleading claims about the organization and purpose of the literary competition *Báseň v štúrovčine*, and finally they discuss the (un)ethical usage of pupils' and students' works for scientific analysis. For these reasons, it can be assumed that not only the absence of more thorough preparation by S. Habijanec, but also the absence of addressing the author of the tool R. Garabík – for the sake of possible cooperation in order to improve the tool – prevented the critical view on “ludevít“ tool, published in *Slovenská reč* in 2023, from fulfilling its potential.

Keywords: Ľudovít Štúr, Štúr's Slovak, Slovak language, machine translation, critical view on the automatic translator.

Článok v skratke:

- Príspevok reaguje na nekorektné, skresľujúce a zavádzajúce informácie uverejnené v článku S. Habijanca na stránkach časopisu *Slovenská reč* v roku 2023.
- V príspevku je ozrejmený autorský zámer vytvorenia nástroja „ludevít“ spolu s kritickým náhľadom na jeho limity.
- Príspevok uvádza na pravú mieru informácie o organizácii a celi dvoch ročníkov literárnej súťaže *Báseň v štúrovčine*.
- Autorky príspevku polemizujú nad (ne)etickosťou voľby materiálu na vedeckú analýzu v podobe básní najmä žiakov a študentov rôznych vekových kategórií.

1. ÚVOD

Týmto príspevkom chceme reagovať na článok S. Habijanca *Kritický náhľad na automatický prekladač do štúrovskej slovenčiny*, ktorý bol zverejnený v 1. čísle časopisu *Slovenská reč* v roku 2023. Cieľom tohto textu nie je vyjadriť sa ku všet-

¹ Príspevok vznikol ako reakcia na článok *Kritický náhľad na automatický prekladač do štúrovskej slovenčiny* (Habijanec 2023) v rámci projektu *Tvorba a rozvoj Slovenského národného korpusu (V. etapa)*, financovaného Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu SR, Ministerstvom kultúry SR a Slovenskou akadémiou vied.

kým bodom kritiky využívania nástroja „ludevít“. Naším zámerom je uviesť na pravú mieru niektoré skresľujúce tvrdenia: 1) autorský zámer vytvorenia nástroja „ludevít“ a jeho limity; 2) organizácia literárnej súťaže *Báseň v štúrovčine*; 3) cieľ literárnej súťaže *Báseň v štúrovčine* a 4) básne žiakov a študentov ako materiál na vedeckú analýzu.

2. AUTORSKÝ ZÁMER VYTVORENIA NÁSTROJA „LUDEVÍT“ A JEHO LIMITY

Nástroj „ludevít“² je v prvom rade ukážkou možností automatického prepisu textu z jazyka A do jazyka B, v tomto prípade zo súčasnej slovenčiny do jej historického štúrovského variantu, na základe slovníka a sady prekladových pravidiel, tzn. strojový preklad založený na pravidlách. Treba zároveň zdôrazniť, že zvolený typ mal dosiahnuť čo najvyššiu úspešnosť prekladu bez väčšieho rozsahu ručnej práce. Ašpirovať na presné a spoľahlivé výstupy pri jeho využívaní nemožno v prvom rade s ohľadom na rok jeho zverejnenia, pretože nástroj vznikol v čase, keď strojový preklad vo všeobecnosti slúžil skôr len na základné pochopenie textu. Nástroj sa od svojho prvého zverejnenia vyvíjal len minimálne^{3[1], [2]} a slúžil ako ukážka technologických možností jednoduchého pravidlového prevodu textu.

Autorským zámerom bolo vytvoriť **prototyp**⁴ softvérového prostredia, webového rozhrania a knižníc pre jednoduchú transformáciu textu na základe ortografických a lexikálnych pravidiel. Toto prostredie bolo koncipované ako univerzálne, nezávislé od jazyka/jazykov, ktorých transformáciu by poskytovalo. Vytvorenie prekladača do štúrovskej slovenčiny bolo prvou aplikáciou fungujúcou v tomto prostredí. Neskôr pribudli ďalšie aplikácie, ktoré využívajú navrhnuté postupy – experimentálne webové rozhranie poskytujúce prístup k štatistickému strojovému prekladu nástroja MOSES v rámci projektu EuroMatriPlus^{3]}, a takisto pomerne populárne mu rozhraniu poskytujúcemu transliteráciu slovenčiny, češtiny alebo chorvátčiny do hlaholiky^{4]}. Nástroj „ludevít“ mal poskytnúť skôr vytvorenie predstavy o štúrovskej slovenčine, nie stricto sensu Štúrovej, a hlavne vtipným⁵ spôsobom, atraktívnejším pre širšiu verejnosť, propagovať aktivity Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Podobné aktivity zahŕňali digitalizáciu diel *Nauka reči Slovenskej a Nárečja Slovensku alebo Potreba písania v tomto nárečí*.

Štúrovský variant slovenčiny sa od súčasnej spisovnej slovenčiny na prvý pohľad líši ortografiou – napríklad absenciou grafém *y*, *ô*, *l'*, a *í*, inou realizáciou dvojhlasok, odlišným značením mäkkosti spoluhlások. Nástroj „ludevít“ zachytáva tieto rozdielnosti a konvertuje ich deterministicky, tzn., že grafému *y* nahrádza

² Nástroj „ludevít“ bol vytvorený R. Garabíkom a sprístupnený verejnosti v roku 2006.

³ Zmeny boli minimálne, väčšinou len technické alebo lexikálne.

⁴ Na zdôraznenie kľúčových informácií používame v texte **tučné písmo**.

⁵ Necháme na posúdenie používateľom, do akej miery sa tento zámer podarilo naplniť.

grafémou *i* (*účely* – *účeli*), napríklad dvojhlásky *ia* a *ie* nahrádza *ja*, *je* (*dialka* – *djalka*, *rieka* – *rjeka*), k mäkkým spoluhláskam *d*, *t*, *n* povinne pričleňuje mäkkosť v podobe mäčkčov (*deti* – *d'eti*, *ticho* – *t'icho*, *nikto* – *ňikdo*). Z týchto dôvodov nikdy nebolo možné nástroj „ludevít“ považovať za spoľahlivú „prekladateľskú“ pomôcku a očakávať od neho gramaticky správny výsledok, pretože jeho cieľom nie je ponúkať korektný prepis do štúrovskej slovenčiny. Pôvodný cieľ nástroja ostáva zachovaný dodnes, a to, že má slúžiť najmä na pobavenie a popularizáciu vedeckého výskumu jazyka. V tomto duchu prichádza aj spätná reakcia od používateľov daného nástroja.

V prvom rade si však kladieme otázku, prečo S. Habijanec nesiahol pri svojej kritike po publikovanom článku R. Garabíka (2009) a kompletne dostupných prekladových tabuľkách nástroja „ludevít“^[5]. Zdrojový kód, vrátane spomínaných tabuliek, bol zverejnený od roku 2006. Ak by autor kritiky nahliadol do spomenutého článku, mal by k dispozícii komplexný opis technickej realizácie nástroja „ludevít“, spolu s popisom funkcií programu a relatívne podrobným – s uspokojivým množstvom príkladov – a najmä kritickým náhľadom na limity nástroja. R. Garabík (2009) uvádza vo svojom článku komplexný prehľad nedostatkov nástroja „ludevít“, ktoré možno rozdeliť na dve skupiny.

Prvá skupina zastrešuje tzv. teoreticky nepodstatné nedostatky, ktoré je možné odstrániť aplikovaním ľudského vkladu v podobe ručnej práce. Do tejto skupiny patrí najmä malý rozsah prekladového slovníka a nedostatky v slovníkoch nielen na lexikálnej, ale aj na ortografickej úrovni. Tie možno odstrániť dôkladným skontrolovaním slovníkov a malý rozsah slovnej zásoby zase jej doplnením. Nevyhnutosť ľudského vkladu je pri prvej skupine nedostatkov takmer kľúčová a v tomto smere bol nástroj v priebehu rokov vylepšovaný a upravovaný.

Druhá skupina tzv. teoreticky podstatných nedostatkov vyplýva buď priamo z návrhu prekladového systému, alebo z vlastností samotnej spisovnej slovenčiny a jej historického štúrovského variantu a vzťahu medzi nimi. Autor nástroja pri druhej skupine nedostatkov uvádza najzávažnejšie nedostatky:

1. Absencia kontextového prekladu – prekladový systém berie do úvahy iba jedno konkrétne slovo a nie širší kontext. Práve táto skutočnosť zabráňuje napríklad možnosti lexikálneho prekladu s iným gramatickým rodom, tzn., že nie je možné súčasne preložiť napríklad adjektíva a slovesá – v menosloví – tak, aby ostala zachovaná zhoda v gramatickom rode. Prekladový systém má len jedinú výnimku pri slove *Bratislava*, ktoré prepisuje ako *Prešporok* – spolu s príslušnou paradigmou podstatného mena. Autor nástroja sa rozhodol v tomto prípade pre výnimku z pragmatických dôvodov, pretože ide o veľmi známy historický variant pomenovania *Bratislavy* aj z hľadiska používania v rôznych textoch. V niektorých prípadoch sa môžu vyskytnúť chyby v nesúlade gramatického rodu – resp. chybná kongruencia – prídavného mena pri tejto

výnimke, ktoré stále predstavujú prijateľnejší nedostatok ako ponechanie tvaru „Braťislava“, ktorý nemal jednoznačné používanie v období štúrovčiny.⁶

2. Nerozlíšiteľná homonymia v spisovnej slovenčine – R. Garabík uvádza najčastejšie príklady v podobe prídavných mien neutrálneho gramatického rodu v nominatíve a akuzatíve v singulári (koncovka *-uo*) a prídavných mien ženského a neutrálneho gramatického rodu v pluráli (koncovka *-je*), ktoré v spisovnej slovenčine majú rovnakú koncovku (koncovka *-é*, prípadne koncovka *-e*, ak bola predchádzajúca slabika dlhá). Bez morfolologickej analýzy nástroj nedokáže použiť správny variant.

3. Absencia syntaktickej roviny – historický štúrovský variant slovenčiny sa od súčasnej spisovnej slovenčiny líši v istej miere aj inou skladbou viet. Prekladový systém nástroja „ludevít“ neobsahuje žiadne prostriedky ani na syntaktickú analýzu originálu a ani na úpravu „prekladu“.

Na základe vyššie uvedených zdrojov s komplexnými informáciami by nemusel S. Habijanec čeliť dohadom o tom, že „ako [...] základný problém sa javí odlišná povaha grafických sústav štúrovčiny a súčasnej slovenčiny, ktoré táto v podstate veľmi jednoduchá aplikácia nedokáže preklenúť. Pravidlá pretvárania boli očividne koncipované tak, že na základe malého počtu príkladov sa vygenerovalo pravidlo, ktoré sa automaticky uplatňuje aj pri nenáležitých slovách výlučne na základe grafickej totožnosti“ (2023, s. 121). Zároveň podotýkame, že autor kritiky sa mýli – nástroj „ludevít“ takto nevznikol, pravidlá boli vytvorené ručne na základe publikovaných pravidiel pravopisu (Štúr 1846) a nevznikali automaticky na základe malého počtu príkladov. Hoci autor kritiky trafil správne jednu z možností, vo všeobecnosti je to použiteľný prístup – takto napríklad funguje štatistický prekladač/modernizátor historickej slovinčiny do súčasného jazyka (Scherrer – Erjavec 2016), hoci tento je trénovaný na viac než „malom počte“ príkladov.

Prekladový systém nástroja „ludevít“ umožňuje **základný** prepis zo súčasnej slovenčiny do jej historického štúrovského variantu na ortografickej a čiastočne aj na lexikálnej úrovni. Systém a ani jeho ponúkané „preklady“ nie sú dokonalé a od pôvodného historického štúrovského variantu sa odlišujú najmä v syntaktickej skladbe viet a v lexike. Napriek všetkým limitom nemožno uprieť nástroju „ludevít“ jeho popularizačné plusy v podobe demonštrácie v čase vzniku aktuálnych technologických možností jednoduchého pravidlového prevodu textu a jednoduchej ukážky štúrovčiny.

3. ORGANIZÁCIA LITERÁRNEJ SÚŤAŽE BÁSEŇ V ŠTÚROVČINE

S. Habijanec okrem nesprávne uvedenej informácie o organizátoroch súťaže spomína vo svojom článku aj vývesky v „štúrovčine“, ktoré mali údajne slúžiť ako inšpirácia potenciálnym záujemcom o súťaž (2023).

⁶ Niektoré ďalšie ahistorické lexikálne ekvivalenty sú alúziou na román Viliama Klimáčka *Nad a má čas*, ktorý (úmyselne?) používa faux štúrovskú slovenčinu.

Literárnu súťaž *Báseň v štúrovčine* neorganizovala skupina pracovníčok a pracovníkov ústavu – v roku 2022 organizovali literárnu súťaž *Báseň v štúrovčine* tri členky oddelenia Slovenského národného korpusu (Kristína Bobeková, Romana Krolčíková a Michaela Majerčíková) a v roku 2023 dve členky tohto oddelenia (Kristína Bobeková a Michaela Majerčíková).

Text propagačných materiálov – vývesiek – bol napísaný v „štúrovčine“ z čisto marketingových dôvodov, nie ako inšpirácia pre potenciálnych súťažiacich. Podľa nášho názoru sme siahli po modernom, atraktívnom a pútavom stvárnení propagačných materiálov aj v rámci textu – propagačné materiály boli zverejnené v „poštúrovčenej“ slovenčine. Samotný text propagačných materiálov bol úmyselne upravený. To značí, že sme sa nedržali výsledného prepisu, ktorý ponúka nástroj „ludevít“, ale vedome sme zasiahli do ponúknutého prepisu a „pritvrdili“ sme v mäkkosti v niektorých slovách.

Uvedomujeme si, že v štúrovčine by niektoré slová neboli zapísané spôsobom, aký sme zvolili, avšak bol to zámer. Vychádzali sme zo zaužívanej predstavy o prehnannej mäkkosti štúrovčiny medzi používateľmi jazyka. Úmyselne sme pracovali s „poštúrovčenou“ slovenčinou, aby sme zdôraznili jej mäkkosť oproti tvrdosti vo výslovnosti v niektorých oblastiach Slovenska. Pri spätnom pohľade pripúšťame, že zvolená taktika pri texte na propagačných materiáloch – použitie „poštúrovčenej“ slovenčiny – mohla vyvolať skreslenú predstavu o štúrovskej slovenčine, avšak takto zvolený text splnil svoj cieľ priam nadštandardne pri propagácii literárnej súťaže. Vďaka atraktívnejším marketingovým technikám sa nám podarilo zaujať širšiu verejnosť a priblížiť Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, v. v. i., a jazyk používateľom aj inak, ako len cez pravidlá pravopisu, jazykové korpusy, jazykovú poradňu či slovníkový portál.

4. CIEĽ LITERÁRNEJ SÚŤAŽE BÁSEŇ V ŠTÚROVČINE

Hlavným cieľom literárnej súťaže bola podpora, resp. snaha motivovať deti, mládež i dospelých ku kreatívnemu písaniu, a vo všeobecnosti vzbudiť záujem o slovenský jazyk a jeho rôzne podoby, nie popularizácia nástroja „ludevít“. Ďalšími poňutkami na organizáciu literárnej súťaže bola nielen propagácia *Retrográdneho slovníka súčasnej slovenčiny. Slovné tvary na báze Slovenského národného korpusu* – ktorý v roku 2022 predstavoval knižnú odmenu pre prvé dve súťažné kategórie a pedagogičky s najväčším počtom prihlásených básní svojich žiakov a študentov, a v roku 2023 predstavoval knižnú odmenu pre prvú súťažnú kategóriu – ale aj propagácia špecializovaného oddelenia Slovenského národného korpusu zameriavajúceho sa na korpusovú lingvistiku a počítačové spracovanie prirodzeného jazyka, ktoré zastrešilo vecné odmeny pre výhercov vo všetkých kategóriách počas oboch ročníkov súťaže.

5. BÁSNE ŽIAKOV A ŠTUDENTOV AKO MATERIÁL NA VEDECKÚ ANALÝZU

Nie je najšťastnejšie – najmä z hľadiska vedeckej etiky – kriticky analyzovať texty žiakov a študentov. V druhom rade by bolo žiaduce overiť si, či je samotná kritika využitia nástroja na mieste. V článku totiž S. Habijanec uvádza ako fakt, že básne boli „v drvivej väčšine prípadov skoncipované pomocou aplikácie Ludevít“ (2023, s. 116 – 117). Podmienkou zaradenia do súťaže však nebolo použitie nástroja, podmienkou bolo napísať básne. Niektorí súťažiaci sa na nás obrátili s tým, že ovládajú ortografické zákonitosti štúrovčiny a rozhodli sa napísať básne na základe svojich vedomostí; iní súťažiaci sa zase tešili zo svojich básní a po prepísaní do štúrovčiny nadobudli pocit, že ich básne stratili *šmrnc*, tak si štúrovčinu upravili podľa seba; ďalší zase zasiahli do navrhovaných „prekladov“ konkrétnych slov, lebo sa im básne po použití nástroja „ludevít“ nerýmovali.

6. ZÁVER

S. Habijanec píše v doslove svojho článku, že „nepresnosť prekladača do štúrovskej slovenčiny zostala 16 rokov nepovšimnutá“ (2023, s. 121). Ale nepovšimnutá kým? K limitom nástroja „ludevít“ – viac či menej závažným – sa vyjadril už v roku 2006 samotný autor nástroja R. Garabík na konferencii *XVI. kolokvium mladých jazykovedcov* s príspevkom *O jednej skratke*, ktorej výstupom bol verejne dostupný zborník publikovaných príspevkov *Varia. XVI.* v roku 2009. O popularizačnom a zábavnom charaktere nástroja akiste svedčí aj forma uvedeného článku.

Autor kritiky takisto zavádzajúcim spôsobom argumentuje, že nástroj „ludevít“ bol „uvedený do prevádzky v roku 2015 pri príležitosti 150. výročia úmrtia Ľ. Štúra“⁷ (2023, s. 121). S. Habijancovi nemožno dať za pravdu, síce v roku 2015 organizoval Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, v. v. i., pod taktovkou L. Molnár Satinskej multižánrový festival *Štúr-žúr*, avšak pri príležitosti **200. výročia narodenia** Ľ. Štúra. Nástroj „ludevít“ nebol sprístupnený v roku 2015, ako tvrdí autor kritiky, ale bol sprístupnený verejnosti už v roku 2006^[6]. Možno oprávnené predpokladať, že počas *Roka Ľudovíta Štúra* a festivalu *Štúr-žúr* sa dostalo nástroju „ludevít“ výrazne väčšej pozornosti ako počas predchádzajúcich rokov a vzrástla jeho obľúbenosť u používateľov jazyka, i keď R. Garabík (2009) zachytáva neočakávanú popularitu nástroja už tesne po jeho zverejnení.

Takisto si dovoľíme polemizovať nad presvedčením S. Habijanca o tom, „či sa javí ako vhodné, aby táto nepresná a nespoľahlivá aplikácia bola umiestnená na webovej stránke vedeckovýskumnej inštitúcie“ (2023, s. 121). Nazdávame sa, že nástroj na oficiálnu webovú stránku Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i., patrí –

⁷ Základné faktografické údaje u autora kritiky pokrývajú. Dovoľujeme si upozorniť na výročný nesúlad (!) – rok 2015 bol vládou Slovenskej republiky vyhlásený za tzv. *Rok Ľudovíta Štúra*, v ktorom sme si pripomínali 200. výročie narodenia a **159. výročie úmrtia** Ľ. Štúra.

obzvlášť, keď je všeobecne známe, že strojový preklad obsahoval po celé desaťročia nepresnosti, neúplnosti, gramatické chyby v preklade a vyžaduje nevyhnutnú potrebu ľudskej kontroly a opráv.⁸

Autorský zámer pobaviť a popularizovať vedecký výskum jazyka sa stretáva u používateľov jazyka s kladnou odozvou. Na základe spätných reakcií od používateľov, nielen tohto nástroja, možno usudzovať, že verejnosť víta propagačno-popularizačné aktivity Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, v. v. i., ktorými vychádza v ústrety používateľom jazyka v najrozmanitejších podobách. Osobnosť Ľ. Štúra, ako aj dobré meno váženej vedeckovýskumnej inštitúcie nesúcej jeho meno, nijkým spôsobom neutrpela existenciou nástroja „ludevít“, práve naopak. Netradičným a zároveň atraktívnym spôsobom sa nám podarilo vyvolať neočakávaný záujem⁹ o slovenský jazyk naprieč celým Slovenskom v rôznych vekových skupinách používateľov jazyka – nielen formou vytvorenia nástroja „ludevít“, ale aj vyhlásením dvoch ročníkov literárnej súťaže *Báseň v štúrovčine*.

Na záver by sme chceli zdôrazniť, že oddelenie Slovenského národného korpusu, ako aj autor nástroja „ludevít“ víta všetky relevantné kritické pripomienky, ktoré bude možné v budúcnosti využiť na prípadné zlepšenie nástroja a zverejnenie jeho ďalšej, presnejšej verzie.

Literatúra

- GARABÍK, R. (2009): O jednej skratke. In: Múscová, G. (ed.): *Varia. XVI. Zborník príspevkov zo XVI. kolokvia mladých jazykovedcov (Časť-Papiernička, 8. 11. – 10. 11. 2006)*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 152 – 158.
- HABIJANEC, S. (2023): Kritický náhľad na automatický prekladač do štúrovskej slovenčiny. In: *Slovenská reč*, 88/1, 113 – 122.
- SCHERRER, Y. – ERJAVEC, T. (2016): Modernising historical Slovene words. In: *Natural Language Engineering*, 22/6, 881 – 905. DOI: 10.1017/S1351324915000236
- ŠTÚR, L. (1846): *Nauka reči Slovenskej*. Prešporok: Tatrin.

Internetové zdroje

- [¹] https://metadata.ftp-master.debian.org/changelogs/main/l/ludevít/ludevít_9.2-1_changelog (cit. 15. 5. 2024).
- [²] <https://github.com/garabik/ludevít/commits/master/> (cit. 15. 5. 2024).
- [³] <https://www.euromatrixplus.net/> (cit. 15. 5. 2024).
- [⁴] <https://www.juls.savba.sk/glg/> (cit. 15. 5. 2024).
- [⁵] <https://kassiopeia.juls.savba.sk/~garabik/software/ludevít.html> (cit. 15. 5. 2024).
- [⁶] <https://korpus.sk/korpusy-a-databazy/nastroje-snk/ludevít/> (cit. 15. 5. 2024).

⁸ Čo prestáva platiť až teraz s nástupom používania neurónových sietí pri preklade a vznikom veľkých jazykových modelov.

⁹ V roku 2022 bolo do literárnej súťaže *Báseň v štúrovčine* prihlásených 150 básní z celého Slovenska a v roku 2023 až 456 básní.

Kristína Bobeková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: kristina.bobekova@korpus.juls.savba.sk

Jana Levická

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: jana.levicka@korpus.juls.savba.sk

ORCID: 0000-0001-6027-604X

Michaela Majerčíková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: michaela.majercikova@korpus.juls.savba.sk

RECENZIE A GLOS

**KRÁTKY JAZYKOVÝ ATLAS GEMERSKÝCH NÁREČÍ
– HODNOTNÝ PRÍSPEVOK PROF. ŠTEFANA TÓBIKA
K SLOVENSKÉMU JAZYKOVÉMU ZEMEPISU**

TÓBIK, Štefan: GEMERSKÉ NÁREČIA III. Krátky jazykový atlas gemerských nárečí. Acta Universitatis Prešoviensis. Ed. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2019. 92 s.
ISBN 978-80-555-2282-1

Gabriel Rožai

V roku 2019 bol vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity publikovaný *Krátky jazykový atlas gemerských nárečí*, tvoriaci tretí zväzok rukopisu slovenského jazykovedca a dialektológa prof. Štefana Tóbika (1909 – 1969) s názvom *Gemerské nárečia I – III*.¹ Ako oprávnene uvádza editorka tohto rozsiahleho rukopisu, Júlia Dudášová-Kriššáková, ide o prvý a zatiaľ jediný jazykový atlas v slovenskej dialektológii opisujúci dialekty jednej nárečovej oblasti (vymedzenej hranicami konkrétnej historickej župy). Uvedený zväzok, približujúci jazykovú stavbu gemerských nárečí prostredníctvom kartografických metód, bol zostavený na základe obsahu tretieho dochovaného obalu z autorovej pozostalosti, ktorý tvorilo 42 jazykových máp rôznej kvality. Publikovaný atlas obsahuje celkovo 35 máp.

Z hľadiska obsahovej štruktúry predchádza mapovej časti úvod, v ktorom editorka približuje doterajšie spracovanie a postupné publikovanie rukopisu s dôrazom na súbor jazykových máp zobrazujúcich najdôležitejšie izoglosy reprezentujúce typické znaky gem. nárečí. Z úvodného textu vyplýva, že Š. Tóbič využíval metódu izoglosného zobrazovania nárečových javov, ktorú R. Krajčovič (1988) považuje za najfrekvencovanejšiu metódu uplatňovanú v dialektologickej kartografii, bez využitia šrafového či symbolového zobrazovania, kombinovania izoglosného a šrafového spôsobu či vpisovania mapovaných slov a tvarov do izoglosných zón. Dialektológ

¹ Kompendium venované gemerským nárečiam vznikalo v rokoch 1929 – 1969 (Dudášová-Kriššáková 2020, s. 21).

vo svojom rukopise uvádza aj pokyny na zaradenie časti máp do textu monografie *Gemerské nárečia I*. Na základe podrobného naštudovania zachovaného mapového materiálu (v niektorých prípadoch vo viacerých variantoch) editorka na s. 6 konštatuje, že „pripravovaný súbor jazykových máp autor nestihol dokončiť. Taktiež sa nezachovala úvodná štúdia, v ktorej by opísal metodický postup pri zostavovaní máp a v ktorej by spresnil, čo s tými mapami, pri ktorých nie je žiadna poznámka o ich zaradení“. Úvodné strany atlasu dopĺňa ozrejenie metodického postupu pri tvorbe mapových výstupov (z pôvodných rukopisných verzií), ktorej sa ujali J. Michalková a M. Michalko z Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove, zoznam skúmaných lokalít a abecedný zoznam obcí.

Ďalšia časť atlasu je venovaná kartografickému spracovaniu vybraných jazykových javov. Úvodné mapy (I – IV) približujú gem. oblasť v kontexte základných geografických, administratívno-právnych a nárečových charakteristík. Podkladová mapa na s. 15 ponúka prehľadnú informáciu o jednotlivých mestských i vidieckych sídlach na území bývalej Gemersko-malohontskej župy a jej hraniciach. Nasledujú nárečové mapy 1 – 30, tvoriace jadro atlasu. Všetky mapy sú sprevádzané komentármi (umiestnenými na ľavej strane). Tóbičkov rukopis neobsahoval ani komentáre k mapám, ani poznámku o potrebe ich prípravy. Boli v ňom len pokyny týkajúce sa umiestnenia osemnástich máp v prípade publikovania prvej časti rukopisu *Gemerské nárečia I*, ktorého mali byť podľa autorovej predstavy súčasťou. Obsah vložených komentárov teda tvoria texty z príslušných strán rukopisu, opisujúce rozšírenie konkrétneho nárečového javu či viacerých javov zobrazených na mape. Do komentárov boli zaradené aj tie javy, ktoré „boli zapísané v časti vymedzenej pre legendu na neúplných mapách“, s cieľom ponúknuť bohatšie údaje „o územnom rozšírení a priestorovom výskyte najdôležitejších diferenčných javov gemerských nárečí“ (Dudášová-Kriššáková 2022, s. 173). Ďalšie dôležité informácie viažuce sa na obsah komentárov (napr. na ich pôvod) uvádza editorka v poznámkach pod čiarou.

Prvé dve nárečové mapy graficky prehľadne zobrazujú členenie vlastných a nevlastných (t. j. kolonizovaných) gem. nárečí. V prípade vlastných nárečí, ktoré vytvárajú v koncepcii Š. Tóbiča nárečia juhozápadného, stredného a východného Gemera, je graficky znázornené aj členenie podľa jednotlivých dolín a ich častí (mapa 2). Na nasledujúcich mapách nachádzame kartografické spracovanie nárečových javov, ktoré umožňujú najdôslednejšie vyjadriť špecifické postavenie gem. nárečí v rámci slovenských (a najmä stredoslovenských) dialektov. V danom mapovom súbore Š. Tóbič zaznamenáva typicky stredoslovenské javy v gem. nárečiach (mapy 3 – 5), všima si tiež osobitosti prízvuku a kvantity (mapa 6), výsledky praslovanskej metatézy likvid na začiatku slova pod cirkumflexom (typu *rázvora/lázvora* – *rozvo-ra/ruǫzvora*; mapa 7) a ďalšie javy odkazujúce na pomedzný stredoslovensko-východoslovenský charakter gem. dialektov (mapy 8 – 14). Očakávane venuje pozor-

nosť aj typicky gemerským jazykovým znakom (napr. izoglosa gem. konsonantickej zmeny č > š, š typu *maška/maška*), regionálnym izolexám (označujúcim napr. územie výskytu lexémy *triem* namiesto *xuor* „chór“) a gem. podobám niektorých tvarov slov (typu *jã, jé, jja* a i. namiesto spis. *ja*). V prípade gem. znakov ide o najrozsiahljšiu časť atlasu (mapy 15 – 28), umožňujúcu oprávnene vnímať gem. nárečia ako samostatnú a špecifickú nárečovú skupinu slovenských nárečí. Predposledná mapa atlasu je venovaná znakom juhozápadného kúta Gemera, v ktorom sa najvýraznejšie prejavuje bezprostredný jazykovo-geografický kontakt s južnostredoslovenskou nárečovou oblasťou (na opisovanom území zastúpeným ipeľskými nárečiami); porovnajme napríklad prítomnosť podôb typu *k takin našin xlapon* namiesto *k takim našim xlapom*; *ocevi, ocjeu* namiesto *ocovi, ocoy/ocó* či prehlasované podoby *cizí, sl'ibiť* namiesto *cuží, sl'ubit'* v iných častiach gem. nárečovej oblasti. Najtypickejšie javy vymedzujúce jednotlivé nárečové oblasti (doliny) zobrazuje mapa 30. Záverečné strany atlasu obsahujú prílohy venované problematike jazykových atlasov spracováajúcich (resp. aj zohľadňujúcich pri spracovaní) slovenský nárečový materiál a doplnené o výberovú bibliografiu národných, regionálnych (slovanských), medzinárodných i neslovanských (rumunských) jazykových atlasov, čo možno interpretovať ako ústretový krok smerovaný k záujemcom o komparatívny či kontrastívny výskum (najmä slovanských) jazykov.

Ako sme už spomenuli, autor využil pri zobrazovaní nárečovej situácie izoglosnú metódu. Geometrická línia predstavuje presné a graficky výrazné ohraničenie územia výskytu istého nárečového javu. V opisovanom diele sa však prejavuje aj slabina tohto spôsobu zobrazovania, ktorý má obmedzené možnosti označovania oblastí prieniku a koexistencie nárečových javov. V takomto prípade je možné siahnuť po metóde ich kombinovaného zobrazovania. Daná metóda by našla uplatnenie napríklad pri kartografovaní (prevažne lexikálnych) javov, ktoré zobrazuje mapa 14, prezentujúca prechodný charakter gem. nárečí. V súvislosti s touto mapou sa zároveň vynára otázka vhodnosti uprednostnenia združenej izoglosy pred grafickým zobrazením jednotlivých izoglos (aspoň vo vybraných prípadoch), ako aj adekvátnosti výberu niektorých nárečových podôb. Dve rozličné izoglosy s charakterom združených izoglos tu totiž prezentujú aj nárečové lexémy a ich hláskoslovné varianty, ktoré na časti gem. územia koexistujú vedľa seba, alebo je ich skutočná hranica posunutá viac na západ alebo na východ. Výsledná podoba kartografického zobrazenia na mape 14 teda ponúka značne zovšeobecnený pohľad na stav v gem. nárečiach, iba približne zodpovedajúci reálnej situácii v jednotlivých dolinách. Zvlášť ak si uvedomíme, že prvá (západnejšia) združená izoglosa nekopíruje dôsledne hranicu gemerských dolín, čo vedie k predpokladu, že autor sa snaží o jej čo najpresnejšie zakreslenie bez tendencie zovšeobecňovať nárečový stav na úroveň hraníc jednotlivých dolín. Reálnu nárečovú situáciu v prípade oboch združených izoglos (najprv vý-

chodnejšej, združujúcej 13 samostatných izoglos, následne západnejšej, zahŕňajúcej 5 izoglos) sa pokúsime analyzovať dôslednejšie.

O paralelnej existencii stredoslovenskej i východoslovenskej podoby, ktorú by bolo možné graficky zobrazit' metódou kombinovaného zobrazovania, môžeme hovoriť v prípade strsl. lexémy *asi* popri vsl. *das*² na Slanskej a Štítnickej doline³ a podobne aj v prípade strsl. *hoc/hoci* a vsl. *xoľem*; tu sa súčasne žiada spresniť, že časť *xoľem* primárne nesúvisí so strsl. *hoc/hoci*, ako to uvádza Š. Tóvik,⁴ ale je tautonymom strsl. a zsl. *aspoň*, ktoré je v podobe *aspon/aspom* – aj popri *xoci lem* alebo *xoz lem*, zriedkavo miestami i *xolem* – rozšírené aj v nárečiach Štítnickej doliny a na severozápade Slanskej doliny (ASJ1, s. 247, ASJ4, s. 237, DK ASJ, v. v.). Naopak, podoba *xoľem* či *xolen* je okrem južnej, strednej a severnej časti Slanskej doliny, kde je v rámci vlastných gem. nárečí najfrekventovanejšia (tu len v podobe *xolem*), známa aj vo východnej časti severogemerských (horehronských) nárečí (ASJ1, s. 247; Horák 1965, s. 237, v. v.), čo však združená izoglosa nezohľadňuje.

Paralelnú existenciu niektorých strsl. i vsl. lexém na vymedzenom gem. území, resp. aj odlišnú hranicu ich reálneho výskytu môžeme konštatovať aj v iných prípadoch. Tá istá združená izoglosa ohraničuje aj zóny výskytu strsl. *veľmi* a vsl. *barz/s* v Gemeri, pričom ich hranicou má byť rozhranie Muránskej a Štítnickej doliny. V skutočnosti je vsl. *barz/s* známe takmer v celom Gemeri; zatiaľ čo v juhozápadnej časti má dominantné postavenie príslovka *veľmi/velme*, v strednom Gemeri sa už do popredia dostáva podoba *barz/s*, a to predovšetkým od Muránskej doliny, kde je táto lexéma dodnes všeobecne rozšírená, a typická je aj pre východnú časť gemerského Horehronia,⁵ čo však izoglosa nevystihuje. Rovnako zóna výskytu strsl. podoby *veľmi/velmi* (a i.) presahuje územie vymedzené izoglosou, čo naznačujú aj viaceré prípady zaznamenané v nárečových textoch z východnej polovice Gemera, napr. *Želuje na nix veľmi*. (Roštár) (Tóvik 2018b, s. 346).⁶ Odlišnosti z hľadiska reálneho výskytu konštatujeme aj v prípade izolexy strsl. *šatka/šätka* namiesto vsl. (?) *hantušok*: lexéma *hantušok* (v časti Slanskej doliny aj *hantuška*) je rozšírená aj západne od Štítnickej doliny, pričom SSN (1994, s. 549) uvádza lexému *hantušok* s významom „šatka, ručník na hlavu“ výhradne v gem. nárečovej oblasti (porov. *Spadnú jěj hantušog z hlavi*. (Španie Pole)), bez dokladu zo susedného vsl. makroareálu, kde je *xustka (h-)*, *xustečka (h-)* (porov. ASJ4, s. 307).

² Strsl. i vsl. formy sú v legende zväčša uvádzané v hláskoslovnej podobe typickej pre gemerské nárečia (napr. *stanút* namiesto *stanuc*, *pšola* namiesto *pčola*).

³ Na prítomnosť strsl. lexémy *asi* vo východnom Gemeri poukazuje aj ASJ4 (s. 249).

⁴ Zároveň dopĺňame, že konsonant *x* v tvaroch typu *xoci*, *xockto/xocixto*, *xočva* (a i.) je frekventovaný aj na západ od Štítnickej doliny, čo naznačujú príklady v monografii Stredogemerské nárečia (Orlovský 1975, s. 128), pričom Š. Tóvik ju v nárečových textoch zaznamenáva aj v juhozápadnom Gemeri (popri *h*), napr. *Ni len takinto, ale xockomu dá drevo*. (Drienčany) (Tóvik 2018b, s. 181).

⁵ Porov. napr. *Jeden sa barz opių...* v Telgárte (Horák 1965, s. 237).

⁶ O výskyte izolexy *barz/s* pozri aj Tóvik (1937, s. 120), Orlovský (1982, s. 24) a komentár k mape 14 na s. 42.

Podobne je to aj s izoglosou strsl. *rosprávať*, *vraveť*, *povedať*, *zmláveť* sa namiesto vsl. *rečovať*, *hvarieť*. Tvary *rosprávať*, *povedať* (presnejšie *rosprávet/rosprávät/rospravjät*, *pódat*⁷ (hovoriť) a i.) sa popri *rečovať/rešovať*⁸ používajú frekventovane aj v oblasti Štítnickej a Slanskej doliny, pričom v Štítnickej doline sa dochovali aj gem. podoby *zmlávet/domlávet se* (a i.), napr. *S nima som se zmlável fiodi vešer*. (Slavošovce) – *Domláveli zmo se s nima*. (Ochtiná) (Tóbič 2018b, s. 336, 342). Vsl. (najmä spišská) lexéma *rečovať* je typická aj pre Muránsku Hutu na Muránskej doline (napr. *Oňi si z ňikim aňi ňeporečuju, aňi ňič*.) a sporadicky (aj popri variante *rešnovač*) sa objavuje aj v iných strgem. obciach: *A f Šivečicox opã inak rešujú*. (Gem. Milhošť) – *Tuš tak rešoval so mnó*. (Mníšany). – *Velé rešovali o tom*. (Ratkovská Lehota) (Tóbič 2018b, s. 227, 258, 296, 303). Rovnako je známa aj v časti severogemerských (horehronských) nárečí. Vsl. podoba *hvarieť* je frekventovaná na severnom Horehroní,⁹ popri *gadať* v Telgárte, *vragať* v Polomke, *rečovať* vo Vernári, čiastočne *rečnovať* v Šumiaci a i. (Horák 1965; Tóbič 2018a, v. v.), na mape 14 však izoglosa túto severogemerskú oblasť obchádza. V Štítnickej a Slanskej doline sa sloveso *hvarieť/hvariť* („hovoriť“) objavuje iba ojedinele, frekventovanejšie sú deriváty ako *ohváret* (ohovárať), *dohvarat se/dohvárať sa* (rozprávať sa), v doline Štítnika aj popri *omlávet*, *zmlávet se/domlávet se*, *odmlovit* (odhovoriť) a pod. (Tóbič 2018b, v. v.). V izoglose strsl. *studňa* – *cverna* – *mrkva* (vsl. *studen* – *cveren* – *maren*), označujúcej zónu výskytu strsl. flektívneho typu s príponou *-a*, je problematický najmä posledný tvar, keďže podoba *maren* (namiesto strsl. *mrkva*) je typická aj pre južnú časť Muránskej doliny (Tóbič 2018b, s. 283, 295, 307, 315, 328, ASJ4, s. 56, ASJ2, s. 20).¹⁰ Podobne je to aj v prípade izoglosy strsl. *stát* – *zvet* – *najat* namiesto vsl. *stanút* – *vezmút* – *najmút*. S výnimkou prvého tvaru (*stanút*), s ktorým sme sa stretli iba od Štítnickej doliny na východ, môžeme tvary *vezmút/vezmúč* (*vezmúl*, *vezmúli*), *najmút* doložiť aj z obcí ležiacich na západ od tejto oblasti (Orlovský 1975, s. 104, 1982, s. 375), pričom tieto slovesné tvary s infinitívnou tematickou morférou *-ú-*, ktorá sa zachováva aj vo všetkých tvaroch *l*-ového prídavia ako vo vsl. nárečiach, sú podľa Š. Tóbika (1937, s. 118) obľúbené „zhruba až po južnú časť Rimavskej doliny“. ¹¹ Horstvo oddeľujúce Štítnickú dolinu od Muránskej doliny a Horehronia nepred-

⁷ Porov. napr. *Vet pódaťu že jú pekne otpítám val prebil*. (Roštár) (Tóbič 2018b, s. 346).

⁸ Dané sloveso sa neobjavuje v celej východnej polovici Gemera. V súčasnosti je typické pre Rejdovú (*rečovať*) a čiastočne aj okolie Markušky na severozápade Slanskej doliny a pre časť Štítnickej doliny (*rešovať*) (v. v.).

⁹ Porov. napr. *Važ gazda, čo hvarite, že už umreli...* (Šumiac) – *Kebi som mať dačo vipitjo, ta to bi som znať lepši hvarieť...* (Závadka nad Hronom) (Horák 1965, s. 246, 259). Pozri aj heslo *hvarieť* v Gemerskom nárečovom slovníku (Orlovský 1982, s. 111).

¹⁰ V texte venovanom členeniu a charakteristike gem. nárečí (Tóbič 1957, s. 112) autor pri charakteristike dialektov Muránskej doliny spája podobu *mrkva* s celým opisovaným územím, s čím však nemožno súhlasiť a čo vyvracia aj prítomnosť lexémy *maren* v textoch v Gemerskej nárečovej čítanke.

¹¹ Porov. napr. *primút*, *zašnúť/zašnúč* (*zašnúla*), *pozruč*, *prestruč*, *vruč*, *obímút* (*obímúl*) a tak aj *kl'aknúv* – *kl'aknúla*, *zdrjammúl si* – *zdrjammúla si*, *zmoknú* – *zmoknúla* a i. v obciach Muránskej a Rat-

stavuje pevnú hranicu ani v prípade zón výskytu strsl. *kto* a vsl. *xto*, *fto*¹², strsl. *šati*, *hábi* a vsl. *gráti*¹³, strsl. *poslúxať* a vsl. *sluxať*¹⁴, strsl. *kislí* a vsl. *kvasní*¹⁵. Zatiaľ čo vo vybraných prípadoch (typu *kislí* a *kvasní*) by bolo možné hovoriť o nehomogénnej zóne, v rámci ktorej má presah istej nárečovej podoby narúšajúcej jednotný výskyt inej nárečovej formy (napr. presah výskytu lexémy *kvasní* do niektorých obcí v Muránskej doline) skôr enklávny charakter, v iných prípadoch (typu *šatka/šätka* a *hantušok*) by sa jednotlivé izoglosy mali výraznejšie rozvetvovať v priestore (t. j. nepredstavujú ideálny zväzok izoglos), resp. stredoslovenská a východoslovenská podoba (typu *asi* a *das*, *veľmi* a *barz/s*) sa vyskytujú na väčšej alebo menšej časti gem. územia paralelne. Aj v prípade západnejšej združenej izoglosy – zahŕňajúcej 5 izoglos, vedenej po hranici Ratkovskej a Muránskej doliny a na severe oddeľujúcej muránske a muránskodlhôľcke nárečie od ostatnej Muránskej doliny – môžeme konštatovať odklon od reálneho stavu v gemerských dialektoch. V prípade izoglosy strsl. *sxodi* namiesto *sxvojdi*, *sxvajdi* (vsl. *sxujt/d*¹⁶, *sxujdi*) zahŕňa vsl. podoba aj najväčšiu časť Muránskej doliny. Podoba *sxvajdi* (so strgem. zmenou vgem./sgem. **uo (vo) > va**) sa však v rámci stredného Gemera používa iba na Štítnickej doline, na Muránskej doline je ešte strsl. *sxodi*; napr. ... *eš tam takia sxodi šeš buli spravenia*. (Rákoš) – ... *ló so sxodó som kcela ič...* (Šivetice) (Tóbič 2018b, s. 281, 310).¹⁷ Podobne to platí aj pre strsl. *Slovák/Slováci* namiesto *Slovák/Slováci* (z vsl. *Slovjak/Slovjaci*). Staršiu a dnes už ojedinelú vgem. podobu *Slováci*

kovskej doliny (Orlovský 1975, s. 104 – 105, 1982, s. 207, 375, 404). Napokon tvary typu *vzät*, *zjat* sa používajú aj na východ od Muránskej doliny (aj popri *vezmút*), napr. v Rožňavskom Bystrom, Rakovníci, Kobeliarove (*vzät*), v okolí Rejdovej (*zjat*, *zjať*) (Orlovský 1982, s. 375, v. v.; pozri aj ASJ2, s. 275).

¹² Porov. napr. doklady z Muránskej doliny: *Nema ju xto pas*. (Muránska Zdychava) – *Xto to zapálil?!* (Revúčka) – *Xto že to vja?!* (Kopráš) – *Chtohovia, ká grgi láme*. (Prihradzany); zo severného Horehronia: *Fto to taki dobri človek?* (Šumiac) – *chto* (Telgárt) (Tóbič 2018b, s. 261, 267, 328, Orlovský 1975, s. 235, 1982, s. 116, Horák 1965, s. 241, 274). Zmenu **kt > xt** v Muránskej doline, najmä v jej severnej časti, spomína aj samotný autor v inej štúdii (Tóbič 1937, s. 113). Čiastočne odlišný stav uvádza ASJ1 (s. 274): strsl. podobu *kto* nachádzame okrem piatich lokalít v Muránskej doline aj v jedinej lokalite zastupujúcej Štítnickú dolinu – v Kunovej Teplici, zatiaľ čo vsl. podoba *xto* je vo všetkých štyroch lokalitách Slanskej doliny a vo východnej časti severného Horehronia (Telgárt, Vernár).

¹³ Porov. napr. výskyt slov *šati*, *hábi* na východ od zakreslenej izoglosy: *A nakoniec ju otrepali potom het do jarku, len šati je zblekli*. (Gočaltovo) – *Ale já som potom spadla dnu do voza na hábi*. (Petrovo) – ... *s tix spodnix šatou staršij lem nastrihali*. (Rejdová) (Tóbič 2018b, s. 353, 359, v. v.); výskyt izolexy *gráti* („šaty“) na západ od vyznačenej línie: *Ber si aj gráti hed od náz zo šifonira!* (Prihradzany) (Orlovský 1982, s. 90). V ASJ4 (s. 299) sa podoba *grati* (v oblasti s kvantitou *gráti*) uvádza len v dvoch gem. lokalitách: Vlachovo a Vernár. Okrem toho sa lexéma *šati* v mape často objavuje aj na východ od Gemera, najmä v abovskej, zemplínskej, užskej a sotáckej oblasti.

¹⁴ Porov. napr. *Ani oca, ani maď nechce uš sluchať*. (Revúčka) – *Pažerák ti otrasknem, ag nebud'eš sluchať*. (Orlovský 1982, s. 304) a tak aj na Horehroni: *sluchať* – počúvať i načúvať (Horák 1965, s. 280); pozri aj Tóbič (1937, s. 124).

¹⁵ Pozri Tóbič (1937, s. 123, 2018b, s. 295, 312, 328).

¹⁶ Pozri Tóbič (1937, s. 112).

¹⁷ Nepresný údaj o výskyte podôb *sxvojdi/sxvajdi* (a i.) uvádza Š. Tóbič aj vo svojej štúdii o prechodnom charaktere gemerských nárečí (1937, s. 112).

(v okolí Rejdovej a na gemerskom Horehroní *Sloviaci*) uvádza Š. Tó bik v komentári len na Slanskej doline (s. 42), v inej štú dii aj v obciach medzi Štítnikom a Rožňavou na juhovýchode Štítnickej doliny (Tó bik 1937, s. 112), čo v značnej miere zodpovedá zisteniam zo súčasného terénneho výskumu. Na západ od tejto oblasti vrátane najväčšej časti Štítnickej doliny už dominuje strsl. podoba *Slovák/Slováci*, čo však nezodpovedá grafickému znázorneniu na mape 14; porov. *Van prišól gu nám Slovácom*. (Rozložná) (Tó bik 2018b, s. 362). Rovnako nepresné sú aj izoglosy výskytu vsl. tvarov *florok* namiesto *utorok* a *pšola*, *šolo* namiesto *čela/pšela*, *čelo/šelo* s reflexom *o* < **e*, ktoré sú doložené západnejšie ako línia znázorňujúca združenú izoglosu. Naznačuje to aj komentár na s. 42, podľa ktorého siaha strsl. *utorok* po južnú časť nárečia gemerských vrškov a strsl. *čela/pšela*, *šelo* na Rimavskú dolinu.¹⁸

Drobné modifikácie v zobrazení a zápise vybraných nárečových javov by si vyžadovali aj niektoré ďalšie mapy, v ktorých sa objavujú nepresnosti najmä v okrajových lokalitách. V nasledujúcich riadkoch spomenieme niektoré z nich. Izoglosa východnej hranice strsl. pl. *dobrí* (xlapi) – *dobrie* (ženi) – *dobrie* (slová) (mapa 4) by nemala zahŕňať územie Rejdovej a Výšnej Slanej v Slanskej doline, kde je podobne ako v susedných horehronských obciach Šumiac, Telgárt a Vernár jednotná podoba *dobrie* (xlapi, ženi, slova).¹⁹ V prípade izoglosy východnej hranice strsl. gen. pl. *kráú*, *hláú* (mapa 4) je v Gočaltove a v Rozložnej rovnaký stav ako na ostatnej Štítnickej doline, čo môžeme doložiť aj príkladmi z textov z daných obcí, napr. z *randox*, *do tix jamox*, *do kopox*, *bez hlavox* (Tó bik 2018b, s. 359, 361, 362; 1937). Výskyt strsl. podôb *znameňja*, *-ňä*, *-ňa* namiesto východnejších *znameňje*, *znameňe* (a tak aj *povetria*, *zdravja*; mapa 11) zasahuje aj do nárečia Rejdovej (*daú mi znameňa*, *to skal'a*, *pjerja*), s presahom do okolitých obcí severozápadnej skupiny (najmä do Hankovej a Brdárky), čo potvrdzuje aj text v komentári na s. 36. Strgem. tvary typu *povetria*, *zdravja* zároveň nemožno hodnotiť ako stredoslovenské, keďže prípona *-ja* tu súvisí so strgem. vokalikou zmenou *je* > *ja*; vznikli teda z tvarov *zdravje*, *povetrije*. Ako stredoslovenské môžeme v strednom Gemeri hodnotiť podoby typu (to) *zdravä* (zo strsl. *zdravja* zmenou strsl. *-ja* > gem. *-ä*). Izoglosa strsl. *dobruo/dobrua*, *dobrva* (mapa 11) by nemala zahŕňať nárečie Vernára, kde je iba *dobrie* i *dobre d'echo/d'it'a*. V prípade gem. podôb tvarov lexémy *diet'a* (mapa 20) sa v Kokave nad Rimavicou uvádza podoba *ditä* – *deti* namiesto náležitého *d'it'ä* – *d'er'i* (Roman 1974, s. 54), v rožňavskobystrianskom nárečí *žit'e* – *d'eči* namiesto *ditä* – *deti* (v. v.), v Rejdovej či Hankovej *decko* namiesto *di'ta* (stav v Slanskej doline je v porovnaní s grafickým znázornením v mape pestrejší; pozri Arany 1936, s. 210; Tó bik 1937, s. 120). Strgem. podoba *šva* namiesto *ša* vo väčšine obcí Štítnickej doliny (spis.

¹⁸ Podľa ASJ1 (s. 150) siaha západná hranica foriem s reflexom *o* za **e* v prípade formy *pčola* až po Rimavskú dolinu (v ktorej je už strsl. podoba s *e*) a formy *čolo* (*šolo*) až po Blžskú dolinu (kde je už *e*). Forma *čolo/šolo* sa zároveň nepoužíva na sever a severozápad od Revúcej (Muránska Zdychava, Muránska Lehota), na severnom Horehroní a v Slanskej doline (ASJ1, s. 150).

¹⁹ Porov. aj ASJ2, s. 153.

čo; mapa 23) charakterizuje aj nárečie Rožňavského Bystrého a Rakovnice v jej juho-východnej časti (Tóbič 2018a, s. 107, 2018b, v. v.). Mapu 26 charakterizuje nesprávny zápis slovesných tvarov *robil – robila – robili* v južnej, strednej a severnej časti Slanskej doliny (namiesto podôb *robjál – robela – robeli* je v oblasti medzi Betliarom a Kobeliarovom iba *robjél – robila – robili*, pričom tematická morféma *-i-* je okrem m. aj na severe) a v rožňavskobystrianskom nárečí (namiesto *robjáu* má byť správne *robjál*). Izoglosa podoby *kodi* (mapa 27) by mala zasahovať aj do vgem. nárečí; ide o nárečia Rejdovej, Markušky a Slavošky (v. v.), ktoré sú v mape graficky ohraničené izoglosou podoby *kedi*. Na juhu, v strede a na severe Slanskej doliny sa nepoužíva zápor *ni, nito, nit*, známy v Štítnickej doline a ďalej na západ (mapa 28), ale podoby *nije/njé/nje, njet(o)/njet(o)* (v. v.; porov. aj ASJ2, s. 246, 248).

Cieľom týchto poznámok nie je znížiť hodnovernosť zápisov a zistení Štefana Tóbika, ale naopak, doplniť a spresniť niektoré informácie v rámci bohatého dialektologického materiálu, ktorý sa podarilo autorovi nadobudnúť celoživotným výskumom rozsiahlej a nárečovo mimoriadne rozmanitej gem. oblasti. Ako už bolo uvedené vyššie, autor tento súbor jazykových máp (editorkou primerane charakterizovaný aj ako náčrt jazykového atlasu) nestihol dokončiť. Rovnako nezanechal text s opisom metodického postupu pri zostavovaní máp a nevytvoril k nim samostatné komentáre. Môžeme teda predpokladať, že jeho ďalší kontakt s materiálom by mohol viesť aj k modifikácii, doplneniu alebo spresneniu niektorých údajov predstavených v atlase. Redefinovanie vybraných izoglos v rámci súčasných editorských úprav (o. i. aj na základe zistení iných výskumníkov, najmä bádateľov realizujúcich nárečový výskum v Gemeri približne v tom istom časovom období ako autor), príp. využitie ďalších spôsobov kartografického zobrazovania nárečových javov by však znamenalo priamy zásah do kompetencie autora, nerešpektujúci jeho zistenia, časové a generačné osobitosti nárečovej komunikácie či zvolenú metodiku kartografovania. Pri hodnotení atlasu je potrebné zohľadniť i stupeň poznania slovenských dialektov a ich lexikografického i kartografického spracovania v čase, keď Tóbič rukopis spolu s mapovým materiálom vznikol. Zároveň treba zdôrazniť, že autorova selekcia jazykových znakov charakterizujúcich gem. nárečovú oblasť svedčí o dôkladnom poznaní charakteru dialektov opísaného regiónu v širšom kontexte slovenských nárečí. Predstavený regionálny nárečový atlas vhodným spôsobom dopĺňa a sumarizuje informácie v publikovaných textoch rukopisu prof. Tóbika, umožňujúc odbornému i laickému čitateľovi získať prehľadnú orientáciu v základných znakoch gem. dialektov. Prvý slovenský regionálny nárečový atlas a zároveň i posledný zväzok rukopisu prof. Tóbika má predpoklad nájsť využitie ako základ ďalšieho slovakistického i širšieho slavistického výskumu. Hoci novšie výskumy rozšírili pramennú základňu a niektoré informácie podané v atlase by si zaslúžili korekciu, dielo je dôležitým svedectvom o konkrétnej fáze existencie predmetných nárečí, ako aj ich vedeckého poznávania.

Literatúra

- ARANY, A. (1936): Zprávy o dialektologických štúdiách v Gemeri v doline Slanskej. In: *Carpatica I*, 1, 191 – 226.
- ASJ1 – ŠTOLC, J. – BUFFA, F. – HABOVŠTIAK, A. a kol. (1968): *Atlas slovenského jazyka I. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá – mapy*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied v Bratislave.
- ASJ2 – ŠTOLC, J. (1981): *Atlas slovenského jazyka II. Flexia. Časť prvá – mapy*. Bratislava: Veda.
- ASJ4 – HABOVŠTIAK, A. (1984): *Atlas slovenského jazyka IV. Lexika. Časť prvá – mapy*. Bratislava: Veda.
- DK ASJ – Archív dialektologického oddelenia JÚLEŠ SAV. Dotazníková kartotéka k Atlasu slovenského jazyka I, II.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J. (2020): Predhovor. In: Tóbiš, Š.: *Gemerské nárečia II. Časť prvá. Nárečia juhozápadného Gemera. Hláskoslovie – historická časť*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 7 – 21.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J. (2022): Krátky jazykový atlas gemerských nárečí (Prvý regionálny atlas v slovenskej dialektológii). In: Chochoľ, M. (ed.): *Jazykovedné štúdie XXXVIII. Slovenské nárečia v čase a priestore*. Bratislava: VEDA, 167 – 175.
- HORÁK, G. (1965): Nárečie Horehronia. In: *Slovenský národopis*, 13, 235 – 285.
- KRAJČOVIČ, R. (1988): *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- ORLOVSKÝ, J. (1975): *Stredogemerské nárečia*. Martin: Vydavateľstvo Osveta.
- ORLOVSKÝ, J. (1982): *Gemerský nárečový slovník*. Martin: Vydavateľstvo Osveta.
- ROMAN, J. (1974): *Kokavské nárečie*. Martin: Osveta.
- SSN – *Slovník slovenských nárečí. I. A – K*. (1994). Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda.
- TÓBIK, Š. (1937): Prechodná jazyková oblasť stredoslovensko-východoslovenská. In: *Sborník Matice slovenskej. Jazykoveda*, 15, 104 – 130.
- TÓBIK, Š. (1957): Členenie a charakteristika gemerských nárečí (So 6 mapami). In: *Jazykovedné štúdie II. Dialektológia*, 86 – 120.
- TÓBIK, Š. (2018a): *Gemerské nárečia I. Časť prvá. Úvod – členenie – charakteristika*. Ed. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- TÓBIK, Š. (2018b): *Gemerské nárečia I. Časť druhá. Gemerská nárečová čítanka*. Ed. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.

Zoznam skratiek:

gem. – gemerský/y	strgem. – stredogemerský/y
gen. – genitív	strsl. – stredoslovenský/y
m. – maskulínium	vgem. – východogemerský/y
pl. – plurál	vsl. – východoslovenský/y
sgem. – severogemerský/y	v. v. – vlastný výskum
spis. – spisovne	zsl. – západoslovenský/y

Gabriel Rožai

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta

Tajovského 51, 974 01 Banská Bystrica

E-mail: gabriel.rozai@umb.sk

ORCID: 0000-0003-4424-478X

ROZLIČNOSTI A ROZHOVORY**DEVÄŤDESIATINY DOCENTA LADISLAVA BARTKA***Peter Karpinský*

Deväťdesiat rokov nepochybne predstavuje významný vek v živote človeka, z toho dôvodu sme si toto krásne jubileum, ktorého sa v tomto roku dožíva docent Ladislav Bartko, chceli pripomenúť trochu netradične. Nielen medailónom o významnej osobnosti slovenskej jazykovedy, ale aj rozhovorom, ktorý by odhalil život a vedecké pôsobenie jubilanta. Žiaľ, zo zdravotných dôvodov oslávenca sa náš zámer nepodarilo uskutočniť. Preto sme zvolili „hybridnú“ formu textu, v ktorej prepájame informačné časti s odpoveďami Ladislava Bartka, ktoré odzneli v rozhovore s Andreou Fecikovou (28. septembra 2014 – teda pri oslavách jubilantovej osemdesiatky) v Rádiu Regina Východ.^[1]

Doc. PhDr. Ladislav Bartko, CSc., vysokoškolský pedagóg, jazykovedec, ale aj literárny historik, sa narodil 1. júla 1934 v obci Trstené pri Hornáde. Základné vzdelanie získal v škole v Nádošti, čo bol do roku 1948 pôvodný názov jeho rodnej obce. Svoje detstvo a počiatočné školské roky v spomínanom rozhovore opísal týmito slovami:

„Narodil som sa v slovenskej rodine v slovenskej obci v období prvej Československej republiky, ale po viedenskej arbitrácii sme sa celá dedina ocitli v inom štáte. Zo školy museli odísť všetci slovenskí alebo po slovensky hovoriaci učitelia a prišli úplne noví. Väčšina z nich nevedela ani slovo po slovensky a my, deti sme museli chodiť do maďarskej školy. Prvý deň v škole som samozrejme nevedel ani jedno jediné maďarské slovo, no po čase som sa maďarčine začal priučiť. Dnes hovorím, že všetko zlé je na niečo dobré, a to, čo z maďarčiny viem, mi je užitočné. Vďaka tomu napríklad ľahšie a lepšie dokážem pochopiť motiváciu vzniku niektorých chotárných názvov mojej rodnej abovskej oblasti.

Po vojne, keď bola naša obec 18. decembra 1944 oslobodená, sme sa neoficiálne vrátili do zväzku Československej republiky a škola bola poslovenčená. Od marca sa začalo vyučovať a na našom školskom ihrisku sa ozývali slovenské piesne, ktoré s vyššími ročníkmi nacvičili nové učiteľky – Slovenky. Všetci obyvatelia sa tešili z ‚návratu‘ do Československa a z toho, že sa v školách bude vyučovať po slovensky. Prezradím vám a nehanbím sa za to, ale dovtedy som slovenskú knihu prakticky nepoznal. Nevieť, čo je to čítať si rozprávku po slovensky. Počas môjho detstva sa v našej domácnosti, vzhľadom na okolnosti, po slovensky čítalo jedine Sväté písmo, modlitebné knižky a Pútnik svätovojtešský. Napriek tomu všetkému tu niekde ležia korene môjho vzťahu k slovenčine.“

V roku 1948 začal Ladislav Bartko štúdium na strednej škole v Ždani a v roku 1953 zmaturoval na Zdravotníckej škole v Košiciach. Po ukončení stredoškolského štúdia pracoval rok ako zubný laborant v Okresnom ústave národného zdravia v Gelnici. V roku 1954 však začal študovať slovenský jazyk na Filologickej fakulte Vysokej školy pedagogickej v Prešove. Počas rozhovoru spomenul aj túto veľkú zmenu, ktorá sa viaže na študentské časy:

„Na strednej škole sme z praktickej gramatiky nevedeli nič a prezradím, že o syntaxi som po prvý raz odborné poznatky počúval až na vysokej škole. Na zdravotníckej škole nám skrátili štúdium zo štyroch rokov na tri, a tak naša slovenčina bola už iba literárna výchova, ale neuveríte mi, napriek tomu som v slohových prácach nerobil žiadne chyby. Jednoducho som ‚očami‘ ovládal slovenský pravopis, ktorý som sa potom počas prípravy na vysokoškolské štúdium doučil. V tom čase vyšli nové Pravidlá slovenského pravopisu, ktoré boli vytlačené v roku 1952 a platili od 1. januára 1953. Tie som si doma študoval. Okrem toho, keď sa skončilo vyučovanie, šiel som na obed a odtiaľ do krajskej knižnice. Tu som čítaval dennú tlač, no

čítal som aj Slovenské pohľady, Kultúrny život a tak ďalej. Ešte som ani netušil, že budem študovať slovenčinu, ale literatúra ma jednoducho zaujímala. V škole som sa neskôr dozvedel, že začala vychádzať Hviezdoslavova knižnica a ja som si ju začal objednávať. Dá sa povedať, že vtedy to bola moja príprava na vysokoškolské štúdium. V jednotlivých zväzkoch sa totiž v úvode nachádzali texty popredných literárnych kritikov či historikov – boli to odborné analýzy a charakteristiky daných literárnych diel. Vypracoval som si taký svoj štýl čítania kníh z edície Hviezdoslavova knižnica. Najprv som si prečítal štúdiu, potom samotné dielo a napokon slovníček, ktorý sa nachádzal vzadu. Keď som to mal všetko načítané aj s poznámkami i so slovníkom, vrátil som sa naspäť, aby som si opäť prečítal vedeckú štúdiu, s ktorou som už občas dokázal aj trochu polemizovať.“

Na Filologickej fakulte Vysokej školy pedagogickej v Prešove Ladislava Bartka učili významní odborníci svojej doby, napr. František Miko, Ervín Lazar, Pavol Petrus, Jozef Vavro, Anton Bolek či Štefan Koperdan. Najvýraznejšie však v rozhovore spomína na profesora Štefana Tóbika:

„Vtedy ešte docent Štefan Tóbik, rodák z Gemera, o ktorom sme sa dozvedeli, že preskúmal gemerské nárečia, spočiatku pôsobil v Košiciach na obchodnej akadémii. Práve odtiaľ chodieval robiť svoje dialektologické výskumy. Neskôr prešiel do Prešova a v podstate založil prešovskú fakultu.

Jeho pracovitosť bola neuveriteľná. Celý deň prednášal na fakulte a večer, keď ste išli popri škole, videli ste svietiť jedno jediné okno, to bola jeho pracovňa. Dokonca aj o desiatej večer, keď sme sa vracali z divadla. Sedel vo svojej pracovni a pracoval na dialektologických výskumoch, respektíve na prácach zo spisovnej slovenčiny. Profesor Štefan Tóbik bol takpovediac mojím predchodcom a ja som bol zas jeho nasledovníkom, lebo som tridsať rokov pôsobil na katedre slovenského jazyka a vyučoval som dialektológiu, ktorá sa stala mojou srdcovou záležitosťou.“

Skôr však, než docent Bartko začal vyučovať na Filozofickej fakulte v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, pôsobil v Brezne, kde pracoval ako stredoškolský profesor slovenského jazyka a literatúry od roku 1958 až do 15. marca 1970. Popri pedagogickej činnosti sa venoval mimoškolským aktivitám, vychovával mladé recitátorské talenty a pripravoval rôzne kultúrne a literárne programy. Jeho iniciatíva viedla v roku 1960 k vzniku Horehronského múzea v Brezne. Ako člen muzeálnej rady sa podieľal na príprave a realizácii kultúrnych podujatí venovaných významným osobnostiam a udalostiam s dôrazom na literárne tradície Brezna. Spolu s Ladislavom Šimonom, slovenským básnikom, literárnym vedcom a germanistom, založil prestížnu celoslovenskú súťaž Chalupkovo Brezno, ktorá sa postupne stala prehliadkou umeleckej tvorivosti pedagogických pracovníkov.

V Brezne Bartko inicioval a spoluorganizoval vedecké konferencie o Františkovi Švantnerovi, Jánovi Chalupkovi a Gustávovi Kazimírovi Zechenterovi-Lasko-

merskom a editoval vedecké zborníky z týchto konferencií. Je spoluautorom monografií *Brezno sedemstoročné* (1965) a *Brezno v premenách času* (2005). V roku 1999 mu za jeho aktivity a kultúrny prínos mestu bola udelená Cena primátora Brezna a v roku 2005 získal titul Čestný občan Brezna.

Od roku 1970 začal pracovať na prešovskom pracovisku Literárnovedného ústavu SAV a o rok neskôr (1971) prešiel na spomínanú Filozofickú fakultu UPJŠ. Spočiatku vyučoval dejiny staršej slovenskej literatúry,¹ následne sa však pedagogicky začal venovať jazykovedným disciplínam. Prednášal a viedol semináre z dialektológie a dejín spisovnej slovenčiny, ale pripravoval aj recitátorov pre súťaž Akademický Prešov. Na Filozofickej fakulte Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove, neskôr premenovanej na Filozofickú fakultu Prešovskej univerzity v Prešove pôsobil do roku 2000. Počas tohto obdobia konzultoval viac ako sedemdesiat diplomových prác, posudzoval rigorózne a dizertačné práce a organizoval medzinárodné dialektologické a literárnovedné konferencie. Bol jazykovým redaktorom desiatok odborných publikácií a editorom vedeckých zborníkov.

Po odchode do dôchodku pôsobil na rôznych iných univerzitách, na Filologickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulte výtvarných umení Akadémie umení v Banskej Bystrici, Technickej univerzite v Košiciach, Filozofickej fakulte UPJŠ v Košiciach, Žilinskej univerzite a Katolíckej univerzite v Ružomberku.

V súlade so svojou pedagogickou orientáciou aj vo vedeckej práci prešiel od dejín literatúry k lingvistiky a naplno sa venoval predovšetkým výskumu nárečí, hlavne rodného Abova.

„Keď som sa na dialektológiu dal, tak som sa tešil, že preskúmam svoju rodnú oblasť, okolie Košíc smerom dolu k maďarským hraniciam. Na rozdiel od Šariša a Spiša, čiastočne Zemplína, Abov nebol preskúmaný, nuž som si povedal, že je to trochu aj moja povinnosť, pretože nárečie u nás je veľmi zaujímavé.

Napríklad my, staršia generácia, sme v mojej rodnej obci nazývali ženícha a mladuchu ,pan mlodi‘ a ,pani mloda‘. Na prvé počutie cítite, že to sú polonizmy. Ale ako to v Trstenom pri Hornáde pri maďarskej hranici? Keby som aj nenašiel žiaden písomný doklad, bezpečne a nespochybniteľne poviem – ,pana mlodeho‘ a ,pani mlodu‘ tam musel niekto doniesť, a nie vtáčiky, nie dážď, ale ľudia. Našťastie sa dá dokázať, že na začiatku 18. storočia bola moja dedina značne vyludnená a to bolo obdobie, keď zemepáni doslova kradli ľudí a nahovárali ich, aby z iných oblastí, kde bolo ľudí viac, prišli na ich územie. Za päťdesiat rokov sa obec znova zaľudnila obyvateľstvom od severu, no a toto obyvateľstvo donieslo ,pana mlodeho‘ a ,pani mlodu‘. Dnes stredná a mladšia generácia už nehovorí ,pan mlodi‘ a ,pani mloda‘, ale len ,mladi‘ a ,mlada‘.“

¹ Do tohto i predchádzajúceho tvorivého obdobia spadajú jeho štúdie, ako napr. *Integračné snahy Antona Prídavka v medzivojnovom období* (1971); *Človek František Švantner. (Príspevok k charakteristike Švantnerovej osobnosti.)* (1972); *K biografii Jána Chalupku* (1973).

V rámci Bartkových dialektologických výskumov možno spomenúť niekoľko zásadných vedeckých štúdií, ktoré doplnili absentujúce informácie o abovských nárečiach, napr. *Niektoré otázky odrazu maďarsko-slovenských jazykových kontaktov v chotárných názvoch južného Abova* (1976); *Z tvaroslovia nárečia obce Trstené pri Hornáde v južnom Above* (1978); *Odraz slovensko-maďarských jazykových kontaktov v antroponymii južného Abova* (1980b); *K charakteristike abovských nárečí* (1983a); *K problematike slovensko-maďarskej interferencie v abovských nárečiach* (1983f); *O pôvode a územnej diferenciacii slovnej zásoby abovských nárečí* (1987a); *Z juhoabovskej nárečovej lexiky* (1990b); *Abovské a spišské nárečia* (1997). Abovským nárečiam sa prirodzene venoval aj v rigorózsnej práci *Slovník a stručná charakteristika nárečia obce Trstené pri Hornáde v južnom Above* (1974) a v kandidátskej dizertačnej práci *Abovské nárečia (ich charakter a miesto medzi ostatnými východoslovenskými nárečiami)* (1982).

Okrem rodného Abova sa jubilant parciálne venoval aj nárečiu na Spiši, Šariši či v Gemeri. V Slovenskom rozhlase sa zas v relácii *Zahrajte mi túto...* dlhé roky aktívne podieľal na propagácii východoslovenských nárečí a dialektológie:

„V prípade používania nárečí môžeme v súčasnosti u ľudí zaznamenať viacero prístupov. Na jednom konci je preceňovanie nárečí a na druhom zasa ich vyložená ignorácia. Ani jeden z týchto prístupov však nie je správny. Nárečia sú jednou z dvoch základných foriem národného jazyka. Národný jazyk je jazyk istého národa a národného spoločenstva a my sme národ najmä zásluhou uzákonenia štúrovskej spisovnej slovenčiny, lebo až v nej máme tvorenú svoju národnú slovenskú umeleckú literatúru, vedeckú spisbu, v tom jazyku máme kreovanú svoju kultúru. Jedna forma je spisovný jazyk a druhá forma sú nárečia, medzi nimi je množstvo rozdielov ale jeden spoločný znak – sú to len dve formy toho istého národného jazyka. Mal som však jedného priateľa, ktorý tvrdil, že jeho nárečie je najdokonalejšie, najkrajšie a neuznával spisovnú slovenčinu. To jednoducho nejde! Spisovná slovenčina je z hľadiska uplatnenia sa človeka v spoločnosti tá dôležitejšia forma. Jediná je vo svojom vývine usmerňovaná, kodifikovaná, teda je jednotná a jasná. Známa je prakticky najširšiemu okruhu občanov, príslušníkov daného národa. Spisovný jazyk nemožno hockde nahradiť nárečím. Nárečie oddávna slúžilo na bežnú komunikáciu v súkromí. Povieme napríklad: ‚Co robíš?‘, ‚Dze idzeš?‘, ‚Keľo to stalo?‘, ale v nárečí nemožno napísať žiadosť, v nárečí nemožno napísať vedeckú štúdiu, pretože vedecká disciplína sa vedeckou disciplínou stane až vtedy, keď má svoj terminologický aparát. Prídete však na jeden ‚valal‘ a tam ‚hutoria‘ tak, prídete na druhý valal a už hovoria inak. Nárečia sa vyvíjali úplne spontánne, neviazane. Vplývalo na nich množstvo všakovakých podnetov a menili sa aj ich vnútorné zákonitosti, takže nárečia sú kronikou svojich nositeľov.“

Hoci L. Bartko upozorňuje na prestížne postavenie spisovnej slovenčiny v spoločnosti, ako dialektológ neuznáva názory, ktoré by tvrdili, že slovenské dialekty

pomaly, ale isto zanikajú. Toto jeho presvedčenie môžeme dokumentovať citátom z rozhovoru s Júliou Kučerovou (2010), ktorá si ho ako osobnosť slovenskej jazykovedy vybrala pre svoju bakalársku prácu:

„V čase mojich vysokoškolských štúdií sa občas spomínalo, že nárečia rýchlo vymiznú. Vtedy sa vychádzalo zo skutočnosti, že na našich dedinách naozaj dochádza k veľkým spoločensko-sociálnym zmenám, ku kolektivizácii, nárastu vzdelanosti, odchádzaniu dedinského obyvateľstva za prácou do miest a podobne, tak sme tomu aj verili, no pravda je taká, že nárečia síce menia svoju podobu, ale s tým zánikom to také jednoduché nie je. Nárečia sú fenoménom, ktorý prežil stáročia, veď sa nie neoprávnene tvrdí, že slovenčina, žijúca dlhé stáročia v nárečiach, vlastne pomohla zachovať si našu slovenskú národnú identitu.“

V neskoršom období L. Bartko v rámci dialektologických výskumov spolupracoval s Nataliou Dzendzelivskou a Štefanom Liptákom. Spoločne participovali na dlhodobom výskume slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine. Tento výskum je vysoko cenený nielen na Slovensku, ale aj na Ukrajine, v Bielorusku a Poľsku. Ako výsledky danej spolupráce vznikli samostatné i spoločné vedecké štúdie, napr. *K charakteristike slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine* (Bartko – Dzendzelivská – Lipták 1998); *O doterajších výskumoch a niektorých morfológických osobitostiach nárečí Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine* (1998b); *Niektoré osobitosti fungovania vlastných mien v nárečí Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine* (1999); *Odras slovensko-ukrajinských jazykových kontaktov v toponymii zakarpatských Slovákov* (2000); *Príspevok k dejinám výskumu slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine a náčrt ďalších úloh tohto výskumu. (Od S. Cambela cez J. Dzendzelivského do 3. tisícročia)* (2001); *Slovenské nárečia na Zakarpatskej Ukrajine vo svetle jazykových kontaktov* (Bartko – Dzendzelivská – Lipták 2003); *Z výskumov ukrajinsko-slovenskej jazykovej interferencie v slovenských nárečiach na Zakarpatskej Ukrajine* (2003); *Z výskumov nárečí Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine* (Bartko – Lipták 2003); *O doterajších výsledkoch a ďalších úlohách výskumu slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine* (Bartko – Lipták 2004); *Jazyk a jazyková situácia Slovákov na Ukrajine* (2005); *Jazyk Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine v premenách času* (2009).

Významné sú autorove práce z dejín slovenského jazyka, ktoré napríklad objasňujú používanie poľštiny na východnom Slovensku (1990a), prípadne sú venované bernolákovčine na východnom Slovensku (1992). Zaoberal sa tiež osobnosťami slovenskej histórie, jazykovedy a literatúry, ako boli Ján Francisci-Rimavský (*Ján Francisci-Rimavský a spisovná slovenčina* [1980a]), Ján Botto (*Básnické začiatky Jána Bottu a štúrovská slovenčina* [1983b]), Pavol Jozef Šafárik (*Doterajšie výskumy Šafárikovho jazykovedného diela a školská prax* [1989], *Pavol Jozef Šafárik a začiatky slovenskej dialektológie* [1992]), Ján Chalupka (*Ján Chalup-*

ka a spisovná slovenčina [1991]), Karol Kuzmány (*Karol Kuzmány, slovenčina a Matica slovenská* [1997], *Karol Kuzmány v dejinách spisovnej slovenčiny* [1997]) či Tobiáš Masník (*Pramene a charakter Masníkovej Zprávy písma slovenského* [1985], *Masníkova Zpráva písma slovenského – prvá jazyková príručka češtiny na Slovensku* [1998a]).

Nemožno nespomenúť ani Bartkove onomastické práce: *Mená postáv v literárnom diele G. K. Zechentera-Laskomerského* (1974); *Mená literárnych postáv v prózach Ľudovíta Kubániho* (1983d); *O hydronymii v povodí hornej Bodvy* (1983e); *Slová maďarského pôvodu ako lexikálny základ mikrotoponymie na východnom Slovensku* (1987b); *O vplyve uhorského kancelárskeho úzu na domáce podoby slovenských rodných mien a na ich fungovanie v komunikácii* (2003); *O menách literárnych postáv v prózach Antona Prídavka* (2005).

L. Bartko sa venoval aj kultúre jazyka a jeho propagácii v médiách, zároveň je členom prešovskej názvoslovnej komisie a prispieva k tomu, aby nové názvy ulíc a verejných priestranstiev v Prešove a Prešovskom okrese spĺňali kritérium jazykovej správnosti.

Jubilant bol dlhoročným funkcionárom Matice slovenskej, kde zastával rôzne posty vrátane predsedu Miestneho odboru Matice slovenskej v Prešove. Od roku 2000 je členom jazykovej sekcie vedeckej rady Národného inštitútu slovenského jazyka a literatúry Matice slovenskej a bol členom Ústrednej jazykovej rady Ministerstva kultúry SR. Bol predsedom okresného a krajského poradného zboru pre umelecký prednes a porotcom celoslovenských súťaží. V rozhovore vysoko ocenil svoju činnosť v rámci Jazykového odboru Matice slovenskej:

„Jazykový odbor Matice slovenskej je záujmový odbor. Po roku 1990 sa realizovalo tretie oživenie činnosti Matice slovenskej, spolu s tým sa oživila činnosť členskej základne a oživil sa aj miestne odbory, ktoré pracujú na regionálnom princípe. V tomto období svoju činnosť obnovili aj záujmové odbory, v ktorých sa stretávame z celého Slovenska podľa jednotlivých vedných oblastí. Obnovil sa napríklad Historický a Etnografický odbor a v roku 1992 roku sme obnovili Jazykový odbor Matice slovenskej. Bol som v prípravnom výbore a na danom obnovujúcom zhromaždení som mal tú česť predniesť programové tézy. Hlavnou úlohou Jazykového odboru Matice slovenskej by mala byť popularizácia výsledkov vedeckých výskumov nášho jazyka, realizácia prednášok a besied, pripomínanie si výročí rôznych udalostí z dejín nášho jazyka a propagácia výročia slovenských osobností.“

Ladislav Bartko svojou činnosťou prispel k rozvoju jazykovedy a kultúry na Slovensku, za čo bol ocenený viacerými vyznamenaniami. Z mnohých môžeme uviesť aspoň Pamätnú plaketu Slovenského národného literárneho múzea Matice slovenskej (1994), Pamätnú medailu Matice slovenskej (1995), Pamätnú medailu Štefana Moyzesa (1998), Pamätnú medailu Matice slovenskej – medaila sv. Cyrila

a sv. Metoda (1999), Veľkú medailu sv. Gorazda (2002), Zlatú medailu Cyrila a Metoda (2009), Zlatú medailu Matice slovenskej (2014). V roku 2023 na Sneme v Martine získal Mimoriadnu cenu Matice slovenskej za dlhoročnú činnosť pri naplňaní programu MS.

Vážený pán docent, milý Lacko, dovoľ mi, aby som Ti v mene svojom, ako aj v mene Tvojho bývalého pracoviska, Katedry slovenského jazyka a literatúry, dnes Inštitútu slovakistiky a mediálnych štúdií Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, zaželel k tvojmu nádhernému jubileu predovšetkým veľa zdravia a mnoho síl. Verím, že sa budeme spolu stretávať ešte mnoho rokov a Tvoju storočnicu oslávime, ako inak, konferenciou.

Ad multos annos!

Literatúra

- ALBERTY, J. a kol. (1965): *Brezno sedemstoročné*. Banská Bystrica: Pre Mestský národný výbor v Brezne vyd. Stredoslovenské vydavateľstvo.
- BARTKO, L. (1971): Integračné snahy Antona Prídavka v medzivojnovom období. In: Eliáš, M. (ed.): *Východné Slovensko v literárnych dejinách. Materiály z vedeckej konferencie o účasti východného Slovenska v dejinách slovenskej literatúry, ktorú usporiadala Filozofická fakulta UPJŠ v Prešove v spolupráci s Ústavom slovenskej literatúry SAV v Bratislave a Maticou slovenskou v Martine v dňoch 28.-29. septembra 1970. Konferencia sa konala k 100. výročiu vydania almanachu Napred*. Martin: Matica slovenská, 87 – 94.
- BARTKO, L. (1972): Človek František Švantner. (Príspevok k charakteristike Švantnerovej osobnosti.) In: Bartko, L. (ed.): *František Švantner. Život a dielo 1912 – 1950. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie v Brezne v dňoch 9.-10. októbra 1970*. Martin: Osveta, 118 – 129.
- BARTKO, L. (1973): K biografii Jána Chalupku. In: Bartko, L. (ed.): *Ján Chalupka. 1871 – 1971. Zborník materiálov z vedeckej konferencie v dňoch 16. – 17. apríla 1971 v Brezne, usporiadanej pri príležitosti 100. výročia úmrtia*. Martin: Matica slovenská, 110 – 121.
- BARTKO, L. (1976): Niektoré otázky odrazu maďarsko-slovenských jazykových kontaktov v chotárných názvoch južného Abova. In: Majtán, M. (ed.): *VI. slovenská onomastická konferencia. Nitra 4. – 6. apríla 1974. Zborník materiálov*. Bratislava: Veda, 165 – 170.
- BARTKO, L. (1977): Mená postáv v literárnom diele G. K. Zechentera-Laskomerského. In: Bartko, L. (ed.): *G. K. Zechenter-Laskomerský. Život a dielo. 1824 – 1908. Zborník materiálov z vedeckej konferencie v Brezne 6. – 7. novembra 1974*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 151 – 158.
- BARTKO, L. (1978): Z tvaroslovia nárečia obce Trstené pri Hornáde v južnom Above. In: Michnovič, I. (ed.): *Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. 20*. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo, 337 – 353.
- BARTKO, L. (1980a): Ján Francisci-Rimavský a spisovná slovenčina. In: Bolfík, J. (ed.): *Literárne postavy Gemera. 3. Janko Francisci-Rimavský. Materiály z vedeckej konferencie o jeho živote a diele v dňoch 6. a 7. mája 1977 v Levoči*. Martin: Osveta, 156 – 164.
- BARTKO, L. (1980b): Odraz slovensko-maďarských jazykových kontaktov v antroponymii južného Abova. In: Majtán, M. (ed.): *Spoločenské fungovanie vlastných mien. VII. slovenská onomastická konferencia. (Zemplínska šírava 20. – 24. septembra 1976.) Zborník materiálov*. Bratislava: Veda, 233 – 237.

- BARTKO, L. (1983a): K charakteristike abovských nárečí. In: Michnovič, I. (ed.): *Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska*. 25. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 253 – 265.
- BARTKO, L. (1983b): Básnické začiatky Jána Bottu a štúrovska slovenčina. In: Bolfík, J. (ed.): *Ján Botto – život a dielo. Materiály z vedeckej konferencie „Ján Botto – život a dielo“ v dňoch 11. a 12. mája 1979 v Levoči*. Rimavská Sobota: Gemerská vlastivedná spoločnosť, 235 – 248.
- BARTKO, L. (1983c): Účasť Sama Chalupku na vzniku a počiatkoch rozvoji štúrovej slovenčiny. In: Borguľová, J. (ed.): *Samo Chalupka. 1812-1863. Zborník materiálov z vedeckej konferencie. Krpáčovo 4. – 5. mája 1983*. Bratislava: ERPO, 237 – 250.
- BARTKO, L. (1983d): Mená literárnych postáv v prózach Ľudovíta Kubániho. In: *Slovenská reč*, 48/2, 76 – 84.
- BARTKO, L. (1983e): O hydronymii v povodí hornej Bodvy. In: Majtán, M. (ed.): *VIII. slovenská onomastická konferencia. Banská Bystrica – Dedinky 2. – 6. júna 1980. Zborník materiálov*. Bratislava – Banská Bystrica – Prešov: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici – Pedagogická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove, 174 – 185.
- BARTKO, L. (1983f): K problematike slovensko-maďarskej interferencie v abovských nárečiach. In: *Zápisník slovenského jazykovedca*, II/1, 5 – 7.
- BARTKO, L. (1985): Pramene a charakter Masníkovej Zprávy písma slovenského. In: Porák, J. (ed.): *Práce z dějin slavistiky. 10. Starší české, slovenské a slovanské mluvnice*. Praha: Univerzita Karlova, 167 – 177.
- BARTKO, L. (1987a): O pôvode a územnej diferenciácii slovnej zásoby abovských nárečí. In: Ripka, I. (ed.): *Jazykovedné štúdie. 21. Dialektológia*. Bratislava: Veda, 94 – 105.
- BARTKO, L. (1987b): Slová maďarského pôvodu ako lexikálny základ mikrotoponymie na východnom Slovensku. In: Majtán, M. (ed.): *IX. slovenská onomastická konferencia. Nitra 26. – 28. júna 1985. Zborník referátov*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 166 – 171.
- BARTKO, L. (1989): Doterajšie výskumy Šafárikovho jazykovedného diela a školská prax. In: Sedlák, I. (ed.): *Pavol Jozef Šafárik a slovenské národné obrodenie. Zborník z konferencie*. Martin: Matica slovenská, 244 – 250.
- BARTKO, L. (1990a): O používaní poľštiny na východnom Slovensku v 16. – 18. storočí. In: Kamińska, M. (ed.): *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica. 23. Polszczyzna średniowieczna i renesansowa*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 15 – 120.
- BARTKO, L. (1990b): Z juhoabovskej nárečovej lexiky. In: Michnovič, I. (ed.): *Nové obzory. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska*. 31. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 181 – 212.
- BARTKO, L. (1991): Ján Chalupka a spisovná slovenčina. In: Borguľová, J. (ed.): *Ján Chalupka. 1791 – 1871. Slovenský Európan od Hrona*. Banská Bystrica: Literárne a hudobné múzeum a Ministerstvo školstva, mládeže a športu SR, 39 – 47.
- BARTKO, L. (1991/1992): Pavol Jozef Šafárik a začiatky slovenskej dialektológie. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 38/6, 252 – 255.
- BARTKO, L. (1992): Bernolákovčina na východnom Slovensku. In: Chovan, J. – Majtán, M. (eds.): *Pamätnica Antona Bernoláka*. Martin: Matica slovenská, 166 – 170.
- BARTKO, L. (1993): Pavol Jozef Šafárik a začiatky slovenskej dialektológie. In: Petrus, P. et al. (eds.): *Pavol Jozef Šafárik v slovenskej a českej slavistike. Zborník venovaný XI. medzinárodnému zjazdu slavistov v Bratislave. (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae. Literárnovedný zborník. 10 / Jazykovedný zborník. 11 / Historický zborník. 4. 1993.)* Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 197 – 202.
- BARTKO, L. (1997): Abovské a spišské nárečia. In: Mlacek, J. (ed.): *Studia Academica Slovaca. 26. Prednášky XXXIII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry*. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK, 198 – 205.

- BARTKO, L. (1998a): Masníkova Zpráva písma slovenského – prvá jazyková príručka češtiny na Slovensku. In: Doruľa, J. (ed.): *Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoEurópskeho kontextu (z príležitosti 300. výročia úmrtia Tobiáša Masníka)*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 142 – 156.
- BARTKO, L. (1998b): O doterajších výskumoch a niektorých morfológických osobitostiach nárečí Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine. In: Čáni, L. (ed.): *Slováci na Zakarpatskej Ukrajine. Zborník materiálov z odborného seminára konaného v Bratislave 19. XII. 1997*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, 29 – 39.
- BARTKO, L. (1999): Niektoré osobitosti fungovania vlastných mien v nárečí Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine. In: Abramov, Z. – Dacewicz, L. (eds.): *Nazewnictwo na Pograniczach Etniczno-językowych. Materiały z międzynarodowej Konferencji Onomastycznej. Białystok-Supraśl 26 – 27 X 1998. Studia slawistyczne. I*. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku, Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej, 17 – 20.
- BARTKO, L. (2000): Odras slovensko-ukrajinských jazykových kontaktov v toponymii zakarpatských Slovákov. In: Doruľa, J. (ed.): *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodnenia po súčasnosť*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 169 – 181.
- BARTKO, L. (2001): Prispevok k dejinám výskumu slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine a náčrt ďalších úloh tohto výskumu. (Od S. Cambela cez J. Dzendzelivského do 3. tisícročia.) In: *Ukrajinske i slovjanske movoznavstvo. Sučasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva. Mižnarodna konferencija na čest' 80-riččja profesora Osipa Dzendzelivskoho. Zbirnyk naukovych prac. 4*. Užhorod: Ministerstvo osvity i nauky Ukrajiny – Užhorodskij nacional'nyj universytet, 82 – 87.
- BARTKO, L. (2003a): O vplyve uhorského kancelárskeho úzu na domáce podoby slovenských rodných mien a na ich fungovanie v komunikácii. In: Žigo, P. – Majtán, M. (eds.): *Vlastné meno v komunikácii. 15. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 6. – 7. septembra 2002. Zborník referátov*. Bratislava: Veda, 279 – 282.
- BARTKO, L. (2003b): Z výskumov ukrajinsko-slovenskej jazykovej interferencie v slovenských nárečiach na Zakarpatskej Ukrajine. In: Babotová, L. – Kredátusová, J. (eds.): *Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry, histórie a kultúry. Zborník materiálov z medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorá sa konala 12. – 13. septembra 2002 v Prešove. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Slavistický zborník. 4. (AFPhUP 91/173)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 53 – 62.
- BARTKO, L. (2005): O menách literárnych postáv v prózach Antona Prídavka. In: *Slovenská reč*, 70/1 – 2, 16 – 25.
- BARTKO, L. (2007): O vplyve uhorského kancelárskeho úzu na domáce podoby slovenských rodných mien a na ich fungovanie v komunikácii. In: Považaj, M. – Žigo, P. (eds.): *Súradnice súčasnej onomastiky. Zborník materiálov zo 16. slovenskej onomastickej konferencie*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra, 92 – 95.
- BARTKO, L. (2009): Jazyk Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine v premenách času. In: Čizmarová, M. (ed.): *Ukrajinistika v slovanskom kontexte na začiatku nového tisícročia. Jazykovedný zborník vedeckých štúdií venovaný životnému jubileu doc. PhDr. Zuzany Hanudelovej, CSc.* Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 92 – 104.
- BARTKO, L. – DZENDZELIVSKÁ, N. – LIPTÁK, Š. (1998): K charakteristike slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine. In: *Slavica Slovaca*, 33/1, 3 – 17.
- BARTKO, L. – DZENDZELIVSKÁ, N. – LIPTÁK, Š. (2003): Slovenské nárečia na Zakarpatskej Ukrajine vo svetle jazykových kontaktov. In: Doruľa, J. (ed.): *XIII. medzinárodný zjazd slavistov v Lubľane. Príspevky slovenských slavistov*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický kabinet SAV, 49 – 69.
- BARTKO, L. – LIPTÁK, Š. (2003): Z výskumov nárečí Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine. In: Bajaník, S. – Dend'urová-Tapalagová, V. (eds.): *Slováci v zahraničí*. 20. Martin: Matica slovenská, 9 – 29.

- BARTKO, L. – LIPTÁK, Š. (2004): O doterajších výsledkoch a ďalších úlohách výskumu slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine. In: Žigo, P. – Matejko, L. (eds.): *BraSlav. 2. Zborník z medzinárodnej slavistickej konferencie, konanej na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave dňa 13. a 14. novembra 2003*. Bratislava: Kartprint, 221 – 227.
- KARPINSKÝ, P. (2020): Život a dielo Ladislava Bartka. In: Karpinský, P. – Perovská, V. (eds.): *Variety jazyka a jazykovedy. K východoslovenským nárečiam v minulosti a dnes. (Na počesť doc. PhDr. Ladislava Bartka, CSc.)*. Fintice: FACE – Fórum alternatívnej kultúry a vzdelávania, 6 – 11.
- KUČEROVÁ, J. (2010): *Osobnosť a jazykovedné dielo Ladislava Bartka*. [Bakalárska práca.] Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- ŠTULAJTEROVÁ, A. – WEIS, J. a kol. (2005): *Brezno v premenách času*. Banská Bystrica: Štúdio Harmony.

Internetové zdroje

- ^[1] FECIKOVÁ, A. – BARTKO, L. (2014): *Portréty. Ladislav Bartko – jazykovedec*. Dostupné na: <https://www.rtvs.sk/radio/archiv/1648/55115> (cit. 28. 5. 2024).

Peter Karpinský

Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta

Ul. 17. novembra 1, 080 78 Prešov

E-mail: peter.karpinsky@unipo.sk

ORCID 0000-0002-8263-6912

LINGVISTICKÝ VÝSKUM 21. STOROČIA PONÚKA MOŽNOSTÍ, O KTORÝCH SME NEMOHLI ANI SNÍVAŤ. ROZHOVOR S PETROM ĎURČOM

*Monika Hornáček Banášová – Simona Fraščíková –
Anita Braxatorisová – Peter Ďurčo*

Prof. Peter Ďurčo, CSc., je slovenský germanista, rusista a slovakista, ktorý sa narodil 23. 5. 1954 v stredoslovenskej obci Strečno. V rokoch 1973 – 1977 študoval na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici ruský jazyk a nemecký jazyk. Hodnosť kandidáta filologických vied (CSc.) získal v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV v roku 1985. V roku 1994 sa habilitoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v odbore nemecký jazyk. Na návrh Univerzity Palackého v Olomouci bol v roku 2008 vymenovaný za profesora v odbore nemecký jazyk. V súčasnosti pôsobí ako profesor na Katedre germanistiky Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, kde je okrem iného garantom bakalárskeho, magisterského a doktorandského študijného programu nemecký jazyk v odbornej komunikácii.

K hlavným vedeckým záujmom P. Ďurča patrí problematika všeobecnej a konfrontačnej lexikológie, frazeológie a paremiológie, otázky odborného prekladu a ter-

minológie, jedno- a viacjazyčnej lexikografie, korpusovej lingvistiky a onomastiky. Je autorom a spoluautorom dvadsiatich monografických a lexikografických diel, viac ako 150 vedeckých štúdií doma a v zahraničí, početných odborných článkov a recenzií a editorom vedeckých zborníkov, vydaných v domácich a renomovaných zahraničných vydavateľstvách. Najväčší ohlas doma a v zahraničí majú jeho práce z oblasti všeobecnej a porovnávacej frazeológie (patrí k najcitovanejším slovenským lingvistom v zahraničí).

Počas svojej kariéry pôsobil v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, na Akadémii Policajného zboru v Bratislave, na Filozofickej fakulte a Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a na Filozofickej fakulte Univerzity Tomáša Baťu v Zlíne. Na pozvanie prednášal na viacerých zahraničných univerzitách (Bazilej, Berlín, Graz, Krakov, Lipsko, Mannheim, Maribor, Praha, Strassburg, Szombathely, Viedeň, Zürich a i.) a vystupoval na vedeckých konferenciách v Bulharsku, v Českej republike, vo Fínsku, Francúzsku, v Holandsku, Maďarsku, Nemecku, Poľsku, Portugalsku, Rakúsku, Rusku, Slovinsku, Švajčiarsku, Španielsku, Švédsku a vo Veľkej Británii.

Peter Ďurčo získal viacero zahraničných vedeckých štipendií (Alexander von Humboldt-Stiftung, Aktion Österreich-Slowakei, DAAD, Schweizerischer Nationalfond), bol zodpovedným riešiteľom alebo spoluriešiteľom viacerých domácich a medzinárodných vedeckých projektov a pravidelne prednáša na medzinárodných konferenciách, na domácich a zahraničných univerzitách.

Za jeho najvýznamnejšie práce možno považovať viacero monografií a štúdií. V oblasti frazeológie je spoluautorom a spolueditorom v danom čase inovatívneho terminologického diela *Frazeologická terminológia* (Ďurčo – Mlacek et al. 1995), ktoré je prístupné aj online.^[1] V roku 1996 spolueditoval prvý zväzok zo série *Frazeologické štúdie*, do ktorého zároveň prispel významnou kapitolou o metodologických problémoch všeobecnej frazeológie. Editorsky sa podieľal aj na druhom, treťom a piatom zväzku *Frazeologických štúdií*. V roku 1996 publikoval aj štúdiu o psycholingvistických aspektoch idiomatického významu, v ktorej preskúmal prepojenia medzi lingvistickou teóriou a psychologickými modelmi spracovania jazyka.

Do jubilantovho frazeologického portfólia taktiež patria dvoj- a viacjazyčné komparatívne práce, ako je napríklad *Rusko-slovenský frazeologický slovník* (1998; v spoluautorstve) a početné štúdie z oblasti frazeológie. Z tých najcitovanejších v zahraničí to sú napr. *Die Interpretation der Idiome aus psycholinguistischer Sicht* (1990), *Extensionale und intensionale Äquivalenz in der Phraseologie* (2012). Výraznú stopu zanechal aj v kontexte paremiológie. Za všetky možno spomenúť napríklad štúdie *Paremiology and Corpus Linguistics* (2014), *Empirical Research and Paremiological Minimum* (2014), *Diasystematische Differenzen von Sprichwörtern aus der Sicht der kontrastiven Parömiographie* (2012), *Ein korpusbasiertes Beschreibungsmodell für*

die elektronische Sprichwortlexikografie 2012, s K. Steyer), *Slovak Proverbial Minimum: The Empirical Evidence* (2004), či knihy *Sprichwörter in der Gegenwartssprache* (2005), *Sprichwörter im Gebrauch* (2015, spolu s K. Steyer a K. Hein), ktoré sa zaoberajú problematikou empirického a kontrastívneho výskumu a lexikografického spracovania prísloví. Problematike kolokácií a korpusovej lingvistiky sú venované početné práce jubilanta, napr. *Feste Wortverbindungen im Kontrast* (2010 spolu s M. Banášovou a A. Hanzlíčkovou), *German Word Sketches and prepositional Phrases in German* (2012), *Integrity of Collocations* (2017), *Extracting Data from Corpora Statistically – Pros and Cons* (2010), *Multiword Expressions in Comparable Corpora* (2020), *Phraseological constructions preposition + noun in German and Slovak* (2020), *Zum Konzept der Kollokationsdidaktik und des Kollokationslernens bei Germanistikstudenten* (2016), *Vom Nutzen der vergleichbaren Korpora bei der kontrastiven lexikographischen Erfassung von Mehrworteinheiten* (2018), onomastickej problematike sú venované napr. štúdie *Deutsche Familiennamen in der Slowakei oder was kann ein elektronisches Namenkorpus der Antroponymieforschung anbieten* (2003), *Slovak Family Names* (2022) a desiatky ďalších štúdií.

Okrem tlačенých slovníkov pracoval aj na koncipovaní digitálnych zdrojov, ako napríklad *Ephras – viacjazyčný frazeologický učebný materiál*,^[2] *WICOL Platforma pre jedno- a viacjazyčnú kolokačnú lexikografiu*^[3] a významne prispel k metodike vypracovania a obsahu päťjazyčnej online databázy prísloví s interaktívnymi didaktickými materiálmi *Sprichwort-Plattform*.^[4]

Výrazným spôsobom sa podieľal aj na elektronickom spracovaní vlastných mien. S kolegami z Centrálného registra obyvateľov Slovenskej republiky publikoval používateľskú príručku *Onomastica-Copernicus. Kopexe. User's Guide* (Ďurčo – Medľa – Koša 1996), ako aj databázy priezvisk a urbanoným na Slovensku, ktoré sú dostupné na slovníkovom portáli Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.^[5] K tejto problematike napísal aj niekoľko vedeckých štúdií a neskôr sa podieľal na monumentálnom projekte *Dictionary of American Family Names* (viac jubilant prezrádza v rozhovore).

Profesor Peter Ďurčo svojou vytrvalou a systematickou prácou zásadným spôsobom obohatil a posunul vpred výskum frazeológie, lexikografie a onomastiky nielen na Slovensku, ale aj v medzinárodnom kontexte. Jeho príspevky venované lexikografii a lingvistickej metodológii, odbornému jazyku a terminológii, paremiológii, ustáleným slovným spojeniam a frazémovým konštrukciám, korpusovej lingvistiky ho zaraďujú medzi popredné osobnosti v odbore. Všestranná akademická erudícia u jubilanta zahŕňa vedeckovýskumné, publikačné, editorské, pedagogické a organizačné aktivity a prirodzenú etablovanosť v medzinárodnom priestore. Tieto atribúty z neho robia renomovaného odborníka, prirodzenú autoritu a inšpiratívneho mentora pre ďalšie generácie lingvistov a študentov.

S potešením sme prijali výzvu redakcie časopisu Slovenská reč a pri príležitosti jeho životného jubilea približujeme čitateľom časopisu profesora Ďurča v rozhovore nielen ako jazykovedného profesionála, ale aj ako charizmatického, vtipného a obdivuhodného človeka.

Interviewerky: Kedy a ako ste sa dostali k jazykovede?

Peter Ďurčo: Cesta vôbec nebola priama a nejako plánovaná. Chodil som na Strednú priemyselnú školu elektrotechnickú v Liptovskom Hrádku – slaboprúd, meracia a automatizačná technika. Prvé dva roky mi to pripomínalo skôr strojárinu. Počas dielenských prác sme aj brúsili, vrtali, frézovali a sústružili, za čo som dodnes vďačný, lebo pri mojej veľkej záľube vo fyzickej práci sa mi manuálne zručnosti stále veľmi hodia. Napokon aj znalosti z elektrotechniky prispeli k tomu, že som s nadšením očakával vstup moderných technológií do jazykovedného výskumu. Poznám som fyzikálne základy a matematické princípy fungovania počítačov, napriek tomu sa moje detské nadšenie pre tento odbor kamsi vyparilo. No zaujal ma skvelý učiteľ nemčiny, profesor Trcka, ktorý ma ovplyvnil tak, že som už tomu prepadol, hoci sme mali len jednu nepovinnú hodinu nemčiny do týždňa. Preto pri každej príležitosti hovorievam, že je veľké šťastie, ak natrafíte na ceste životom na skvelých učiteľov. Ja som ho, žiaľ, v tomto smere veľa nemal. Platí výrok, ktorý sa pripisuje Komenskému, že je lepšia jedna hodina s dobrým učiteľom ako tisíc hodín samouky.

Vysokoškolský diplom ste získali v roku 1977 na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici v odbore ruština a nemčina. Štúdium ruského jazyka bolo v období socializmu pochopiteľnou voľbou, prečo ste sa však rozhodli skombinovať ho práve s nemčinou?

Bolo mi jasné, že štúdium technického odboru u mňa neprichádza do úvahy, vybral som si nemčinu, ktorá sa dala kombinovať so slovenčinou a ruštinou a voľba padla na ruštinu. Musím však povedať, že som vlastne ani nebol presvedčený, že v budúcnosti chcem byť učiteľom, preto som aj veľmi privítal šancu nastúpiť do Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV ako interný aspirant. Nič lepšie som spraviť nemohol. V ústave som bol od roku 1980 do roku 1992. V roku 1989 som ešte pred revolúciou získal Humboldtovo štipendium určené na vedeckovýskumné pobyty. Rok a pol som vďaka nemu strávil na Univerzite a v Ústave nemeckého jazyka v Mannheime, kde som prežíval eufóriu a pocit blaha, ktoré máte, keď sedíte v najlepšej germanistickej knižnici s neobmedzeným prístupom ku všetkým informáciám. Na tamojšej univerzite som ešte v roku 1989 absolvoval aj svoj prvý kurz počítačovej lingvistiky, spoznal som najväčší korpus nemeckého jazyka DeReKo. Tam som zažil aj pád Berlínskeho múru. Boli to mimoriadne vzrušujúce časy, správané vášnivými diskusiami s rôznymi vedcami s celého sveta, ktorí zvykli bývať

spoločne v zariadeniach pre zahraničných vedeckých pracovníkov, tzv. IBZ (Internationale Begegnungszentren). Po zmene režimu som sa vrátil na Slovensko. Veľmi som sa tešil, bola tu eufória z prichádzajúcej demokracie, bol som plný nových zážitkov a poznatkov, mal som už v tom čase pripravenú na vydanie monografiu *Probleme der allgemeinen und kontrastiven Phraseologie* v západonemeckom vydavateľstve Julius Groos v Heidelbergu. V Jazykovednom ústave, do ktorého som sa vracal, však v období po revolúcii nastali veľké personálne zmeny, nepohodol som sa s vtedajším riaditeľom, preto som si povedal, že odtiaľ radšej odidem. Hoci som už z ústavu dávno odišiel, stále cítim previazanie akousi neviditeľnou pupočnou šnúrou a aj po rokoch tam mám pocit, ako keď sa vraciate do rodičovského domu, kde vám síce už nič nepatrí, ale je to dôverne známe a máte tam dvere otvorené. Preto ma veľmi potešila pocta, že som bol tento rok v kolektíve vyznamenanom Cenou SAV^[6] za popularizáciu vedy, ktorý sa podieľal na tvorbe slovníkového portálu JÚLEŠ SAV.

Pristavme sa pri vašom pôsobení v JÚLEŠ, kde ste sa venovali najmä frazeológii a porovnávacej lexikografii a lexikológii. Ako ste sa k výskumom v oblasti frazeológie vlastne dostali a čo vám dala spolupráca na Veľkom slovensko-ruskom slovníku?

Po skončení aspirantúry som pracoval v oddelení slovanských jazykov. Tvoril sa tam *Veľký slovensko-ruský slovník*. Ja som sa podieľal na posledných troch zväzkoch. Bola to tvrdá lexikografická škola a myslím si, že ma táto skúsenosť a škola naučili vždy sa držať pri zemi, keď som sa pokúšal písať o jazyku. Spomínam si najmä na dve skvelé slovníkárky – Máriu Filkusovú a Viktoriu Dorot'jakovú, ktoré mňa a moju „súpútničku“ Alexandru Jarošovú, s ktorou sme spolu naslúpili do aspirantúry a aj sme naraz obhajovali, veľmi trpezlivo zaúčali do tejto ťažkej práce. Ani po odchode z ústavu som na slovníkársku prácu nezanevrel. Bol som pri tvorbe *Rusko-slovenského frazeologického slovníka*, *Slovníka frazeologickej terminológie*, *Viacjazyčného frazeologického slovníka EPHRAS*, *Viacjazyčnej databázy prísloví Sprichwortplattform*, *Nemecko-slovenského policajného slovníka*, *Slovníka policajno-bezpečnostnej terminológie*, *Slovníka slovných spojení*. *Podstatné mená*, *Slovníka priezvisk v USA*.

Samotná frazeológia je moje hobby od študentských čias, keď som prácou ŠVOČ o ekvivalentnosti frazeologizmov v ruštine a nemčine ako študent druhého ročníka vyhral celoštátne československé kolo tejto súťaže. To ma povzbudilo. Keď som mal nedávno po päťdesiatich rokoch jubilejnú prednášku na rovnakú tému, nič z môjho zaujatia touto témou neubudlo, ba práve naopak. Frazeologický a všeobecne lingvistický výskum 21. storočia ponúka možnosti, o ktorých sme nemohli v minulom storočí ani snívať, hoci sme vtedy niektorí vedeli, že to príde. Mám na mysli množstvo dát v korpusoch a nástrojov na ich skúmanie metódami korpusovej lingvistiky.

Na spomínanom slovníkovom portáli JÚLŠ SAV sa nachádzajú aj unikátne databázy rodných mien, priezvisk a urbanoným na Slovensku. Tie vznikli v rámci medzinárodného projektu, na ktorom ste sa podieľali. Ako si spomínate sa prácu na tomto projekte?

Projekt EÚ *Copernicus 58: Onomastica – A Multilingual Database of Proper Names* sa riešil v rokoch 1994 – 1996. Cieľom projektu bolo sprístupniť lexikóny priezvisk s kontrolovanou kvalitou výslovnosti v strojovo čitateľnej forme podľa jednotného štandardu medzinárodnej fonetickej abecedy (IPA) na použitie v systémoch súvisiacich s telekomunikáciami a európskym (slovníkovým) vydavateľským priemyslom, ako aj pre individuálnych výskumníkov a vývojárov. Projekt bol rozšírením projektu LRE – ONOMASTICA na český, estónsky, lotyšský, poľský, rumunský, slovenský, slovinský a ukrajinský jazyk. Projekt koordinovala Univerzita v Edinburhu a spomínam si, ako tam vtedy kolegovia zápasili s grafémami stredo- a východoeurópskych jazykov a ich prepojením na IPA. Na riešenie úlohy v projekte boli potrebné databázy priezvisk, čo sa mi podarilo v spolupráci s kolegami z Centrálného registra pobytu obyvateľov získať. V tom čase som už totiž pôsobil na Katedre jazykov na Akadémii policajného zboru, čo uľahčilo spoluprácu.

Ako ste sa odtiaľ dostali na Filozofickú fakultu Univerzity sv. Cyrila a Metoda?

Mal som síce na katedre „dobré bydlie“, ľahkú prácu, slušný „služobný“ plat, ale chýbali mi podnety a prostredie z „môjho sveta“, cítil som, že zakrnievam, a to som sa blížil len k päťdesiatke. Dal som výpoveď a moja bývalá kolegyňa z ústavu, Milka Nemcová, ma skontaktovala s vtedajšou dekanou FF UCM docentkou Kozmovou a prijal som ponuku prísť na katedru germanistiky. Som tam dvadsiaty rok a nemenil by som ju za žiadnu inú. Aj medzinárodná konferencia, ktorú pripravili začiatkom júna tohto roku mladšie kolegyně a kolegovia z katedry k môjmu jubileu, ukázala súdržnosť, odbornosť a nasadenie v takej miere, že som pred domácimi a zahraničnými kolegami vôbec neskrýval svoju pýchu a pocit hrdosti na nich.

Venujete sa najmä fenoménu ustálenosti v jazyku. Čím vás tento jav tak zaujal?

Myslím si, že to je najvyšší princíp organizácie jazyka. Pri učení sa cudzieho jazyka a pri jeho používaní som neustále cítil a vlastne pociťujem dodnes ten večný konflikt medzi schopnosťou hovoriť materinským a cudzím jazykom rovnako autenticky, ako keď sa ho len učíme a nemali sme to šťastie vyrastať bi- alebo multilingválne. Učenie sa jazyka nie je učenie sa slovíčok, ale slovných spojení. A dnes dodávam aj konštrukcie, resp. celých ustálených rečových vzorcov. Aj súčasný projekt, ktorý riešime v rámci medzinárodného konzorcia COST, a na ktorý som vlastne ča-

kal celý život – frazeologizované konštrukcie –, ukazuje, že jazyk je jedno lexikálno-gramatické, výrazne petrifikované kontinuum. Učiť sa samostatne gramatiku a k tomu slovnú zásobu vedie zákonite k tomu, že pri hovorení v cudzom jazyku si ho len skladáme z naučených jednotlivostí.

O čo v tomto projekte ide?

Venujeme sa v ňom takzvaným ustáleným frazeologickým konštrukciám, teda konštrukciám, ktoré v jazyku ľudia bežne používajú. Ich použitie v rôznych kontextoch má však mnohé špecifiká a predstavujú tvrdý oriešok nielen pri učení sa cudzieho jazyka, ale aj pri jednojazyčnom a porovnávacom opise. Tieto frazeologizované konštrukcie doteraz unikali lexikologickému, gramatickému aj lexikografickému opisu. Sú to slovné spojenia, ktoré používame najmä v hovorenom prejave, majú svoju typickú syntaktickú formu, resp. môžu existovať aj bez nej len radením jednotlivých lexikálnych prvkov, isté lexikálne prvky sú pevné, často je to len jedno synsémantikum, a lexikálne obsadenie istých pozícií je variabilné, nie však neohraničiteľné. Často ide aj o tzv. echo-konštrukcie, teda reakcie na predchádzajúcu výpoveď. V súčasnosti sa táto oblasť výskumu vo svete mimoriadne dynamicky rozvíja, budujú sa rozsiahle repositoáriá tzv. konštruktikónov. Podnet dala k tomu konštrukčná gramatika, treba však povedať, že tieto javy už dávno opisala frazeologická teória, len sme vtedy nemali k dispozícii také dáta a také nástroje na analýzu, ako dnes. Veď aj naša *Frazeologická terminológia* tento jav v mnohých heslách opisuje a definuje a dovoľm si povedať, že práce profesora Mlacka zo syntaxe frazeologických jednotiek predbehli dobu o desaťstoročia, len boli napísané v slovenčine, čo je náš večný hendikep oproti svetu.

Môžete uviesť príklady takých konštrukcií?

Ja si pracovne rozdeľujem frazeologizované konštrukcie na štyri typy: konštrukcie asyntagmatické (*nicht dass* [nie že by]; *wie wenn* [čo ak, keď]), vetnočlenenské (*so was von X* [taký/á/é/i X]; *nichts als X* [nič len X]; *X über X* [X na X]; *von wegen X* [kdežeby X]), otvorené vetné (*Es sei denn...* [Len ak tak, že...]; *Nicht dass X, aber...* [Nie že by X, ale...]; *Und sei es...* [A nech je to...]) a vetné (*Wenn das kein X ist!* [A toto že nie je X!]). Samozrejme, ďalšie členenie nám ukazuje ich obrovskú pestrosť. Konštrukcií sú státisíce a z logiky veci vyplýva, že ich je rádovo viac ako slov v slovnej zásobe. Najmä vetné frazeologizované konštrukcie majú veľkú variabilitu, obsahujú od minimálnych konštrukcií len so synsémantikami (*Že či! Čo už.*), prechodné typy s nepomenúvacími prvkami (zámená, niektoré príslovky, príklonky, pomocné slovesá (*A toto má čo znamenať! Aby to tak ešte! A toto tu má byť akože čo zase!*)), ktoré tvoria prechodný typ medzi gramatickou a lexikálnou frazeológiou. V rámci projektu sa ich v rozsiahlych databázach snažíme vyhľadávať a skúmať ich gramatické, lexikálne a pragmatické vlastnosti z porovnávacieho hľadiska.

Na vyhľadávanie ustálených frazeologizovaných konštrukcií sme vypracovali jednotnú metodiku a princípy formulovania CQL povelov jednak pri skúmaní jednej konkrétnej konštrukcie systémom minimálnych rozšírení pozícií, tzv. tokenov a slotov s prísnou kontrolou získavania dát s možnosťou ich verifikácie. Druhý prístup je nówum v tom zmysle, že nechceme „objavovať“ len to, čo sa dá vidieť takpovediac aj „voľným okom“, ale odhaľovať to, čo na prvý pohľad našim zrakom zostáva skryté. Teda ako je možné nájsť „všetky“ konštrukcie a ich realizácie? Dost' trúfalá výzva, ale dá sa to. Tu vychádzame z modelov najvyššieho stupňa abstrakcie až na úrovni prázdnych tokenov, kde zisťujeme morfosyntaktické realizácie skúmaného modelu a v treťom kroku analýzy sa už dostávame na úroveň konkrétnych viet s konkrétnym lexikálnym obsadením. Niekedy nás až zaskočí, že konštrukcia, ktorá je reprezentovaná napríklad kombináciou ľubovoľnej častice, spojky, pomocného slovesa v tretej osobe jednotného čísla stredného rodu, doplnená tromi za sebou nasledujúcimi adverbiami je len jediná konkrétna veta v celom korpuse. Napríklad za nemeckou konštrukciou „Záporná časťica / neurčité zámeno / priradovacia spojka / záporná časťica / adverbium“ stojí v nemčine len jedna jediná veta, ktorá sa vyskytuje v korpuse vyše stotisíckrát: *Nicht mehr und nicht weniger* [Nič viac a nič menej.]. „Objavili“ sme ju však až vďaka tejto metodike.

Spomínané lexikálno-gramatické kontinuum možno veľmi plasticky dokumentovať aj na príklade kolokácií. Ide o komplexnú a viacrovinnú tému, ktorá sa dotýka aj frazeológie (no zároveň ju prekračuje) a ktorá sa začala dynamicky rozvíjať s nástupom korpusovej lingvistiky. Kolokačnej problematike ste venovali a stále venujete značnú časť svojej bádateľskej energie (z porovnávacieho aj intralingválneho aspektu). Priblížite svoje výskumy v tejto oblasti a zároveň by nás zaujímalo, ako hodnotíte súčasný stav výskumu kolokácií na Slovensku.

Môj záujem o kolokácie je lingvistický aj didaktický. Delimitácia viacslovných pomenovaní a voľných syntagiem predstavuje jeden z najnáročnejších problémov lingvistického skúmania a v didaktike cudzích jazykov sa na ne doteraz zabúda, pričom však tvoria to najprirodzenejšie jadro komunikácie. V spolupráci s kolegyňami z Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sme vydali experimentálny *Slovník slovných spojení. Podstatné mená* (2015). Okrem toho sa nám podarilo spoločne s kolegami z Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave vydaním série publikácií *Kollokationen im Sprachsystem und Sprachgebrauch* (Ďurčo – Vajičková – Tomášková 2019) a cvičebníc *Kollokationen I, II, III* (Ďurčo – Vajičková et al. 2018, 2019) spracovať túto tému z lingvistického aj didaktického hľadiska a odstrániť deficit v tejto oblasti pre vysokoškolské štúdium nemeckého jazyka.

Teoretický výskum kolokácií na Slovensku má tradíciu a solídne výsledky. Spomeniem len okruhy a mená lingvistov, ktorí podľa mňa doteraz zásadne prehovorili

do problematiky. Ustáleným slovným spojeniam sa venovala v slovenskej lingvistike pozornosť z pohľadu frazeológie (J. Mlacek, J. Kačala, Ľ. Kralčák, J. Dolník), lexikológie (J. Dolník, J. Kačala, A. Jarošová, M. Ološtiak), lexikografie (A. Jarošová, I. Ripka), syntaxe (J. Kačala) a korpusovej lingvistiky (A. Jarošová, M. Ivanová). Komplexné spracovanie a súhrnný pohľad na problematiku ustálených slovných spojení prináša najmä učebnica M. Ološtiaka a M. Ivanovej *Kapitoly z lexikológie (lexikálna syntagmatika a viacslovné pomenovania)* (2013) a kolektívna monografia pod vedením M. Ološtiaka *Viacslovné pomenovania v slovenčine* (2015). Čo nám však chýba, je kolokačný slovník. A nielen ten. Hoci si dovoľím nadhodiť možno kacírsku myšlienku, či je taký slovník dnes vôbec ešte potrebný, keď máme korpusy, kde si môžeme kolokačné vzťahy skúmať a pozerat' dynamicky v „priamom prenose“ on-line cez korpusové dáta. My sa na vyučovaní veľmi usilujeme sprostredkovať našim študentom práve tento prístup, aby dokázali pracovať s fenoménom kolokability ako zásadným princípom fungovania jazyka aktívne a vedome.

Vieme, že sa venujete predovšetkým výskumu nemeckej slovnej zásoby. Podieľa-li ste sa však aj na monumentálnom diele svetovej onomastiky Dictionary of American Family Names v piatich zväzkoch, ktoré má vyše 3600 strán. Ste medzi spoluautormi prvého (2003) aj druhého vydania (2022), ktoré vyšlo vo svetoznámom vydavateľstve Oxford University Press. Môžete nám o tomto počine prezradiť viac?

Ide skutočne o mimoriadne dielo, na ktorom má nehynúcu zásluhu nedávno zosnulý hlavný editor profesor Patrick Hanks, ktorý bol aj veľmi uznávanou svetoznáμου kapacitou v oblasti lexikografie a korpusovej lingvistiky. Ja sám som sa venoval tomuto projektu s menšou alebo väčšou intenzitou dvadsaťpäť rokov viac-menej ako hobby vo voľnom čase, pretože projekt nebol nijako dotovaný. Pri práci na projekte bolo sa o čo opierať. Treba totiž povedať, že slovenská onomastika nielen vďaka takým legendárnym osobnostiam, ako boli Vincent Blanár, Milan Majtán, Šimon Ondruš, ale aj zásluhou súčasných vynikajúcich slovakistov a slavistov ako Pavol Žigo, Martin Ološtiak, Ľubor Králik, Jaromír Krško, Iveta Valentová, Juraj Hladký, patrí aj v medzinárodnom kontexte k rešpektovaným a uznávaným disciplinám slovenskej jazykovedy.

O čo v tomto projekte išlo?

Stručne povedané, slovník zachytáva najčastejšie priezviská v Spojených štátoch amerických. V úvodnom zväzku sú aj vedecké štúdie o spôsoboch utvárania vlastných mien v jednotlivých jazykoch. Slovník obsahuje priezviská zo sedemdesiatich jazykov alebo celých jazykových skupín, napr. priezviská Afriky alebo priezviská Indiánov. V slovníku sú zachytené z nášho pohľadu aj priezviská exotických jazykov ako barmské, kmérske, laoské a iné.

Ide už o druhé vydanie. V čom sa líši od prvého?

Toto revidované a rozšírené druhé vydanie Slovníka amerických priezvisk obsahuje viac ako 80 000 najčastejšie sa vyskytujúcich priezvisk v Spojených štátoch, ktoré lepšie ako kedykoľvek predtým odrážajú jedinečnú rozmanitosť americkej populácie. Teraz sú v ňom zahrnuté všetky priezviská s viac ako 300 nositeľmi podľa sčítania obyvateľov USA v roku 2010, čím sa počet mien zvýšil o viac ako 10 000 oproti prvému vydaniu a rozšíril sa počet zastúpených jazykov a kultúr zo Severnej a Južnej Ameriky, východnej Európy, Afriky, Blízkeho východu a východnej Ázie, z ktorých mnohé v prvom vydaní chýbali. Osobitná pozornosť bola venovaná priezviskám pôvodných obyvateľov Ameriky a Afroameričanov. Slovník v druhom vydaní je výsledkom následného sedemnástročného výskumu od skončenia prvého vydania a vysvetľuje významy priezvisk viac ako 90 % obyvateľov USA. Uvádza ich frekvencie výskytu, etymologické a historické vysvetlenia, vybrané súvisiace krstné mená a príležitostné genealogické poznámky. Vydanie obsahuje desaťtisíce nových a opravených alebo vylepšených etymológií, pôvodov a histórie mien, ako aj autoritatívne vedecké štúdie, z ktorých mnohé sú nové alebo revidované a opisujú pomenúvacie zvyklosti na celom svete.

Ako ste sa k tomuto projektu vôbec dostali?

Niekedy koncom deväťdesiatych rokov ma oslovil Vlado Benko, že Patrick Hanks hľadá niekoho na spoluprácu na slovníku priezvisk v USA a že na Slovensku sa k tomu akosi nikto nemá. Jedinou mojou kvalifikáciou na túto tému vtedy bolo, že som mal dáta z registra obyvateľov na Slovensku, ktoré som spracúval v rámci medzinárodného EÚ-projektu Copernicus – Onomastica, o ktorom už bola reč. Dodnes som povďačný za tieto náhody, ktoré naozaj neboli v mojom pláne. Druhá vec je, že si túto publikáciu ani neuvažujem vo svojej bibliografii, pretože by som vraj musel do knižnice odovzdať kópie všetkých strán, kde sú heslá, na ktorých som sa podieľal. Je ich ale takmer tisíc, tak som to odmietol. Však dielo existuje aj bez toho, aby som o tom musel mať záznam v Centrálnom registri evidencie publikačnej činnosti (CREPČ), myslím si...

Váš postoj k evidencii vedeckej práce a rôznym výkazom ste už bližšie vyjadrili v inom, dobre známom rozhovore, ktorý sa rozšíril po sociálnych sieťach.^[7] Tu ste použili spojenie „kategorizačná, karentomaniakálna obsesia“. Trochu ostré, nie? Veď výkazy sú potrebné.

Je to tak. Na fakulte som napríklad už odmietol evidovať citácie. Existujú predsa profesionálne databázy, tak keď to niekto potrebuje, nech si to pozrie tam. Je však pravda, že najmä v oblasti spoločenských a humanitných vied je táto evidencia skôr sporadická, hoci sa to už mení. Môžem uviesť vlastný príklad. Viem, že na Google

Scholar sa uvádza pri mojom mene vyše 1200 citácií s indexom h17, väčšinou zahraničných, ale len od roku 2000. Spomínam si, že už pred habilitáciou v roku 1994 som tiež musel predložiť zoznam citácií, bolo ich tuším vyše 600, a vtedy boli získané náhodne „ručným“ zberom pri čítaní publikácií a upozorneniami od kolegov. Problém citácií je v tom, že už „nevykazujeme“, či sa tam opierajú o nejakú našu myšlienku, alebo ju vyvracajú. Nikdy som po tom nepátral a v živote som si neotvoril žiadnu citačnú databázu. A potom je dôležité aj to, kto vás cituje. Ak sú to len „sústrastné“ citácie kolegov zo susedných kancelárií, tak to je z môjho pohľadu dosť trápne, samozrejme, ak nejde o spoločné výskumné témy s kolegami, kde je citovanie z hľadiska vedeckej etiky zásadne nutné. A pokiaľ ide o kategórie publikácií, tak si myslím, že máme asi najviac prešpekulovanú kategorizáciu publikácií na svete (ale nemám o tom nijaký prehľad), a aj tak nedokáže zásadné publikácie napríklad v jazykovede vôbec adekvátne oceniť zaradením do najvyššej vedeckej kategórie, ktorá presahuje aj vedecké monografie. Ide o akademické lexikografické diela, ktoré náročnosťou vedeckého spracovania, informačnou hodnotou a celospoločenským významom prevyšujú všetko ostatné. Kto nikdy nerobil na slovníku, nemal by po prvé dávať rozumy a poučovať o jazyku vymýšľaním priam inštitucionalizovaných príručiek „správnej slovenčiny“, a, po druhé, nemal by vymýšľať kategóriu tretieho koša pre slovníky!

Ste učiteľom, hoci ste to podľa vašich slov ani pôvodne nechceli robiť. Ako vnímate svoju cestu dnes?

Tá práca sa mi napokon celkom zapáčila, lebo na vysokej škole som mal možnosť učiť, čo som chcel a ako som to chcel ja, a nikdy som si nerobil ťažku hlavu z toho, či je to didakticky a metodicky správne, ale bola to vždy len až tá druhá časť mojej profesie. Bez spojenia s mojím celoživotným hobby – jazykovedou a jej približovaním študentom by to bola pre mňa vyslovená nuda. Stávalo sa mi, že referát, ktorý som mal na konferencii v zahraničí, už na ďalší týždeň počúvali moji študenti na prednáške. Veľmi ma bavila a baví najmä práca s doktorandmi. Prešlo ich mojimi rukami štyridsaťsedem (v tomto si vedím presnú evidenciu), z toho viac ako dvadsať vlastných, viac ako dve tretiny úspešných, ale výborných a skvelých len tak na prsty jednej ruky. To ale nie je zlý výsledok, myslím si, na sklonku kariéry.

A čo, vari sa chystáte do dôchodku?

To už som dávno. Ale bol som opäť na konkurze a vybrali ma, tak budem pokračovať. Bola by škoda a hriech, keď máme konečne projekt, na ktorý som myslel celý život, aby som to teraz „zabalil“. Dúfam len, že prilákame aj zvedavých a učenlivých študentov, naša katedra im určite dá dobrý základ do ich budúcnosti.

Zatiaľ ste ani slovom nepovedali nič o vašom súkromí.

Pretože súkromie je súkromie, ale môžem prezradiť aspoň toľko, že som ženatý štyridsaťpäť rokov, máme dvoch skvelých, múdrych a vzdelaných synov, starší Matej je informatik, mladší Filip je molekulárny biológ a imunológ. Obaja vyštudovali v zahraničí a aj tam zostali, čo im vôbec nevyčítame. Celý život bola u mňa práca a hobby to isté, čo bolo v istom zmysle šťastie, ale bola to zároveň aj chyba, lebo potom človek nepoznal mieru, koľko má robiť. Vždy som športoval, štyridsať rokov trénujem karate a vďaka nemu sa predsa len udržujem v akej-takej fyzickej kondícii. Má to však pre mňa aj sociálnu stránku. Mám totiž s kým ísť v Petržalke do krčmy na pivo, čo je pre mňa tiež veľmi dôležité. No a na „staré kolená“, ktoré mi chválabohu stále vynikajúco slúžia, som objavil svet a čaro hudby a začal som sa učiť hrať na gitare a spievať, čo síce manželka nesie dosť ťažko, lebo ona pochádza z hudobníckej rodiny, má hudobné vzdelanie a musí to počúvať, ale ja som tomu úplne prepadol. Spravil som totiž hneď na začiatku ten správny krok, ktorý hlásal už Komenský, a našiel som si skvelých a hlavne nekonečne trpezlivých učiteľov. Rád mám aj fyzickú prácu okolo domu a v záhrade, veď napokon o tom asi svedčí aj moje priezvisko, no a pred pár rokmi som objavil ďalšiu novú vášeň – rybárčenie a vďaka tomu aj úžasných kamarátov, ktorí ma stále učia, ako sa to má robiť, no stal som sa pri nich aj amatérskym someliérom, teda náruživým ochutnávačom a hodnotiteľom lahodných vín.

Posledná otázka: Máte nejaký odkaz pre čitateľov časopisu Slovenská reč?

Netrúfam si nikomu nič odkazovať, chcem len povedať, že mňa celý život sprevádza vnútorné presvedčenie, že treba robiť správne veci v správnom čase. Či sme tak konali, zistíme až spätne na omyloch, ktorých sme sa dopustili. Nie je to však žiadna tragédia, ak naše konanie nesprevádzal zlý úmysel, ale na príčine boli len naše slabiny, nedostatočné schopnosti a vedomosti. A ešte jedna myšlienka. Rýchlosť zmien v ľudských činnostiach aj vďaka umelej inteligencii už predbieha schopnosť ľudí adaptovať sa a nadobudnuté vzdelanie už vôbec nedáva záruku trvácnosti nášho povolania. Päťročné vysoké školy už budú prežitkom, vzdelávanie bude celoživotný proces. Treba sa neustále učiť nové veci, ale netreba to robiť na vlastnú päsť. Nájdite si radšej niekoho, kto tomu rozumie a vie to aj vysvetliť. Ušetríte si v živote veľa času a vyhnete sa zbytočným chybám. Len aby sme tých dobrých učiteľov mali. Bude to vzácne povolanie.

Ďakujeme za rozhovor a na záver nám dovoľte, vážený pán profesor, v mene odbornej a akademickej verejnosti na Slovensku srdečne vám zablahoželať k vášmu významnému životnému jubileu. Vo svojej vedeckej kariére ste dosiahli pozoruhodné výsledky, ktoré obohatili a posunuli hranice nášho poznania. Vaša práca a odhodla-

nie sú pre nás všetkých veľkou inšpiráciou. Prajeme vám do ďalších rokov pevné zdravie, mnoho úspechov a radosti z vašej vedeckej i pedagogickej činnosti!

Internetové zdroje

[1] https://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/ (cit. 15. 5. 2024).

[2] <http://www.ephras.org/index.php> (cit. 15. 5. 2024).

[3] www.vronk.net/wicol/index.php/Main_Page (cit. 15. 5. 2024).

[4] <http://www.sprichwort-plattform.org/sp/Sprichwort-Plattform> (cit. 15. 5. 2024).

[5] <https://slovník.juls.savba.sk/> (cit. 15. 5. 2024).

[6] https://www.sav.sk/?lang=sk&doc=services-news&source_no=20&news_no=11375 (cit. 18. 5. 2024).

[7] <https://ff.ucm.sk/sk/aktuality/detail/1536/> (cit. 15. 5. 2024).

Monika Hornáček Banášová

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta

Námestie J. Herdu č. 2, 917 01 Trnava

E-mail: monika.hornacek.banasova@ucm.sk

ORCID: 0000-0002-3443-3096

Simona Fraščíková

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta

Námestie J. Herdu č. 2, 917 01 Trnava

E-mail: simona.frastikova@ucm.sk

ORCID: 0000-0001-7699-3756

Anita Braxatorisová

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta

Námestie J. Herdu č. 2, 917 01 Trnava

E-mail: anita.braxatorisova@ucm.sk

ORCID: 0000-0002-7538-3689

Peter Ďurčo

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta

Námestie J. Herdu č. 2, 917 01 Trnava

E-mail: peter.durco@ucm.sk

ORCID: 0000-0002-9502-2725

KRONIKA

XXXII. KOLOKVIUM MLADÝCH JAZYKOVEDCOV

Mateusz Bednarczyk

V dňoch 30. novembra až 1. decembra 2023 sa v Prešove na pôde Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove uskutočnil tridsiaty druhý ročník Kolokvia mladých jazykovedcov. Podujatie zorganizovala Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave L. Štúra SAV, v. v. i., v spolupráci s pobočkou SJS pri Inštitúte slovakistiky a mediálnych štúdií FF PU. Program kolokvia bol rozdelený do ôsmich sekcií, počas ktorých mladí jazykovedci a literárni vedci prezentovali svoje výskumy, výsledky a inšpirácie.

XXXII. ročník otvorili vo štvrtok 30. novembra prof. Mgr. **Martina Ivanová**, PhD., predsedníčka prešovskej pobočky SJS a hlavná organizátorka konferencie, a doc. PhDr. **Peter Karpinský**, PhD., riaditeľ ISMŠ FF PU. Obaja vo svojich príhovoroch priblížili tradíciu organizácie kolokvií v prešovskom prostredí a vyslovili želanie, aby sa aj to aktuálne stalo prínosom pre vystupujúcich aj pasívnych účastníkov. Prostredníctvom online spojenia kolokvialistov pozdravila aj riaditeľka JÚĽŠ SAV, doc. Mgr. **Gabriela Múcsková**, PhD.

Ako prvá vystúpila **Martina Ivanová** s plenárnou prednáškou *Osvojovanie si slovosledu v slovenčine ako cudzom jazyku*. V úvode prvej sekcie vystúpil **Martin Alldrick** (Univerzita v Surrey, Guildford) s príspevkom *Contrasting clitic climbing in Czech and Slovak*, ktorý nadväzoval na problematiku prednášky M. Ivanovej. Následne tému čísloviek v slovenskom jazyku predstavila **Ivana Šrámeková** (JÚĽŠ SAV, Bratislava) v príspevku *Jeden, dva, tri alebo aké číslovky ukrýva slovník?* Tretia prednáška sa tiež zaoberala deskriptívnou gramatikou, **Stella Ondrejčíková** (JÚĽŠ SAV, Bratislava) vystúpila s príspevkom *Priestorové a časové významy konštrukcií s predložkou „v“*. Prvú sekciu zakončil **Jozef Bilský** (JÚĽŠ SAV, Bratislava), ktorý sa venoval substantívnej deklinácii v spišských a podtatranských nárečiach z pohľadu pádového synkretizmu.

Prvú popoludňajšiu sekciu otvorila **Marieta Pastorková** (FF UMB, Banská Bystrica) s témou *Ľudský krk a jeho konceptualizácia v slovenskom jazyku a kultúre*

z kognitívno-etnolingvistickej perspektívy. Po nej nasledovala **Martina Berezná** (FF PU, Prešov) s príspevkom zaoberajúcim sa vznikom frazeologických jednotiek v ruskom jazyku. Ako tretia vystúpila **Kamila Homolková** (FF UK, Praha) s témou *Downův syndrom a jazyk: dostupné publikace pro širší veřejnost v českém jazyce*. Následne prezentovala svoj príspevok **Sofia Bednarčíková** (FF UPJŠ, Košice), ktorá sa venovala problematike kondenzácie v štylisticky diferencovaných textoch. Blok uzatvorili **Nikola Vansáčová** a **Diana Demčáková** (FF UJPŠ, Košice) so spoločným príspevkom *Žurnalistické texty cez prizmu výrazovej koncepcie Františka Mika*.

Tretia sekcia bola venovaná onomastickým príspevkom. Ako prvá vystúpila **Hana Halatová** (FF OU, Ostrava) s témou *Po malé straně na Fibich – Toponyma na katastru obce Jistebník (okres Nový Jičín)*. Po nej nasledoval **David Franta** (FF ZCU, Plzeň) s príspevkom „*Polištění*” a „*odlištění*” *Pušperku. Příklad z lokální toponomastiky Jihozápadných Čech*. Sekciu uzatvorila **Anastasija Iljinična Franta** (FF ZCU, Plzeň) s príspevkom *Česká a slovenská místní jména motivovaná jmeny dnů v širším kontextu*.

Štvrtú a poslednú sekciu prvého dňa otvorila **Kristýna Březinová** (FF OU, Ostrava) s príspevkom *Jména na venkově a ve městě – metodologické aspekty výzkumu percepce rodných jmen*. Ako druhý vystúpil **Michal Místecký** (FF OU, Ostrava) s príspevkom *Zakotvení nezakotvení: Hašek a Kafka ve světle propriální nasycenosti textu*. Sekciu a prvý deň prezentácií uzatvoril **Vasilij Lužanica** (Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Bratislava) s príspevkom *Etnolingvističeskij analiz obrazov životnyh v tradicionnoj kul'ture slavian*.

Aj v piatok 1. decembra si účastníci mohli vypočúť príspevky v štyroch sekciách. Prvá sekcia bola venovaná ukrajinskej lingvistiky. **Darija Serhijivna Hul'ak** a **Ludmyla Olexandrivna Kravčenko** (Kyjevská univerzita, Kyjev) vystúpili s príspevkom *Movni zasoby ta sposoby tvoreňna komičnogo v ukrajinskomu humori periodu švrokomasťabnoho vtorhneňna rosijskych vijsk na terytoriju Ukrajiny*. Následne príspevok na tému onomastiky súčasného ukrajinského románu prezentovali **Anhelina Olexijivna Olijnyk**, **Aľona Olexandrivna Mychajlenko** a **Daryna Hluchenko** (Kyjevská univerzita, Kyjev). Ako tretie vystúpili **Alina Volodymyrivna Borysiuk** a **Ludmyla Olexandrivna Kravčenko** (Kyjevská univerzita, Kyjev) s príspevkom *Lexyčna baza prizvyšč meškanciv sela Horodok Kamiň-Kašyrskoho rajonu Volynskoj oblasti*. Sekciu uzatvorila **Darja Serhijivna Nesterec** (Kyjevská univerzita, Kyjev) s príspevkom *Zasoby movnoho vplyvu v komercijnij reklami*.

Ďalšia sekcia bola venovaná príspevkom týkajúcim sa jazykových kontaktov. Ako prvý vystúpil **Adam Bajza** (FF UCM, Trnava) s príspevkom *Insights into the principles of forming blends in comparison with other word-formation processes*. Po ňom nasledovala **Antónia Humeníková** (UVLF, Košice) s príspevkom na tému

adaptácie latinských slov prevzatých v 20. storočí. Ako tretia vystúpila **Anastasija Šestakova** (FF ZCU, Plzeň) s príspevkom *K vorposu klassifikacii bogemizmov v ustnoj reči russkojazyčnogo naselenija Čechii*. Sekciu uzatvoril príspevok **Marie Kaguševy** (FF UK, Praha) *Bohemizmy v internetové komunikaci ruských mluvících*.

Dalšiu sekciu otvoril príspevok **Yi Liqun** (PKU, Peking) *Hashtags as a discursive practice: Discursive mechanisms and effects of #metoo eventization in the social media era*. V príbuznej problematike pokračoval **Matúš Ján Capko** (FF PU, Prešov) s príspevkom *Analýza predvolebných diskusií parlamentných volieb 2023 s koncentráciou na tematiku sexuality ako predmet volebných debát*. Sekciu uzatvorila **Elena Smrigová** (FF PU, Prešov) s príspevkom, ktorého témou bol rozbor komunikátov týkajúcich sa úteku a migrácie z hľadiska lexicológie.

V záverečnej sekcii svoj príspevok *Jazykové ideológie používateľov slovenčiny v otázkach adresovaných do rôznych typov jazykového poradenstva* prezentovala **Daša Cimermanová** (JÚLŠ SAV, Bratislava). Nasledovala ju **Iveta Káčerová** (FF UCM, Trnava) s prezentáciou *Zum Gebrauch der festen Wortverbindungen im DaF-Unterricht*. V téme didaktiky pokračoval **Mateusz Bednarczyk** (FF PU, Prešov) s príspevkom *Lingvodidaktický text vo vyučovaní slovenčiny ako cudzieho jazyka na príklade románu Šeptuchy Aleny Sabuchovej*. Poslednú sekciu a zároveň kolokvium uzatvoril príspevok **Sone Rešovskej** (FF PU, Prešov) *O abstraktách v databáze Slovníka slovenských neologizmov*.

Počas XXXII. kolokvia mladých jazykovedcov odznelo veľa inšpirujúcich príspevkov, po ktorých účastníci mali príležitosť odborne diskutovať. Prešovské kolokvium sa opäť stalo platformou pre mladých lingvistov a lingvistky na prezentáciu ich výskumu, získavanie ďalších podnetov na jeho rozvíjanie a v neposlednom rade aj miestom priateľských stretnutí a nadväzovania pracovných kontaktov. Zborník abstraktov je už dostupný na internete^[1] a vydanie zborníka plných príspevkov sa očakáva koncom roka 2024.

Internetové zdroje

[1] KYSELOVÁ, M. – REŠOVSKÁ, S. – SPÁČILOVÁ, S. (eds.) (2023): *Varia XXXII. Zborník abstraktov z 32. kolokvia mladých jazykovedcov (Prešov 30. 11. – 1. 12. 2023)*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. Dostupné na: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Spacilova1> (cit. 14. 5. 2024).

Mateusz Bednarczyk

Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta

Ul. 17. novembra 1, 080 78 Prešov

E-mail: mateusz.bednarczyk@smail.unipo.sk

QUIS CUSTODIET IPSOS CUSTODES? K ŽIVOTNÉMU JUBILEU JÚLIE BEHÝLOVEJ

Martin Ološtiak – Jana Wachtarczyková

Často a radi pripomínáme, že Slovenská reč je komunitný časopis. Chceme tým povedať, že je nielen priestorom na publikovanie výsledkov vedeckého výskumu v našej jazykovednej obci, ale aj priestorom s vysokou angažovanosťou v personálnej oblasti – inak povedané, s veľkým záujmom o pestovanie medziludskej interakcie. So záujmom o tých, ktorí slovakistiku reprezentujú, tvoria diela, ale aj o tých, ktorí pomáhajú tvoriť diela, evidujú diela, starajú sa o technologické zázemie, vytvárajú korpusy, databázy, korpusy, súpisy... Už S. Ondrejovič (2004, s. 188) v medailóne k jubileu Vladimíra Benka napísal, že „v oblasti jazykovedy nepracujú len takzvaní čistí jazykovedci. Jazykovedná komunita má vo svojom kruhu aj expertov, ktorí majú iné zameranie a iné vzdelanie než väčšina jej členov, ale bez ktorých by sa už iba ťažko zaobišla“. Tieto slová však neplatia len pre programátorov a počítačových ex-

pertov. Platia napríklad aj pre bibliografov, teda tých, ktorí zaznamenávajú, kategorizujú, selektujú a inak spracúvajú údaje o publikačnej činnosti, v našom prípade (teda v prípade Júlie Behýlovej) údaje o publikačnej činnosti slovenských jazykovedcov.

V diele rímskeho satirika Juvenalia stojí otázka *Quis custodiet ipsos custodes?* (Kto postráži strážcov?) A hoci sa historický kontext výkladu tejto otázky viaže skôr na spochybňovanie strážcov ako nositeľov moci,¹ od vzniku komiksu o strážcoch (*Watchman*) a verzie otázky *Who watches the watchmen?* sa môžeme ďalej analogicky pýtať napr. aj „Kto ochráni ochrancov?“ „Kto odfoťí fotografa?“ „Kto urobí zápis do kroniky kronikárovi?“ Alebo aj „Kto ocení bibliografa?“ Odpovedáme si, že sme tu práve na to, aby sme tak urobili. Takmer dvadsať rokov je Júlia Behýlová súčasťou našej komunity, dôverne pozná naše publikačné položky, ba čo viac aj citácie, ich kontext a vyznenie, teda to, čo neeviduje žiadny scientometrický citačný systém. Dá sa povedať, že je skrytým dôverníkom a nenápadným kronikárom nás všetkých. V priebehu rokov sa však stala aj aktívnou riešiteľkou projektov, prispievateľkou do rôznych databáz, výkonnou redaktorkou nášho časopisu a editorkou anglických abstraktov článkov. Svojou ochotou a vľúdnou povahou sa mnohým stala priateľkou a vzácnou kolegyňou. Svojou dôslednosťou, precíznosťou a trpezlivosťou vo vzťahu k spracúvaným dátam sa J. Behýlová zaradila k tým, bez ktorých sme sa nezaobišli a ktorých stále potrebujeme. V projektoch, v časopise, na chodbe Jazykovedného ústavu, v pracovni č. 10...

V rámci stručného odborného curriculum vitae možno spomenúť, že Mgr. Júlia Behýlová je rodáčka z Leopoldova, vyštudovala Gymnázium v Hlohovci a Filozofickú fakultu Univerzity Komenského v Bratislave (odbor vedecké informácie a knihovníctvo – anglický jazyk). V rokoch 1979 – 1995 pracovala vo vydavateľstve *Mladé letá* v propagačnej, neskôr náučnej redakcii. V rokoch 1996 – 2003 pôsobila ako redaktorka *Media klubu* vo vydavateľstve *Ikar*, v rokoch 2004 – 2006 v zahraničnom oddelení Slovenskej lekárskej komory a v redakcii časopisu *Konzílium*. Od roku 2006 pracuje v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV ako bibliografka a od roku 2017 je výkonnou redaktorkou časopisu *Slovenská reč*. Je tiež členkou Komisie lingvistickej bibliografie pri Medzinárodnom komitáte slavistov.

Najvýraznejší je jubilantkin vklad v oblasti bibliografie. Ladislav Dvonč, *guru* slovenskej lingvistickej bibliografie, zanechal po sebe košaté dielo pozostávajúce z nepreberného množstva čiastkových, zväčša personálnych súpisov, no najmä zo štyroch zväzkov komplexných bibliografických súpisov prác slovenských slovakistov a slavistov z rokov 1925 – 1975 (Dvonč 1987), 1976 – 1985 (Dvonč 1997), 1986 – 1995 (Dvonč 1998) a 1996 – 2000 (Dvonč 2003). Po smrti Ľ. Dvonča (v roku 2003) na jeho bibliografické aktivity nadviazala práve Júlia Behýlová, ktorá sa podieľala, resp. spolupodieľala na ďalších bibliografických súpisoch, a to z rokov 2001 – 2005 (Behýlová

¹ V zmysle kto zaručí nestrannosť a nezištnosť vládcov, strážcov vo vzťahu k tým, ktorým vládnu alebo ktorých strážia atď.

– Smetanová 2009), 2006 – 2010 (Behýlová 2014), 2011 – 2015 (Behýlová 2018a) a 2016 – 2020 (Behýlová 2023; tento posledný vyšiel výlučne elektronicky a je k dispozícii v online priestore^[1]). K dnešnému dňu má tak slovenská slovakistika a slavistika k dispozícii impozantný a vskutku ojedinelý bibliografický súpis v podobe ôsmich zväzkov, zachytávajúcich lingvistickú produkciu v časovom rámci takmer celého jedného storočia (1925 – 2020). Polovica z nich je pritom výsledkom sústredenej práce našej jubilantky. Všetky zväzky sú dostupné online na jednom mieste na webstránke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.^[2]

Výpočtom kompendií sa však činnosť J. Behýlovej v tejto oblasti nevyčerpáva. Je tu ešte vyše desiatka personálnych bibliografických súpisov v časopisoch a jubilejných zborníkoch (ide napríklad o súpisy prác J. Bosáka, Ľ. Ďuroviča, K. Buzássyovej, S. Ondrejoviča a niektorých ďalších). Práca J. Behýlovej sa neobmedzuje len na súpisy položiek. Dlhodobu a systematicky pripravuje príspevky v rubrike Zapisník bibliografa, ktorá sa na stránkach časopisu Slovenská reč objavovala v rokoch 2011 – 2019. Išlo o krátke anotácie novovydaných slovakistických knižných publikácií. Tento žáner redakcia po roku 2021 preniesla do online prostredia^[3] a starostlivosťou jubilantky sa počet anotácií naďalej rozrastá. Elektronický priestor poskytuje ideálne možnosti na vytváranie bibliografickej databázy pre novšiu a najnovšiu slovakistickú vedeckú produkciu v celoslovenskom rámci. Na stránke si záujemca o aktuálne dianie v slovenskej jazykovednej spisbe môže nájsť chronologicky radené tituly prezentované verbálne (prostredníctvom anotácie) a zároveň ikonicky (prostredníctvom obálky). Nateraz sú zverejnené anotácie publikácií od roku 2018, no postupne bude pokryté aj staršie obdobie.

Časopis Slovenská reč na svojom webovom sídle ponúka aj svoju kompletnú bibliografiu^[4] ako databázu, v ktorej návštevník môže vyhľadávať položky podľa akéhokoľvek bežného bibliografického údaju (podľa mena autora, názvu diela, roku publikovania alebo slova z titulu diela). Za podklady k novším položkám do tejto databázy (konkrétne z rokov 2003 – 2023) vďačíme taktiež J. Behýlovej.

Jubilantka je aktívna aj ako editorka. Spolu so S. Ondrejovičom na vydanie pripravila jednak zborník venovaný Ľ. Ďurovičovi (Ondrejovič – Behýlová 2016), jednak samostatnú knižnú prácu z pera Ľ. Ďuroviča s názvom *Predhistória spisovnej slovenčiny* (Ondrejovič – Behýlová 2018). Nateraz najväčšej editorskej výzve jubilantka čelila (a stále čelí) pri príprave súborného diela jednej z najikonickejších postáv v dejinách slovenskej lingvistiky, ktorou je Ľudovít Novák. Jej starostlivosťou zatiaľ vyšli štyri z plánovaných piatich zväzkov. Prvý diel (roky 1929 – 1934) pripravila v spolupráci so S. Ondrejovičom a J. Sabolom (2019). Ďalšie tri diely (roky 1935, 1936 – 1967, 1968 – 1980) sú už výsledkom jej samostatnej editorskej práce (Behýlová 2022a, 2022b, 2024). Znalci Novákovho diela vedia, že sa môžeme tešiť ešte na posledný, piaty zväzok.

Jubilantkina všestrannosť sa prejavila aj v účasti vo viacerých domácich jazykovedných projektoch (napr. Jazyková situácia a jazyková politika na Slovensku v európskom kontexte, Jazyková norma a jej kodifikácia, Diskriminačná inštrumentalizácia jazyka). Jej práca úzko súvisí s citačnými konvenciami, s otázkami noriem, preto sa najlepšie premietla do článkov ako *Bibliografia versus jazyková norma* (2017) alebo *Slovenská bibliografia, jazykovedná bibliografia* (2018b). J. Behýlová sa výborne prezentovala aj v projektoch medziakademickej spolupráce, konkrétne v sérii projektov spolupráce s Inštitútom slavistiky Poľskej akadémie vied vo Varšave (Globalizačné a domestikačné procesy v slovanských jazykoch na začiatku 21. storočia, Nové kvality a nové hodnoty v súčasných slovanských jazykoch, Jazykovedná reflexia hodnôt „novej normality“ v súčasných slovanských jazykoch). Vďaka jubilantke sa poľská bibliografická interaktívna databáza slavistickej informácie s názvom iSibyslaw^[5] rozrástla o desiatky položiek slovenskej jazykovednej spisby, ktorá je tak v európskom priestore viditeľnejšia. A je to práve tichá a vytrvalá prítomnosť, ktorou táto strážkyňa našich dát zviditeľňuje naše snahy, jej výsledky a ohlasy. Nemyslel na ňu Michal Horáček, keď do albumu Strážce plamene písal slová k skladbe Vidoucí, ale neviděná?^[6]

...Vidoucí, ale neviděná,
jak superšpion v románech,
sledují orkán v stéblech sena.
...Slyšící, ale neslyšená
jak inspicient za scénou,
mám z první ruky všechna jména
i se závratnou ozvěnou.

V mene časopisu Slovenská reč by sme chceli jubilantke poďakovať za jej doterajšiu snahu a operatívnosť, s akou pomáha pripravovať každé jeho číslo, a za trepezlivosť a precíznosť, s akou sleduje a zaznamenáva slovákistickú publikačnú činnosť, ten orkán v stebľach sena. Želáme jubilantke dostatok zdravia, optimizmu a životnej sily do ďalšej práce, ďalšieho sledovania, stráženia, ale aj do vzájomného videnia, stretávania, rozprávania a všetkého, čo pomáha zviditeľňovať neviditeľných, počúvať tichých a strážiť strážcov.

Sto lat!

Literatúra

- BEHÝLOVÁ, J. (ed.) (2013): Súpis jazykovednej slavistickej literatúry za roky 2008 – 2012 (výber). In: *Prehľad publikácií z jazykovedy, literárnej vedy, etnológie a histórie za roky 2008 – 2012 (výber)*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 6 – 118.
- BEHÝLOVÁ, J. (ed.) (2014): *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovákistov a slavistov. 2006 – 2010*. Bratislava: Veda.

- BEHÝLOVÁ, J. (2017): Bibliografia verzus jazyková norma. In: Chocholová, B. – Molnár Satinská, L. – Múcsková, G. (eds.): *Jazyk a jazykoveda v pohybe II. Na počesť Slavomíra Ondrejoviča*. Bratislava: Veda, 252 – 258.
- BEHÝLOVÁ, J. (ed.) (2018a): *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov. 2011 – 2015*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV.
- BEHÝLOVÁ, J. (2018b): Slovenská bibliografia, jazykovedná bibliografia = Slovak bibliography, linguistic bibliography. In: Kowalski, P. (ed.): *Z zagadnień informacji naukowej, terminoznawstwa i językoznawstwa*. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, 55 – 62.
- BEHÝLOVÁ, J. (ed.) (2022a): *Novák, Ľudovít: Súborné dielo. II. diel (1935)*. Bratislava: Veda.
- BEHÝLOVÁ, J. (ed.) (2022b): *Novák, Ľudovít: Súborné dielo. III. diel (1936 – 1967)*. Bratislava: Veda.
- BEHÝLOVÁ, J. (ed.) (2023): *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (2016 – 2020) [Slovak linguists. Complete personal bibliography of Slovak slovakists and slavists (2016 – 2020)]*. [Elektronický dokument]. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i. Dostupné na internete: https://www.juls.savba.sk/ediela/slovenski_jazykovedci/2016-2020.pdf (cit. 15. 6. 2024).
- BEHÝLOVÁ, J. (ed.) (2024): *Novák, Ľudovít: Súborné dielo. IV. diel (1968 – 1980)*. Bratislava: Veda.
- BEHÝLOVÁ, J. – ONDREJOVIČ, S. – SABOL, J. (eds.) (2019): *Novák, Ľudovít: Súborné dielo. I. diel (1929 – 1934)*. Bratislava: Veda.
- BEHÝLOVÁ, J. – SMETANOVÁ, Y. (eds.) (2009): Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov. 2001 – 2005. Bratislava: Veda.
- DVONČ, L. (ed.) (1987): *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov. 1925 – 1975*. Martin: Matica slovenská.
- DVONČ, L. (ed.) (1997): *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov. 1976 – 1985*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV.
- DVONČ, L. (ed.) (1998): *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov. 1986 – 1995*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV.
- DVONČ, L. (ed.) (2003): *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov. 1996 – 2000*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV.
- ONDREJOVIČ, S. (2004): Jubilant Vladimír Benko. In: *Slovenská reč*, 69/3, 188 – 189.
- ONDREJOVIČ, S. – BEHÝLOVÁ, J. (eds.) (2016): *Fenoméň Ľurovič. Philologica, LXXV*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- ONDREJOVIČ, S. – BEHÝLOVÁ, J. (eds.) (2018): *Ľurovič, Ľubomír: Predhistória spisovnej slovenčiny*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV.

Internetové zdroje

- [¹] https://www.juls.savba.sk/ediela/slovenski_jazykovedci/2016-2020.pdf (cit. 3. 6. 2024).
- [²] https://www.juls.savba.sk/ediela/slovenski_jazykovedci/ (cit. 3. 6. 2024).
- [³] https://www.juls.savba.sk/sr_bibliograficky_zapisnik.html (cit. 3. 6. 2024).
- [⁴] https://www.juls.savba.sk/sr_bibliografia.html (cit. 3. 6. 2024).
- [⁵] <http://www.isybislaw.ispan.waw.pl> (cit. 5. 6. 2024).
- [⁶] <https://www.youtube.com/watch?v=Wc4zb8Pcpis> (cit. 6. 6. 2024).

Martin Ološtiak

Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta – Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Ul. 17. novembra 1, 080 78 Prešov – Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: martin.olostiak@unipo.sk

ORCID 0000-0003-1239-7810

Jana Wachtarczyková

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

Panská 26, 811 01 Bratislava

E-mail: jana.wachtarczykova@juls.savba.sk

ZDRAVICA K JUBILEU DOCENTKY MÁRIE IMRICHOVEJ

Ivor Ripka

Čas je nepodplatiteľný, neskorigovateľný i nepochybný fenomén. Ľudské spoločenstvo dlhodobo pozná faktory tohto javu; už v starom Ríme platila latinská sentencia *Tempora mutantur, et nos mutamur in illis*. Ani v súčasnosti nikto nepochybuje o tom, že časy sa menia a my sa meníme s nimi či v nich. Z priehŕstia fatálneho javu času v spravodlivom rytme vypadávajú dni, meniace sa na týždne, mesiace a roky, (pred)určujúce mnohoaspektový kolobeh nášho života. A pripomínajúce aj významné medzníky na osobnej i pracovnej životnej púti našich kolegov a priateľov.

Posledná časť edície *Slovenskí jazykovedci 2016 – 2020*^[1] (o. i. zaznamenávajúca prirodzene niektoré údaje aj opakovane) potvrdzuje, že doc. PaedDr. Mária Imrichová, PhD., sa narodila (ako Miklošová) 4. 10. 1964 vo Vranove nad Topľou. Po maturite študovala v r. 1983 – 1988 na Pedagogickej fakulte v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach (kombináciu slovenský jazyk – občianska náuka). Po ab-

solutóriu pôsobila v r. 1988 – 1993 ako učiteľka na základných školách. Od r. 1993 bola členkou Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach. R. 1997 prešla príslušná katedra na Fakultu humanitných a prírodných vied novovzniknutej Prešovskej univerzity v Prešove.

Od r. 2010 je M. Imrichová členkou Katedry slovenského jazyka Inštitútu slovakistiky a mediálnych štúdií Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. V r. 2014 – 2019 pôsobila ako lektorka slovenčiny na Inštitúte slovanských a baltských filológií Filozofickej fakulty Univerzity Eötvösa Loránda v Budapešti. Je tiež členkou predsedníctva Slovenskej onomastickej komisie pri Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV.

Pracuje v oblasti výskumu súčasného slovenského jazyka, najmä lexikológie a lexikografie, onomastiky, syntaxe a ortografie, venuje sa i právnym normám. V r. 2000 získala titul PaedDr., r. 2001 vedeckú hodnosť PhD., r. 2009 dosiahla v habilitačnom konaní vedecko-pedagogický titul docentka. Niektoré výraznejšie tituly z personálnej bibliografie jubilantky sa pokúsime komentovať najmä na „časovej osi“, no súčasne ich prezentovať aj v istých možných tematických blokoch.

Prvý „ulapiteľný“ doklad či dôkaz o počiatkoch výskumnej (publikačnej) dejateľnosti M. Imrichovej pochádza z r. 1994. Mladá asistentka Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty v Prešove uverejnila text *Nové názvy obchodov v Prešove*, prednesený na 11. slovenskej onomastickej konferencii v Nitre, ktorý naznačil jej záujem o jazykovú i mimojazykovú stránku mien, teda onomastiku. Potvrdila to i jej ďalšia práca, už explicitne nazvaná *Nové onomastické tvary v systéme slovenského jazyka* (1995a); v ďalších rokoch potom aj aktívna účasť na viacerých slovenských onomastických konferenciách.

I. ročník odborného-metodického časopisu slovakistickej katedry na Pedagogickej fakulte (Univerzity P. J. Šafárika, neskôr Prešovskej univerzity) nazvaný *Slovo o slove* vyšiel takisto v r. 1995. M. Imrichová bola technickou redaktorkou tohto jej „spravodajcu“, ktorý sa v ďalších rokoch zmenil na zborník, poskytujúci publikačné „priestory“ čoraz rastúcemu počtu (nielen) jazykovedcov. Sama už v jeho 1. ročníku uverejnila správu o vedeckej konferencii *Text a kontext* (konanej v Prešove v r. 1993) (Imrichová 1995b), neskôr doň prispievala štúdiami, kontinuálne prezentujúcimi výsledky jej bádania.

S nastupujúcim 21. storočím sa začalo aj nové obdobie v profesionálnom či odbornom raste i v rozširovaní bádateľských záujmov jubilantky. V r. 2000 predložila ako rigoróznu prácu súbor štúdií nazvaný *Výmedzenie logoným v slovenčine* a získala akademický titul PaedDr. O rok neskôr obhájila dizertačnú prácu *Logonýmá v systéme slovenčiny* a nadobudla tak vedeckú hodnosť PhD. Táto práca vyšla aj tlačou pod rovnakým názvom (Imrichová 2002a). V nasledujúcich rokoch prezentovala celú sériu (onomastických) príspevkov o logonýmách, z ktorých možno ilustračne

pripomenúť napr. tituly *Nominačné a motivačné okolnosti vzniku logoným (vznik a používanie logoným z onomaziologicko-semaziologického aspektu)* (2002b), *K niektorým slovtvorným tendenciám logoným* (2002c), *Formálna stránka logoným a ich najčastejšie jazykové nedostatky* (2002d) a i.

Vysokoškolské učebné texty *Základy slovenskej lexikológie*, ktoré pripravila M. Imrichová ako spoluautorka, vyšli v priebehu štyroch rokov trikrát (Ripka – Imrichová 1. vyd. 2003, 2. vyd. 2004, 3. vyd. 2006), a to vždy v upravovanej a dopĺňovanej podobe. Aj recenzenti ocenili v publikácii prezentovanú úzku zviazanosť „teoretickej“ lexikológie s „praktickou“ lexikografiou ako produktívnu a inšpiratívnu. Učebnica sa využívala na viacerých fakultách zaiste aj kvôli premyslenej koncepcii. Jazykovovýchovný a jazykovokultúrny rozmer tejto knihy umocňovalo aj dôsledné dodržiavanie jazykovej normy a platnej kodifikácie spisovnej slovenčiny vo výkladovom texte i v súbore cvičení.

V roku 2009 sa jubilantka habilitovala na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity vo vednom odbore 2.1.27 slovenský jazyk (habilitačná práca *Jazykovo-komunikačné korelácie*; téma habilitačnej prednášky *Jazyk a percepcia právnych textov*). Ako docentka pokračovala vo výskume slovenskej (spisovnej) lexiky; nové poznatky prezentovala ako spoluautorka ďalšej (nielen) učebnice *Kapitoly z lexikológie a lexikografie* (Ripka – Imrichová 2011). Text výrazne spresňoval a precizoval poučky a výklady, sprístupnené v predchádzajúcich autorkiných dielach. Táto knižná práca nemala či nenašla, žiaľ, v jazykovedných (ústavných) časopisoch nijakú recenziu odozvu, no podľa referencií a ohlasov jej používateľov pomáhala pri explikáciách základných lexikologických pojmov a termínov. Determinovala to úroveň *textácie* (jasné štylizovanie a formulovanie) prezentovaných analýz, výrazne a dominantne participujúcej na „čistote“, jednoznačnosti i zreteľnosti výskumom sprostredkovaných poznatkov, pričom textáciu náležite podporovala aj pri výkladoch používaná *textúra*.

Bratislavská pobočka známeho a tradičného Ottovho nakladateľstva (fungujúca najprv ako *Agentúra Cesty*) vydala v r. 2005 (potom aj inovovane v r. 2006, 2008, 2011) publikáciu s titulom *Príručka slovenského pravopisu pre školy a prax*. M. Imrichová bola jednou z trojice zostavovateľov tohto počinu (spolu s I. Ripkom a J. Skladanou), realizovaného na podnet vydavateľa. Je to výsostne výrazná *komunikačnopraktická práca*, o čom svedčí jej základná teoreticko-metodologická koncepcia a na ňu nadväzujúce heuristicko-empirické pozadie so získaným a spracúvaným materiálom, no zároveň je aj *teoretickoaplikačná* (nie *kodifikačná*). Bola a stále ešte aj je využiteľná v administratívnej, redakčnej i školskej praxi, pretože jazykový systém prenáša do diferencovaných komunikačných zón prinajmenšom v priestore *súkromnosť – verejnosť (inštitucionálnosť)*; nie je ani *preskripčná*. Jej používatelia zvlášť oceňovali aj – v *Pravidlách slovenského pravopisu* absentujúce – pokyny na

praktické uplatňovanie zásad a poučiek vyplývajúcich zo zákonitostí a štruktúr administratívnych textov a ich *praktickoštýlistickej* aplikácie a pod., o ktorých dostávalo vydavateľstvo priaznivé referencie. Jubilantka pripravila aj výkladové kapitoly *Príručky*; v dokladovom materiáli využívala vlastnú inovatívnu excerpciu. Pri tejto príležitosti možno pripomenúť, že príslušná odborná komisia Ottovho nakladateľstva v Prahe priznala zostavovateľom tejto publikácie tzv. *Ottika 2007* a ocenila tak ich mimoriadny tvorivý prístup pri rozvoji pôvodnej slovenskej odbornej literatúry.

V zásade istou „mladšou sestrou“ uvedenej príručky – obsahovo, pochopiteľne, netotožnou – je *Praktická pravopisná príručka* (2008). Vydalo ju takisto Ottovo nakladateľstvo a pripravil ju rovnaký zostavovateľský kolektív. V publikácii (v pravopisnom a gramatickom slovníku) sa okrem iného špecifickým a netradičným spôsobom zaregistrávajú (hniezdujú) slovesá, a to zvrtné i predponové. Značná úspora miesta sa v pravopisnom slovníku dosahuje hniezdovaním dokonavých predponových slovies k nedokonavým i dokonavým bezpredponovým slovesám. M. Imrichová toto spracovanie detailnejšie prezentovala v štúdiu *O jednej perspektívnej lexikografickej metóde* (2013).

Počas tridsiatich rokov svojej pedagogickej a výskumnej činnosti sa M. Imrichová venovala aj skúmaniu problematiky, súvisiacej s otázkami syntaktickej roviny spisovnej slovenčiny. Už v 3. ročníku *Slova o slove* uverejnila príspevok *O niektorých problémoch písania čiarky* (1997); z neskorších prác v tomto periodiku možno spomenúť state *Jednočlenné menné vety a nulová syntagma* (2002e) či *Podstata predikácie a viacnásobnosti predikátu* (2003). Príspevok *Adverzatívnosť a koncesívnosť rovnocenných členov v slovenčine (formálne vyjadrená najmä spojkou a)* je z r. 2013. V štúdiu *K formálnemu vyjadreniu dvoch syntaktických vzťahov v slovenských administratívno-právnych textoch* (2022) autorka vysvetľuje, prečo má veta právneho textu odlišnú (špecifickú) stavbu a využíva teda iný gramatický a syntaktický aparát. Viacero postrehov ponúkajú aj recenzie jubilantky o *Príručke vetného rozboru* G. Moška (1997), monografie J. Kačalu *Dvojčlenné a jednočlenné vety v slovenčine* (2009) i práce M. Turočkovéj *Zmena intencnej hodnoty prefixáciou v texte nazvanom Významný príspevok k opisu intencno-valenčného potenciálu* (2013b).

M. Imrichová sa v ostatných rokoch cieľavedome a systematicky venuje aj mnohoaspektovým interdisciplinárnym výskumom jazyka právnych textov. Prvé čiastkové výsledky svojich analýz z tejto výskumnej oblasti prezentovala už v zborníku *Slovenčina na začiatku 21. storočia* v príspevku *Jazyk právnych textov* (2004a). V tom istom roku publikovala aj text nazvaný *Na margo legislatívnych a komunikačnofunkčných súvislostí Občianskeho zákonníka* (Imrichová 2004b), v r. 2014 štúdiu *Jazyk právnych textov so zreteľom na špecifiká právnej lexiky* (Imrichová 2014). Angažovala sa aj organizačne: zainteresovane a s príslušnou invenciou pripravila grantový projekt *Interdisciplinárna analýza jazyka právnych textov*, ktorý schválila

agentúra VEGA. Prvým úspešným výstupom, prezentujúcim výsledky tohto medziodborového riešenia projektu, bol kolektívny *Slovník právnických termínov pre verejnosť* (2015), ktorý M. Imrichová pripravila na vydanie ako editorka. V tom istom roku vydala Filozofická fakulta v Prešove aj monografiu *Lingvistická analýza právnych textov* (Imrichová – Turočková 2015), ktorá ambiciózne opisuje a vysvetľuje lingvistické javy typické pre právny text a tak pre laikov primeraným spôsobom „ilustruje“ heslá *Slovníka*; M. Imrichová je dominantnou a dominujúcou spoluautor-kou príslušnej práce. Jazyková interpretácia textov právnych predpisov a z nej vyplývajúce precizujúce či optimalizačné a „terapeutické“ odporúčania, lexicograficky spracúvané a prezentované v jednotlivých slovníkových heslách prítomného lexikónu, vychádza z adekvátneho a relevantného chápania právneho systému, z funkcií práva v (súčasnnej) spoločnosti, zo všeobecne platných i akceptovaných zásad tvorby práva a právnych predpisov, a teda nielen zo všeobecných zásad jazykovej správnosti. Z uvedeného vyplýva nevyhnutná a v slovníkových heslách potvrdená markantná spolupráca troch výskumných disciplín (jazykovedy, právnej vedy a informatiky) na riešení projektu. Pri analýze komunikátov podobného typu je takýto prístup metodologicky nevyhnutný a jednoznačne prínosný. Slovník právnických termínov pre verejnosť spoľahlivo sprístupňuje právnu lexiku najširšej verejnosti, čím zefektívňuje v spoločnosti mnohoaspektovú právnu komunikáciu a pomáha zvyšovať právne vedomie občanov. Treba akceptovať aj výklady, podľa ktorých sa jazyk právnych textov vyznačuje a) špecifickou právnou lexikou, b) abstraktnou povahou právnych noriem, c) špecifickou vetnou i nadvetnou syntaxou.

V spomenutej monografii (v zozname literatúry) sa uvádza značné množstvo aj ďalších jubilančných titulov. Takýto pioniersky charakter majúci „manuál lingvo-juristiky“ je podistým relevantný, no na tomto mieste ho možno – z „priestorových“ dôvodov – doplniť iba niektorými titulmi najnovších štúdií z pera M. Imrichovej. Stručne registrujeme len názvy príspevkov: *Bohemizmy v slovenských zákonoch ako reziduá vyše 70-ročnej česko-slovenskej štátnosti* (2016a), *Problémy slovenskej právnickej terminológie ako potenciálne úskalie prekladu* (2016b), *Slovenská právnická terminológia a problematika polysémie termínov* (2017), *Právnická terminológia a polysémia termínov* (2018), *Lexikálna polysémia a lexikálna synonymia v slovenských právnych textoch* (2019a), *Poznámky o lexicografických úskaliach pri spracovaní terminologického slovníka na príklade Slovníka právnických termínov pre verejnosť* (2019b), *Zmeny v právnickej terminológii po rekodifikácii civilného poriadku z lingvistického hľadiska a ich vplyv na (nielen odbornú) komunikáciu* (2019c), *Slovník slovenských právnických termínov (aj ako učebná pomôcka v slovenskom i národnostnom školstve)* (2020a), *Výjadrenie kumulatívности a alternatívности v slovenskom právnom texte* (2020b), *Lingvistické poznámky k niektorým zmenám termínov občianskeho práva s prihliadnutím na prekladateľskú prax* (2021).

Nemožno nepripomenúť ani editorsko-redaktorskú činnosť M. Imrichovej. Na svojej „materskej“ prešovskej fakulte bola editorkou viacerých príležitostných (jubilejných) zborníkov svojich kolegov. Invenčne (z)editovala už spomínaný *Slovník právnických termínov pre verejnosť* (2015), zborník *Slovenčina na začiatku 21. storočia* (2004), spoločne s J. Kesselovou *Epištoly o jazyku a jazykovede* (2012) a ďalší jubilejne dedikačný zborník *Jazyk je zázračný organizmus* (2013), napokon (k editorkám pribudol aj M. Ološtiak) dva zväzky zborníka *Registre jazyka a jazykovedy* (2014). Každý, kto má skúsenosti s redigovaním jubilejných tlačí, zaiste nepochybuje o tom, že takáto práca „obnáša“ okrem tzv. čiernej roboty s textami rozmanitých autorov aj mnoho iných s organizáciou podujatí súvisiacich povinností. M. Imrichová ich všetky vždy zvládala nekonfliktne a s pokorou; nikdy si nenárokovala, aby sa sama prezentovala nebodaj ako vedecká redaktorka tlačových výstupov týchto titulov.

Tieto jubilejné metamorfózy, komentujúce výraznejšiu časť doterajšej palety publikovaných výstupov výskumných výsledkov M. Imrichovej, radno zavŕšiť jedným klasickým citátom, korešpondujúcim s pertraktovaným fenoménom času spomenutým v úvode: *Hominem, dum docent, discunt*. Niet totiž pochyb o tom, že jubilantka sa v priebehu rokov (sama) učila aj pri svojej pedagogickej činnosti, pri prednáškach, vyžadujúcich niekedy aj precizovanie či dotváranie formulácií predstavovaných výskumných poznatkov na „mieste činu“.

Do budúcich liet jej želáme osobnú pohodu a zdravie, tlakom nedočkavého času nestiesňovaný a nehatený rozlet výskumnej akribie i všestrannej tvorivej a pedagogickej invencie, aby mohla úspešne zvládať či zdolávať všetky verejne známe i utajovanejšie pracovné a osobné méty či predsavzatia.

Literatúra

- IMRICHOVÁ, M. (1994): Nové názvy obchodov v Prešove. In: Krošláková, E. (ed.): *Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. 11. slovenská onomastická konferencia. Nitra 19. – 20. mája 1994. Zborník referátov*. Bratislava – Nitra: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV – Vysoká škola pedagogická, 79 – 83.
- IMRICHOVÁ, M. (1995a): Nové onomastické tvary v systéme slovenského jazyka. In: *Slovenská reč*, 60/3, 148 – 152.
- IMRICHOVÁ, M. (1995b): Vedecká konferencia o texte a kontexte. In: *Slovo o slove. Spravodaj katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty v Prešove*, 1, 22 – 25 (správa o konferencii konanej v dňoch 18. – 19. 11. 1993 v Prešove).
- IMRICHOVÁ, M. (1996/1997): Moško, G.: Príručka vetného rozboru. Prešov 1997. In: *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 43/9 – 10, 309 – 311.
- IMRICHOVÁ, M. (2002a): *Logonymá v systéme slovenčiny*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Fakulta humanitných a prírodných vied.
- IMRICHOVÁ, M. (2002b): Nominačné a motivačné okolnosti vzniku logoným (vznik a používanie logoným z onomaziologicko-semaziologického aspektu). In: Ruščák, F. (ed.): *Studia Philologica*, 10. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove, 18 – 26.

- IMRICHOVÁ, M. (2002c): K niektorým slovotvorným tendenciám logoným. In: *Slovenská reč*, 67/4 – 5, 225 – 234.
- IMRICHOVÁ, M. (2002d): Formálna stránka logoným a ich najčastejšie jazykové nedostatky. In: *Kultúra slova*, 36/4, 201 – 205.
- IMRICHOVÁ, M. (2002e): Jednočlenné menné vety a nulová syntagma. In: Sičáková, L. (ed.): *Slovo o slove. 8. Zborník prác Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity*. Prešov: Náuka, 31 – 35.
- IMRICHOVÁ, M. (2003): Podstata predikácie a viacnásobnosti predikátu. In: Sičáková, L. (ed.): *Slovo o slove. Zborník Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity*. 9. Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 64 – 68.
- IMRICHOVÁ, M. (2004a): Jazyk právnych textov. In: Imrichová, M. (ed.): *Slovenčina na začiatku 21. storočia. Na počesť profesora Ivora Ripku*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Fakulta humanitných a prírodných vied, 135 – 140.
- IMRICHOVÁ, M. (2004b): Na margo legislatívnych a komunikačnofunkčných súvislostí Občianskeho zákonníka. In: Kesselová, J. (ed.): *Studia Philologica. 12. Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis*. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove, 9 – 13.
- IMRICHOVÁ, M. (ed.) (2004c): *Slovenčina na začiatku 21. storočia. Na počesť profesora Ivora Ripku*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Fakulta humanitných a prírodných vied.
- IMRICHOVÁ, M. (2008): O jednej perspektívnej lexikografickej metóde. In: Imrichová, M. – Kesselová, J. (eds.): *Jazyk je záračný organizmus ... Metamorfózy jazyka a jazykovedy. Zborník príspevkov venovaných prof. PhDr. Ivorovi Ripkovi, DrSc., emer. prof. PU, pri príležitosti jeho životného jubilea*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 302 – 311.
- IMRICHOVÁ, M. (2010): Užitočná monografia zo slovenskej syntaxe. Kačala, J.: Dvojčlenné a jednočlenné vety v slovenčine. Martin: Matica slovenská 2009. 134 s. In: Liptáková, L. – Andričíková, M. – Klimovič, M. (eds.): *Slovo o slove. 16. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity*. Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 380 – 383.
- IMRICHOVÁ, M. (2013a): Adverzatívnosť a koncesívnosť rovnocenných členov v slovenčine (formálne vyjadrená najmä spojkou a). In: Žigo, P. (ed.): *Syntax a morfológia – väzby a súvislosti. Jazykovedné štúdie. 30. Venované 25. výročiu úmrtia prof. PhDr. Jána Oravca, DrSc.* Bratislava: Veda, 73 – 80.
- IMRICHOVÁ, M. (2013b): Významný príspevok k opisu intenčno-valenčného potenciálu v slovenčine. [Turočková, M.: Zmena intenčnej hodnoty prefixáciou. Na príklade pohybových slovies. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 2012. 282 s. ISBN 978-80-8128-038-2.] In: *Slovenská reč*, 78/3 – 4, 231 – 235.
- IMRICHOVÁ, M. (2014): Jazyk právnych textov so zreteľom na špecifiká právnej lexiky. In: Kesselová, J. – Imrichová, M. – Ološtiak, M. (eds.): *Registre jazyka a jazykovedy (I). Na počesť Daniely Slančovej*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 207 – 212.
- IMRICHOVÁ, M. (ed.) (2015): *Slovník právnických terminov pre verejnosť*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- IMRICHOVÁ, M. (2016a): Bohemizmy v slovenských zákonoch ako rezídua vyše 70-ročnej česko-slovenskej štátnosti. In: Muchová, Z. (ed.): *Od počátků k současnosti (1995 – 2015). 60 let bohemistiky na ELTE*. Budapest: ELTE BTK Szlav Filológiai Tanszék, 103 – 110.
- IMRICHOVÁ, M. (2016b): Problémy slovenskej právnickej terminológie ako potenciálne úskalie prekladu. In: *Studia Slavistica. 16. Slovacka mova i literatura v dzerkali perekladu*. Užhorod: Vydavnytvo Oleksandry Harkuš, 70 – 76.
- IMRICHOVÁ, M. (2017): Slovenská právnická terminológia a problematika polysémie termínov. In: *Nexus Linguarum. Köszöntő kötet a 80 éves Nyomárkay. István akadémikus tiszteletére*. Budapest: Szlav filológiai tanszék, 115 – 124.

- IMRICHOVÁ, M. (2018): Právnická terminológia a polysémia termínov. In: Odaloš, P. (ed.): *Synchrónne a diachrónne kontexty jazykovej komunikácie*. Banská Bystrica: Belianum, 177 – 182.
- IMRICHOVÁ, M. (2019a): Lexikálna polysémia a lexikálna synonymia v slovenských právnych textoch. In: Imrichová, M. – Császári, E. (eds.): *Király Péter 100: Tanulmánykötet Király Péter tiszteletére I., Budapest 22. – 23. 11. 2017*. Budapest: Szlav filológiai tanszék, 59 – 67.
- IMRICHOVÁ, M. (2019b): Poznámky o lexikografických úskaliach pri spracovaní terminologického slovníka na príklade Slovníka právnických termínov pre verejnosť. In: *Naše reč*, 102/1 – 2, 133 – 142.
- IMRICHOVÁ, M. (2019c): Zmeny v právnickej terminológii po rekodifikácii civilného poriadku z lingvistického hľadiska a ich vplyv na (nielen odbornú) komunikáciu. In: Klinecková, J. (ed.): *Komunikácia v odborných reflexiách*. Banská Bystrica: Belianum, 417 – 426.
- IMRICHOVÁ, M. (2020a): Slovník slovenských právnických termínov (aj ako učebná pomôcka v slovenskom i národnostnom školstve. In: *Od textu k prekladu. 14*. Praha: Jednota tlumočníků a překladatelů, 25 – 30.
- IMRICHOVÁ, M. (2020b): Vyjadrenie kumulatívnosti a alternatívnosti v slovenskom právnom texte. In: Ďuricová, A. (ed.): *Od textu k prekladu. 13*. Banská Bystrica: Belianum, 70 – 82.
- IMRICHOVÁ, M. (2021): Lingvistické poznámky k niektorým zmenám termínov občianskeho práva s prihliadnutím na prekladateľskú prax. In: *Od textu k prekladu. 15*. Praha: Jednota tlumočníků a překladatelů, 23 – 27.
- IMRICHOVÁ, M. (2022): K formálnemu vyjadreniu dvoch syntaktických vzťahov v slovenských administratívno-právnych textoch. In: Dziviaková, M. – Horváthová, L. – Faithová, E. (eds.): *Jazyk ako neprestajná inšpirácia. Zborník príspevkov k jubileu Jána Kačalu*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 66 – 75.
- IMRICHOVÁ, M. – KESSELOVÁ, J. (eds.) (2013): *Jazyk je zázračný organizmus... Metamorfózy jazyka a jazykovedy. Zborník príspevkov venovaných prof. PhDr. Ivorovi Ripkovi, DrSc. pri príležitosti jeho životného jubilea*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- IMRICHOVÁ, M. – TUROČEKOVÁ, M. (2015): *Lingvistická analýza právnych textov*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- KESSELOVÁ, J. – IMRICHOVÁ, M. (eds.) (2012): *Epištoly o jazyku a jazykovede. Zborník štúdií venovaný doc. PhDr. Františkovi Ruščákovi, CSc., pri príležitosti životného jubilea*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove.
- KESSELOVÁ, J. – IMRICHOVÁ, M. – OLOŠTIAK, M. (eds.) (2014): *Registre jazyka a jazykovedy (I), (II)*. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- RIPKA, I. – IMRICHOVÁ, M. (2003): *Základy slovenskej lexikológie*. Prešovská univerzita v Prešove – Fakulta humanitných a prírodných vied. (2. vyd. 2004, 3. vyd. 2006.)
- RIPKA, I. – IMRICHOVÁ, M. (2011): *Kapitoly z lexikológie a lexikografie*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Filozofická fakulta.
- RIPKA, I. – IMRICHOVÁ, M. – SKLADANÁ, J. (2005): *Príručka slovenského pravopisu pre školy a prax*. Bratislava: Agentúra Cesty.
- RIPKA, I. – IMRICHOVÁ, M. – SKLADANÁ, J. (2008): *Praktická pravopisná príručka*. Bratislava: Ottovo Nakladateľstvo.

Internetové zdroje

- [1] BEHÝLOVÁ, J. (2024): *Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (2016 – 2020)*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i. Dostupné na: https://www.juls.savba.sk/ediela/slovenski_jazykovedci/2016-2020.pdf (cit. 1. 6. 2024).

Ivor Ripka

Bratislava

E-mail: ivor.ripka@gmail.com

POKYNY PRE AUTOROV (podrobne na https://www.juls.savba.sk/sr_pre_autorov.html)

Redakcia časopisu Slovenská reč uverejňuje originálne autorské recenzované a dosiaľ nikde nepublikované príspevky. Súčasťou príspevkov do rubrik Štúdie a Diskusie a rozhľady je preklad názvu príspevku do angličtiny, abstrakt (500 – 1000 znakov) a kľúčové slová (5 – 10) v angličtine. Príspevky prijímame na adrese: sr@juls.savba.sk. Text je možné poslať aj prostredníctvom voľby „Pošlite príspevok“ z webovej stránky časopisu <https://www.sr.juls.savba.sk>. Autori zaslaním príspevku vyjadrujú súhlas s jeho redakčným spracovaním aj so spracovaním osobných údajov.

Pravidlá formálnej úpravy textu

- Texty sa predkladajú v elektronickej podobe vo formáte .docx alebo .odt, písmo Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5. Kľúčové slová, abstrakty a písmo v tabuľkách majú veľkosť 11.
- V prípade, že sa v texte vyskytujú zvláštne znaky, tabuľky, grafy a pod., je potrebné odovzdať príspevok aj vo verzii pdf a netextové časti poslať v osobitnej prílohe. Minimálne rozlíšenie netextových častí je 300 dpi.
- Text príspevku má byť zarovnaný z ľavej strany, tvrdý koniec riadka (enter) sa používa len na konci odseku. Prvý riadok odseku je odsadený 1 cm.
- Používajú sa nadpisy štyroch úrovní takto: **1. ÚVOD**; 1.1. VERBÁ; **1.1.1. Plnovýznamové verbá**; 1.1.1.1. Prefixálne verbá.
- Kurzíva sa spravidla používa pri uvádzaní príkladov, názvov štúdií, publikácií, jazykových elementov a pod.
- Odkazy na literatúru v texte sa uvádzajú s pagináciou alebo bez paginácie takto: (Ďurovič 1999, s. 102); (Ďurovič 1999, s. 102 – 103); Ľ. Ďurovič (1999, s. 102); Ľ. Ďurovič (1999, s. 102 – 103). V prípade citovania dvoch odlišných publikácií jedného autora, ktoré vyšli v tom istom roku, za rokom vydania sa uvádza malé písmeno (napr. Ďurovič 1999a, 1999b). Zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci príspevku (nie v poznámkach pod čiarou) v abecednom poradí. Ak obsahuje viac položiek jedného autora, jednotlivé položky sa radia chronologicky vzostupne (od najskoršieho vročenia).

Spôsoby uvádzania bibliografických odkazov (príklady)

• knižná publikácia

FURDÍK, J. (1993): *Slovotvorná motivácia a jej jazykové funkcie*. Levoča: Modrý Peter.

JAROŠOVÁ, A. – BUZÁSSYOVÁ, K. (eds.) (2006): *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Bratislava: Veda.

• článok v časopise

IVANOVÁ, M. (2020): Reciprocita v slovenčine a optimalizácia jej lexikografického spracovania. In: *Slovenská reč*, 85/2, 143 – 161.

• štúdia v zborníku

ONDREJOVIČ, S. (2015): Medzi purizmom a globalizmom. In: Wachtarczyková, J. – Satinská, L. – Ondrejovič, S. (eds.): *Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch. Sociolinguistica Slovaca. 8*. Bratislava: Veda, 25 – 32.

• korpus

Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk> (cit. 13. 11. 2021).

• internetový odkaz

Ak má zdroj známeho autora, uvádzame ho v sekcii **Literatúra** s informáciou o dostupnosti, napr.: ŠMERK, P. (2009): Deriv – webové rozhraní. Dostupné na: <http://def.fi.muni.cz/deriv> (cit. 2. 11. 2021). Všeobecné zdroje (bez uvedenia autora) citujeme technikou číselných odkazov. Na príslušné miesto v texte vložíme číselný odkaz vo forme horného indexu v hranatej zátvorke, napr. ^[1]. Zoznam týchto referencií uvádzame v číselnej postupnosti na konci článku v sekcii **Internetové zdroje**. Napr.: ^[1] Araneum Slovaca V. Dostupné na <http://aranea.juls.savba.sk/guest/index.html> (cit. 3. 11. 2021).

SLOVAK LANGUAGE

JOURNAL FOR THE SLOVAK LANGUAGE RESEARCH

PUBLISHED BY ĽUDOVÍT ŠTÚR INSTITUTE OF LINGUISTICS, SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES

SLOVENSKÁ REČ

ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKÉHO JAZYKA

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED, v. v. i.

Výhradný distribútor na Slovensku/The exclusive distribution in Slovakia:

SAP – Slovak Academic Press, s. r. o., Bazová 2, 821 08 Bratislava, Slovenská republika

e-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk, registračné číslo 7089

Ročné predplatné pre Slovensko/Annual subscription for Slovakia: 10 €

Jednotlivé číslo/Separate issue: 5 €

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i., Bratislava

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia/print)

EV 3695/09

ISSN 1338-4279 (online)

IČO vydavateľa 00167 088